

P. 579

STUDIA ET ACTA
HISTORIAE
IVDAEORUM
ROMANIAE

V

EDITURA
EH
HASEFER

**STUDIA ET ACTA
HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE
V**

Coperta colecției: VALERIU GIODĂC

Redactor: SANDU SINGER

Tehnoredactare computerizată: EUGEN IFTODE

© Ed. Hasefer a F.C.E.R.
B-dul I.C. Brătianu Nr. 35. Et. 2, Ap. 9
Telefax 312.22.84

ISBN 973-8056-17-9

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA IAȘI

FEDERAȚIA COMUNITĂȚILOR
EVREIEȘTI DIN ROMÂNIA

Institutul de Istorie
„A.D. Xenopol”

Institutul de
Arheologie

Centrul pentru studiul istoriei evreilor
din România

STUDIA ET ACTA HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE

V

Coordonatori: Dr. SILVIU SANIE
Dr. DUMITRU VITCU

EDITURA

HASEFER

București, 2000

**Carte editată cu sprijinul Guvernului României
Departamentul pentru protecția Minorităților Naționale
și Ministerul Culturii**

SUMAR

<i>Cuvântul coordonatorilor</i>	9
SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL	
<i>Istoria evreilor din România</i>	
<i>Cuvinte de salut (Alexandru Zub, I. Ciupercă, Silviu Sanie)</i>	11
Gheorghe PLATON, „Problema evreiască” în secolul al <i>XIX-lea. Privire generală</i>	19
Hary KULLER, <i>Istoria evreilor din România în date.</i> <i>Considerații metodologice</i>	38
Silviu SANIE, <i>Contribuții la cunoașterea morfologiei stelelor</i> <i>și simbolismului funerar iudaic în estul României</i>	56
Lucian-Zeev HERȘCOVICI, <i>Iluminismul evreiesc (Haskala)</i> <i>și renașterea culturală românească la sfârșitul secolului</i> <i>al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea: Comparație și</i> <i>elemente de interferență</i>	87
Dumitru IVĂNESCU, <i>Populația evreiască din orașele și</i> <i>târgurile Moldovei între anii 1832-1859</i>	116
Eugen GLÜCK, <i>Contribuții privind istoria antisemitismului</i> <i>din Transilvania (sec. XI-1918)</i>	128
Dumitru VITCU, <i>Cărturarul Adolph Stern și ispita diplomației</i>	147
Cătălin TURLIUC, <i>Procesul locuitorilor din</i> <i>Darabani (1878)</i>	163
Liviu ROTMAN, <i>Tipologia învățământului evreiesc în</i> <i>a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la</i> <i>începutul celui de al XX-lea</i>	174
Ion LIHACIU, <i>Unele aspecte din procesul intentat</i> <i>de Max Diamant pentru recunoașterea oficială</i> <i>de către administrația Imperiului Habsburgic</i> <i>a idișului</i>	185
Mihai-Ștefan CEAUȘU, <i>Reprezentarea evreimii în</i> <i>Dieta Bucovinei (1861-1918)</i>	198

Doina BARCAN-STERPU, <i>Școlarizarea și „asimilarea” evreilor (1897-1918). Studiu de caz.....</i>	214
Codrin-Valentin CHIRICA, <i>Comunități și societăți filantropice israelite (1906-1908). Studiu de caz .....</i>	229
Leon VOLOVICI, <i>Traectoria unui intelectual evreu din România: Arnold Schwefelberg .....</i>	239
Leon EȘANU, <i>Un asasinat politic: dr. Herșcu Aroneanu (1881-1920) .....</i>	251
Gheorghe I. FLORESCU, <i>Legea dobândirii și a pierderii naționalității române din 1924 și evreii din România.....</i>	268
Avram ROSEN, <i>Participarea unor întreprinzători evrei la extinderea relațiilor economice ale României în perioada interbelică: Cazul Camerelor de comerț mixte din București și Tel Aviv în anii '30.....</i>	289
Dumitru HÎNCU, <i>Carol Drimer și Martha Bibescu.....</i>	313
Lya BENJAMIN, <i>Concepția marelui Antonescu privind soluționarea problemei evreiești în România .....</i>	325
Anatol PETRENCU, <i>Deportarea evreilor din Basarabia (1940-1941) .....</i>	342

ACTA

Dumitru AGACHE, <i>Documente inedite privitoare la proprietăți ale evreilor din Moldova (sec. XVIII-XIX) .....</i>	348
--	-----

MISCELANEA

Rabin Efraim GUTMAN, <i>Dinastia rabinică Guttman la Iași ....</i>	368
Andrei CORBEA, <i>Între banalitatea Răului și fragilitatea Binelui .....</i>	370

Au mai prezentat comunicări: Andrei Oișteanu,

Florea Ioncioaia, Adrian Niculescu, Pincu

Pascal, Vasile Docea, Ion Pătroiu. Alex.

Zimblor, Ioan Șerbănescu, Ion Agrigoroaiei .....

Abrevieri..... 376

Autorii (Fișier biobibliografic) 377

CONTENTS

Notice from the coordinators..... 9

INTERNATIONAL SYMPOSIUM

ON THE HISTORY OF THE ROMANIAN JEWS

WELCOME Speeches (<i>Alexandru Zub, I. Ciupercă, Silviu Sanie</i>).....	11
Gheorghe PLATON, <i>The Jewish Question during the nineteenth Century. A general Survey</i>	19
Hary KULLER, <i>A Chronological History of the Romanian Jews. Some Considerations on Methodology</i>	38
Silviu SANIE, <i>Contributions in thoroughgoing Study on Morphology of Stelas and Judaic funeral Symbolism in Eastern Romania</i>	56
Lucian-Zeev HERȘCOVICI, <i>Haskala and the Romanian cultural Renaissance during the nineteenth Century: Comparison and some Elements of interference</i>	87
Dumitru, IVĂNESCU, <i>The Jewish Population of Iași since 1832 to 1859</i>	116
Eugen GLÜCK, <i>Contribution regarding the antisemitism history from Transylvania (XI Century-1918)</i>	128
Dumitru VITCU, <i>The Writer Adolph Stern and the Temptation of Diplomacy</i>	147
Cătălin TURLIUC, <i>The Darabani Trial of 1878</i>	163
Liviu ROTMAN, <i>Typology of the Jewish School Structure in the second Half of the nineteenth Century and at the beginning of the Twentieth</i>	174
Ion LIHACIU, <i>Some Aspects of the Max Diamant's Process taken out against the Administration of Habsburg Empire for the official recognition of Idish language</i>	185
Mihai-Ștefan CEAUȘU, <i>Jewish Representation in the Diet of Bukowine (1861-1918)</i>	198

Doina BARCAN-STERPU, <i>Schooling and „Assimilation“ of the Jews (1897-1918). A case Study</i>	214
Codrin-Valentin CHIRICA, <i>Jewish Communities and philanthropic Societies in Romania, 1906-1908. A case Study</i>	229
Leon VOLOVICI, <i>The Trajectory of a Jewish Intellectual in Romania: Arnold Schwefelberg</i>	239
Leon EȘANU, <i>A Political Murder: dr. Herșcu Aroneanu</i>	251
Gheorghe I. FLORESCU, <i>The Law of getting and losing of the Romanian citizenship from 1924 and the Jews of Romania</i>	268
Avram ROSEN, <i>The Contribution of some Jewish enterprisers to the Extension of the Romanian economic Relations during interwars period. The case of mixed Chambers of Commerce from Bucharest and Tel Aviv in the '30s Years</i>	289
Dumitru HÎNCU, <i>Carol Drimer and Martha Bibescu</i>	313
Lya BENJAMIN, <i>Marshal Antonescu's Conception regarding the „Jewish Question“ Solution in Romania</i>	325
Anatol PETRENCU, <i>The Deportation of the Jews from Bessarabia (1940-1941)</i>	342

ACTA

Dumitru AGACHE, <i>Some unpublished Documents concerning Jewish Real Estates in Moldavia (XVIII-XIX Centuries)</i>	348
--	-----

MISCELANEA

Raby Efraim GUTMAN, <i>Guttman Raby Dinasty of Iași</i>	368
Andrei CORBEA, <i>Between the commonplace of the Evil and the fragility of the Right</i>	370

Other papers which were also presented: Andrei Oișteanu, Florea Ioncioaia, Adrian Niculescu, Pincu Pascal, Vasile Docea, Ion Pătroi, Alex. Zimble, Ioan Șerbănescu, Ion Agrigoroaiei	375
---	-----

Abbreviations	376
----------------------------	-----

Contributors (Biobibliographic card file)	377
--	-----

CUVÂNTUL COORDONATORILOR

Volumul de față ar fi trebuit să cuprindă totalitatea lucrărilor, de la cuvintele de salut și textele comunicărilor, la stenograma discuțiilor Simpozionului Internațional „Istoria evreilor din România“ organizat de: Institutul de Istorie „A. D. Xenopol“, Institutul de Arheologie, Facultatea de Istorie a Universității „Al.I. Cuza“, Centrul pentru studiul istoriei evreilor din România a FCER și Complexul Muzeal Național „Moldova“, desfășurat la Iași între 6 și 9 octombrie 1999.

Din diverse motive, o parte dintre colegii înscriși în programul simpozionului (Maria Bucur, Eugen Glück, Mihai Iacobescu, Carol Iancu, Ioan Pătroi, Louis Roman, Ghizela Sulițeanu, Răzvan Ungureanu, Aurel Vainer, Theodor Wexler) nu au reușit să ajungă la Iași.

De asemenea, unii participanți au dat altă direcție comunicărilor sau au considerat că mai au de adus completări textelor prezentate; oricum ele n-au ajuns în timp util la coordonatori. Lista acestora și titlul comunicărilor prezentate sunt menționate la sfârșitul acestui volum.

Colegii israelieni prezenți la *Simpozion*, cunoscute personalități în domeniul cercetării istoriei evreilor din România și în viața culturală a evreilor originari din România: Dr. Leon Volovici, Dr. Liviu Rotman, Dr. Avram Rosen, Drd. Lucian Zeev Herșcovici, cu excepția ultimului dintre ei, debutează în acest volum în calitate de colaboratori ai revistei SAHIR. Sperăm într-o cooperarea lungă și fructuoasă.

Succintele însemnări ale distinsului Rabin Efraim Gutman, al cărui început de colaborare ne onorează și ne bucură, anunță doar studiul amplu din numărul viitor al revistei. Materialele trimise, care

necesită o traducere din ebraică și verificarea acesteia de către autor, au ajuns la Iași prea târziu pentru efectuarea normală a amintitelor operațiuni.

Acestor lucrări li se adaugă contribuțiile a doi tineri colaboratori care n-au participat la Simpozion. Prima este o secvență din istoria învățământului (autoare Doina Barcan-Sterpu), cea de a doua, datorată germanistului Ion Lihaciu, se raportează la un subiect deosebit de interesant – idișul în viața evreimii est-europene.

Promisa *Bibliografie a Istoriei evreilor din România* este amânată și de această dată, căci abundența cărților, studiilor, notelor, recenziilor și documentelor apărute în ultimii 10 ani, clasarea lor tematică și succintele considerații critice pot alcătui o broșură separată sau, incluse în vol.VI/2001, vor oglindi zestrea din acest domeniu pentru cercetătorii din mileniul al III-lea.

Doamnelor și Domnilor,

O împrejurare independentă de voința mea a făcut să nu pot asista la lucrările acestui simpozion, a cărui laborioasă și îndelungă pregătire îmi e destul de familiară. Regretul meu e cu atât mai mare cu cât acest simpozion internațional de istoria evreilor din România, primul care se desfășoară aici, comportă și o altă semnificație. El coincide, aproape, cu aniversarea domnului academician Nicolae Cajal, președintele Federației Comunităților Evreiești din țara noastră, personalitate de seamă a științei și culturii la acest sfârșit de secol convulsiv și dramatic. Aș fi vrut să-i aduc, împreună cu domniile voastre, omagiul cuvenit și să-i fac totodată o caldă urare de sănătate, bucurie, spor întru cele bune ale sale și ale comunității pe care o reprezintă.

Dincolo de prilejul aniversar, dați-mi voie să observ că simpozionul care tocmai a început, sub această venerabilă cupolă, are o întemeiere mai adâncă, de caracter științific, moral, uman.

Temeiul științific vine din însăși rațiunea de a fi a meseriei profesate, ca istorici datori să se ocupe, sistematic, cu înțelegere și simpatie, de tot ce poate contribui la o mai bună definire a omului ca individ, a umanității ca un tot de nepuizabilă diversitate intraspecifică. Misiune grea, la împlinirea căreia își aduce, fiecare după puterile lui, contribuția. Ne-am străduit, de-a lungul anilor, la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, împreună cu colegii noștri de la Institutul de Arheologie, de la Universitatea „Al. I. Cuza” și alți istorici din partea locului, să ne exercităm profesia cât mai riguros, astfel ca rezultatele străduinței noastre să ducă la un spor sensibil de cunoaștere și armonie. *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, revista *Xenopoliana*, seria *Restitutio historiographica*, volumele de studii privind relațiile internaționale, iar în ultimii ani excelenta publicație *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, ajunsă la al

patrunea tom, atestă un spirit comprehensiv și indică un program.

Sub unghi moral, simpozionul de față răspunde, în opinia mea, imperativului de care ar trebui să ascultăm, după atâtea experiențe tragice consumate în secolul nostru. Istoria, ca disciplină umanistă, are în ansamblu un bilanț pozitiv, dar e culpabilă prin multe demersuri ale sale, îndeosebi prin acelea născute din complicitatea cu tendințele xenofobe, atât de frecvente și de nocive în acest „secol al extremismelor“, cum au numit, între alții, Furet și Hobsbawn, secolul care stă tocmai să moară.

Temeiul uman al reuniunii de azi, abia dacă mai trebuie spus, constă în nevoia acută de cunoaștere mutuală și de noi solidarități, ca antidot la „fragmentarismul“ lumii post-moderne și la „atomizarea“ acesteia, paradoxală, în pofida globalismului ce se proclamă totuși ca tendință dominantă. Un simpozion ca acesta, se poate conveni, e o bună ocazie de a contribui, oricât de puțin, la diminuarea surselor de tensiune și inadecvație.

Să-mi fie permis a adăuga, aici, gândul cu care încheiam un cuvânt de însoțire a primului tom din *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*: „Memoria unei comunități e strâns legată de memoria celorlalte. Sănătatea morală a fiecăreia reclamă reconstituirea și asimilarea experiențelor comune sau specifice, într-un spirit care se cuvine a fi mereu tolerant și fratern“.

Este spiritul în care a fost gândit simpozionul de acum, la pregătirea căruia colegii Silviu Sanie și Dumitru Vitcu și-au dat atâta osteneală. Le mulțumesc și *coram populo*, convins că din lucrările reuniunii se va nutri, esențial, noul tom al revistei de care se ocupă, tot ei, cu aceeași lăudabilă osârdie. Colaborarea cu Centrul pentru studiul istoriei evreilor din România este o garanție în plus pentru reușita editorială și pentru viitorul proiect de studii româno-iudaice.

Închei reînnoind urarea de „mulți ani“ pentru domnul acad. Nicolae Cajal și adăugând expresia dorinței mele ca simpozionul de acum să fie un început de serie, în cadrul unui program complex de cunoaștere, comprehensiune și asistență mutuală.

6 octombrie 1999

Prof. dr. Alexandru Zub
membru corespondent al Academiei Române

**Onorată asistență,
Dragi studenți și colegi,
Doamnelor și Domnilor,**

Dați-mi voie ca, în numele colegilor de la Facultatea de Istorie din Iași, profesori și studenți, a aceluia care aduc prestigiu în țară și în străinătate Instituției, să spun un călduros „bun venit“ celor care au găsit cu cale să poposească în orașul „cu parfum de artă și știință“ și să comunice gânduri asupra istoriei evreilor din România; „parfumele... industriale“ au mai scăzut și știm că nu este integral bine...

Am putea să ne întrebăm: de ce istoria evreilor din România? – De ce la Iași un simpozion internațional pe această temă?

Este decent să afirmăm că explorările istoriografice, toate, năzuiesc la recuperarea adevărului și mai ales ipostaziază căutarea cu febrilitate a soluțiilor optime pentru conviețuirea în prezent și în viitor.

Ce fel de istorie trebuie să știm pentru a găsi aceste soluții? Dacă o știm, ajută?

Șansa de a face din istorie „un cod al manierelor elegante“ pentru prezent și viitor ține firesc de acuratețea recuperării certitudinilor; de doza de adevăr existentă în rostirile noastre. Recunoașterea istoriei minorităților ca parte componentă a istoriei României și a românilor se înscrie în aspirația dobândirii adevărului.

Prezența istoricilor profesioniști, a oamenilor de cultură, asigură judecata cumpănită asupra secvențelor de istorie evreiască, apreciate în contextul istoriei românești și universale.

La Iași, un grup de inimoși, în frunte cu dr. Silviu Sanie și dr. Dumitru Vitcu, a făcut posibilă această întâlnire internațională – o ocazie de a înfățișa puncte de vedere articulate din truda cercetării oneste de zi cu zi; uneori de o viață.

Minoritatea evreiască este importantă în lume; a fost semnificativă în România și mai ales în Moldova și la Iași. La Iași, bunătatea și răutatea evreilor s-a întâlnit cu răutatea și bunătatea lumii în timpuri... „bezmetice“... Istoria zdruncinată a evreilor acumulează o experiență care degajă o multiplă lecție de supraviețuire; afirmația, nuanțată, se potrivește și altor minorități etnice din România și din lume.

O privire de ansamblu asupra manifestării de astăzi arată

împletirea istoriei evreilor cu a românilor. De aici și varietatea impresionantă a temelor înscrise în program: de la simbolismul funerar iudaic cu date foarte vechi (dr. Silviu Sanie), la comunitățile evreiești din România după al doilea război mondial (dr. D. Șandru) și la ancheta asupra Anei Pauker (dr. Gh. Onișoru).

Și totuși: de ce istoria evreilor? Pentru că este bogată și membrii comunității o înnobiliază cu toată forța și neobosit; pentru că este istoria unei comunități care a reușit să dobândească *faimă, forță* (inclusiv și mai ales a ideilor), *admirație*; la nevoie, a știut să inspire teamă.

Este o istorie care lasă să se degaje o lecție cu semnificații multiple; o lecție de supraviețuire în care se vede prețuirea pentru *valori*; pentru cele *spirituale* și prezența lor în curente de idei care schimbă lumea modernă și contemporană este remarcabilă; se vede și prețuirea pentru valori materiale. Vicisitudinile istoriei i-au învățat să prețuiască valorile mari în volum mic, la purtătorul, adeseori poate hăituit...

O lecție de supraviețuire din care se degajă prețuirea pentru *școală* și *calificare*, din care au făcut atuurile în concurență pentru o poziție mai bună în societate. Procedând astfel, au ajuns să stârnească și invidie și uneori această invidie a luat forme joase...

O lecție de supraviețuire care degajă reguli de conviețuire și se prezintă ca experiență-tezaur, acumulată.

Pe planeta noastră tot mai aglomerată și tot mai periculoasă datorită *inteligenței* nestăpânite de *caracter* și *credință*, experiența evreilor din România și din lume spune ceva în privința celor diferiți de noi pentru a ne bucura inteligent de trecerea pe pământ: unică și scurtă, una care ar trebui marcată mai ales de *fapte* și nu de vorbe.

Convins că *ignoranța* depărtează, pe când *cunoașterea* apropie, doresc succes lucrărilor Simpozionului internațional: „Istoria evreilor din România“. Să ne dorim un dialog sincer, deschizător de perspective...

Prof. univ. dr. I. Ciupercă
Decanul Facultății de Istorie

**Doamnelor, Domnilor,
Stimați oaspeți,
Stimate colege și stimați colegi,**

Fiți bineveniți la lucrările Simpozionului „Istoria evreilor din România” care are loc la Iași – orașul care a fost aproape trei secole capitală a Moldovei, orașul Marilor Uniri, a primei Universități, centru de învățământ și focar de cultură, orașul lui Creangă și Eminescu.

De ce un Simpozion cu această temă la Iași? De ce s-au unit forțele universitare, academice și muzeistice?

În orașul gazdă a acestui Simpozion este atestată o prezență sporadică evreiască încă de la începutul secolului al XVI-lea, iar la sfârșitul aceluia veac, o dată cu mutarea capitalei Moldovei la Iași, se constată o însemnată sporire a numărului evreilor. Iosef Solomon Del Medigo – doctorul filosof din Kandia – în trecere prin Iași a avut lungi discuții cu un bătrân rabin cunoscător al Kabalei, pe nume Aroyo.

Raportându-ne la momentul de față, constatăm o coexistență româno-evreiască multiseclară cu perioade faste, dar și cu momente în care au existat interese divergente și influențe generatoare de situații dificile, uneori tragice.

Imigrațiile de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, aspectele unei integrări cu încercarea de păstrare a identității, lupta pentru drepturi civice, locul deținut în viața economică, socială și culturală – primul teatru profesionist în limba idiș din lume a fost inaugurat la Iași în 1876 –, participarea limitată la Războiul de Independență și cu mult mai importantă la Războiul de întregire națională, dobândirea cetățeniei, mișcările antisemite, perioadă dură, complexă, tragică din anii dictaturilor, situațiile schimbătoare din epoca postbelică, emigrațiile înainte și după proclamarea statului Israel sunt doar o parte din multitudinea de probleme, virtuale teme care pot fi abordate de cei care doresc să studieze istoria evreilor din România. Ea poate fi corect scrisă doar în contextul evenimentelor epocilor analizate și în cadrul larg al istoriei României.

În același timp, înfățișarea completă a ultimelor secole din istoria țării noastre presupune și analiza problemei evreiești.

Aspectele specifice, de organizare comunitară, fenomene din viața religioasă (hasidism, hascala), mișcarea de regenerare națională (sionismul) etc., poartă și ele pecetea locului în care s-au desfășurat.

Iașul este un oraș important și în istoria poporului evreu. Rabini ca Iehoșua Heșel (Apter Rav), cei din familia Taubeș, Rabinovici, Șafran, Gutman etc., s-au bucurat de un prestigiu deosebit. Primul Șef Rabin al României Mari-întregite, cărturarul dr. Iacov Niemerower, a fost Prim Rabin la Iași.

În timp, evreimea ieșeană a editat peste 125 ziare și reviste în limbile română, germană, idiș și ebraică.

Pe străzile Iașului au purtat lungi discuții peripatetice Mihai Eminescu și Hayman Tiktin, cărturarul al cărui dicționar german-român este reeditat în prezent la Freiburg im Breisgau. Mihail Sadoveanu, încerca împreună cu Moses Duff, să dea o nouă haină românească *Bibliei*. Scrierile lui Ițic Manger, Iacov Gropper, Benjamin Fundoianu au străbătut deceniile și meridianele. Este Iașul matematicienilor: O. Mayer, Al. Myller, M. Haimovici, S. Sanielevici, Gr. Moisil, I. Creangă, I. Popa, D. Mangeron, I. Vaisman și, în prezent, V. Barbu, R. Miron, P. Caraman etc. Această armonie etnică n-a fost străină de succesele trecute și prezente ale școlii matematice ieșene.

Iașul n-a fost niciodată doar al lui A. C. Cuza și al Gărzii de Fier, ci și al lui Mihail Sadoveanu, C.I. Parhon, Mihai Ralea, Iorgu Iordan, Traian Bratu, Andrei Oțetea și al atâtor alți democrați.

Dar Iașul este doar o parte din lumea spațiului istoric al României, a cărei istorie încercăm s-o scriem.

Încă înainte de recentul prag al istoriei noastre contemporane – 22 decembrie 1989 –, la Iași s-au scris pagini dense despre istoria evreilor. Treptat, s-au înmulțit studiile mai ample și se impunea apariția unei reviste consacrată în exclusivitate problemei evreiești, *Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae*, anuar aflat acum la volumul al IV-lea este și o tribună de dezbateri.

Datorăm rezolvarea aspectelor materiale și editoriale Guvernului României – Departamentul pentru protecția minorităților – naționale și Federației Comunităților Evreiești din România, președintelui ei, Acad. Nicolae Cajal, secretarului general, dl. Av. Iulian Sorin, Editurii Hasefer și directorului ei, dl. Zigu Ornea.

Cu sprijinul Academiei Române, Institutul de Arheologie a efectuat periegeze și cercetări în unele cimitire medievale evreiești din Moldova. Rezultatele au fost publicate, iar altele vor fi curând editate într-o monografie.

În viitor, e posibil să fie organizate grupe de cercetare complexe alcătuite din arheologi, istorici de artă, etnografi și lingviști. Monumentele funerare evreiești din estul României oglindesc și influențele artei populare românești.

Privită ca o secvență de istorie a României și, în același timp, parte a istoriei unei etnii și a istoriei universale, studiile de istorie a evreilor din România, onorate de prestigioase condeie ale istoricilor din toate generațiile, au în prezent condițiile pentru a fi întocmite cu obiectivitate.

În fața participanților la această întâlnire a istoricilor, rog să-mi permiteți să aduc omagiul pentru realizări și sprijin academicienilor Gheorghe Platon și Alexandru Zub, d-lui Ițic Șvarț-Kara cunoscut literat și istoric, nonagenar, împiedicat de starea sănătății să fie fizic alături de noi.

Mulțumim pentru sprijinul acordat de Ambasada statului Israel, Excelenței Sale dl. Ambasador Abraham Millo și domnului prim consilier David Saranga.

Mulțumim tuturor celor care au sprijinit această manifestare prin sponsorizări – S.C. Moldoplast S.A. Iași, R.T.O.R. Prod Impex SRL, Pioneer-România S.A. – și Comunității Evreilor din Iași.

Salutăm oaspeții noștri din Israel și Republica Moldova, din celelalte orașe ale țării.

Să sperăm că la Iași nu vor mai fi proferate vreodată de la catedră și amvon îndemnuri antisemite, că istoricii, jurnaliștii, politologii vor cântări cu grijă cuvintele care doresc să ajungă la oamenii acestui sfârșit de veac și de mileniu.

Vă mulțumesc,

Silviu Sanie

„PROBLEMA EVREIASCĂ“ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA. PRIVIRE GENERALĂ

Gh. PLATON

Prezența masivă a evreilor în societatea românească a secolului al XIX-lea a marcat sensibil evoluția istoriei noastre moderne. Numărul lor mare, rolul important pe care l-au avut în dezvoltarea economică, socială și culturală, conviețuirea în cuprinsul societății aflate în curs de modernizare, precum și lupta pentru emancipare politică, desfășurată de-a lungul unei jumătăți de veac, au conturat existența unei „probleme evreiești“, cu importante implicații sociale și politice. Situată în contextul real al dezvoltării societății românești și apreciată drept o componentă a acestei dezvoltări – *emanciparea* încheindu-i evoluția în epoca modernă a României – „problema evreiască“ ne apare în adevăratele sale dimensiuni.

Marea migrare a evreilor și stabilirea lor în Principate – în Moldova, mai cu seamă – au avut loc în primele patru decenii ale secolului al XIX-lea, când, în urma prăbușirii regimului fanariot și a revoluției naționale din 1821, au fost restaurate domniile pământene și, prin intermediul Regulamentului Organic, au fost puse bazele organizării structurilor moderne.

În condițiile în care cerealele regiunii din nordul Moldovei erau însilozate pentru fabricarea băuturilor spirtoase, transportul spre „schela“ Galaților fiind prea costisitor, o parte din evreii imigrați au fost folosiți de stăpânii pământului (deținători ai monopolului vânzării) ca intermediari în valorificarea acestor băuturi. Consecințele – timpuriu reliefate –, ale acestui fenomen, au impus ocârmuirii adoptarea unor severe restricții privind stabilirea evreilor la sate și la însușirea de către aceștia a dreptului de a stăpâni bunuri imobiliare, rezervate, în exclusivitate *pământenilor*. „Sobornicescul hrisov“ din 9 aprilie 1827 – pentru *pronomiile* Moldovei – statuează expres aceste restricții, în cuprinsul articolului 19¹.

Orașele, cele din Moldova mai cu seamă, nu au putut să

absoarbă numărul mare al evreilor emigranți. Numeroasele cereri ale boierilor pentru înființarea de târguri (permanente) pe moșiile lor trebuie puse în legătură atât cu existența evreilor, cât și cu foloasele care puteau să fie obținute din exploatarea rațională a moșiilor, în condițiile dezvoltării economiei de schimb și a lărgirii pieței interne. Evreii au avut un rol important în înființarea și popularea târgurilor, în exploatarea și valorificarea produselor moșiilor, contribuind – în cuprinsul pieței interne – la realizarea unui schimb de mărfuri organizat și uniform.

Etapale constituirii târgurilor, în Moldova dintre Carpați și Prut, corespund etapelor marilor emigrări ale evreilor din Ucraina și din Galiția în Moldova. Între anii 1780 și 1900, potrivit aprecierilor geografului Victor Tufescu², în teritoriul cuprins între Carpați și Prut, au fost înființate 71 târguri. Dintre acestea, peste 80% au apărut între 1820 și 1859, perioada cea mai activă fiind între 1831-1838 și 1838-1839, în care sunt înregistrate câte 21 târguri (3 pe an, în medie).

Potrivit evaluărilor efectuate în 1859, proporția populației evreiești din târgurile Moldovei era de 42,56%, fiind superioară în târgurile din nord. Proporția era aceeași și în orașele reședință de județ, precum și în capitală, în Iași.

Pentru anul 1838, N. Suțu³ indică un număr de 55.280 evrei. În 1859 cifra se ridică la 118.922. În Țara Românească, de la 5.960, în 1838, numărul evreilor a crescut la 9.234, în 1860⁴. O însemnată parte a populației evreiești o alcătuiau negustorii și meșterii. În catagrafia din 1845, alături de 3.901 negustori pământeni și 1.066 supuși străini, sunt consemnați 6.049 negustori evrei. În timp ce pământenii și supușii străini erau antrenați în 24 și, respectiv, 40 ramuri de negoț, evreii practicau 41 îndeletniciri comerciale. Proporția era aceeași și în capitală: împreună cu 525 pământeni și 267 supuși străini, practicau negoțul 2.022 evrei. Raportul era asemănător și în privința meșteșugarilor. Alături de 4.620 meșteșugari pământeni și de 1.091 supuși străini, se aflau 5.153 meșteșugari evrei. În timp ce pământenii și supușii străini erau angajați în 61 și, respectiv, 101 meșteșuguri, evreii practicau un număr de 85. Pentru orașul Iași, proporția era identică: 536 meșteșugari pământeni, 448 supuși străini și 2.281 evrei. În anumite ramuri de comerț sau meserii, evreii dominau cu autoritate.

Din cele 17.087 familii de evrei existente în Moldova, în

1845 (85.435 suflete), 11.202 erau de negustori și meșteri și 1.460 calfe, 1.437 având calitatea de sudiți (supuși străini). În Iași, numărul evreilor era apreciat la 6.178 familii (30.890 suflete)⁵.

Regulamentele organice din cele două principate au păstrat condiția juridică a evreilor (considerați străini), interzicându-le dreptul de a se stabili la sate, de a arenda sau de a cumpăra proprietăți sau de a construi întreprinderi industriale.

Față de titulaturile anterioare („Corporația evreilor“, „Breasla jidovilor“ ș.a.) comunității evreiești i se acordă, acum, titulatura de „*Nația evreiască*“. Ea își pierde autonomia de care beneficia, fiind mai deplin integrată în cadrul administrativ general. Instituțiile anterioare, aflate la conducerea „Breslei“ – *hahambașii* și *starostele* – sunt înlocuite cu altele, noi. Marele rabin își pierde titlul de hahambașa, fiind ales de evrei, starostele fiind înlocuit printr-o comisie de zece, denumită *epitropie*⁶. Prin noua organizare, ocârmuirea obține un control cvasiabsolut asupra treburilor comunităților evreiești⁷.

Restricțiilor generale înscrise în Regulament li s-au adăugat, în Moldova, legi speciale. În rândul acestora se situează *Legea privind trei pricini care împovărează starea locuitorilor de prin sate*, din 1844. Prima „pricină“ îi privește pe evrei, cărora li se interzice, formal, arendarea cârciumilor și a dijmelor de prin sate. Celor aflați, deja, în sate, li se acordă un termen de trei luni pentru a se muta în târguri, iar celor care aveau încheiate diferite contracte, li se acordă termenul de un an, pentru a le îndeplini și a se strămuta. Circumstanța agravantă din proiectul inițial, potrivit căreia evreilor le era interzisă vânzarea băuturilor, a produselor destinate mâncării (consumului) și arendarea cârciumilor, atât prin sate și târguri, cât și pe la încrucișările de drumuri, este restrânsă, în final, numai la evreii de prin sate. Motivația reliefează atât numărul important al evreilor, precum și activitatea economică ce o desfășurau pe teritoriul Moldovei.

„Cele mai multe târguri din Principat, care sunt proprietăți particulare – se notează în acest sens –, să află lăcuite de jidovi, pentru că lăcuitorii Moldovei își află mai bine folosul gospodăriei lor în plugării. De vor fi opriți jidovii de prin târguri a face alijveriş de băuturi și de ale mâncării, nu rămâne îndoială că aceștia, lipsiți fiind de

închipuirile viețuirii, vor părăsi acele târguri, care se vor și pustii. Cu această pustiire s-ar face o lucrare asupritoare în dreptățile proprietății, mai ales că nu este puțină a lăcui aceste târguri cu săteni, când cele mai multe moșii au trebuință încă de lăcuitori, iar nu a se împuțina numărul acestora, trăgându-i prin târguri și a pătimi agricultura din lipsa lăcuitorilor.

Legiuitele tânguiri și pretenții ale proprietarilor și ale posesorilor, acei cu contracturi de rachiu, făină, legumuri și alte producturi, încheiate cu jidovii, care opriți fiind a vinde băuturi și de ale mâncării prin târguri, vor cere cu drept cuvânt desființarea contractelor...". Din aceste considerente, se solicită ca măsurile să fie aplicate mai întâi evreilor de prin sate și, după constatarea consecințelor, mai târziu, măsurile să fie extinse și asupra celor din târguri⁸.

Iată, spre exemplu, câteva informații privitoare la populația evreiască, oferite de diplomații francezi. Astfel, Bois le Comte, aflat în misiune oficială în Principate, în primăvara anului 1834, comunică superiorilor săi, printre altele:

„L'invasion progressive des Juifs est considérée comme un des fléaux le plus à craindre pour le pays. C'est surtout depuis le commencement du siècle, que les Juifs ont commencé à affluer en plus grand nombre en Moldavie. Mais c'est depuis dix ans que s'est ouvert la grande immigration. La mesure qui prit alors le gouvernement russe d'assujétir dans ses états les Juifs à la conscription militaire, les fait sortir en grand nombre des provinces Russo-Polonaises à chaque nouvelle levée. Ils viennent se réfugier en Moldavie, en se plaçant sous la protection des Consuls autrichien, prussien ou russe, et acquérant par là une position supérieure à celle des autres habitants, ils envahissent les branches les plus lucratives de la richesse publique. Leur action se fait principalement sentir dans le débit qu'ils font, de l'eau-de vie. Les seigneurs qui ont le privilège exclusif de fabriquer ce breuvage et de le débiter sur leurs terres, leur afferment l'exercice de privilège, ils vendent à crédit l'eau-de vie au paysan, et excitent sa passion, par la facilité qu'ils lui donnent de la satisfaire, et quand ils ont grossi pendant quelque temps sa petite dette à leur égard, et qu'il ne peut plus s'acquitter avec ses moyens ordinaires, le malheureux se trouve, lui avec toute sa famille, sa récolte et sa maison, livré a leurs

discrétion. Si cet abus se soutient, il réduire le paysan moldave à la sorte d'abrutissement, où il a déjà réduit le paysan polonais. Nous avons voulu remédier à ce mal, me disait le général Mircovity, mais nos efforts ont été inutiles. Cette race juiva est si insinuante, que déjà les bozards nous ont déclaré qu'il était trop tard, et qu'ils ne pouvaient plus s'en passer. Nous ne savons comment nous défendre des Juifs, me disait d'un autre côté le Ministre de L'interieur. Ils envahissent tout, en substituent partout leur monopol à la vente libre et directe des denrées. Je viens du moins d'ordonner que l'on tienne le marché le samedi, afin qu'ils ne puissent plus y acheter tout ce qu'on apporte, pour le revendre ensuite, enrechérir à leur seul profit, la nourriture du peuple. Nous verrons s'ils trouveront aussi moyen d'éluder cette mesure... Tout le commerce de detail: est déjà passé entre les mains des Juifs; la plus grande partie du aute commerce est entre celle des grecs, des arméniens, et de quelques maisons européennes”⁹.

Diplomatul francez reproduce versiunea oficială; întregul său raport se sprijină pe documentele puse la dispoziție de autoritățile de la București și Iași, pe marginea cărora face propriile sale observații.

Un alt reprezentant oficial al Franței, Guérout, consul la Iași, formulează aprecieri și judecăți de valoare importante, care reliefează existența unei „probleme evreiești” încă la jumătatea secolului al XIX-lea. Raportul la care ne referim poartă data de 31 martie 1848.

„Par une singularité propre à ce pays – comunică el – il n'existe entre les deux extrémité de l'Echelle sociale, entre le boyard et le paysan aucune classe intermédiaire indigène. Les Juifs qui remplissent ici tous les métiers, qui sont en possession de tout le commerce, ne comblent qu'imparfaitement cette lacune, par la raison que étrangers au pays, repoussés par le préjugé général auquel ils opposent leurs propres préventions religieuses, ils restent étrangers aux paysans comme aux boyards, qu'ils exploitent par le droit du plus laborieux, sans pouvoir servir de lien entre deux classes qui les repoussent également. Ils vivent ici comme en pays conquis: détestés maix nécessaires, ils sont l'âme de toutes les transaactions bonnes ou mauvaises. Ce sont eux qui par l'usure subviennent aux gaspillage des boyards et qui vendent au paysan l'eau-de-vie qui l'abrutit. Ils sont

usuriers, courtiers, commissionnaires, rouliers, marchands de tout ce qui se vend et s'achete, maçons, charpentiers, serruriers, menuisiers, tapissires, tailleurs, couturiers car ce sont les Juifs, non par leurs femmes, mais eux-mêmes qui habillent les dames. Sur 70 à 90 mille habitants, dont se compose la population d'Jassy, on estime que les Juifs comptent pour les deux tiers. Ils figurent dans les principales villes par une proportion à peu près semblable. Ils font tout mal, mais ils font tout et l'on ne peut qu'être émerveillé du ressort et de la vitalité industrielle de cette race extraordinaire; sans autre besoin que celui de gagner, ils sont d'une sobriété que rien n'égale. Aussi, les marchand étrangers, habitués à une vie confortable, à une maison bien tenue, ne pauvent-ils leur faire concurrence sous le rapport du bon marché.

Les Juifs se séparent et se distinguent déjà du reste de la population par le costume. Ils sont vêtus d'une longue redingote noire d'alépine qui leur bat les talons et balaie la boue des rues. Leur coiffure se compose d'une calotte noire, remplacée le Samedi par un bonnet garni des fourrures. Ce costume que fait encore ressortir une longue barbe, une saleté repoussante, une crasse invétérés, les signale de loin aux injures et souvent aux mauvais traitements de la populace sans que rien jusqu'à ce jour soit pu le décider à la quitter... "10.

În condițiile unei depline libertăți individuale, bucurându-se, totuși, de drepturi și privilegii de care nu beneficiau nicăieri în altă parte¹¹, evreii – sporind din punct de vedere numeric –, au putut să-și creeze, în Moldova, mai cu seamă, o situație economică prosperă. Restricțiile impuse prin Regulamentul Organic, care consacrau o stare de lucruri anterioară, au reprezentat, mai mult, măsuri de protecție în favoarea populației autohtone, a țăranilor. mai cu seamă, a căror situație devenise atât de precară, ca urmare a aplicării dispozițiilor agrare ale noii legiuri. Apărarea și promovarea comerțului și a meșteșugurilor practicate de autohtoni nu mai putea reprezenta preocupări majore ale ocârmuirii în condițiile în care, deja, așa cum a rezultat și din prezentarea datelor catagrafiei din 1845, pământeni se aflau într-o evidentă poziție de inferioritate față de negustorii și meșteșugarii evrei și de cei care făceau parte din categoria supușilor străini.

Toleranța existentă în Moldova – la care s-au adăugat corupția și venalitatea aparatului de stat, al unei societăți aflate în plin proces de tranziție și, firește și lipsa de aplecare a românilor pentru

comerț și industrie, au creat un climat favorabil spiritului de inițiativă al evreilor. Pentru aceștia, așa cum, pe drept, s-a apreciat, naturalizarea (Jobândirea dreptului de împământenire și accesul la exercitarea drepturilor politice) nu devenise, încă, o năzuință generală – cu atât mai mult o obsesie –, atâta timp cât protecția străină, pentru cei mai mulți, se înfățișa drept o alternativă mai convenabilă¹². De altfel, nici societatea românească nu era pregătită încă pentru acordarea libertăților democratice.

Egalitatea în drepturi civile și politice, emanciparea graduală a israeliților moldoveni și prefacerea lor într-o categorie de cetățeni folositori statului, înscrise în *Dorințele partidei naționale în Moldova*, precum și „emanciparea israeliților” și drepturi politice „pentru compatrioții de altă credință” din *Programul de la Islaz* nu au putut să capete expresie practică.

Epoca Unirii și constituirea statului național, instituirea regimului politic al „garanției colective” și recunoașterea autonomiei – în cuprinsul procesului general de transformare și modernizare a societății românești –, au adus în discuție publică, firesc, și problema evreilor, a celor din Moldova, mai ales. Emanciparea evreilor, dar și apărarea țăranilor, care urmau să devină proprietari, precum și adoptarea unor măsuri speciale pentru Moldova figurează și în memoriul domnitorului Grigorie Al. Ghica, privitor la reformele care trebuiau să fie întreprinse în Moldova, după cum sunt prezente și în dezbaterile Adunării ad-hoc¹³. În acest din urmă for, au fost rostite discursuri frumoase cu privire la toleranța religioasă și la libertatea cultelor. Pe linia celor hotărâte la Conferința de la Constantinopol (art. 15 și 18), potrivit cărora drepturile depline urmau să fie acordate numai pământenilor de *religie creștină*, sunt solicitate măsuri pentru stăvilirea emigrației evreilor și admiterea în țară doar a aceluia care practicau îndeletniciri folositoare¹⁴. În raportul *Comisiei europene* de la București, referitor la organizarea Principatelor, reprezentantul Angliei – sir Henry Bulwer – insera, doar, speranța înaltului for, potrivit căruia evreii se vor bucura în Principate de aceeași toleranță ce le fusese acordată de Imperiul Otoman, în timp ce comisarul rus consemna că atragerea evreilor la beneficiul vieții politice ar pricinui mari inconveniente, dată fiind starea lor morală și socială¹⁵.

Victor Place, consul al Franței la Iași, preluând știrea în

conformitate cu care, în fiecare zi, evreii intră în Principate cu miile, solicită guvernului său învoirea de a acorda protecția Franței unui număr de personalități din rândul acestora. Folositor pentru Franța, date fiind relațiile pe care evreii le aveau în toate mediile, actul ar avea consecințe benefice pentru populația evreiască în general. „Urâți în țară, notează diplomatul, ei (evreii) trăiesc într-o stare de permanentă teamă: adeseori, cele mai drepte cereri ale lor sunt respinse de tribunalele care, aici, întotdeauna, sunt atât judecători, cât și părți”¹⁶.

Demersurile în favoarea evreilor din Principate întreprinse de bancherul Lionel Rotschild, atât pe lângă Napoleon III, cât și pe lângă Walewski, nu au avut efectul scontat. Presiunile exercitate asupra cercurilor politice românești nu erau în consens cu realitățile interne și cu situația internațională. În raport cu problemele ridicate de necesitatea realizării Unirii Principatelor și de organizarea internă a acestora, cu natura relațiilor internaționale și echilibrul între puteri, „problema evreiască” rămâne de importanță secundară¹⁷.

În cadrul programului de modernizare a societății românești, Al.I. Cuza a anunțat, din 1860 încă un proiect care avea drept obiectiv „emanciparea graduală a locuitorilor de cult mozaic”¹⁸. În 1864, el a manifestat din nou disponibilitatea în acest sens. Intenția și-a găsit expresia în cuprinsul *Codului civil* (elaborat la 4/16 decembrie 1864). Dispozițiile acestuia cu privire la dobândirea cetățeniei române n-au fost folosite, însă, pe măsura entuziasmului provocat de prevederile legii. Obligativitatea rezidenței de zece ani în țară și renunțarea la oricare altă cetățenie străină „s-au dovedit a fi un preț prea mare impus potențialilor beneficiari ai cetățeniei române”. Drept urmare, rezerva populației evreiești a fost totală¹⁹. Disponibilitatea manifestată de intelectuali față de problema integrării nu era direct proporțională cu aspirațiile populației evreiești în general. Avea dreptate N. Iorga atunci când aprecia că, până la 1822, „marea masă a populației evreiești, care nu avea nici o aspirație politică, a rămas indiferentă față de această problemă”²⁰.

Constituția din 1866, prin articolul 7, a anulat șansa acordată evreilor prin *Codul civil* din 1864. Textul noii legi prevedea că împământenirea putea fi obținută numai de străinii de rit creștin. Apelul patetic formulat de I.A. Cremieux, președintele Alianței Israelite Universale, în fața deputaților Adunării constituante, în favoarea evreilor, a rămas fără efect.

Deși conservatorii au fost aceia care au dominat Adunarea constituantă din 1866, nu se poate admite că articolul 7 este opera lor singulară. În viziunea contemporană, caracterul restrictiv al articolului decurgea din nevoia de a apăra interesele sociale și economice naționale. Pozițiile pe care le dețineau evreii în Moldova, starea precară a proprietății funciare, amenințau interesele generale. Naturalizarea evreilor ar fi avut drept consecință, în primul rând, un masiv transfer de bunuri imobiliare în mâinile bancherilor și a comercianților evrei. Consecințele depășeau efectul simplu al concurenței în domeniul comerțului și al afacerilor. Puteau să aibă implicații cu mult mai largi. Pentru Europa însă pentru opinia publică, rezistența românilor față de acordarea naturalizării evreilor apărea ca o încălcare flagrantă a drepturilor omului²¹. Dilema, implicațiile și consecințele sale politice au fost grave, în condițiile în care, în Europa, nu erau cunoscute diferențele esențiale între statutul evreului apusean și al celui care viețuia în spațiul românesc. În timp ce, în Occident, procentajul populației evreiești, raportat la numărul locuitorilor, era sub 1%, în România el era de 5-6%. De asemenea, evreii occidentali nu dețineau nici un fel de monopol în viața țării ai cărei cetățeni erau, asimilarea lor fiind favorizată de ascendentul cultural al țărilor respective. Nici unul din aceste elemente nu este valabil în cazul societății românești²².

Apreciind, așadar, stadiul de dezvoltare a societății românești, obiectivele prioritare ale acesteia și năzuințele politice ale evreilor, conflictul de interese apare drept ireductibil, în acest început de dezvoltare a vieții moderne. Statul român, intrat în epoca de restructurare economică și socială, nu putea să acorde evreilor un regim de natură să-i situeze într-o poziție privilegiată.

Prin caracterul restrictiv în privința drepturilor civile și politice acordate străinilor necreștini, Constituția din 1866 „a constituit punctul de plecare în procesul de metamorfozare a chestiunii evreiești dintr-una economică și socială, esențialmente internă, într-una politică de dimensiune internațională. Transformarea s-a produs din inițiativa și cu concursul direct ori mijlocit și mereu mai insistent al Alianței Israelite Universale, care a declanșat, aproape concomitent, o susținută campanie de presă împotriva României, nu numai pe continentul european, ci și dincolo de ocean, în Statele Unite²³.

După 1866, printr-un întreg șir de legi și circulare restrictive – acestea, fără să se refere direct la evrei, aveau aplicabilitate, mai mult, la situația lor –, au loc expulzări masive, brutale adeseori, ale evreilor, considerați drept „vagabonzi“ (acei intrați în țară fără îndeplinirea formalităților legale). Măsurile restrictive au determinat intervenția energetică din afară, ale guvernelor occidentale sau ale unor personalități de prestigiu, care au sporit tensiunea internă și au provocat manifestări împotriva evreilor. Alianța Israelită Universală a recurs la sprijinul lui Napoleon III. Moses Montefiori, personalitate marcantă a iudaismului englez, a venit la București. La 15 aprilie 1868, reprezentanții puterilor acreditați în capitala României adresează o notă colectivă guvernului român. Ministrul de interne, I.C. Brătianu, este silit să-și prezinte demisia.

Într-o convorbire cu Boyard, garantul consulatului francez, domnitorul Carol insista asupra pericolului care-l prezintă aglomerarea celor trei sute de mii de evrei „*qui infestant la Moldavie, faisaient courir à la santé publique, notamment à Jassy, où sur une population de 80.000 âmes, on en compte près de 50.000. J'ai vu, pendant mon séjour dans cette ville, me dit-il, une maison qui servait d'asile à six cents de ces vagabonds, entassés dans chaque chambre en nombre de 12 à 15. C'est un spectacle qu'il serait bon de mettre sur les yeux des journalistes humanitaires qui font retentir la presse Étrangère dans déclarations contre mon gouvernement...*”²⁴.

Interesul internațional față de situația evreilor din România este scos în relief, printre altele, și de numirea în calitate de consul al Statelor Unite ale Americii la București a lui Benjamin Franklin Peixotto, a cărui misiune a fost mai mult umanitară decât diplomatică. Acesta s-a străduit să amelioreze condiția materială și juridică a evreilor, fiind partizanul emigrării lor în America. Soluția a fost respinsă de Conferința Internațională de la Bruxelles, din 29-30 octombrie 1872, prima întrunire evreiască consacrată obținerii drepturilor civile și politice în favoarea populației evreiești din România. În urma acestei Conferințe, se produce o coordonare a eforturilor pe plan internațional, între Alianța Israelită Universală și alte numeroase organizații evreiești, pentru efectuarea de acțiuni concertate în sprijinul evreilor din România.

În preajma și în timpul războiului de independență și a

Congresului de pace de la Berlin, în vreme ce oamenii politici români se străduiau să asigure integritatea teritorială a țării și recunoașterea independenței de către puterile garante, cercurile evreiești, efectuând o propagandă contrarie, căutau să convingă puterile europene asupra necesității de a se efectua presiuni asupra României, pentru a o determina să acorde drepturi politice evreilor, condiție pentru recunoașterea internațională a independenței. Și românii, ca și evreii, luptau pentru libertate și independență. Din nefericire, mijloacele utilizate fiind deosebite, contrarii, chiar, cele două mișcări, practic, se anihilau, una pe cealaltă²⁵.

Împrejurările dramatice legate de declararea independenței, de participarea României la războiul din 1877-1878 și demersurile politice care au precedat recunoașterii condiționate a independenței de către Congresul de pace de la Berlin au fost puternic marcate de acțiunea cercurilor evreiești internaționale pentru obținerea de drepturi politice în favoarea corelegionarilor lor din România. Congresul de la Berlin a condiționat recunoașterea independenței de modificarea articolului 7 din Constituția din 1866, sub incidența căruia se afla situația juridică a evreilor.

Într-o convorbire cu F. de Bacourt, agent și garant al consulatului general al Franței la București, M. Kogălniceanu, ministrul de externe, explica – din nou – dificultățile ce stăteau în calea rezolvării „problemei evreiești” din România în acord cu vederile occidentale.

„Le Congrès – nota omul politic român – en imposant à notre indépendance la clause que vous savez, sur les Israélites, jette le pays dans une crise terrible. Depuis mon retour de Berlin, je me livre au casse-tête de trouver une solution satisfaisante pour les Puissances et qui ne soit pas en même temps pour notre pays un arrêt de mort et je ne vois rien.

Les plénipotentiaires ont parlé comme ils devaient le faire; je serais le premier si je n'étais Ministre Roumain à applaudir aux idées que son Excellence Monsieur Waddington m'a fait l'honneur de m'exposer avant qu'elles aient prévalues au Congrès: elles sont dignes d'un pays libéral et éclairé comme la France mais vouloir nous appliquer à nous dont les institutions datent d'hier, n'est-ce-pas nous exposer à tous les perils et montrer aussi que la question juive n'est

peut-être qu'imparfaitement connue de ceux qui viennent de la trancher?

On nous oppose la liberté de conscience. Les Israélites de Roumanie sont-ils gênés en quoi que soit dans l'exercice de leur culte?; ces prétendues persécutions ne sont elles pas le plus imaginaire des griefs? Les juifs polonais, russes, autrichiens, ne sont ils pas les détenteurs de nos capitaux?; n'envahissent-ils pas nos villes au point que dans certains parties de la Roumanie il y vit un de leurs sur trois habitants?; mais c'est nous qui faudrait défendre contre eux et non pas eux contre nous. Il ne s'agit ici ni de liberté de commerce, ni de question religieuse, il y a pour la Roumanie une question sociale. C'est une Révolution qu'on nous impose, nous n'y sommes pas prêts et ils n'est pas un seul gouvernement qui pourrait résister dans ces conditions''²⁶.

Tratatul de la Berlin (13 iulie 1878) a consacrat emanciparea evreilor (și a celor din România) prin articolele 43 și 44. Modificarea articolului 7 din Constituția României nu a realizat, totuși, emanciparea generală a evreilor, ci doar o *naturalizare individuală*. În afara celor 888 combatanți, care au participat la războiul din 1877-1878; între anii 1879 și 1900, au mai primit statutul de cetățeni un număr de 85 evrei. Câteva sute au mai primit după aceia.

Așa-zisa *abdicare* a puterilor occidentale de la principiul emancipării generale, înscris în Tratatul de pace, nu a fost o consecință a rezolvării favorabile de către statul român (în favoarea Germaniei) a „afacerii Strousberg”, prin răscumpărarea de pe piața germană a acțiunilor trustului falimentar. Acceptarea, în cele din urmă, a soluției românești privind naturalizarea individuală a reprezentat, credem, acordul tacit la argumentele românești, în conformitate cu care societatea nu era pregătită, încă, pentru emanciparea generală a evreilor. Dezvoltarea structurilor interne și rezolvarea problemelor proprii, naționale, trebuiau să o pregătească, s-o facă posibilă. Explicând aceste rațiuni în fața Camerei, I.C. Brătianu spunea, în martie 1878:

„L'Europe peut-elle exiger de nous d'un seul trait de plume que nous resolvions la question? Nous avons été depuis XIII siècle jusqu'à aujourd'hui, l'avantgarde de l'Europe; nous avons été le boulevard de l'Europe contre les invasion asiatiques d'alors. Les

*Etats européennes ont pu se développer pendant ce temps, car d'autres se sacrifiaient pour les tenir à l'abri. Pour cette raison, à peine avons-nous pu depuis hier entrer dans la vie de la civilisation moderne. Croiez-vous donc, Monsierus, que l'Europe ne comprendra pas, n'a pas compris déjà, malgré l'effort de quelque-uns, que ce serait nous détruire que de nous faire accorder la naturalisation aux israélits? La solution de la question israélite est un oeuvre très laborieuse qui ne peut être tranchée de manière définitive qu'avec de temps, peut-être dans un demi-siècle"*²⁷.

Firește, în dezacord, poate, cu principiile generale privind drepturile omului, aplicabile societăților dezvoltate din Occident, soluția temporară oferită „problemei evreiești” reliefa o stare de lucruri existentă în societatea românească a vremii. Referirile omului politic (ale lui I.C. Brătianu) la istorie nu aveau drept obiectiv să victimizeze România: urmăreau să ofere un punct de sprijin istoric pentru înțelegerea unei situații generată de evoluția particulară a societății, de stadiul său de dezvoltare în raport cu societățile Occidentului european.

După 1879-1880, țara devenind independentă, eliberată, în parte de presiunea externă, atât de puternică până acum, guvernele României și-au îngăduit o mai mare libertate de acțiune în chestiunea evreiască, pe care n-au apreciat-o a fi altceva decât o chestiune de politică internă²⁸. Aceasta a evoluat în contextul vieții sociale și politice, dominat de construcția societății moderne românești, în care națiunea se pregătea să-și desăvârșească unitatea și eliberarea socială, să instaureze un regim de egalitate politică. În cuprinsul acestei evoluții a fost pregătită și s-a putut realiza și emanciparea deplină și generală a evreilor.

În perioada care a urmat războiului de independență, numărul evreilor a sporit sensibil. Recensământul din 1899 a înregistrat 269.015 de suflete, ceea ce reprezenta 4.5% din populația țării. Concentrarea cea mai mare era în Moldova: 10.5%, față de 1.8% în Muntenia.

Contradicțiile dintre năzuințele legitime ale evreilor și posibilitățile limitate ale statului român de a le satisface în întregime au dat naștere unor continue fricțiuni, accentuate de intervențiile din afară; acestea s-au situat, tot mai mult, pe terenul politic, conturând liniile interne ale unui curent antisemit.

Restricțiile impuse evreilor – chiar când aceștia nu erau direct menționați în cuprinsul actelor care le impuneau –, și-au găsit expresie în mai mult de 200 legi și dispoziții, aparținând unor diverse domenii (economic, școlar, militar, juridic ș.c.), care au acreditat aprecierea potrivit căreia, în această perioadă, România a fost una din țările care profesau un sistematic antisemitism de stat²⁹.

La sfârșitul anului 1881 și la începutul anului 1882, în urma Conferinței de la Focșani – cea dintâi adunare sionistă a timpurilor moderne –, emigranții evrei din România au creat primele sate agricole în Palestina³⁰. Spre sfârșitul secolului, are loc un masiv proces de emigrare a evreilor spre Statele Unite ale Americii, unde se deplasase centrul gravitațional de apărare a evreimii mondiale.

Între 1899 și 1904, din România, au emigrat 50.000 evrei. Până la primul război mondial, numărul acestora s-a ridicat la 90.000, ceea ce a reprezentat 1/3 din întreaga comunitate.

Situația evreilor din România – care a provocat o emigrare de asemenea dimensiuni – a determinat numeroase intervenții din afară. Jurnalistul francez Bernard Lazare, apărător al căpitanului Dreyfus, care a fost și în România, inserează, în „Les cahiers de la Quinzaine“, un important studiu: *L'opresion des Juifs dans l'Europe orientale. Les Juifs en Roumanie*. La rândul său, John Hay, Secretarul Departamentului de Stat al SUA, în 1902, a făcut un demers în favoarea evreilor din România. De asemenea, în 1909, Narcis Leon, președintele Alianței Israelite Universale din Paris, adresează Ministrului de externe al Franței, Pichon, un important memoriu, în legătură cu situația evreilor din România. Demersurile externe sunt însoțite de acțiunile întreprinse în interiorul țării de *Uniunea evreilor pământeni*, creată la sfârșitul anului 1909.

Intervențiile din afară au avut darul să sporească tensiunea internă, să provoace luări de poziție din partea cercurilor guvernamentale, din partea opiniei publice. Într-un articol din 24 noiembrie 1908, „L'indépendance Roumanie“, consemna următorul răspuns, care dădea expresie unei poziții generale: „Evreii din afară și cei din lăuntru, se notează în acest sens, trebuie să înțeleagă că chestiunea evreiască este de ordin intern și nu poate fi rezolvată decât de noi și la noi“³¹.

Războaiele balcanice au determinat intensificarea acțiunilor

evreilor pe plan extern în favoarea emancipării coregionarilor lor din România. În ianuarie 1913, comitetele evreiești din Anglia (Conjoint Jewish Committee) și din SUA (American Jewish Committee) solicită sprijinul Ministrului de externe al Angliei, Eduard Grey și al președintelui Statelor Unite. Un demers în același sens întreprinde, în Franța, din nou, Narcis Leon. La rândul său, Adolph Stern, președintele Uniunii evreilor pământeni, obține sprijinul omului politic italian Luigi Luzzatti, care publică articole în favoarea evreilor din România, inserate în presa italiană. George Clemenceau însuși, publică în ziarul „Homme libre” un articol – *Evreii din România* –, în care condamnă legislația draconică ce oprește accesul evreilor spre orice carieră publică.

Răspunsurile din țară sunt pe măsură; din ele nu lipsesc afirmarea pozițiilor în favoarea rezolvării democratice a „problemei evreiești” în acord cu năzuințele generale ale românilor.

Tratatul de la București, încheiat după războaiele balcanice (1913), nu a luat în discuție „problema evreiască”. În replica la o scrisoare a lui Luigi Luzzatti, din 29 aprilie 1914, I.I.C. Brătianu, Președinte al Consiliului de Miniștri, oferea, încă o dată versiunea românească, oficial, în legătură cu „problema evreiască”, cu locul acesteia în cadrul procesului general de dezvoltare a societății românești:

„Situția actuală a evreilor din România – afirma el – nu este decât rezultanta invaziei foarte recente a unei țări aflate în plină transformare politică și economică, de către un element străin și foarte numeros, aceasta înainte ca evoluția normală a elementului primordial românesc să se fi consolidat și asigurat definitiv. Ora pentru soluționarea acestei probleme va veni; în acest moment, însă, pentru toți românii responsabili de viitorul patriei lor, ca și pentru toți acei care cunosc condițiile situației reale și nutresc o simpatie sinceră pentru România, este limpede că această oră n-a sosit încă...; în acest moment, datoria îmi impune să asigur țării mele o organizare de care depinde dezvoltarea și viitorul ei. Când va veni momentul și în măsura în care dezvoltarea sa de stat și caracterul său etnic vor impune, România va face ea însăși ceea ce alții nu ar putea să-i impună fără a compromite grav procesul de asimilare a evreilor din România...”³².

Constituția din 1923 a pus capăt acestei dramatice lupte,

statuând emanciparea deplină a evreilor, extinzând drepturile politice asupra întregii populații a țării. Votul universal a fost un corolar al actului.

La capătul acestei succinte expuneri, putem admite, credem, că emanciparea evreilor, inclusă în tratatele de pace semnate de România, a reprezentat un rezultat al întregului proces de dezvoltare a societății românești, vreme de mai bine de jumătate de veac. Firește, eforturile și lupta evreilor au contribuit substanțial la realizarea acestui obiectiv istoric. El nu a fost determinat însă de presiunea din afară, ci de evoluția normală a unor procese interne, la care evreii au contribuit din plin, de lupta națiunii române pentru propria sa eliberare socială și națională. Pentru ca actul Marii Uniri să fie viabil, trebuiau lichidate sechelele economice și sociale care mai persistau în societatea românească antebelică. Noua reformă agrară și Constituția din 1923 au deschis calea pentru realizarea practică a acestor obiective naționale, pentru instituirea unui regim de libertate democratică. Rezolvarea „problemei evreiești“ a fost posibilă în acest context istoric, în care s-a înscris societatea românească după 1918.

¹ D.C. Sturdza-Șcheianu, *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, seria I-a, vol. I, București, 1907, p. 68.

² V. Tufescu, *Târgușoarele din Moldova și importanța lor economică* (Extras din „Buletinul Societății Regale Române de geografie), București, 1941, p. 105-106; Ecaterina Negruți, *Rolul evreilor în formarea târgurilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în SAHIR, I., București, Edit. Hasefer, 1996, p.139-153.

³ N. Suțu, *Opere economice*, ediția Ion Veverca, București, Edit. Științifică, 1957, p. 147-148; Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919) de la excludere la emancipare*, București, Edit. Hasefer, 1996, p. 51.

⁴ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 49.

⁵ Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica“ (Muzeul de Istorie Bacău), III, 1970.

⁶ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 48-49.

⁷ *Ibidem*, p. 49.

⁸ D.C. Sturdza-Scheianu, *op. cit.*, p. 274.

⁹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 362-363 (raport din 14 mai 1834).

¹⁰ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente.*, vol. I, București, 1902, p. 212-214. Tentativa întreprinsă de domnitor de a-i determina pe evrei să se îmbrace după moda europeană a eșuat, din cauza prejudecăților. Guérault notează că a conceput un proiect – pe care îl va supune Ministerului francez – cu privire la instruirea noii generații, care ar putea fi primit favorabil de domnitor și acceptat de populația evreiască. Se cuvine ca Franța să aibă inițiativă și în acest domeniu, pentru a-și putea câștiga influență în rândurile acestei populații. A se vedea și observațiile lui Duclos privitoare la evrei, în

Hurmuzaki. *Documente*. XVII, p. 25 (depeșa din 17 august 1847).

¹¹ Istoricul austriac Ziegler remarcă această particularitate, valabilă pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea. Cf. *Geschichte Bilder aus der Bukovina zur zeit des Osterreichschen occupation*, Czernowitz, 1893, p. 67. Apud Dumitru Vitcu, *Chestiunea evreiască în relațiile româno-americane timpurii*, în SAHIR, I, p. 167-168, 207.

¹² Dumitru Vitcu, *loc. cit.*, p. 168.

¹³ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. III, p. 98-99, 110. A se vedea și broșura lui B. Boerescu, *La Roumanie après le Traité de Paris du 30 Mars 1856...*, précédé d'une introduction par M. Royer Collard..., Paris, Dentu, 1856.

¹⁴ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VI-1, p. 232, 245, 251, 485, 489 și passim.

¹⁵ *Ibidem*, vol. VI-2, p. 571-572.

¹⁶ *Ibidem*, III, p. 979-980.

¹⁷ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 169.

¹⁸ *Mesagii și proclamații*, Vălenii de Munte, 1910, p. 27-28.

¹⁹ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 172.

²⁰ N. Iorga, *Istoria evreilor în țările noastre*, București, 1913 și Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 170.

²¹ De reținut faptul că evreii au obținut emanciparea politică în 1791, în Franța, în 1860, în Anglia, în 1864, în Germania, în 1866, în Italia, în 1867 în Austro-Ungaria. Carol Iancu, *op. cit.*, p. 14.

²² James Parker, *The Emergence of the Jewish Problem (1878-1939)*, Oxford University Press, 1946. Apud Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 174.

²³ *Ibidem*.

²⁴ ANB. Microfilme, Turquie-Bucarest, vol. 30, Rola 13 (Boyard către Moustier, 29 juillet, 1867).

²⁵ A se vedea, în acest sens. Cf. Carol Iancu, *Bleichröder et Crémieux. Le combat pour l'émancipation des juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondance inédite (1878-1880)* CREJH, Université „Paul Valéry”, Montpellier, 1987. -

²⁶ *Ibidem*, p. 169.

²⁷ Apud Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*, Paris, Fayard, 1997, p. 133-134.

²⁸ Dumitru Vitcu, *op. cit.*

²⁹ Carol Iancu, *L'émancipation des Juifs de Roumanie (1913-1919)*, CREJH, Université „Paul Valéry“, Montpellier, 1992, p. 32.

³⁰ Idem, *Aux sources de l'état d'Israël: la Conférence sioniste de Focșani (1882) en Roumanie*, în vol. *Homme, Idées, Journaux*. Mélanges en l'honneur de Pierre Guiral. Etudes réunies par Jean Antoine Gili et Ralph Schor, Paris, 1988, p. 217-225.

³¹ Idem, *L'émancipation des Juifs de Roumanie*, p. 32-33.

³² Apud Carol Iancu, *Ibidem*, p. 68-69.

ISTORIA EVREILOR DIN ROMÂNIA ÎN DATE – CONSIDERAȚII METODOLOGICE –

Hary KULLER

În Expoziția *Evreii din România*, găzduită în aceste zile de Palatul Culturii din Iași, se află printre exponate și un dosar numit „Cronologie evreo-română”. El cuprinde câteva mii de evenimente datate din istoria universală și locală a evreilor de pe aceste meleaguri. Este o primă formă a lucrării mele elaborată în cadrul Centrului de Istorie și intitulată *Istoria evreilor din România, în date*. Pe marginea acestei lucrări, posibil de răsfoit și în sală, mi-am construit intervenția de față axată pe trei întrebări metodologice cardinale: dacă, câte și care evenimente (respectiv *date*) din cele repertoriate pentru istoria universală a evreilor trebuie să cuprindă o asemenea cronologie?; câte și ce fel de evenimente din istoria României trebuie să cuprindă?; care dintre miile de evenimente locale ale „etniei” sunt esențialmente constitutive pentru genericul și sintagma de „Istoria evreilor din România în date”.

Căci, nu suntem la prima reuniune – și nici la primul demers științific ori la prima lucrare de istorie – care să fie subsumate conceptului istoria evreilor din România; iar respectiva sintagmă nu este folosită la figurat. Ea presupune o întregă încărcătură epistemologică cerută de edificarea unei atari „branșe” de scriere istorică.

Dar, știm noi oare, cu adevărat, ce este o atare istorie – disociată atât de istoria universală a poporului evreu cât și de istoria națională a României – și care este specificul, „ireductibilitatea” ei?!

Se constituie istoria evreilor din România ca o parte a istoriei României ori a istoriei universale a evreilor, sau este ea o „realitate ontologică” de sine stătătoare „paralelă” acestora și cu mecanisme relativ „diferențiate” de producere și reproducere?!

Întrebările înșirate nu sunt retorice: m-au chinuit și de aceea vă chinuiesc și pe dv. cu ele – mai ales pentru că o literatură

teoretico-metodologică, în materie, este cvasi-absentă; mulți cercetători, considerând că treaba istoricului serios este aceea de a scormoni arhivele, de a scoate la iveală cât mai multe „fapte social-istorice”, și de a lăsa pe seama filosofilor interogațiile de tip hamletian.

Dar ce te faci când ai adunat, ca în Cronologia de față, mii de date, evenimente datate, și trebuie să le dai o semnificație?!

Pentru cine își va lua osteneala de a răsfoi „Cronologia evreo-română” cu pricina va putea lesne observa că *faptele social-istorice datate* și inventariate pentru uzul Istoriei evreilor din România nu sunt de felul celor obișnuite în scrierile de istorie. Ele nu sunt, în principal, dintre acelea referitoare la regi, oameni de stat, comandanți de oști și bătălii; și nici de domeniul politicii externe sau interne emanate de la guverne și aplicată de diplomați, politicieni ș.a.m.d. Ele sunt cu precădere evenimente din sfera neguvernamentalului; a extra-politicului, și „militarului” acut formalizate. Ele sunt, cum am zice azi, fapte din sfera unui anumit segment de „societate civilă”, cu formalizări de tipul ONG-urilor „minoritare”, concreșcute nu pe ceea ce îndeobște se numește magistrala unei istorii naționale, ci pe firul unei istorii a vieții cotidiene și din care se poate țese, eventual, o istorie în grup, o istorie de grup etnic în cazul de față. Așadar, cu toate fapte oarecum „minore” dar caracteristice pentru o minoritate, care multă vreme fără drepturi civico-politice, s-a afirmat, cu precădere, în sfera... „societății civile”.

Ar fi suficient să spicuiască din Cronologie doar un „pachet anual” de informații datate despre evenimente de acest fel, pentru a exemplifica problema formulată în termenii de mai sus.

Iată, de pildă, datele inseriate pentru un singur an și pe care le dăm în *Anexa* comunicării.

Este doar un exemplu, din zecile existente între copertile acestei Cronologii.

Sunt *date* care – s-ar putea – ca unui istoric al României să i se pară a fi fără nici o relevanță pentru o istorie generală și „unică” a țării, dar, care, pentru un istoric al evreilor din România constituie însăși substanța „ontică”, constitutivă unei problematice specifice.

Este drept însă că în același timp fenomenul integrării – active sau pasive (evreii neemancipați dintr-un loc sau altul realizau și ei o integrare, chiar dacă pasivă, adică văduvită de unele dimensiuni –

ca, de pildă, accesul la viața civico-politică) - este foarte strâns asociat de întreaga istorie locală (pe provincii, zone, platforme ș.a.). Cu atât mai vârtos în dubla calitate a evreilor: de participanți la istoria unică a țării de așezare; de făuritori ai istoriei lor specifice. „paralele” până la un punct, dar desfășurată pe „terenul” populației majoritare.

Partea Cronologiei, relevantă pentru *Istoria zonală a evreilor din România*, oferă în acest sens câteva mii de informații datate, semnificative atât pentru istoria lor comună cu a poporului român cât și pentru istoria lor „paralelă”.

Exemplificarea, în Anexă, prin câteva „loturi” de date concrete, subsumate diverselor tipuri de evenimente ale etniei, considerăm că constituie premise empirice valabile pentru considerațiile metodologice care ne-au călăuzit în alcătuirea Cronologiei de față.

Considerațiile teoretico-metodologice avute în vedere mi se par o condiție sine qua non pentru însăși înțelegerea anumitor dimensiuni ale concepției demersului întreprins.

În Cronologia de față am selectat: din istoria universală a evreilor – câteva sute de *itemi* (evenimente datate): din istoria României, câteva mii din cele referitoare la trama specifică a evreilor de-a lungul a peste patru secole de *trcere, așezare, proliferare, integrare și apoi ostracizare, reintegrare* și, în cele din urmă, *emigrare* și semnificativă *diminuare* (până la cota celei mai puțin numeroase minorități din România) circa zece mii de date. Datele le-am prelevat din studii și cărți, din repertorii de documente și cronologii – dar în primul rând din cele cca 100 de mii de fișe de presă (evreo-română, dar nu numai) stocate la CSIER și conținând informații datate cu privire la cele mai variate aspecte specifice legate de evreii din România. Recte, viața lor în colectivități (grupuri mari și mici, centrale și provinciale, urbane și rurale etc., etc.) purtând „mărci etnice” de o varietate considerabilă.

Am considerat astfel că identitatea etnică nu este o problemă de raseologie ci de etnologie, genealogie, culturologie și, desigur, de antropologie și sociologie istorică.

Problema care se pune, așadar, în legătură cu varietatea și multitudinea datelor privind oamenii, locurile, faptele și întâmplările repertoriate este: câtă pregnanță, relevanță, conclusivitate și

decisivitate are fiecare din ele pentru demersul de discriminare, a unei propriu-zise istorii a evreilor din România – cu etapele, perioadele, categoriile și „dimensiunile“ de rigoare, rezultate din periodizarea lor. Altfel spus, de căutat *de ce și prin ce* datele respective (se) exprimă ca parte a unei istorii a evreilor din și în România.

Pentru a fi omogenă, tocmai pentru că relevă o varietate concretă – empirică impresionantă – o atare istorie trimite inevitabil la o anumită înțelegere a *identității iudaice*. În acest sens mă întreb pentru început, dacă, de pildă, faptele care trimit la actanți asimilați, convertiți, național-nihiliști, internaționaliști, „antisemiți evrei“ (cei cu *selbst-hass*, ori renegații agresivi ș.a.), botezați și încă multe alte categorii (de valoare și proeminență social-istorică deosebită) se supun rigorilor și criteriilor unei atari identități?!

Mărturisesc „en passant“ că, în calitatea mea de coordonator (alături de acad. N. Cajal) al voluminoasei lucrări *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație* m-am confruntat cu faptul că din cele cca 4000 de nume – câte figurează în indicele respectivei lucrări ca actanți evrei cu impact social-istoric – peste 1/10, ridică asemenea problemă.

În respectiva lucrare am inclus unele atari personalități pe considerentul că dacă un actant, considerat „socialmente evreu“ chiar și atunci când el n-o dorește dar alții o remarcă și se comportă în consecință față de el (cazurile de acest soi abundă), iar etnia se resimte de pe urma unui atare *Imago* (atât în cazurile „benigne“ cât și „maligne“ – cazul evreilor comuniști, pe care evreii sunt somați să și-i asume este dintre cele mai recente) – atunci respectivul îns și aparține... istoriei evreilor.

Un caz limită rămâne, desigur, în acest sens, discriminarea de tip rasist-etnicist care subsumează grupului evreu, considerat paria, orice originar evreu, indiferent de calitățile sau propensiunile lui *individuale*, indiferent de opțiunile sale pentru iudaitate.

Se știe doar că totalitarismele operează cu noțiunea de „grup“, în acest caz „de sânge“ și nu cu aceea de „individ“. De aceea, chiar dacă întregi categorii de evrei sunt cu identitate iudaică „slabă“, împutănată sau chiar „nulă“ ei vor figura, totuși, ca actanți evrei, prin al lor *Siksalsgemeinschaft*, – soartă de grup – condiționată de antisemitism și de culminația acestuia în holocaust.

Căci, dacă în sec. XVIII-XIX, confesiunea era determinantă pentru calitatea de evreu, iar mai apoi spiritul comunitar-religios sau cel național pur, în condițiile modern-asimiliste, Soah-ul a devenit principalul factor de resuscitare a acestei calități.

De altfel, în istoria modernă a evreilor au fost destule momente, chiar etape, când „pendulul iudaic“ se afla la limita asimilismului sau a pieirii etnice pentru ca mai apoi să-și revină spectaculos la punctul de pornire, iudaic. Exemplul evreimii europene occidentale, dintre cele mai integrate – chiar și asimilate – dar apoi trecută prin holocaust și revenită la iudaitate este simptomatic la cel mai înalt grad în acest sens.

Într-un moment în care „dimensiunea“ confesiune sau națiune lega etnia în mică măsură, *Soah*, iar mai apoi doar Memoria și *unda* lui de șoc a readus pendulul la o identitate evreiască - în Diaspora, cu reverberații în crearea statului Israel – de mulți nebănuită. Pentru că, factorul holocaust, în dinamica acestei etnii, a dat o nouă dimensiune identității etnice – identitate marcată, firește, și anterior, de orice eveniment de ostracizare sau de renegare. Este rațiunea pentru care într-o istorie a evreilor – universală sau și locală, în date, „evenimentele de ostracizare“, *y compris* cele venite din partea renegaților deveniți antisemiți, dețin nu doar o pondere *cantitativă* ci și una *calitativă*, de închegare și relevanță etnică. Istoria antisemitismului, a marginalizării și ostracizării sunt „așadar“ o „rezervație“ certă a istoriei evreilor din Diaspora din perioade și spații date.

O altă „rezervație“ este Tradiția, sub toate formele ei – de la mozaism până la iudaism, în sensul cel mai larg și modern – cu instituțiile și manifestările corespunzătoare lor (religioase, comunitare, social-iudaice ș.a.).

Este vorba, așadar, de o întinsă arie tematică, absentă de regulă din scrierile de istorie generală a unei țări: absentă atât din considerente de ierarhizare a evenimentelor istorice (majoritare și minoritare, importante și neimportante, de pozitivitate și negativitate „istorică“ etc., etc.), cât și de apreciere a acestora – uneori doar din punctul de vedere al majoritarului, înclinat să considere p.d.v. minoritar ca neesențial în valorizarea Istoriei țării. De pildă, ca să dau un singur exemplu: sub aprecierea în unele scrieri a vexațiunilor suportate de evreii locali în secolul XIX sau în epoca Antonescu.

Or, istoria evreilor își cere dreptul de existență și pentru a face auzită cealaltă parte (a minoritarului) – fie și numai în ce privește cantitatea evenimentelor „minoritare“ demne de pus sub lupa istoricului.

Nu aş vrea să intru, aici, într-o comunicare de câteva minute, în chestiuni speciale, poate chiar specioase, de epistemologie a faptului social-istoric – de care m-am ocupat cândva în detaliu (vezi *Cunoaşterea sociologică*, Edit. Acad., 1976). Mă simt totuși obligat ca, în armătura teoretică-metodologică a subiectului pe care-l tratez, să-mi exprim opțiunea pentru poziția neopozitivistă, de surprindere cu precădere a fenomenelor social-etnice empiric descriabile dar cu spațiu de joc cât mai limitat sub raportul relevanței lor grupale. În așa fel ca puterea de discriminare a unor atari „indicatori empirici“ să fie funcție de marcarea probabilității sau a corelației care leagă între ele indicatorul individualizat cu indicantul privind grupul etnic: și aceasta, în vederea lărgirii sensului empiric univoc dat noțiunilor prin care cele din urmă, respectiv informațiile date, sunt desemnate.

Numărul evenimentelor date, excerptate în *Cronologie*, este – cu toate lacunele de care sunt conștient – de peste zece mii. Sunt date referitoare, cu precădere, la evreii din România modernă și contemporană din întreaga țară și sub raportul întregii arii tematice presupusă de *Tabelul de indicatori*, construit ad-hoc și care cuprinde:

1. Repertoriul așezămintelor evreiești din România care totalizează – pentru secolul scurs între 1850-1950 și pe întreaga întindere a României Mici, apoi Mari – peste 200 de instituții, organizații și societăți de asistență socială, culturală și medicală. Sunt: asociații filantropice, organizate pe baze profesionale; societăți economice și de împrumut reciproc; societăți pentru construirea și întreținerea de spitale; societăți pentru sprijinirea tineretului studios; societăți pentru înființarea și întreținerea de aziluri pentru bătrâni și orfeline; societăți și uniuni organizate de femei pentru ocrotirea unor categorii sociale defavorizate și a femeilor; societăți și asociații cu caracter cultural; asociații sportive ș.a.

2. Sistemul de educație-instrucție, confesional și laic trimite la câteva mii de date fie și numai pentru situarea în timp (înființare, durată, manifestări etc.) a școlilor și instituțiilor adiacente (foruri tutelare etc.).

3. Marile asociații culturale, sportive, literare și instituțiile de spectacole (depășesc cifra de o sută).

4. Comunitățile – cu instituțiile aferente – ca și obștile din localitățile mai mici (se cifrau, la momentul lor de vârf din 1938, la peste 500, iar evenimentele comunitare și religioase la câteva zeci de mii).

5. Participarea (implicarea) evreilor în viața economică, politico-juridică și cetățenească, lupta pentru drepturile civile, alegeri ș.a. (relevă câteva sute de indicatori).

6. Personalitățile evreiești din diverse domenii ale culturii și civilizației locale se ridică, după o anume estimare făcută pentru constituirea unui viitor Lexicon al evreilor din România – tip *Who's Who* – la circa 10 mii nume de oameni cu o anume importanță generală sau locală: rabini și oameni de cult, creatori de știință, arte, mass-media, frunțași ai vieții comunitare: oameni politici, manageri, întreprinzători comerciali, industriași, bancheri, meseriași ș.a. Într-o recentă Istorie a teatrului evreiesc din România, ediția nouă și completată, figurează câteva sute de nume de oameni de teatru, unele de rezonanță internațională.

Deși numele de talie europeană sau chiar mondială – în diverse alte domenii ar putea fi de ordinul câtorva sute trebuie s-o spunem cu regret că marile enciclopedii și *Who's Who*-uri evreiești, în materie, găzduiesc doar un număr infim dintre acestea. În lucrările folosite pentru partea de istorie universală din Cronologie totalul itemilor referitori la evreimea română este doar de câteva zeci iar a personalităților evocate de... câteva. Situația nu este cu mult mai „generoasă” nici în cazul instrumentelor de referință (istorii universale ale evreilor, enciclopedii etc.) produse în timp pe continentul european.

Excepție fac doar unele lucrări apărute în Israel dintre care în primul rând trebuie pomenită *Encyclopaedia Judaica*, publicată la Ierusalim cu câteva decenii în urmă.

Nu putem oare trage de aici concluzia că evreimea din România nu prezintă interes și nu prea constituie *obiect* de istorie universală a evreilor?! Pe de altă parte, pornind de la puținătatea relativă a referințelor existente direct la evreii locali, în scrierile de istorie a românilor și României, nu putem trage concluzia că evreo-românimea nu constituie obiect constant pentru astfel de scrieri?!

Socotim că din astfel de stări de fapt și constatări la indicativ nu se poate conchide că așa trebuie să și fie în planul imperativului.

Ne-am adunat aici cei convinși că o istorie a evreilor din România este posibilă și necesară. Că frontul cercetărilor în această direcție este de multă vreme deschis – de istoriografia evreo-română, cu operă de pionierat încă de la mijlocul veacului trecut și astăzi continuată de cercetări și cercetători „de pe trei continente”: evrei și neevrei, căci problema nu este originea etnică a cercetătorului ci profesionalitatea sa și nu, în cele din urmă, deschiderea sa față de punctul de vedere al celuilalt.

În mod cert, vom avea într-un timp nu prea îndepărtat o sinteză asupra istoriei evreilor din România, un demers integral care să conjuge: a) aspectele luptei îndreptățite a evreimii locale pentru emancipare, pentru depășirea obstacolelor și obstacolărilor – puse în calea lor din rațiuni ideologice sau/și economice – cu; b) manifestările și aspectele semnificative de integrare și cuprindere pozitivă a evreilor în istoria țării.

Prima parte a fost onorată deja merituos.

Pentru cea de-a doua parte, *privind integrarea*, numeroase teme generoase își mai așteaptă încă cercetătorii. Dintre ele, datele de integrare economică prezintă interes atât pentru istoria unică și unitară a României cât și pentru istoria evreilor, *tout court*.

*
*   *
*

În viziunea istoricului evreo-american S.W. Baron, istoria evreilor din Diaspora este o istorie comună, unitară cu țările în care s-au aflat, dar și o istorie paralelă și particulară a tradițiilor proprii (vezi: *History and Jewish Historians*, Philadelphia, 1964). Sub raportul metodei, se impune deci evidențierea: mediului în care evreii au trăit și au dezvoltat relații inter-etnice (ne)tensionate; impactul reciproc.

Diferențele și diferențierea, paralelismele care au persistat presupun din partea cercetătorului o egală îndreptățire pentru toate aceste „câmpuri de investigație”. Și, totodată, pentru izvoarele documentare care să le „acopere” (descopere); unele, în calitatea lor de

izvoare generale ale istoriei României, altele, însă, izvoare specifice – axate în principal pe relevarea „deosebirilor și tradițiilor proprii“.

Un istoric evreo-român ca M.A. Halevy pretindea chiar, exagerând întrucâtva, că nu sursele românești, ci acelea proprii (mai ales consultațiile rabinice, actele comunitare și confesionale ș.a.) trebuie să predomine în cunoașterea realităților istorice privind evreii locali; cel puțin pentru secolele XVII – XIX. În fapt însă majoritatea istoricilor evrei și neevrei care s-au ocupat aici de istoria evreilor din România – de la colaboratorii SIEIB, Schwarzfelzii, Kaufman, Brociner, Bercovici ș.a. și până la cei de azi – au explorat cu precădere arhivele românești și s-au adăpat la o istoriografie românească care începe cu Drăghicescu și Fotino și se termină cu Urechia și Iorga, ca să nu-i mai amintesc pe cei mai reuți. Dar este tot atât de adevărat că în documentele performante în toate aceste cazuri, chiar și atunci când se referă la elementele „particularului evreiesc“, este oglindit și cuprins doar unghiul de privire al interesului unor instituții sau persoane din categoria majoritarilor. Relațiile și instituțiile intra-evreiești constituie, de regulă, tematica predilectă a unor documente de felul celor comunitare și consultațiilor rabinice, pinkasimilor ș.a. Deși, pentru vremuri mai recente, chiar și în arhivele de stat românești și străine pot fi regăsite numeroase documente despre așezăminte, acțiuni și personalități implicate în trama particularului evreo-român. Iar, dacă obstacolările de tot felul – de la manifestările antisemite de la finele veacului trecut (de pildă – cele de aici la Iași, oct. 1899, larg consemnate în documente) și până la cele culminate în anii '41 se cuprind, și în mod cert se cuprind, în trama particularului evreo-român, atunci nu numai arhivele românești dar și cele ale unor state străine (ca și ale unor organizații evreiești internaționale) devin izvoare de primă mână pentru acest capitol de istorie evreo-română.

Este cert, însă, că izvoarele românești reprezintă sursa esențială în primul rând pentru scrierea istoriei unitare evreo-române.

Acțiuni, personalități și instituții – care deși nu implicau nemijlocit evrei – realizează un amplu impact cu evreii, constituie „mediul“ în care aceștia trăiau și își reglau, prin colaborare sau feedback, propria activitate și viață. Este poate și rațiunea pentru care evrei și neevrei laolaltă, trebuie să-și unească eforturile pentru a cerceta și a scrie fără întârziere istoria unitară rezultată din colaborarea dintre

români și naționalitățile conviețuitoare – de-a lungul unei istorii multiseculare.

Și trebuie să remarc, cu un sentiment tonic, că acest lucru se și întâmplă constatând, de pildă, în ce fel *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* dă număr de număr la iveală nume de istorici români și evrei care abordează o tematică pe cât de variată pe atât de specifică istoriei „unice“ – ba și „particulare“ – a evreilor din România.

Număr de număr sunt scoase la iveală *date* despre: viața cotidiană evreiască în sec. XVII-XVIII; despre hahambașie; despre comunități locale; despre demografia iudaică; despre școli israelito-române; despre vizita în țară a unor demnitari ai evreimii mondiale; despre instituții filantropice; despre regimul cultului mozaic etc., etc. O comparație între *Bul. CSIER* și *Studia Judaica* ș.a. ar fi instructivă, în acest sens, sub raportul tematicii abordate.

Cu fiecare nou studiu, cu fiecare nouă carte, această arie tematică se extinde și se adâncește; noi documente și mărturii sunt scoase la iveală; noi *date* devin accesibile. Și, o dată cu toate acestea, sporește și puterea de discriminare a indicatorilor privind evreo-românia din trecut și de azi – unica discriminare, credem, care nu poate avea decât efecte benefice asupra istoriei scrise și devenită conștiință istorică vie.

ANEXĂ

1901, ianuarie 19. M. Pherikide (București), Stroe Beloescu (Bârlad). Dim. Sturdza (Craiova), fruntași liberali, au atacat proiectul guvernamental care recunoștea diverse instituții evreiești drept „persoane morale“.

1901, ianuarie 19. Printr-o circulară adresată de Ministerul de Interne prefecturilor se stabilește procedura de înscriere a străinilor în registrele înființate la primării și la serviciile de poliție.

1901, februarie 2, Iași. Școala „Junimea“ din Podul Roș împlinește 25 de ani de activitate.

1901, februarie 7. „Adevărul“ publică fragmente din raportul lui Watchorn, reprezentant al Departamentului Emigrării

(S.U.A.), în care se arată că statutul evreilor din România s-a schimbat foarte puțin după 1873 iar situația lor se agravează; dintre cei naturalizați în 1877. 100 n-au primit diplomele (iar de atunci au mai fost naturalizați doar 72).

1901, februarie 9. „Egalitatea” publică extrase din statistica meseriilor, precizând că evreii sunt numeroși între croitori, tâmplari, vopsitori, zugravi, tinichigii, cizmari și zidari.

	Mediu urban	Mediu rural
Meseriași români (ortodocși, cetățeni)	26.703	68.557
Meseriași evrei	7.883	3.770
Supuși străini	13.163	6.527

1901, februarie 8-16, Buzău, Buhuși, Bârlad. Se deschid ospătării populare evreiești. Cea din Bârlad servește zilnic 300-350 mese.

1901, februarie 16, Tg. Ocna. Se înființează prima secțiune sionistă.

1901, februarie 16, București. Își începe activitatea societatea meșterilor tinichigii, cu membri fără deosebire de naționalitate, funcționând și ca o casă de ajutor reciproc.

1901, februarie 16, Iași. Ia ființă o nouă societate de binefacere „Junimea”.

1901, februarie 23, Galați. Se deschide un curs pentru preșcolari.

1901, martie 9. Alianța Israelită Universală alocă pentru cele 25 de ospătării sume de 21.200 lei lunar. echivalentul zilnic a 6.360 porții. În afară de acestea, mai subvenționează cantine școlare la Craiova, Drobeta, Focșani, Fălticeni, Galați (2), Panciu și Piatra Neamț.

1901, martie 9, Constanța. Prefectul județului declară că nu va mai permite stabilirea altor evrei în oraș.

1901, martie 12, Iași. La Teatrul Național se prezintă drama „Manasse” de Ronetti Roman.

1901, martie 16, Slatina. Primarul îngăduie tăierile rituale.

1901, martie 16, Craiova. Comisia comunală a admis apelul hahamilor, scutindu-i de taxe pentru patentă și drumuri.

1901, martie 16-22, București, Iași. Wolfsberg, delegatul guvernului canadian, încheie lista celor 100 de familii selectate pentru

a întemeia o colonie agricolă în Canada.

1901, martie 22. Se primesc ajutoare din Germania: 2.000 de mărci. pentru ospătăria „Pentru flămânzi”. B`nei B`rith din Dresda a colectat 9.000 mărci pentru același scop.

1901, martie 22. Eforia spitalelor civile adoptă principiul priorității etnice.

1901, martie 31. Se naște Moişe Held. traducător din literatura idiş.

1901, aprilie 13, Galați. Adunarea generală a secțiilor sioniste (67 delegați) alege comitetul central.

1901, aprilie 16, București. A.D. Xenopol afirmă că străinii creștini veniți în țară acopereau poziții în industrie, comerț și funcții publice; evreii se stabileau la orașe și la țară ca meseriași și misiți.

1901, aprilie. Dr. Babeș conchide că mortalitatea evreilor e mai scăzută datorită preceptelor lor de igienă, de sorginte religioasă.

1901, aprilie 14, București. Societatea „Caritas” primește o donație de 1.500 lei prin principesa Valentina Bibescu de la un anonim. Acesta mai alocă 1.500 lei și altor societăți israelite.

1901, aprilie 27, București. Policlinica „Ajutorul” este închisă de autorități pentru că localul nu îndeplinea condițiile necesare.

1901, mai 4. N. Gropeanu expune pictură la Paris.

1901, mai 4, București. „Universul”: exemplul ospătăriei populare „mâncarea pentru flămânzi” să fie urmat și de alții.

1901, mai 4, București. I. P. Sucher este numit profesor titular la catedra de calcul integral și diferențial la Facultatea de Științe.

1901, mai 4, Giurgiu. Au loc excese antisemite.

1901, mai 4. „Egalitatea” publică o scrisoare a lui Th. Herzl în care regretă sciziunea produsă la adunarea sionistă de la Galați.

1901, mai 4, Buhuși. Se înființează societatea pentru ajutorarea lăuzelor „Caritatea doamnelor”.

1901, mai 13, București. „Adevărul” publică date ale recensământului din decembrie 1899. În oraș erau 282.017 locuitori din care: 186.623 români, 43.318 evrei, 52.130 străini (din care 38.600 erau austro-ungari).

1901, mai 15, București. Nu se mai eliberează pașapoarte de emigrare în bloc, ci doar individuale.

1901, mai 16-17, Iași. Delegații la Congresul Camerelor

de Comerț, în frunte cu P. Missir, ministrul de resort, au vizitat fabrica de frânghii M. Wachtel.

1901, mai 17, Piatra Neamț. Se naște Eugenia Soru viitor, membru corespondent al Academiei R.S.R.: contribuții de prim ordin în biochimie.

1901, mai 23, București. Societatea de gimnastică, scrimă și lectură „Aurora“ a organizat o serbare în cinstea societății B'nei B'rith-Fraternitatea, cu ocazia împlinirii a 20 de ani de la înființare.

1901, mai 25, București. La adunarea generală a B'nei B'rith se decide: organizarea unor cursuri de istorie și literatură iudaică; înființarea unui institut de infirmiere; ajutorarea șomerilor, a soțiilor cu soți emigrați; înființarea unei școli agricole la Iași.

1901, mai 25, Moinești. Școlile israelito-române fac o impresie bună revizorului școlar județean.

1901, mai 30, Cernăuți. S-a născut Ițic Manger, remarcabil poet, eseist și prozator, decedat la 20.2.1963. În 1978 i s-a publicat în limba română *Cartea raiului*, iar în 1983 *Balada evreului care a ajuns de la cenușiu la albastru*.

1901, iunie 1, Bârlad. D. Rabinovici, doctor în teologie, absolvent al seminarului de la Paris, e numit rabin și predicator.

1901, iunie 8, Constanța. Dr. Fenster, care are drept de practică în toată țara, este izgonit din oraș.

1901, iunie 8, Iași. Propunerile filantropice ale comitetului de ajutorare sunt respinse de meseriașii în nevoie, ei cerând sprijin pentru emigrare.

1901, iunie 9. „Cronica israelită“ publică date din M.O. din 27.12.1900: în orașe trăiesc 195.419 evrei, în mediul rural 73.596, total 269.015 evrei.

1901, iunie 16, București. Primăria a hotărât ca din pâinile confiscate de la brutari, o parte să se dea și ospătăriilor comunității.

1901, iunie 22, Iași. Evreii au dat cel mai mare procent de promovați din școlile secundare.

1901, iunie 23, Galați. 600 familii de diferite naționalități au alcătuit o societate de emigrare. Din ele, 60 sunt de meseriași evrei. Se dorește emigrarea în Africa, doi membri plecând în Mozambic.

1901, iunie 29, București, Iași, Botoșani. Emigrarea, în continuă creștere, este mai bine organizată.

1901, iulie 5-6, Drânceni, județul Fălciu. Maltratarea evreilor din târg de către oamenii arendașului, Iosub Aronovici a fost omorât.

1901, iulie 6, București. M. Beck, predicatorul Templului Coral a fost decorat cu „Steaua României“ în grad de cavaler.

1901, iulie 6, Darabani. Deși comuna a răscumpărat târgul, evreilor li se cere „bezmân“.

1901, iulie 6. Funcționarii străini din serviciul statului cer restituirea reținerilor pentru pensie întrucât nefiind cetățeni nu pot primi pensie. Tribunalul Ilfov, secția III și Curtea de Apel au hotărât să nu li se restituie nimic.

1901, iulie 9, Iași. 33 copii și 8 femei emigrează.

1901, iulie 13, Covurlui. 20 evrei au fost angajați pe moșia lui Sechiare.

1901, iulie 13-20, Giurgiu, Iași, Ploiești, Jorăști, jud. Botoșani. Se înregistrează excese antisemite.

1901, iulie 16, Caracal. S-a pus piatra fundamentală a sinagogii.

1901, iulie 21, Iași. Ajutoare pentru săracii care nu pot emigra: bani pentru vite.

1901, iulie 21, Leorda, județul Bacău. Primarul anunță Ministerul de Interne că lucrările pentru expulzarea din comună a celor 8 familii de evrei au fost încheiate.

1901, iulie 27. Lucrătorii tipografi se organizează în societatea „Unirea“, fără deosebire de naționalitate.

1901, iulie 27, Iași. S. Reinhorm, arendaș, trimis în Canada, declară că fiecare emigrant de peste 18 ani a primit 44 fălci de teren arabil, oi, câte o vacă și un car american la 4 oameni.

1901, iulie 27, București. Moare dr. Al. Cocciu, voluntar al Comunei din Paris și al Războiului pentru Independență, în care a condus ambulanța „Zion“. A fost avansat la gradul de căpitan și decorat cu „Steaua României“.

1901, august 3, Focșani. Wolf Stern, absolvent al tuturor claselor de liceu cu premiul I, a terminat anul universitar la Facultatea de Medicină din Paris, primul din 450 de studenți.

1901, august 4. Ministerul de Interne trimite prefectilor o circulară prin care dispune sprijinirea imigrărilor.

1901, august 9, Iași. Se votează statutele Societății „Iacob de Neuschotz”, care-și propune înființarea unei școli de arte și meserii.

1901, august 24, București, Roman. În noul an școlar, singurul gimnaziu comercial evreiesc și școala primară de fete din Roman, vor avea câte o clasă a IV-a în plus.

1901, august 25, Dâmboviceni, județul Vaslui. 3 moașe refuză să asiste o evreică la naștere.

1901, august 26, Focșani. S-a inaugurat Sinagoga mare.

1901, august 29. Se publică legea pentru învățământul profesional. În art. 3 și 53 se precizează că el este gratuit pentru fiii de români, străinii vor fi primiți în limita locurilor disponibile, nu pot fi bursieri iar numărul lor nu poate depăși o cincime din totalul elevilor.

1901, august 31, București. Cohen-Lânaru. laureat al Conservatorului din Paris, a fost numit profesor la Academia de Muzică. catedra de armonie și cânt superior.

1901, septembrie 1, Sculeni, județul Iași. Alianța Israelită a arendat teren arabil pentru 15-16 familii.

1901, septembrie 1. Spiru Haret. ministrul instrucțiunii publice. a declarat unei delegații de studenți evrei că vor plăti aceleași taxe ca și ceilalți studenți.

1901, septembrie 4, București. Tribunalul Ilfov, secția I-a, a recunoscut Eforiei Sinagogii Mari calitatea de „personalitate morală”.

1901, septembrie 7. „Egalitatea” publică predica rabinului dr. M. Beck.

1901, septembrie 7, Iași. Toate locurile în școlile evreiești au fost ocupate.

1901, septembrie 7, Iași, Galați. Au loc excese antisemite.

1901, septembrie 14, Focșani. Calmuschy. directorul liceului „Unirea” a îngăduit elevilor evrei să urmeze cursurile de religie mozaică instituite de dr. Nacht și să absenteze de la cursuri de Iom Kipur.

1901, septembrie 22, București. O delegație de notabili evrei a strâns mii de semnături pe o petiție prin care cer ministrului de interne punerea în vigoare a legii din 1851 privind organizarea comunității din București.

1901, octombrie 7. „Cronica israelită” publică proiectul de

statut al „Ligii comunităților israelito-române”: autor: I. B. Brociner din Galați.

1901, octombrie 7, București. Directorii de policlinică trebuie să treacă prin cel puțin un concurs public, la care medicii evrei nu au acces. Măsura ar însemna desființarea actualelor policlinici evreiești și imposibilitatea înființării lor pe viitor.

1901, octombrie 12, București, Brăila. Meșterii tinichigii au înființat organizația sionistă „Bar-Kochba”; la Brăila, funcționarii comerciali au pus bazele unei organizații sioniste.

1901, octombrie 12, Iași. Mulți evrei s-au angajat la culesul viilor; plata: hrană și un leu pe zi.

1901, octombrie 12, 21, 23, Brăila, Iași. Din inițiativa Alianței Israelite (Paris) a Comunității din Frankfurt pe Main și a lui Claude Montefiore, au loc discuții la Brăila cu bancherii P. Chatiner și I. Goldenberg, la Iași, în cadrul organizației B`nei B`rith, în vederea înființării unor case de economii și împrumut pentru micii meseriași și micii comercianți.

1901, octombrie 19, Iași. Clubul de lectură sionist și-a inaugurat un nou local.

1901, octombrie 21, Brăila. La ospătării sunt invitați și oameni cu venituri modest; seara se va înființa o sală de „ceai”.

1901, octombrie 26, Giurgiu. Împotriva dr. Marcian s-a pornit o campanie susținându-se că a omorât un pacient; la autopsie a reieșit că decesul a fost natural.

1901, octombrie 31, Dorohoi. Primarul orașului a dispus anularea autorizațiilor acordate hahamilor, mai vechi de un an și obligativitatea de a se supune examinării medicale la fiecare două săptămâni.

1901, noiembrie 2, București. Consiliul comunal decide să nu mai angajeze pentru lucrările comunei decât români sau cetățeni români.

1901, noiembrie 2, Constanța. 4 tineri au plecat la Smirna pentru a urma cursurile „Școlii Agricole”.

1901, noiembrie 3. G. Flaișlen, membru al Curții de Apel, consideră că străinii neavând dreptul de a avea proprietăți rurale, exploatarea acestora nu s-a făcut într-un regim de concurență, ceea ce a dus la risipă și degradare.

1901, noiembrie 9. Ministrul de război stabilește că un rabin poate fi scutit de recrutare dacă este angajat de o comunitate de minimum 50 de familii, iar angajamentul se menține până la vârsta de 29 de ani.

1901, noiembrie 11. „Cronica Israelită“: decizie a Ministerului Instrucțiunii prin care se interzice școlilor israelite să țină cursuri duminica și de sărbători.

1901, noiembrie 11, Botoșani. Elevii liceului „A.T. Laurian“ constituiți în organizație antisemită au fost sancționați.

1901, noiembrie 23, Buzău. Școala israelito-română s-a instalat într-un local nou.

1901, noiembrie 23, Brăila. Și-a inaugurat cursurile o „Talmud Tora“ frecventată de 65 de copii, din care 25 gratuit.

1901, noiembrie 23. „Egalitatea“: măsuri adoptate și preconizate împotriva ambulanților evrei, chiar și împotriva ținerii unor târguri în care vindeau și evreii.

1901, noiembrie 25, Mihăileni, jud. Dorohoi. Cu ajutor I.C.A. s-a pus în funcțiune noul local de școală pentru băieți; se dorește și înființarea unei școli de fete.

1901, noiembrie 30, Iași. 10 ani de funcționare a azilului de bătrâni, creat de meseriașii evrei.

1901, noiembrie 30, București. S-a inaugurat școala de fete „Baroneasa Clara Hirsch“ cu 6 clase și 170 de eleve, pe același teren cu școala de meserii „Ciocanul“.

1901, decembrie 7. Ministerul de Interne își propune să considere pe evreii locuind la sate ca definitiv stabiliți acolo.

1901, decembrie 9: Convocarea la Iași, pentru 25-27 decembrie, a Congresului Comunităților Evreiești.

1901, decembrie 14, București. În cadrul Spitalului „Caritas“ a luat ființă o secție infantilă.

1901, decembrie 14, București. Apare săptămânalul „Degel Mahne Iehuda“ în idiș; literar și de orientare sionistă. Își încetează apariția la 2.8.1902.

1901, decembrie 14, Craiova. Take Ionescu dezmente afirmația lansată de liberali după care conservatorii, aflați la putere, vor acorda drepturi evreilor.

1901, decembrie 25, Bârlad. Un grup de tineri înființează

organizația sionistă locală.

1901, decembrie 25-27, Iași. Se desfășoară Congresul Comunităților Israelite cu 45 de delegați, președinte I. B. Brociner. Se adoptă statutul comunităților, în 12 puncte. Se plănuește alcătuirea „Uniunii Israelite din România“. Se condamnă jurământul „More judaico“; se cere guvernului recunoașterea dreptului pentru comunități de a alege hahamii și de a percepe taxe cu scopul întreținerii instituțiilor comunitare; se acordă sprijin școlii de agricultură din Iași; se recomandă meseriașilor organizarea de asociații pe profesii; se aduc mulțumiri societăților filantropice; se cere îmbunătățirea programelor școlare; se susține că sionismul este singurul mijloc de salvare a iudaismului; se hotărăște convocarea unui congres al institutorilor evrei.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA MORFOLOGIEI STELELOR ȘI SIMBOLISMULUI FUNERAR IUDAIC ÎN ESTUL ROMÂNIEI (I)

Silviu SANIE

Prezența pentru o întinsă perioadă a evreilor într-un număr important de orașe, târguri și sate din estul României poate fi constatată și prin cele peste 60 de cimitire din acest spațiu. Între clauzele solicitate pentru stabilirea de durată a unei obști, alături de locurile pentru sinagogă și baie rituală se înscria și cel pentru cimitir.

Unele au dispărut din cauze multiple, situate între modestia monumentelor risipite în timp și deciziile arbitrare.

Între sursele cu însemnătate majoră în reconstituirea istoriei unor comunități, monumentele funerare și epitafurile lor ocupă un loc distinct. În toate culegerile de inscripții, de la *Corpus Inscriptionum Judaicarum*¹ la *Corpora* cu epigrafele ebraice din diferite țări², textele pietrelor tombale acoperă cea mai mare parte a conținutului volumelor.

Valoarea documentară a complexelor funerare în ansamblu a fost de multă vreme remarcată și utilizarea textelor inscripțiilor funerare pentru relevarea unor aspecte ale istoriei evreilor din România poate fi regăsită încă în lucrările istoriografice din secolul trecut, ca și în cele din perioade mai apropiate la: Iacov Psantir, W. Schwarzfeld, M. Braunstein-Mibașan, J. Pineles, M.A. Halevy³, M. Diamant⁴, I. Kara ș.a.⁵. Autorii monografiilor unor obști au publicat adeseori inscripții, îndeosebi cele mai vechi, ca argumente pentru data de început a obștii, monumentele unor rabini sau personalități care au condus comunitatea.

O analiză cronologică și tipologică cu înfățișarea caracteristicilor simbolismului funerar la anumite secvențe cronologice, poate servi relevării ponderii influențelor locale asupra filonului original și unor evoluții în cadrul societății evreiești. Asociate, textele și imaginile monumentelor funerare contribuie la realizarea unor reconstituiri globale, care pot conduce către o viziune

mai apropiată de realitățile istorice.

Asupra artei funerare evreiești din România sunt însemnări de profunzime inegală. Câteva note și studii care au ca obiect această temă conțin și unele elemente încă utile cunoașterii mai amănunțite a acestui domeniu⁶.

Monumentele funerare din cimitirele din estul României impresionante ca aspect și de mare varietate, pot fi împărțite în 6 tipuri (cf. Tab. I). *Stelele funerare* care formează obiectul cercetării de față, după forma lor pot fi clasificate în 10 tipuri (cf. Tab. II), șapte dintre ele având o frecvență mai însemnată. Pot fi remarcate, de asemenea, stele *pseudo-arhitectonice*, la care elementele arhitectonice precum frontonul și acroterele nu mai au o funcționalitate și cele *anarhitectonice*, la care amintitele elemente nu mai pot fi consemnate.

Dacă, în afara formei stelelor, luăm în considerație distribuirea spațiului repartizat câmpului sculpturii, câmpului inscripției și câmpului soclului și apoi ornamentica lor, se impune o subdivizare în variante. Numărul variantelor ar putea fi mare, căci poate fi constatată intenția meșterilor pietrari de a nu copia până la identitate. Această analiză efectuată în scopul evidențierii unor elemente particulare a relevat o impresionantă diversitate.

A-I. **Stelele rectangulare** simple, cu sau fără bordură, cunosc în afara formei de bază cel puțin trei variante principale.

a) Stele cu bordura pe întreg perimetrul sau doar până la câmpul soclului și cu separarea printr-un bandou a câmpului sculpturii de cel al inscripției. Câmpul sculpturii, de formă rectangulară este ornamentat frecvent cu un *candelabru*, cu 3 *pești* încolăciți într-un spațiu cu perimetru circular, cu ornamente geometrice și fitomorfe.

b) Separarea celor două câmpuri este marcată de un arc trilobat. Coloanele care mărginesc lateral câmpul inscripției și schița fațadei de templu din registrul superior confirmă și amplifică sugestia ilustrării unui templu sau a unui chivot (Aharon Akodeș). În câmpul sculpturii sunt ilustrați doi *lei* în poziție rampantă susținând uneori un *candelabru* alteori o *coroană*. Mai rar, în registrul superior sunt înfățișate *păsări* și alte animale reale (ex. *cerbi*) sau fantastice precum *grifoni*, care flanchează o fațadă de templu sau *vulturul bicefal* susținând coroana. Ornamente fitomorfe și geometrice formează motivele secundare ale unor suprafețe sculptate aproape în întregime.

c) Stele cu bordură rectangulară lisă la treimea superioară, care au în câmpul sculpturii două vase cu flori, iar câmpul inscripției este încadrat de bandou și coloane fitomorfe.

A-II. **Stelele cu marginea superioară semicirculară** sau doar în forma unui arc de cerc, cu sau fără bordură, cunosc, de asemenea, numeroase variante generate de distribuirea diferențiată a suprafeței celor trei câmpuri, de elementele ornamenticii. S-ar putea adăuga și modul de realizare a inscripțiilor, scriere cu litere incizate, cu litere în relief sau pietre tombale pe care cele două scrieri apar combinate.

a) Stele cu bordura rectangulară simplă, lisă până la câmpul soclului. În treimea superioară, despărțită printr-un bandou îngust de câmpul inscripției, într-un cerc în relief din bandă simplă este notat, prin patru litere, anul edificării stelei.

b) Stele cu bordura lată acoperită cu pelte cu deschiderea spre exterior dublate la interior cu un bandou îngust rectangular. Același tip de bandou separă micul fronton pe suprafața căruia sunt ilustrate vase cu flori și motive fitomorfe și geometrice de câmpul inscripției. Stele cu borduri late ornamentate cu semicercuri cu relief înalt – foarte apropiate de aspectul peltelor care au adosat la interior un bandou rectangular. Câmpurile stelei sunt unite.

c) Stele care au la treimea superioară bordura în forma unei benzi ondulate. La bază, despărțirea de câmpul inscripției este marcată printr-un bandou rectangular îngust și câte o peltă cu deschiderea spre exterior pe cele două părți. În fronton apare un *leu* culcat pe labe în profil spre stânga. Pe unele stele bordura ondulată acoperă întreg perimetrul. Imaginea centrală este însoțită și de alte ornamente – geometrice și fitomorfe.

c₁) Stele cu bordură simplă care au pe suprafața treimeii superioare imaginea a *doi lei* afrontați în poziție rampantă. Imaginile celor doi lei sunt însoțite de obiecte, precum și de ornamente geometrice și fitomorfe.

c₂) Stele care au ilustrat în registrul superior *doi lei*, în poziția ușor rampantă care țin cu picioarele anterioare un obiect de forma unei inimi. În registrul inferior, despărțit printr-un arc trilobat de câmpul inscripției, sunt ilustrați *doi porumbei* cu capetele întoarse spre exterior. Coloane și ornamente fitomorfe flanchează câmpul

inscripției.

d) Stele care au înfățișări în treimea superioară *doi urși* care țin cu labele anterioare un drug de care atârnă un mare strugure. Textul inscripției este mărginit de două coloane și un arc trilobat iar motive anexe, fitomorfe și geometrice completează spațiile libere.

e) Stele cu bordura ondulată pe întreg perimetrul. Pe suprafața frontonului separat cu un bandou îngust de câmpul inscripției este înfățișat un *cerb* în mers spre stânga cu capul întors și cu unul din picioarele posterioare duse către bot. În cele două colțuri ale extremității superioare ale câmpului inscripției este ilustrată câte o palmă cu degetele dispuse conform prescripțiilor la *binecuvântarea cohanimilor*.

f) Stele cu bordura ondulată pe întreg perimetrul și cu bandou rectangular îngust adosat la interior. În fronton *doi vulturi* affrontați flanchează cartușul cu cele patru litere care indică anul edificării stelei.

f₁) Aceeași scenă ilustrată în fronton, dar *vulturii* au capetele întoarse spre exterior și câmpul inscripției este mărginit de coloane și decor fitomorf.

f₂) Același decor ca pe stelele tip f₁, dar *vulturii* sunt înfățișări cu capetele întoarse spre interior și câmpul inscripției este mărginit de alt tip de coloane.

f₃) Treimea superioară a stelei are bordura simplă. Un bandou rectangular îngust separă cele două câmpuri. În fronton apar un *vultur bicefal* și cartușul cu literele care indică anul. Câmpul inscripției este încadrat de pelte cu deschiderea spre exterior.

g) Stelele a căror treime superioară este acoperită de imaginea a *doi grifoni* în poziție rampantă, affrontați despărțiți parțial de o fațadă de templu. Un arc trilobat separă cele două câmpuri și împreună cu două coloane mărginesc pe trei direcții câmpul inscripției.

A-III. **Stelele** cu **conturul** asemănător unui **trunchi de piramidă** au o răspândire mai restrânsă, astfel că nu este necesară subîmpărțirea pentru a le releva cu mai multă claritate ornamentica și semnificația ei.

A-IV. **Stelele** au ca principală caracteristică **extremitatea superioară plată**, cu aspectul unui fronton triunghiular al cărui vârf a fost retezat, astfel că suprafața treimii superioare până la începutul

laturilor verticale are o formă trapezoidală.

a) Stele care au câmpul sculpturii cu suprafața de formă hexagonală, delimitată la exterior de bordura dreptunghiulară lisă și la bază de bandoul rectangular îngust. Au ilustrat în fronton un *leu* culcat pe labe în profil spre dreapta și capul întors spre stânga.

a1) Stele care au pe aceeași suprafață a câmpului sculpturii un *leu* ridicat pe picioarele din față, ținând capul întors spre stânga.

a2) Pe aceeași suprafață hexagonală este ilustrată *binecuvîntarea cohanimilor*, iar în spațiul cel mai înalt apare o *coroană* ca și cum ar fi susținută de cele două palme.

a3) Pe suprafața hexagonală apare un cartuș alcătuit din două pelte cu deschiderea spre interior, pe care este notat anul edificării stelei.

a-b) Stele cu bordura lată decorată pe întreg perimetrul celor două câmpuri cu un motiv ornamental alcătuit din alăturarea unor semilune inegale, asemănătoare unor pelte cu deschiderea spre exterior. La suprafața interioară bordura are adosat un bandou rectangular îngust. Segmentul orizontal al bandoului separă cele două câmpuri. Pe suprafața hexagonală a câmpului sculpturii într-un cerc cu relief puțin înalt pe circumferința căruia se întretaie semicercuri, apar *3 pești*.

b) Stele care au ilustrate la extremitatea câmpului sculpturii doi *grifoni* așezați. În zona centrală a câmpului sculpturii apare cartușul cu data edificării stelei. Câmpul inscripției este separat cu un arc trilobat și mărginit lateral de coloane.

b1) În câmpul sculpturii, la extremitate, apar tot *grifoni* așezați dar separarea de câmpul inscripției și delimitarea acestuia este marcată prin decor fitomorf și geometric.

c) Stele care au ilustrat pe suprafața câmpului sculpturii *doi lei* în poziție rampantă care au între ei *coroana* și un mare strugure. Separarea de câmpul inscripției este făcută printr-un arc în acoladă.

c1) Stele care au la extremitatea superioară a câmpului sculpturii doi *porumbei* așezați. Despărțirea de câmpul inscripției este marcată printr-un arc în acoladă, dar dispunerea imaginilor și a motivelor anexe fitomorfe și geometrice este diferită.

c2) Stele care au în câmpul sculpturii un *vultur bicefal*.

Câmpul inscripției rectangular este încadrat pe trei laturi de o bordură decorată cu pelte.

d) Stele care au la extremitatea superioară a câmpului sculpturii *doi inorogi* (unicorni) afrontați în poziție ușor rampantă, separați cu un fals arc trilobat de al doilea registru în care apar doi *cerbi* afrontați. Separarea de câmpul inscripției este marcată printr-un arc trilobat.

e) Stele duble cu ilustrarea în fronton a *hinecuvântării cohanimilor* și menționarea datei edificării, separarea de câmpul inscripției este marcată printr-un arc trilobat iar a celor două epitafuri cu un bandou simplu rectangular.

f) Stele cu păsări afrontate la extremitatea câmpului sculpturii deasupra cartușului cu data edificării. Câmpul inscripției este separat cu un arc în acoladă.

g) Stele care au ilustrat în câmpul sculpturii *cerbi* afrontați. Separarea câmpului inscripției este marcată de un arc trilobat.

h) Stele care au cea mai mare parte a câmpului sculpturii acoperită de un candelabru probabil cu 7 brațe, cu un suport cu decor geometric. La baza candelabrului sunt *doi lei* afrontați. Separarea de câmpul inscripției este marcată printr-un segment de arc trilobat.

i) Stele care au la treimea superioară o bordură alcătuită din cercuri deschise, cu relief înalt iar la interior au adosat un bandou îngust. Separarea de câmpul inscripției este marcată printr-un arc în acoladă.

A–V. Stelele de acest tip sunt rare și nu necesită subîmpărțiri, diferențele fiind neesențiale.

A–VI. a) **Stelele cu vârful unghiular**, fără bordură și ornamente pe suprafața interioară, cu scriere incizată a textului inscripției.

a₁) Stelele cu bordura alcătuită din cercuri cu relief înalt sau bandă ondulată la exterior și bandou rectangular îngust la interior pe întreg perimetrul stelei, fără separarea câmpurilor și cu inscripții incizate.

a₂) Stele cu aceleași caracteristici cu cele de tip a₁, având la extremitate un mic decor floral sau un sfeșnic.

b) Stele cu bordura rectangulară lisă pe întreg perimetrul și separarea rândurilor cu scriere în relief prin bandouri rectangulare

înguste.

b₁) Stele cu bordură cu cercuri în relief înalt, dublate la interior de un bandou îngust rectangular pe întreg perimetrul. Bandouri separă liniile epitafului.

b₂) Stele asemănătoare cu tipul anterior dar fără bandouri.

b₃) Stele cu bordura din bandă ondulată și bandă rectangulară îngustă la interior având în vârf o mică *pasăre* cu aripile desfășurate și la bază o bandă în zigzag.

c) Stele duble cu fiecare din extremitățile unghiulare cu bordură ondulată, dublată la interior de o bandă rectangulară îngustă și pe laturile verticale de borduri rectangulare. Liniile epitafurilor sunt despărțite de bandouri rectangulare.

d) Stele cu bordura alcătuită dintr-o bandă ondulată lată și una rectangulară îngustă. În frontonul triunghiular îngust au ilustrat un *porumbel* și o inimă. Textul epitafului are literele incizate.

d₁) Stele cu bordură rectangulară lisă, fronton triunghiular pe suprafața căruia pot fi observate cartușul cu data edificării sau doar literele cu această indicație și decorul fitomorf sau geometric. Rândurile inscripției sunt separate cu bandouri.

e) Stele care au în frontonul triunghiular mențiunea anului și un decor fitomorf și geometric. Inscripția este flancată de coloane iar rândurile separate cu bandouri.

A–VII. **Stelele** de acest tip au drept caracteristică principală **forma pentagonală** a treimii lor superioare, clar delimitată de câmpul inscripției. Pentru a releva marea diversitate a ornamenticii de pe această suprafață pentagonală se impune o descriere care să argumenteze gruparea pe subtipuri și variante. În afara criteriului esențial mai avem în vedere caracteristicile bordurii, a bandourilor și altor elemente decorative care separă câmpurile.

a) Stele cu bordura dreptunghiulară lisă pe întreg perimetrul. Suprafața pentagonală este ornamentată cu un cartuș în care este marcată data, alcătuit din două pelte alăturate cu deschiderea spre interior, cu adăugiri pe circumferința exterioară de forma unor mici opaițe. În ansamblu, imită, foarte probabil, brațele unui candelabru. În vârful frontonului sunt ilustrate trei frunze izolate. Separarea de câmpul inscripției și a rândurilor epitafului este marcată prin bandouri rectangulare ceva mai late.

a1) Stele identice ca aspect general cu varianta precedentă, având însă o floare simplă sau încadrată de o bandă sau o coroană în vârful frontonului.

a2) Aceleași caracteristici cu stelele precedente dar cartușul alcătuit din pelte este combinat cu un amplu decor geometric și fitomorf.

a3) Aceleași caracteristici cu stelele precedente având însă pe suprafața pentagonală două pelte deasupra cărora apar câteva ornamente geometrice și fitomorfe sau un decor mai amplu.

b) Stele cu bordură rectangulară lisă mai îngustă pe direcția câmpului sculpturii și mai lată pe cea a câmpului inscripției. Suprafața pentagonală este ornamentată cu o carte deschisă, pe paginile căreia apar literele care indică data edificării stelei și un bogat decor geometric și fitomorf terminat cu o floare cu trei frunze pe tulpină.

b1) Stele cu bordura lisă rectangulară pe întreg perimetrul. Un decor predominant fitomorf înconjoară literele care indică data edificării și acoperă întreaga suprafață pentagonală a câmpului.

b2) Stelă cu bordura rectangulară lisă pe întreg perimetrul. În suprafața pentagonală apare reprezentarea unui candelabru cu trei brațe și la bază literele cu data edificării stelei.

b3) Stelă cu bordura rectangulară lisă pe întreg perimetrul mai îngustă pe direcția câmpului sculpturii pe care sunt reprezentate: un cactus, alcătuit din două pelte cu o inimă și o floare spre vârful frontonului. La bază, un *leu* culcat pe labe în profil spre stânga cu capul întors spre dreapta. Separarea celor două câmpuri este efectuată printr-o bandă în formă de semicerc. Același tip de bordură, un bogat decor fitomorf și geometric având către extremitatea superioară un *vultur* în profil spre stânga mărginesc, respectiv acoperă, cea de a doua suprafață.

b4) Stele cu bordura similară variantei b3, având notate la jumătatea superioară anul edificării între ornamente fitomorfe și geometrice și la bază un *leu* culcat pe labe în profil spre stânga. Separarea câmpurilor este realizată printr-un bandou rectangular dispus orizontal.

b5) Stele cu bordura similară variantei b4, având ilustrat un *leu* în poziție rampantă cu capul întors spre dreapta, ținând cu picioarele anterioare doi struguri. La bază un decor predominant

geometric asemănător unei izbutite broderii metalice încadrează data edificării. Pe alte stele leul are aceeași poziție, dar ansamblul este puțin modificat și leul ține în labe cartușul cu data edificării stelei.

c) Stele cu bordura similară cu a tipului *b*₃, având ilustrat pe suprafața pentagonală scena cu cerbul în alergare spre dreapta care întoarce capul și duce spre bot unul din picioare, probabil rănit. Reprezentarea e înconjurată de ornamente fitomorfe.

d) Stele cu bordura similară cu a tipului *b*₃, având în câmpul sculpturii un vultur în profil spre stânga, cu capul întors la dreapta, înconjurat de un complex decor fitomorf și geometric. La mijloc are cartușul cu data edificării, iar în jur rare motive fitomorfe.

d₁) Stelă cu bordura similară cu varianta precedentă care are ilustrate pe suprafața pentagonală un sfeșnic, a cărui bază este flancată de doi porumbei cu capetele întoarse spre exterior.

e) Stelă cu bordura similară variantei *d*, care are în vârful frontonului trei frunze și în câmp cele două palme alăturate cu degetele dispuse conform prescripțiilor la binecuvântarea cohanimilor și la bază literele cu data edificării stelei.

Exemplare de excepție

f) Stelă cu același tip de bordură dreptunghiulară lisă pe direcția câmpului sculpturii, care ocupă aproximativ 2/3 din suprafața totală a celor două câmpuri despărțite de un bandou simplu. Câmpul inscripției este încadrat de un chenar dublu. Pe această mare suprafață pentagonală către vârful frontonului este ilustrat un sfeșnic cu 3 cupe semisferice și un suport, veritabilă broderie în metal este admirabil transpusă în piatră. Sub cele trei cupe apar doi porumbei afrontați iar la baza câmpului sculpturii este notată data edificării stelei.

g) Stelă cu bordură rectangulară lisă pe perimetrul câmpului sculpturii, care ocupă nu mai puțin 2/3 din suprafața totală a celor două câmpuri. În vârful frontonului unghiular apare un cap de pasăre în profil spre dreapta. Un frumos candelabru cu 4 brațe cu o sferă pe mijloc pe care stă un porumbel în profil spre stânga cu capul întors spre dreapta. Candelabrul este flancat la bază de două mari vase cu flori. Câmpul inscripției are bordura dublă ondulată la exterior, la care este adosată la interior o bandă lisă.

h) Stelă impresionantă prin zveltețe. raportul între înălțime și lățime aproximativ $1/3$, în ansamblu cu aspect de arc în diafragmă, remarcabilă prin sugestie, monumentalitate și realizarea detaliilor. Jumătatea inferioară a suprafeței pentagonale a câmpului sculpturii este acoperită de reprezentarea unui dulap cu ușile deschise, care imită forma unei fațade de templu dar și a unui *Aharon Hakodeș*. Pe suprafața dulapului propriu-zis este ilustrat un candelabru cu 3 brațe, cu mici rozete și motive fitomorfe pe suport și cupele în forma unor lălele. Grupuri a câte două litere flanchează candelabru.

Pe fiecare din părțile interioare ale ușilor deschise apare imaginea câte unui porumbel care stă pe un copac cu trei crengi retezate și două frunze de stejar. Copacul retezat sugera o moarte la vârstă tânără, zborul întrerupt. Zona care mărginește câmpul inscripției are la partea superioară o arhitravă (imitare de epistil căci se sprijină pe coloane) cu rozete care flanchează arcul în boltă profilat și lateral – cele două colonete cu capitellurile imitate după cele corintice.

i) Stelă cu același tip de bordură dreptunghiulară îngustă, lisă pe întreg perimetrul câmpului sculpturii, care ocupă 62% din suprafața totală a celor două câmpuri. Ceea ce contribuie la diferențierea, ca aspect general, a variantei *i* de stela precedentă este poziția laturilor superioare. La stela *h* unghiul format de acestea este de doar 40° , în timp ce la cea de tip *i* este de aproape 160° , situație regăsită și la unii pereți de edicule. Întreaga suprafață este dominată de un mare candelabru cu 4 brațe, care are la extremitatea suportului o sferă pe care stă un mic porumbel. Candelabru este flancat de două berze care stau în poziția lor caracteristică, într-un picior, cu capetele și gâturile lor lungi apropiate de corp și orientate spre interior. Câmpul inscripției are pe trei laturi o bordură dublă, ornamentată la exterior și lisă în zona interioară.

j) Stelă cu bordura rectangulară lisă, mai îngustă pe porțiunea zonei sculptate și mai lată pe direcția câmpului inscripției. În vârful frontonului este figurată cunoscuta imagine a cerbului în alergare, în mijloc un cartuș din două pelte în care este menționată data. Separarea celor două câmpuri este efectuată printr-un arc cu triplă profilatură continuat prin cele două benzi late orizontale care se sprijină pe bordura rectangulară lisă ca pe niște coloane.

j₁) Stelă cu același tip de bordură cu precedentă pe direcția

câmpului sculpturii având în zona centrală o *coroană* susținută de doi lei în poziție rampantă, cu capetele întoarse spre exterior, înconjurați de ornamente fitomorfe. Un arc cu triplă profilatură separă cele două câmpuri. Bordura câmpului inscripției are aspectul unui lanț întrerupt cu o sferă după două zale.

k) Stele simple care au pe direcția frontonului bordura dublă, ondulată la exterior și rectangulară lisă la suprafața interioară. În vârful frontonului apare o pasăre stilizată. Rândurile inscripției mărginite de o bordură dreptunghiulară lisă sunt despărțite de bandouri.

l) Stele care au pe întreg perimetrul bordură dublă, ondulată la exterior și bandă îngustă la interior. În vârful frontonului apare un decor geometric *posibil* și *imaginea unui mic șarpe*, iar în planul inferior, cartușul cu data inaugurării este flancat de struguri și către bază un decor fitomorf și geometric. Textul inscripției este incizat.

m) Stelă cu bordură dublă, ondulată la exterior și rectangulară lisă la partea interioară – pe direcția câmpului sculpturii și doar rectangulară lisă pe cea a câmpului inscripției. În vârful frontonului, o roțiță dințată (rozetă ?) găurită în zona centrală, posibil să fi indicat profesia de ceasornicar a defunctului. Un vultur în profil spre stânga cu capul întors spre dreapta stă pe o pelta, care are la suprafața interioară menționată data. Despărțirea câmpurilor se face cu o bandă rectangulară lisă.

m₁) Stele cu bordura identică cu a monumentului precedent. Pe direcția câmpului sculpturii are ilstrat în vârful frontonului o plantă cu 5 frunze mari, dedesubt o *coroană* care stă pe un cerc dublu susținut cu picioarele anterioare de doi grifoni. În cerc este scrisă data edificării stelei. Câmpul inscripției are bordura dreptunghiulară lisă.

n) Stele cu bordura alcătuită din cercuri alăturate cu relief înalt pe direcția câmpului sculpturii și cu bordura dublă, bandă lată, ondulată la exterior și îngustă rectangulară la interior pe direcția câmpului inscripției. În preajma vârfului frontonului, trei frunze, separă și flanchează *doi porumbei*. O foarte numeroasă grupă de stele funerare în forma unor suprafețe poligonale perfecte sau cu abateri pe latura de la bază au câmpul inscripției flancat cu colonete.

Numărul și varietatea acestor monumente este de asemenea mare. În această situație vom elimina descrierile și vor fi menționate doar elemente ale imaginilor centrale: *lei* și *coroana*, *lei* și *struguri*, *lei* afronțați în fața *pomului vieții* și *vulturul bicefal* cu *coroana*. O imagine asemănătoare unui dans, de mare gingășie și putere de sugestie, este realizată prin ilustrarea alăturată într-o dispunere afronțată a *doi cerbi* în mișcare cu capetele întoarse spre exteriorul stelei, care duc unul din picioarele posterioare către bot. Fiecare cerb are câte unul din picioarele anterioare ridicate la același nivel și prin alăturare se formează un unghi care încadrează anul edificării stelei.

Această variantă cu colonetele pe direcția câmpului inscripției și arcurile sau profilele de temple în zona centrală a generat numeroase forme și dimensiuni ale câmpului sculpturii, pe care au fost ilustrate păsări reale și fantastice, singure sau câte două, împreună cu alte păsări sau alte animale, reale și fantastice. Doi *vulturi* afronțați în preajma unei *coroane* din vârful frontonului apar pe monumente bogat ornamentate cu decor fitomorf și geometric și un arc în acoladă care desparte câmpurile.

Cele mai multe reprezentări sunt cu *porumbeii* înfățișați în diferite stiluri, poziții, dispuneri, înconjuțați de motive anexe de mare diversitate. Pe o stelă apar afronțați, într-o dispunere aproape orizontală iar în registrul inferior patru păsări mici, foarte probabil *ciocârlii*, câte două, de o parte și cealaltă a unei palmete. Într-o poziție asemănătoare apar în frontonul unei stele sau cu capetele aplecate spre interior față în față, dar la cele două extreme ale bazei câmpului reliefului pe unul din cele mai realizate artistic monumente. Pe alte monumente porumbeii apar într-o dispunere aproape verticală cu capetele întoarse spre exterior sau adosați, flancați de câte o vază cu ornamente predominant fitomorfe.

Monumente pe care apare *vulturul bicefal*, dominând zona centrală a frontonului sau aceeași imagine modestă ca dimensiuni dar situată tot la mijlocul câmpului sculpturii flancată de doi *grifoni* afronțați având între ei o fațadă de templu iar în registrul inferior la ambele extreme câte un *cerb* în cunoscuta ipostază, în alergare cu capul întors și cu unul din picioarele posterioare duse către bot.

În sfârșit, șirul posibilelor atele cu individualitate distinctă

pot fi amintite și monumentele cu decor predominant fitomorf în câmpul sculpturii, deosebite prin tipul de colonete solomonice și cele două mici altare care suprapun capitellurile corintice care flanchează câmpul inscripției.

Vom discuta și exemplifica câteva imagini.

A₁. Pe trei monumente apar *urși* grupați câte doi. Ilustrarea cea mai reușită acoperă aproape întreg câmpul sculpturii unei stele cu fronton semicircular. Cei doi urși stau pe picioarele posterioare și țin cu unul din membrele anterioare un drug de care atârnă, pe mijloc, o ghirlandă de flori flancată de câte un strugure uriaș. Pe alte două stele urșii se află în aceeași poziție bipedă dar sunt mai apropiați și de drug atârnă doar un mare strugure.

Din epitaful unei stele, aflăm că defunctul se numea Dov-Ber. Reprezentarea ilustrează, așadar, și antroponimul menționat în inscripție.

La popoarele indo-europene, în spații și timpuri diferite, există o bogată mitologie a ursului. La celți era un simbol al războinicilor, simbol htonic în general și lunar în special în spațiul siberian, bine reprezentat în lumea greacă și microasiatică. Ursul are o mitologie mai săracă acolo unde deținea un loc mai puțin însemnat în fauna zonei. În alte culte, de animalul care hibernează este corelată și resurrecția. În aceeași direcție conduc și simbolistica viței de vie și a vinului.

Pot fi avute în vedere, în ansamblu, unele influențe locale.

A₂. Animalul a cărui imagine are cea mai mare frecvență pe monumentele funerare este *leul*. Fără a ilustra doar o secvență cronologică ca ursul de exemplu (1814-1834), leii apar o perioadă îndelungată. Bogăția semnificațiilor simbolice, faptul că leul era emblema tribului lui Iehuda, imaginea acestui animal este prezentată pe multe monumente în amintirea unor defuncți care s-au numit Leib, Iehuda-Leib sau Iehuda.

Înfățișați în manieră naturalistă sau stilizați, obișnuit cu relief puțin înalt, doar câteva basoreliefuri, leii apar câte unul și câte doi.

Leii sunt ilustrați în ipostaze diferite. **Singur** apare *culcat* pe labe, orientat în cele mai multe cazuri spre dreapta. Este un întreg simbolism al dreptei în lumea antică și medievală și el poate fi regăsit

și în mediu iudaic. Doar pe un singur monument apare orientat spre stânga. Adeseori leul este parte a unor compoziții alături de *porumbei*, *coroană* sau *pomul vieții*.

Când sunt ilustrați în poziție *rampantă* au aceeași orientare spre dreapta, cu foarte rare excepții capul e întors spre dreapta. Alteori leul se sprijină cu membrele anterioare pe un vrej de viță de vie cu un strugure.

Pe monumentele pe care apar câte doi lei, ei sunt ilustrați afrontați în **poziție rampantă** (A) sau **stând pe membrele posterioare** (B).

Pe stelele din grupul *A*, imaginile celor doi lei formează adeseori singura reprezentare din câmpul reliefului sau sunt asociate cu pomul vieții ornament care apare și împreună cu *vulturul bicefal* sau flancând o *coroană*. Pe reprezentarea de pe o stelă cei doi lei țin un drug de care atârână un mare *strugure*, imagine asemănătoare cu cele de pe stelele cu urși.

Pe alte monumente, leii sunt parte a unor compoziții mai ample, flancând *cartușele* cu mențiunea anului edificării stelei, simple alcătuite din alăturarea a două pelte sau cordiforme, cu *porumbei* sau *păuni*, *sfeșnice* sau *vaze*.

Imaginea leului „regele animalelor” are între principalele semnificații simbolice: puterea, valențe uraniene în general și solare în special, lumina, dreptatea, regalitatea etc. Prezent timp de milenii în imagistica iudaică, leii pot fi menționați la tronul regelui Solomon, în sinagogile antice, păzitori ai inscripțiilor și a Chivotului Torei Aharon Hakodeș), la monumentele funerare⁷. Leii apar pictați pe pereți, în reprezentările de pe mozaicuri, sculpturi și sunt singurele reprezentări tridimensionale din unele sinagogi.

Masca leonină, mai ales în arta funerară iudaică, pare a fi expresia puterii lui Dumnezeu și îndeosebi a Torei, a lui Israel, a speranței în viața viitoare, în resurrecție.

A4. Imaginea *cerbului* are de asemenea o însemnată frecvență pe monumentele funerare. Sunt stele pe care apare câte un singur cerb și pe altele sunt ilustrați câte doi.

Pe stelele unde apare singur, cerbul ilustrat în maniere diferite, cu numeroase detalii anatomice sau schematizat, stilizat, dar înfățișat într-o singură ipostază. Animalul în alergare spre dreapta este

surprins în momentul în care-și întoarce capul spre stânga și duce la gură unul din membrele posterioare, probabil rănite. Alergarea și celelalte mișcări ale puternicului și gingașului animal sunt redată cu măiestrie, cu o mare putere de sugestie și o pluralitate de posibile „lecturi“, are interpretări care rămân totuși în sfera verosimilului.

Cerbii înfățișați în această ipostază se numără printre cele mai impresionate imagini de pe stelele cimitirului siretean. Plasate în vârful frontoanelor sau ocupând cea mai mare parte a câmpurilor reliefului, imaginile menționate sunt asociate obișnuit cu un decor vegetal.

Pe cele mai multe stele cu *doi cerbi* imaginea animalelor se încadrează în reprezentări mai complexe și cerbii apar **afrontați**, cei mai mulți în poziție ușor rampantă, apropiați sau plasați la *distanță* unul de celălalt – la cele două margini ale monumentului.

Pe o stelă cerbii **stau pe membrele posterioare** într-o poziție aproape verticală și au între ei cartușul pe suprafața căruia este scris anul edificării stelei, trei flori și lateral vase.

Majoritatea stelelor cu doi cerbi au „fundalul“ cu decor vegetal. Cele două animale au uneori capetele apropiate, altelei întoarse spre exterior. În partea superioară a câmpului reliefului apar animale fantastice, precum *licornii* sau *grifonii* și obiecte: *menora*, *sfeșnice*, vase sau elemente de construcții.

Pe o stelă este ilustrată imaginea cunoscută de pe monumentele cu reprezentarea unui singur cerb, dar cu unul din membrele anterioare ale fiecărui cerb într-o singură alăturare unghiulară, o dispunere care ar putea sugera protecția întregului complex funerar. Pe o altă stelă cerbii, în cunoscuta ipostază sunt plasați în zonele laterale.

Animal căruia-i sunt atribuite numeroase calități, cerbul poate fi întâlnit în cultele și credințele multor popoare antice. În contextul simbolismului funerar iudaic din multitudinea de atribute (forță, putere, frumusețe etc.) s-ar cuveni menționate cele care au influențat probabil și credințele iudaice, precum funcția psihopompă sau cea de simbol al reînnoirii sugerată de schimbarea anuală a coarnelor.

În sfârșit, în unele cazuri numele menționate în textul inscripției *Ṭvi-Herș* și *Naftali*, trib a căruia emblemă era cerbul, „motivează“ ilustrarea de pe stelele funerare.

A₆. Peștii sunt ilustrați de opt ori pe trei monumente. Pe două dintre ele constituie reprezentarea principală și ocupă o mare parte a câmpurilor reliefului. În centrul unui cerc mărginit de semicercuri care se întretaie, posibilă ilustrare a unui coș de nuiiele, apar trei pești încolăciți dispuși cu capetele în trei direcții diferite – între ele nici una spre pământ.

Pe o altă stelă funerară, peștii sunt parte a unei reprezentări mai complexe. La extremitatea superioară a câmpului reliefului, încadrați în suprafețe de formă lenticulară, apare imaginea câte unui pește, dispus orizontal cu capul spre exterior. Zona centrală este ocupată de doi lei în poziție rampantă, aproape verticală, care țin cu membrele anterioare un vas de forma unui kantharos. Mai apar coloane și elemente ornamentale vegetale. Vasul cu lichid care adeseori indică apartenența la casta levită a defunctului, în acest caz poate fi corelat elementului primordial și de pești.

Pe una din stelele funerare, tatăl defunctei Iona poartă numele legendarului Iona.

Fără a căuta cu ostentație relații între reprezentări și text trebuie relevat faptul că prezența imaginii peștelui pe stelele funerare se impune a fi pusă în legătură cu una din semnificațiile sale simbolice esențiale – regenerarea.

A₁₀. Păunii apar ilustrați pe puține monumente ca o parte a unor reprezentări mai complexe. Imaginile nu sunt totdeauna suficient de clare, cu detaliile care ar permite o clasificare fără dubiu. Am avut în vedere acele elemente specifice păunului care nu sunt întâlnite la porumbel sau vultur.

Imaginea și bogata simbolistică a păunului în spațiul Indiei au pătruns în Grecia epocii lui Pericle (păunul a devenit și pasăre atribut al Herei), în Siria apoi în cultele romane și mai târziu în creștinism. Simbolistica acestei păsări era corelată cu nemurirea, păunul fiind considerat și simbol al sufletului.

Păunul este cunoscut pe reprezentările plastice din lumea iudaică încă din antichitate. Imaginea maiestuoasei păsări întâlnită în picturile de pe pereții unor sinagogi ale unor catacombe funerare, pe pietre tombale și obiecte mărunte apare în diferite ipostaze: mâncând struguri; flancând o menoră sau o ramură de palmier, plimbându-se pe închipuie câmpii celeste.

Este de presupus că și pe monumentele funerare din estul României imaginile păunilor depășesc funcția pur decorativă și trec în afara simbolicului cu semnificații contaminate de amintitele valori simbolice din cultele păgâne și creștine mai ales cele care au în vedere speranța în nemurirea sufletului.

A11. *Porumbeii* sunt păsările a căror imagine are frecvența cea mai însemnată pe reprezentările stelelor funerare. Pe un număr restrâns de stele apare câte un porumbel, mai numeroase fiind cele pe care apar câte doi.

Amintim imaginea micii păsări plasată pe o sferă în vârful frontonului, pe un monument siretean. Pe alte monumente apare împreună cu un *leu*. Ipostaza în care apare porumbelul alături de *leu*, acesta din urmă ar putea sugera funcțiile de ocrotitor și cea apotropaică ce i se atribuie obișnuit. Cât privește cele două *berze* care flanchează sfeșnicul, înfățișate în poziție caracteristică – într-un picior, ele simbolizează unele calități ale defunctei. Cuvântul ebraic care denumește *pasărea* – *chasida* poate fi tradus prin: generoasă, caritabilă, milostivă. Barza era, de altfel, în iconografia evului mediu emblema milosteniei.

Cu excepția unor stele pe care porumbelul este asociat cu lei, toate celelalte stele cu porumbei sunt de pe mormintele unor femei. Pe două monumente spațiul este acoperit de câte un candelabru cu 3, respectiv 5 brațe, cum apar relativ frecvent pe mormintele unor femei. Femeile sunt cele care, conform prescripțiilor religiei mozaice, prin binecuvântarea lumânărilor de Șabat, au cinstea de a primi în case marea sărbătoare.

Majoritatea stelelor au ornamente vegetale. În sfârșit, pe stela funerară a unei fecioare, imaginea porumbelului este însoțită doar de cea a unei inimi sau a unei frunze cordiforme.

Stelele funerare pe care apar câte doi porumbei sunt atât pe mormintele unor femei cât și pe ale unor bărbați. Porumbeii sunt înfățișați afrontați, cu capetele întoarse spre exterior sau mult înălțate într-o dispunere aproape verticală și lateral. În cele mai multe cazuri ei formează centrul reprezentării. Maniera de redare a caracteristicilor lor anatomice, capul cu pliscul, penajul, ghearele oscilează între naturalism și schematism și, cum s-a amintit, creează dificultăți de identificare.

Porumbeii apar împreună cu unul sau doi *lei*. Plasarea lor

în câmpul reliefului nu este la fel de sugestivă ca în situația stelelor cu un singur porumbel și semnificațiile pot fi diferite.

Imaginile porumbeilor apar împreună cu cele ale *cerbilor*, animale care au între principalele semnificații simbolice reînnoirea, resurecția. O apariție deosebită o constituie alăturarea unui grup de patru *ciocârlii*, păsări uraniene prin excelență, între altele, simboluri ale milosteniei.

În sfârșit, porumbeii apar și împreună cu *grifonii*, animalul fantastic cu o longevitate în simbolistică de milenii, simbol uranian, regal și cu unele valențe deosebite în simbolistica medievală.

Pe unele stele, porumbeii flanchează sau suprapun imaginea unei *menora*, iar pe altele sunt dispuși deasupra sau apar la baza unor candelabre cu 3, 4 sau 5 brațe. Ultimele sunt, ca de obicei, imagini specifice stelelor de pe mormintele unor femei. Sunt numeroase stelele cu reprezentări complexe în care decorul vegetal și cel geometric acoperă o mare parte a câmpurilor reliefului. De relevat varietatea deosebită a obiectelor, a motivelor arhitectonice sau fitomorfe.

Amintim doar *vazele* cu flori, *coroane* ornament cu multiple semnificații și o imagine unică, cea a unui *ciubăr* de felul celor în care- plantat obișnuit oleandru.

Pasăre considerată simbol al purității, al iubirii, al mântuirii și păcii, al sufletului imaculat, porumbelul justifică această substanțială prezență în imagistica funerară în general și cum se poate costata în cea iudaică.

A13. Pe unele monumente apar imaginile unor vulturi solitari sau grupați câte doi. Atât cât pot fi diferențiate prin observarea dimensiunilor și a altor elemente anatomice specifice se constată ilustrarea mai multor specii de vulturi. Pe cele mai multe monumente sculptorii artizani (meșterii pietrari) nu și-au propus, foarte probabil, înfățișarea naturalistă, ci doar a unor detalii definitorii (capul și mai ales pliscul, ghearele și uneori penajul).

Pe monumentele cu un singur vultur, pasărea apare în vârful frontonului, înfățișată cu aripile desfășurate și capul întors spre dreapta, cu sau fără o creangă în plisc. În aceeași ipostază, poate fi ilustrat și la baza câmpului sculpturii. Pe alte monumente, apar vulturi bicefali, simbol al puterii supreme. Aceștia apar în dispuneri diferite,

de obicei însă în partea superioară a câmpului reliefului suprapus fiind de o coroană, clară sau mult stilizată.

În sfârșit, pe un grup de monumente apar câte doi vulturi afrontați – plasați în vârful frontonului cu un trifoi între ei sau cu capul întors spre exterior și cu o aripă desfășurată la baza câmpului reliefului flancând sfeșnice cu 5 brațe. În acest din urmă caz păsările au capul mai mic cum sunt înfățișați adeseori porumbeii dar forma capului, a pliscului, ghearelor și penajul sunt detalii caracteristice șoimilor.

De menționat, de asemenea, vulturi cu capetele întoarse spre exterior, separați de o vază cu flori și vulturi afrontați plasați deasupra cartușului, în care este scris anul edificării monumentului sau având între ei amintitul spațiu delimitat.

Cele mai multe din ipostazele amintite au desigur o semnificație specială dar numai pentru unele pot fi avansate posibile deslușiri.

Prezența pe monumentele funerare moldave a vulturului nu constituie o apariție surprinzătoare, cu toate că se adaugă elementelor care, teoretic, ar semnifica nerespectarea unor prescripții esențiale ale vechii religii iudaice.

Vulturul – pasărea lui Zeus, simbol iovian, al Romei – este întâlnit și pe monumentele cu dedicații către *Theos Hypsistos*, zeul aflat în „cerul cel mai înalt”, nume sub care este tradus în unele lucrări și Dumnezeuul iudaic⁸.

Vulturul este reprezentat pe pereții și deasupra unor ferestre din sinagogile din antica Palestina⁹ și a fost mult comentată prezența vulturului de aur în templul lui Herodes¹⁰.

Ilustrarea pe morminte este pusă în legătură cu ipotetica funcție psihopompă a acestei păsări simbol al sufletului și zborului lui către Dumnezeu.

Este posibil ca, la fel ca pe unele reprezentări de pe monumentele funerare păgâne, vulturul cu coroana în plisc să semnifice faptul că oferă coroana nemuririi¹¹.

Pasăre psihopompă, uraniană în general și în special celestă, vulturul a deținut un loc însemnat în simbolismul funerar păgân (dacă n-am aminti decât ilustrarea apoteozei împăraților) și prezența sa pe monumentele funerare iudaice nu poate fi situată doar în sfera decorativului.

A15. *Grifonul*, animalul fantastic, patruped cu cap și cioc de acvilă și trup și picioare de leu, este cunoscut pe spații întinse pe produse ale artei din antichitatea timpurie, în întregul ev mediu, continuând să fie prezent pe produse ale numismaticii și în heraldică. În textele unor scriitori antici și medievali există descrieri ample (pe corp este roșu, aripile-i sunt albe, gâtul albastru) a grifonului. Este atestat în arta majoră, în plastică și toreutică în Orientul Apropiat ca și în Orientul Îndepărtat. Pe teritoriul țării noastre reprezentările cele mai timpurii sunt pe protomele toreuticii getice încă în secolele VI-IV¹² î.Hr. și apoi pe arta majoră din coloniile grecești de la Pontul Euxin și, în sfârșit, în sculpturile din Dacia romană. Evoluția într-o perioadă mai târzie modifică aspectul și atributele¹³.

În Grecia și Roma apoi, era asociat cu *Dionysos*, *Apollo* și *Nemesis*. O dată cu ascensiunea cultelor solare, este alăturat lui *Helios*. Păzitorul tezaurului Apollo în țara hiperboreenilor este frecvent ilstrat pe sarcofage, devine expresia securității decedatului pe al cărui monument este figurat. I se atribuie grifonului funcții apotropaice și psihopompe, după unii acordarea nemuririi¹⁴. Posibil ca în lumea evreiască ilustrarea grifonului să fi avut semnificații simbolice apropiate de cele mai sus amintite.

Grifonii apar în ilustrări destul de asemănătoare, o tipologie n-ar adăuga elemente esențiale. Pe fiecare stelă apar *câte doi* grifoni dispuși, în cele mai multe cazuri, afrontați și figurați în poziție rampantă. Pe câteva monumente grifonii sunt parte a unor compoziții mai ample în asocieri cu alte animale reale și fantastice și alte motive decorative: *lei, cerbi, porumbei, vultur, vulturi bicefali, unicorni, fațadele unor temple, coloane, vase, coroane, struguri, măslini?*, *pomul vieții* și motive *fitomorfe* în general.

În unele cazuri, îi sunt alăturate *lei* și *vulturi*, animale și păsări care au furnizat elementele care, prin fantezia anticilor, au devenit componente ale animalului fantastic. Separat, leul poate sugera întărirea multiplelor valențe (solare, regale etc.) iar figurarea vulturului ar putea eventual să aibă în vedere, alături de valențele uraniene, și funcțiile psihopompe ce-i sunt atribuite acestei păsări.

Unicornul, animal fantastic bine atestat și în arta evului mediu¹⁵, este o imagine curentă și în arta iudaică, între altele ca semn al înălțării (Aloah) sufletului prin învățătură. Unicornul apare și în arta

funerară, atestat în secolul al XVI-lea pe un monument de la Lublin¹⁶.

Relativ numeroase sunt reprezentările **fațadelor de templu**, care fac parte din bogata imagistică privitoare la mesianism. Între marile înfăptuiri și evenimente preconizate a avea loc la venirea lui Mesiah se înscrie și reclădirea Templului. Tot în această direcție trebuie adăugate uneori și prezența celor două coloane, ca la Templul lui Solomon¹⁷.

Pe unele monumente apare *coroana*. Conținutul epitafurilor de pe cele două stele ar putea indica faptul că pot fi coroane ale sacerdoților, ale cunoașterii și în toate cazurile coroane ale Torei.

Foarte interesantă este alăturarea strugurilor, simbol al vinului și resurecției, al măslinilor, posibil al pomului vieții și al altor motive fitomorfe.

Sunt asocieri complexe care considerăm că exclud un punct de vedere că imaginile și celelalte motive sunt pur decorative, lipsite de semnificații simbolice.

*

*

*

Considerațiile asupra semnificației reprezentărilor descrise separat pe fiecare stelă ca și comentariile asupra unor motive, mai ales ale celor figurative trebuie să parcurgă, în mod imperativ, un itinerar care trece prin domeniile semnificației și valorii simbolurilor în general și în lumea evreiască în special; problemei artei iudaice în diferite perioade istorice și în cele din urmă ale artei funerare iudaice. Pentru fiecare din amintitele teme au fost scrise, în timp, un impresionant număr de lucrări, care înfățișează întreaga problemă sau doar unele segmente ale ei.

În cele mai multe cazuri, punctul de plecare, ca și judecățile de ansamblu, au în vedere gradul de compatibilitate al reprezentărilor, al artei iudaice cu comandamentul biblic *Exodus 20/4*: „Să nu-ți faci ție chip cioplit și nici un fel de asemănare cu cele ce sunt în cer, sus, sau pe pământ, jos, sau în apele de sub pământ“.

Lumea simbolurilor, cea care, între altele, pare a face perceptibilă o realitate imperceptibilă prin relevarea unor multiple semnificații este supusă unor estimări cantitative a „decorativului“ în

contrast cu „simbolicul“.

O posibilă rezolvare prin urmărirea problematicii de la origini a contribuit la elaborarea unor fundamentate lucrări asupra artei iudaice în antichitate. Impresionante prin număr și dimensiuni sunt cele 13 volume dintr-o serie începută de E.R. Goodenough în anul 1958¹⁸. Sunt cărțile care, în ultimele patru decenii, au marcat indiscutabil discuțiile asupra artei iudaice. Conținutul acestor cărți a divizat interpreții acestui domeniu. În finalul multor analize sistematice și detaliate asupra unor cunoscute simboluri, inclusiv ale celor care pot fi întâlnite în simbolismul funerar greco-elenistic și roman, relevând prezența lor în mediul iudaic E.R.G. argumentează că ele păstrează în cele mai multe cazuri semnificațiile simbolice majore acceptate în mediul din care provin.

O mare parte din interpreții rabini dar și alți istorici de artă consideră că imaginile în discuție au o prezență și o funcție, dacă nu integral, cel puțin preponderent decorativă. Au existat și opinii conform cărora ne-am aflat în fața unor artiști evrei apostatați, că au fost concesii făcute pentru câștigarea bunăvoinței unor împărați romani și, în sfârșit, că nici arta sinagogală nu s-a putut sustrage puternicei influențe elenistice și romane „Zeitgeist“.

În Prefața la ediția abreviată a monumentalei lucrări a lui E.R.G. apărută în anul 1988, rabinul Jacob Neusner subscie la rezultatele investigației lui E.R.G.¹⁹. Sunt relevate puterea și valoarea simbolurilor în religie sau, cu mult mai semnificativ, fenomenul unei continuități de experiență religioasă. E.R.G. considera că în momentul în care evreii au adoptat aceeași *lingua franca* a simbolurilor ei trebuie să fi preluat valoarea constantă a simbolurilor.

Într-un număr important de studii asupra sinagogilor și mozaicurilor din perioada antică și romano-bizantină din Țara Sfântă a fost menționată existența a numeroase reprezentări umane și animaliere. Sunt cunoscute reacțiile credincioșilor de rând și ale rabinilor față de prezența sculpturilor unor lei și vulturi în sinagogile din Gallia²⁰. În privința uneia din celebrele sinagogi antice, cea de la Dura Europos, ai cărei pereți interiori au fost bogat ornamentați cu picturi reprezentând, în cele mai multe cazuri, teme biblice, unii cercetători ai artei antice iudaice au considerat că pictura n-ar încălca flagrant cunoscutul comandament.

De remarcat însă, pentru problemele care interesează explicarea ornamenticii monumentelor funerare evreiești, că atât în Țara Sfântă, cât și în Diaspora, în lăcașurile de cult iudaice și pe monumentele funerare pot fi întâlnite reprezentări ale unor obiecte de cult și simboluri proprii lumii iudaice (*etrog, lulav, menorah, Magen, David* etc.) sau împrumutate din arta greco-elenistică și romană.

Multe din imaginile și simbolurile amintite sunt regăsite pe monumentele funerare din estul României. Verigile intermediare, care ar trebui să întrească transmisiuni peste multe veacuri și imense zone geografice (spațiul mauro-spaniol, otoman, vest și est european), pot fi cu dificultate presupuse și anunțate cu atât mai greu sudate lanțului cu deplină siguranță. Unele aspecte pot fi recompuse grație studierii cunoscutului fenomen al migrației și persistenței unor simboluri.

De la modestia pietrelor funerare din secolele X-XI, cum le cunoaștem din unele țări ale Europei apusene, cu minime însemnări și rare reprezentări, stelele devin treptat mai bogate în ambele direcții. Lumea askenazimilor a optat pentru stela funerară, lespeda, rectangulară cel mai adesea, plantată în poziție verticală, spre deosebire de sfaradim care a preferat monumentele orizontale. Însăși existența cimitirelor ale căror morminte erau suprapuse de monumente de piatră, ilustrează un statut deosebit al populației, un progres în calea dobândirii unor drepturi, o statornicie.

Stelele ne apar ca produse ale artei populare evreiești, cu caracteristici determinate de sursele ei, spațiul și timpul în care au fost realizate.

În scrierile lui Rahel Wischnitzer-Bernstein²¹, Max Diamant²² sau în ultimele decenii Paul Petrescu²³, singure sau alături de alte artefacte, monumentele funerare evreiești au fost înglobate în această categorie de multă vreme.

Pe monumente pot fi întâlnite, așa cum s-a remarcat, multe din elementele simbolismului funerar grecesc și roman. Ele ilustrează, în primul rând, atât prin imagini din grupul reprezentărilor animaliere, cât și prin ornamentele fitomorfe, credința în resurrecție.

Dacă la gruparea de motive figurative *animale – păsări – animale fantastice* analizele se desfășoară aparent în același perimetru și moștenirea antichității este substanțială, se impune a sublinia că drumul spre transpunerile plastice pe monumentele evreiești străbate

spațiul biblic sau primește acceptul pentru a sluji rememorarea, a face mai elocvente însemnările despre oameni care s-au numit Leib-Arie sau Iehuda (*leul*), Ber-Dov (*ursul*), Țvi-Herș cu numeroase variante (*cerbul*) ș.a. sau ale unor calificative „evlavioase” – *hasida* (*barza*). Prin adoptare era sporită, de regulă, mulțimea semnificațiilor.

În unele cazuri, semnificațiile pot migra și în alte domenii. Astfel, *vulturul cu două capete*, imagine care intenționa să sugereze și o dublare a puterii²⁴, posibil să fi ilustrat și unirea a două state, dualismul.

Unicornul, cu apariții mai rare în imaginea iudaică medievală în raport cu grifonul, de exemplu, cu reduse analogii în zonele apropiate, are o bogată mitologie, atributele și semnificațiile sale în diferite religii și culturi fiind comentate pe mii de pagini în studii de istoria artei, istoria religiilor și literatură²⁵.

Din acest grup important de imagini prezent pe pietrele tombale translația, vehicularea de la antichitatea târzie în plin ev mediu este de presupus că s-a datorat și bisericii creștine.

Monumente identice sau comaprabile prin teme și motive pot fi întâlnite pe un spațiu care merge din zona lituaniano-polonoruso-ucraineană până în cea românească. În această situație, se impune a lua în calcul influențe multiple ale artei vechi slave în gneral²⁶, evident nu în cele din urmă ale artei populare românești.

În privința celui de-al doilea grup (B) cu „motive iudaice”, de remarcat că în secolul al XVIII-lea nu sunt monumente pe care să apară „Scutul (steaua) lui David” (*Magen David*) sau volumul de „Psalmi” (*Teilim*), simboluri cu o prezență însemnată pe monumentele din secolul al XIX-lea. Numărul motivelor iudaice ar putea fi amplificat cu unele elemente din grupul „motivelor arhitectonice”, precum „fațadele de templu”, grupul de două coloane simple, dar mai ales solomonice, ambele elemente cu trimiteri la Templul de la Ierusalim. De asemenea, din grupul „Alte obiecte”: *sfeșnicele*, ilustrate numai pe monumentele unor femei, cele care o viață au primit Șabatul și sărbătorile în familiile al căror suflet erau – pot fi, desigur, alăturate obiectelor de cult. Luat separat, ele nu sunt în exclusivitate iudaice. În același context, poate fi amintită și *coroana*, cu răspândire universală, care în mediul iudaic nu este doar „Coroană a regalității”, ci și „Coroană a Torei”, „Coroană a înțelepciunii” și nu în cele din urmă

„Coroana Bunului Nume“.

Interesante, nu lipsite de înțelesuri majore, sunt și unele „motive geometrice“, îndeosebi cele care în păgânism ilustrau atributele unor planete (*rozete, cercuri* etc.), în primul rând a Soarelui. În sfârșit, „motivele vegetale“, de la *pomul vieții la crengile de măslin și vrejul de viță de vie*, la cele mai comune, au o direcție clară – ilustrarea reînnoirii anuale a vegetației, viața și speranța în resurrecție.

Motive ornamentale selectate din această mare varietate transpuse pe monumente într-o inspirată și armonioasă asociere impresionează și emoționează. Pe unele stele reliefurile sculptate erau pictate cu albastru, argintiu, auriu și roșu. Urmele acestor culori mai sunt vizibile pe un număr de monumente.

Prezența unor familii evreiești cu nume ca *Steinmetz* și *Picker* în spațiul germanofon, la fel cu *Pietraru* în mediul românesc, este considerată și ca o mărturie a existenței unor artizani evrei care confecționau *matevot*.

Textele ebraice au beneficiat de o scriere *quadrata hebraica* cu ductul sigur, armonios, în cele mai multe cazuri cu litere în relief dar și incizate. Între rarele ligaturi de menționat, este cea dintre *aleph* și *lamed*, cunoscută și în cărțile de rugăciune.

Se constată faptul că, în timp, pe un grup important de monumente a crescut suprafața atribuită reprezentărilor. Însemnările conțin elementele esențiale care justifică prezența stelei indispensabile considerațiilor²⁷. Așa cum s-a menționat, caligrafia remarcabilă a textelor, cu extrem de rare și neînsemnate greșeli, se datorează experienței *sofrimilor*²⁸, cei care scriau sulurile Torei în primul rând, dar și unele *megilot* și *mezuzot*.

*

*   *

Monumentele poartă pecetea curentelor artistice ale epocilor, de la neoclasic, la baroc și rococo. Arta din zonele avansate ale civilizației europene se întâlnea cu tradițiile poporului.

Vechea speranță a reînvierii morților (*Tehiat ha-meitim*), problemă în dispută între *saduheii* și *zedokin*, era cu siguranță revigorată de mișcarea hasidică. Între rezultatele practicilor ecstatice

„înălțării“ ale unor zadikim, a lui Iosef Baal Șem Tov, în primul rând, sunt menționate și cele care i-au oferit, declară el, într-o mult comentată scrisoare²⁹, posibilitatea de a vedea „împărăția“ sufletelor celor morți. De la imaginile triste ale *Sheol*-ului, cum era descris în lucrările epocii antice³⁰, se constată că gândurile despre postexistență în religia mozaică în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, mai ales în concepțiile hasidice, s-au modificat, iar venirea lui Mesiah era situată de Baal Șem Tov, de exemplu, într-o perioadă care considera că poate fi apropiată prin învățatură asiduă și comportament special³¹. Oricum, numeroase simboluri de pe monumente ilustrează această credință.

NOTE

¹ J.B. Frey, *Corpus Inscriptionum Judaicarum. Jews Inscriptions from third Century B.C. to the seventh Century A.D., I, Europe*, Ed. by prof. H.M. Orlinsky. Proleg. by B. Lifschifz, New York, 1975; D.Noy, *Jewish Inscriptions of Western Europe. I, Italy, (excluding the City of Rome), Spain and Gaul*, Cambridge, 1993.

² A. Schreiber, *The Jewish Inscriptions of Hungary*, Budapesta, 1983; G.b. Naftali Hirz Suchestow, *Lemberger Grabinschrift - Mzeboth Kodesh*, Lemberg, 1863-1869; *Die Inschriften des alten Friedhofs der israelitischen Gemide zu Frankfurt a.M.* (Einl. Rab. M. Horovitz), Frankfurt a.Main, 1901; B. Wachstein, *Die Inschriften des Alten Judenfriedhofes in Wien*, Viena și Leipzig, 1912; *Der Judische Friedhof in Eppingen* (Hrsg. R. Bischoff și R. Hauke), Eppingen, 1989; M. Brocke, E. Ruthenberg, K.V. Schulenberg, *Stein und Name. Die Judischen Friedhöfe in Ostdeutschland*, Bd. 22, Berlin, 1994.

³ M.A. Halevy, *Comunitățile evreilor din Iași și București*, I. *Până la 1821*, București, 1931.

⁴ M. Diamant, *Jüdische Volkskunst mit einer Note Die Chazaren und die Ansiedlung der Ostjuden* (M. Diamant & Dr. A. Preiss), Viena, 1937.

⁵ I. Kara. S. Cheptea, *Inscripții ebraice*, în *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Orașul Iași*, fascicula 1, Iași, 1994.

⁶ C. Manea, *Old Mosaic Funeral Stelas in the North of Moldavia*, în RRHA, XVI, 1979, p. 117-134; L. Erdélyi, *Regi zsidó temető k művészete*, București, 1980.

⁷ R. Wischnitzer-Berstein, *Symbole und Gestalten der jüdischen Kunst*, Berlin-Schöneberg, 1933, p. 15-19, 30, passim; E.R. Goodenough, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, VIII, New York, 1958, p. 29-30. 84. 86; A. Ovadiah, *Art of Ancient Synagogues*

of Israel, Gerion. 4, 1986, p. 111; Z. Ilan, *Ancient Synagogues in Israel*, Tel Aviv, 1991, p. 46, 90, 134-135, 189; J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. II, p. 211-214.

⁸ E. Schürer, *The History of the Jews People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. – A.D. 135)*. A new English Version revised and edited by G. Vermes, F. Milar, M. Goodman. Literari Ed. – P.Vermes; Org. ed. M. Black, Edinburgh, 1996; S. Sanie, *Elemente iudaice sau iudaizante în interferența etno-culturală din Dacia și Moesia Inferior*, în SAHIR, I, p 5-7.

⁹ Z. Ilan, *op. cit.*, p. 31, 63, 79, 197, 213, 230.

¹⁰ M. Diamant, *op. cit.*, p. 9; E.R. Goodenough, *op.cit.*, p. 124, n. 32.

¹¹ R. Wischnitzer-Bernstein, *op.cit.*, p. 56-57; S. Sanie, *Culte orientale în Dacia romană*. I, București, 1981, p., 153; M. Blech, *Studien zum Kranz bei den Griechen* (=Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten. Hrsg. von W. Burkert u. C. Colpe), Bd. XXXVIII, Belin-New York, 1982, passim.

¹² S. Sanie, *Din istoria culturii și religiei geto-dacice*, ed.2, Iași, 1999, p. 166-167, nr. 511.

¹³ R. Vulcănescu, *Mitologie romană*, București, 1985, p. 539.

¹⁴ E.R. Goodenough, *op.cit.*, p. 142-146.

¹⁵ J. Cevalier, A. Gheerbrant, *op.cit.*, II, p. 215-218.

¹⁶ R. Wischnitzer-Bernstein, *op.cit.*, p. 59.

¹⁷ *Ibidem*, p. 34.

¹⁸ E.R. Goodenough, *op.cit.*

¹⁹ J. Neusner, în E.R. Goodenough, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, Abridged Edition, New Jersey, 1988, p. 1: „La 20 de ani de la moartea lui Goodenough concluziile cercetării sale sunt proaspete, importante și reflectă omul extraordinar”.

²⁰ R.&A. Ovadiah, *Hellenistic, Roman and early Byzantine Mosaics Pavements in Israel*, „L'ERMA” di Bretschneider, Roma, 1987, p. 155, n. 63, 156, 159-160, 164.

²¹ R. Wischnitzer-Bernstein, *op.cit.*, passim.

²² M. Diamant, *op.cit.*, obiectivul de studiu al cărții sale este anunțat în titlu. Despre monumentele funerare ca realizare a artei populare cf. p. 116 și urm.

²³ P. Petrescu, *Istorie și simbolistică în arta populară a evreilor din România*, în „Secolul 20“, 282-283. 6-7, 1984, p. 116 și urm. sunt nominalizate filioanele artei populare evreiești, relațiile cu arta populară românească și este subliniată necesitatea studierii acestei „arhive de piatră“... „în fapt un izvor documentar important pentru istoria României în general“ (125).

În afara unor valoroase idei și judicioase constatări în comentariile la o stelă din Rădăuți s-a strecurat o eroare (p. 129). Pe momentul amintit nu este ilustrată „binecuvântarea cohanimilor“, ci apare un candelabru cu 5 brațe și mâinile unei femei, cum menționează de altfel cu claritate textul inscripției, binecuvântează lumânările de Șabath.

²⁴ J. Strzygowski, *Asiens Bildete Junst in Stichproben ihr Wesen und ihre Entwicklung*, Augsburg, 1930, p. 303; Ida Huberman, *The Doubleheaded Eagle*, în vol. *Proceedings of the ninth World Congress of Jewish Studies*, Division D vol. Art, Folklore, Theatre, Music, Jerusalem, 1986, p. 45. Autoarea menționează răspândirea acestei reprezentări în secolele 17-19 în mediul iudaic din Germania și estul Europei, mai ales în Polonia și Ucraina, că era și simbol neiudaic, copie a unui simbol regal și avansează ipoteza că putea constitui un gest de omagiu din partea evreilor, o dorință de identificare cu cel puternic. Între localitățile unde este atestată prezența acestei reprezentări se numără și *Hodorov* – oraș regăsit într-unul din epitafurile siretene (VI-141).

²⁵ J.W. Einhorn, *Nachtrage zu Wort und Bild des Einhorns*, în „RESEE“, XXV, 1997, 1-2. p. 33-61. Același autor, se pare predestinat și prin nume să scrie despre unicorn, este și semnatarul cărții *Spiritualis unicornis. Das Einhorn als Bedeutungstrager in Literatur und Kunst des Mittelalters*, München, 1976. 527 p. și 192 figuri și *Das Einhorn als Sinzeichen des Todes*, lucrări inaccesibile.

²⁶ J. Strzygowski, *Die Altslavische Kunst. Ein Versuch ihres Nachweises*, Augsburg, 1929.

²⁷ La începutul mileniului al II-lea, cele mai multe stele funerare aveau doar inscripții – cum bine se poate constata la monumentele din Europa centrală și apuseană.

²⁸ Unul din celebrii *sofrim* sireteni Rabi Abraham Sofer (Schreiber) are un frumos monument în zona centrală a Cimitirului 2.

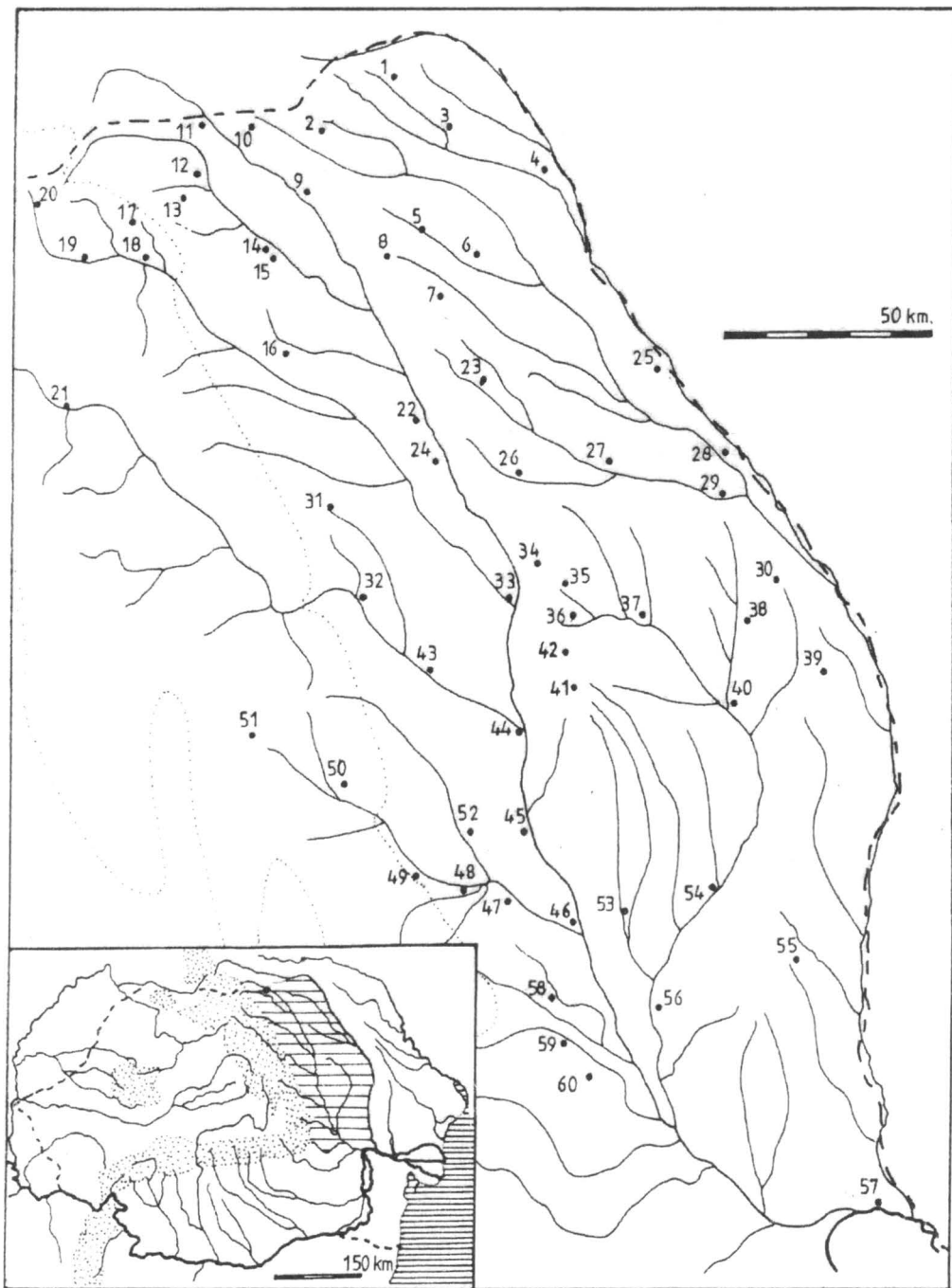
²⁹ M. Idel, *Despre înălțarea sufletului în hasidism*, în SAHIR, III, 1998, p. 32, p. 51, nr. 32.

³⁰ A. Lods, *La crovance r la vie future et le culte des morts dans l'antiquité israelite*, I-I, Paris, 1906.

³¹ M. Idel, *op.cit.* p. 42.

Cimitire medievale și moderne din estul României

1 – Darabani; 2 – Dorohoi; 3 – Săveni; 4 – Ștefănești; 5 – Botoșani; 6 – Sulița; 7 – Frumușica; 8 – Ițcani; 9 – Bucecea; 10 – Mihăileni; 11 – Siret; 12 – Rădăuți; 13 – Arborea; 14 – Suceava; 15 – Burdujeni; 16 – Fălticeni; 17 – Solca; 18 – Gura Humorului; 19 – Câmpulung Moldovenesc; 20 – Cârlibaba; 21 – Vatra Dornei; 22 – Lespezi; 23 – Hârlău; 24 – Pașcani; 25 – Bivolari; 26 – Târgu Frumos; 27 – Podu Iloaiei; 28 – Sculeni; 29 – Iași; 30 – Răducăneni; 31 – Târgu Neamț; 32 – Piatra Neamț; 33 – Roman; 34 – Băra; 35 – Bozieni; 36 – Băcești; 37 – Negrești; 38 – Codăești; 39 – Huși; 40 – Vaslui; 41 – Pungești; 42 – Dămieniști; 43 – Buhuși; 44 – Bacău; 45 – Răcăciuni; 46 – Adjud; 47 – Căiuți; 48 – Târgu Trotuș; 49 – Târgu Ocna; 50 – Moinești; 51 – Ghimeș-Făget; 52 – Livezi; 53 – Podu Turcului; 54 – Bârlad; 55 – Târgu Berești; 56 – Tecuci; 57 – Galați; 58 – Panciu; 59 – Odobești; 60 – Focșani.

Zona din orașul Siret unde se află cimitirele evreiești

Configurația cimitirelor (1-3).

ILUMINISMUL EVREIESC (HASKALA) ȘI RENAȘTEREA CULTURALĂ ROMÂNEASCĂ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA: COMPARAȚIE ȘI ELEMENTE DE INTERFERENȚĂ

Lucian-Zeev HERȘCOVICI

Studiul de față își propune să răspundă la două întrebări:

1. Poate fi comparată mișcarea iluministă evreiască (Haskala), sub diferitele ei aspecte, cu mișcarea de Renaștere culturală românească, respectiv cu diferite curente socio-culturale și politice existente în cadrul acesteia?

2. Au existat oare elemente de influență reciprocă și de interferență între aceste două mișcări și contexte cultural-politice?

Fără a vorbi despre o evoluție identică, ci doar parțial paralelă, răspunsul nostru la aceste întrebări este pozitiv. Pentru demonstrarea afirmației vom încerca o analiză comparativă a câtorva aspecte și elemente prezente în cadrul fiecăreia dintre cele două contexte cultural-politice la care ne referim. Din punct de vedere metodologic, vom încerca să folosim metoda sociologiei istorice comparate, utilizată și în alte cercetări de acest fel, referitoare la spații geografice și etnii diferite¹. Analiza noastră poate completa tabloul cercetării comparative a istoriei evreiești și generale central-est-europene.

În scopul unei analize sociologico-istorice comparate a celor două contexte, credem că este necesar să prezentăm câteva elemente de bază din cadrul a patru aspecte diferite.

1. Gândirea cultural-politică a reprezentanților curentului modernizator evreiesc „Haskala” din Europa centrală în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea – comparativ cu gândirea cultural-politică a reprezentanților curentului românesc transilvan, „Școala Ardeleană”; cele două curente sunt paralele și contemporane din punct de vedere cronologic.

2. Gândirea cultural-politică a reprezentanților curentului „Haskala” în cadrul evoluției sale în rândul evreilor din Europa

centrală și răsăriteană (inclusiv din Principatele Dunărene și ulterior din România) în secolul al XIX-lea – comparativ cu gândirea socio-politică și culturală românească de influență iluministă din perioada absolutistă-regulamentară din Principate, precum și cu gândirea cultural-politică romantico-revoluționară a intelectualilor români din generația de la 1848; elemente de interferență culturală între cele două curente.

3. Gândirea cultural-politică a reprezentanților curentului modernizator-radical „Haskala radicală” din rândul evreilor din Europa răsăriteană (inclusiv din România) din deceniile VIII-IX ale secolului al XIX-lea – comparativ cu gândirea cultural-politică a reprezentanților curentului „Junimea” din România.

4. Gândirea cultural-politică naționalistă evreiască a reprezentanților „sionismului cultural” (curentul naționalist-cultural evreiesc) – comparativ cu gândirea cultural-politică naționalistă românească a reprezentanților curentului „Sămănătorul”.

Trecând la cercetarea primului aspect, specificăm că este vorba de comparația între două curente iluministe contemporane paralele existente în rândul a două minorități etnico-religioase din Imperiul Habsburgic și statele germane. Menționăm existența unui curent general-istoric comun în privința condițiilor în care a avut loc atât apariția curentului iluminist evreiesc (Haskala), cât și apariția curentului iluminist românesc din Transilvania („Școala Ardeleană”). Care era acest element general-istoric comun și la ce se referă el? Răspunsul nostru constă în condițiile istorico-politice relativ asemănătoare în care au apărut și s-au dezvoltat cele două curente iluministe paralele menționate mai sus.

Ambele curente, apărute în contextul general iluminist european din secolul al XVII-lea și extinse după promulgarea edictului de toleranță de către împăratul Joseph al II-lea al Austriei (1781), au preluat ideile iluministe și le-au adaptat necesităților vieții culturale, politice și sociale a unor grupuri etnico-religioase sau populații central-est-europene minoritare, lipsite de organizare statală independentă, existente în cadrul aceluiași imperiu, asupra cărora s-au reflectat în mod asemănător atât ideologia generală a epocii, cât și măsurile politice statale. Acest fapt se reflectă în mod paralel în gândirea cultural-politică a intelectualității formate în noile condiții în rândul

acestor populații. În cadrul Imperiului Habsburgic în cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, atât evreii³, cât și românii ortodocși⁴ reprezentau grupe sau comunități etnico-religioase separate, necatolice. Religia membrilor acestor grupuri sau comunități, diferită de cea oficială, le impunea un regim juridico-politic special, de „tolerați“, diferit de cel al persoanelor de religie catolică.

Statutul juridic al eveilor era de minoritate etnico-religioase „tolerată“, lipsită de drepturi civice, organizată în mod autonom⁴ după sistemul autonomiei fără putere politică și militară. Ideea de emancipare graduală după realizarea așa-numitei „corijări morale“ (susținută de juristul și filosoful politic german Christian Wilhelm Dohm⁵) începea a-și face loc. Din punct de vedere socio-economic, rolul lor era important: era o populație în majoritate urbană și semi-urbană ocupată în comerț, meșteșuguri, manufactură și finanțe.

Românii din Imperiul Habsburgic⁶ reprezentau o populație cu profil socio-economic diferit, rurală, ocupată în agricultură și păstorit. „Unirea cu Roma“ și uniaticismul fuseseră acceptate doar de către o parte a clerului ortodox. Majoritatea românilor din Transilvania rămăseseră o entitate religioasă separată, lipsită de drepturi civice, „tolerată“, „greco-ortodoxă“. Chiar și românii „uniți cu Roma“ reprezentau un grup religios separat, „greco-catolic“, diferit de biserica romano-catolică: ei își păstrau riturile și datinile tradiționale.

Totuși, românii transilvăneni „uniți“ încetaseră de a fi simpli „tolerați“, căpătaseră drepturi civice, iar clericii lor căpătaseră aceleași privilegii ca și clericii catolici (1701).

Ce l-a determinat pe împăratul austriac Joseph al II-lea (1780-1790) în emiterea și promulgarea edictului de toleranță pentru toți necatolicii din imperiu, în anul 1781? Răspunsul general-acceptat la această întrebare este că dacă acest împărat, un monarh absolutist luminat, a fost influențat de tezele iluministe ale raționalismului și egalității religioase și juridice umane⁷. Ideea josephinistă era că, după acordarea libertății religioase va rămâne în imperiu o singură religie, cea cetățenească⁸. Faptul putea conține și aspecte practice imediate: realizarea unității imperiului și posibilitatea recrutării în armată a tinerilor proveniți din comunitățile etnico-minoritare⁹.

Care au fost reacțiile membrilor comunităților etnico-religioase necatolice la edictul josephinist de toleranță?

Se poate afirma că în toate aceste comunități (inclusiv în rândul evreilor și în cel al românilor ortodocși) ele au fost asemănătoare. În toate grupele au apărut atât reacții pozitive, forțe centripete, cu tendințe cultural-integraționiste, cât și reacții negative, de respingere, forțe centrifuge, conservatoare, anti-integraționiste. Acestea din urmă își fundamentau ideea de respingere pe temerea că integraționismul cultural va conduce spre posibila afectare a tradiției religioase. Au existat și reacții ambivalente din partea unor personalități a căror tendință era totuși de exprimare a unei mulțumiri într-o formă moderată. Paralelismul reacțiilor este explicabil: rezultate asemănătoare la aceeași măsură imperială, elementele iluminismului raționalist prezente atât în cadrul mișcării de Haskala¹⁰ cât și în cel al „Școlii Ardelene”¹¹. Astfel poate fi explicată și replica medie-ambivalentă: pe de o parte bunăvoință și mulțumire, dorința de integrare și speranța obținerii emancipării individuale și colective, pe de alta, dorința păstrării religiei în noile condiții, într-o formă logică și raționalistă, fapt justificat pe cale filosofică pe baza punctului de vedere iluminist moderat asupra deismului. În cadrul ambelor mișcări era prezentă ideea iluministă a egalității umane indiferent de apartenența religioasă etnică și socială, precum și de activitatea economică. O idee fundamentală era că diferențele între religii vor rămâne întotdeauna, deși există un singur Dumnezeu Creator al lumii. Susținător al emancipării, polemizând cu Dohm în problema necesității așa-numitei „corijări morale prealabile” a evreilor chiar în anul promulgării edictului de toleranță (1781), filosoful evreu berlinez Moses Mendelssohn vorbea și despre pericolul unui revers, ca acest edict imperial să nu reprezinte o cale spre conversiuni religioase, temându-se chiar de eventuala consecință a dizolvării iudaismului¹². Dispute în acest sens avuseseră loc între unii evrei susținători ai ideilor și valorilor Haskalei („maskili”) din Berlin, vizitatori ai casei lui Moses Mendelssohn. Faptul este relatat de către Solomon Dubno¹³. Dispute au avut loc și între adepții „Școlii Ardelene” în urma răscoalei condusă de Horia, Cloșca și Crișan (1784), ajungându-se la condamnarea lui Gheorghe Șincai și la acuzarea lui Samuil Micu-Klein, învinuit de către episcopul Ion Bob că ar submina „unirea” religioasă cu Roma¹⁴. Ambele curente vorbeau și despre necesitatea modificării și dezvoltării sistemului educativ (în sensul unei educații practice – economică, tehnico-profesională) ca rezultat al

situației nou create. În cadrul mișcării de Haskala pot fi menționate ideile exprimate de Hartwig Wessely (=Naphtali-Herz Weisel), care cerea învățarea de către copiii evrei a „învățăturii omului” („Torat Ha-Adam”), respectiv a disciplinelor laice necesare în viața practică, discipline fără înțelegerea cărora nu ar putea fi înțeleasă nici „învăătura divină” („Torat Ha-Shem”). Wessely propunea ca, după ce toți copiii evrei vor primi o educație elementară religioasă-iudaică, unii deosebit de dotați pentru învăătura Torei divine să continue în acest studiu, dar cei mai mulți să fie îndreptați spre disciplinele laice practice¹⁵. De asemenea, pot fi menționate ideile exprimate și activitatea desfășurată de Moses Mendelssohn, Solomon Maimon, Ezekiel Landau, Elijah Morpurgo, Isacco Formigini, Joseph Haim Galicop, Nathan Arnstein, Moses Wiener, David Friedlaender, Jehoshua Heschel Schor. În rândul reprezentanților „Școlii Ardelene”, pot fi menționate în același sens ideile exprimate și activitatea practică desfășurată de Ioan Inocențiu Micu-Klein, Samuil Micu-Klein, Dimitrie Țichindeal, Paul Iorgovici, Petru Maior, Ioan Piuaru-Molnar. Acestea cu toate că nu se poate vorbi despre o identitate de vederi între cele a împăratului Joseph al II-lea și cele exprimate de reprezentanții celor două curente iluministe menționate, ci doar despre paralelizare comparativă în direcția realizării unei societăți neutrale.

Unii reprezentanți ai celor două curente iluministe prezentate comaprativ în studiul de față au fost admiratori aproape totali ai împăratului Joseph al II-lea, ajungând până la a-i scrie panegirice la moarte. Acești oameni erau adepți ai iluminismului moderat și își puseseră speranțele în josephinism. Totuși, în cadrul celor două curente prezentate au fost și persoane cu idei iluministe de tendință diferită de cea a edictului de toleranță.

Ambele curente pot fi comparate între ele, dovedind afinități și în privința relației față de rolul în viața socială și a interpretării textelor biblice în lumina realității contemporane. Orientarea moderată ambivalentă a majorității adepților lor se reflectă și în acest domeniu. Tendința lor era de practicare a unei religii raționale, al cărei credo urma să fie logic, filosofic și istoric. Justificările intelectualilor din cadrul ambelor curente se bazau atât pe textele filosofice raționaliste (respectiv pe interpretarea filosofiei clasice grecești), cât și pe interpretarea raționalistă și istorică a *Bibliiei*.

În polemica sa cu Johann Kaspar Lavater, ca și în lucrarea sa *Jerusalem*, Moses Mendelssohn vorbea atât despre necesitatea respectării principiului toleranței religioase, cât și despre raționalismul credinței și despre iudaismul bazat pe Revelația sinaitică, fără superstiții și elemente adaose în decursul evului mediu ca urmare a situației evreilor în Diaspora¹⁶. Gheorghe Șincai, Petru Maior și Dimitrie Țichindeal combat obiceiuri considerate superstiții din religia creștină ortodoxă (păstrate și în cea uniată greco-catolică) a românilor transilvăneni, considerându-le păgâne, deșarte, dăunătoare¹⁷.

Interesante sunt și referirile lui Samuil Micu-Klein la Moise din Pentateuc. Bazat pe tezele filosofului iluminist raționalist francez D'Holbach, Samuil Micu-Klein afirma că istoria poporului evreu era opera unui singur om. Moise, care a modelat caracterul evreilor și le-a dat atât constituția lor socială și politică, cât și religia lor. Fiecare popor are un Moise al său: pentru poporul român, Samuil Micu-Klein îl consideră în acest rol pe împăratul roman Traian¹⁸. Ideile religiei naționale și ale științei politico-juridice iluministe ale lui Samuil Micu-Klein pot fi comparate cu cele ale lui Moses Mendelssohn.

Un element de paralelism între reprezentanții Haskalei și cei ai „Școlii Ardelene“ este în domeniul educației religioase superioare. Aceasta era, de asemenea, o tendință de adaptare la cerințele epocii. Reforma din iudaism (sub diferitele ei forme) și întemeierea seminariilor rabinice¹⁹ poate fi comparată cu evoluția Bisericii Unite și întemeierea școlii teologice de la Blaj²⁰.

Ideea renașterii limbii ebraice biblice ca limbă literară modernă și cultivarea ei a apărut la Moses Mendelssohn, Hartwig Wessely, Mordechai Gumpel ben Yehudah Leib Schnaber (= Markus Georg Levisohn) și la membrii societății „Dorshey Lashon ever“, editorii revistei „*Ha-Meassef*“ (Koenigsberg, 1783-1790, 1797, 1809, 1811)²¹. Ideea și faptul în sine găsesc un paralelism în cadrul „Școlii Ardelene“. Scriitorii iluminiști din acest curent au cultivat cu asiduitate limba română subliniind caracterul ei latin²². Ca urmare a eforturilor lor, limba română a devenit o limbă literară modernă. Apariția studiilor iudaice – de exemplu cele realizate de Leopold Zunz, Markus Jost, Moritz Steinschneider, Avraham Geiger²³ – poate fi comparată cu apariția preocupărilor intelectuale pentru istoria românească, în mod

special pentru originea românilor și a continuității istorice românești²⁴, existente la Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Micu-Klein, Ion Budai-Deleanu și dezvoltate ulterior de reprezentanții istoriografiei romantice românești Mihail Kogălniceanu și Nicolae Bălcescu. Teza continuității și unității românești poate fi paralelizată cu teza istorică a unității evreiești apărută la Markus Jost²⁵.

Conținutul și forma lucrărilor literare satirice realizate de scriitori aparținând celor două curente pot fi, de asemenea, comparate între ele. Numărul scriitorilor satirici ebraici „maskili“ (= reprezentanți ai curentului „Haskala“ sau influențați de el) este relativ mare. Preferăm să menționăm doar pe galițianul Yosef Perl, autorul satirei *Megaleh temirim* sub pseudonimul Ovadyah ben Petahyah²⁶. Comparații ar putea fi eventual făcute cu satira *Ṭiganiada*, epopeea „eroi-comică“ scrisă de poetul și scriitorul iluminist român – autoexilat (sau mutat) la Lemberg, Ion Budai-Deleanu, sau cu alte scrieri satirice ale acestuia²⁷.

În privința interferențelor culturale, poate fi menționat interesul pentru istoria iudaică a doi reprezentanți ai „Școlii Ardelene“: Samuil Micu-Klein²⁸ (ale cărui observații asupra profetului le-am menționat mai sus) și Ion Budai-Deleanu, interesat și în filologia-ebraică²⁹. Cu toate acestea, nu cunoaștem să fi existat contacte directe între acești doi intelectuali și intelectualii iluminiști evrei („maskili“), nici nu credem că s-ar putea vorbi despre o influență reciprocă directă. Ion Budai-Deleanu chiar considera că Bucovina este în imposibilitate de a absorbi atât de mulți evrei.

Consecințele socio-culturale ale tezelor promulgate de reprezentanții celor două curente iluministe pot fi, de asemenea, comparate între ele. Cu toate diferențele existente, ele au condus spre aceleași urmări cultural-politice. Literatura iluministă nu a putut supraviețui. Ea a deschis însă calea modernizării romantismului și naționalismului.

Al doilea aspect menționat la începutul studiului de față pentru a fi cercetat comparativ, se referă la situația din Principatele Române dunărene și, ulterior, la România în granițele ei dinaintea primului război mondial. Aflăte sub dominația otomană, evoluția Principatelor dunărene Moldova și Țara Românească a fost relativ lentă. Elemente de influență iluministă³⁰ au pătruns în perioada

regimului turco-fanariot prin intermediul unor domnitori fanarioți și al unor boieri, dar influența lor a fost redusă. Elemente modernizante practice cu influență asupra vieții sociale și familiale, pătrunse prin intermediul ofițerilor ruși în cursul războaielor ruso-turce, au avut o influență ceva mai puternică în rândul boierimii de toate gradele. Ideile filosofico-juridice ale iluminismului au pătruns treptat până în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea. În ceea ce privește populația evreiască, în perioada Regulamentului Organic a avut loc o emigrare masivă din Galiția și Rusia în Moldova, precum și o emigrare de proporții mai mici, din Moldova și Imperiul Otoman în Țara Românească³¹. Măsurile juridico-administrative luate în această perioadă au transformat sistemul instituțional al organizării comunitare, precum și regimul juridic și poziția obștei evreiești din Principate³². Vechiul sistem corporatist de origine otomană nu permitea existența pluralismului. În ultimele decenii, el se bazase pe rolul administrativ al rabinului local („hahambașa“) ca șef al comunității, devenit răspunzător cu plata impozitelor strânse pe calea dărilor pe carnea animalelor sacrificate ritual („cușer“), hahamii fiind numiți de el (cu acordul autorităților statale) dintre evreii localnici, care nu deveniseră „hasidim“ (adeși ai curentului devoțional). Imigranții evrei, în majoritate „hasidim“, refuzau să consume carnea animalelor sacrificate de un haham care nu era „hasid“, datorită diferențelor de interpretare cazuistico-halahică privind cuțitul ritual și implicit nu plăteau dările pe carnea rituală, necontribuind la plata impozitelor. Sub presiunea acestui fapt, au survenit modificările sistemului instituțional al organizării comunitare, la care ne-am referit mai sus, sistemul corporatist fiind înlocuit cu cel rusesc. Hasidismul a reprezentat primul element care a contribuit la distrugerea societății tradiționale evreiești. În societatea pluralistă nou înființată a fost creată posibilitatea integrării și pentru „maskili“, deși inițial în mod neintenționat. Printre noii imigranți era și un număr mic de „maskili“, majoritatea lor autodidacți în domeniul disciplinelor laice moderne, unii, puțini la număr, având și educație formală modernă primită la gimnaziile, liceele și chiar la universitățile din statele germane³³. Formația acestor oameni era raționalistă. Dar oare se puteau ei integra culturii locale?

Primul aspect, cercetat mai sus, reprezintă o comparație între influența și evoluția ideilor iluministe la două grupuri etnico-

religioase sau populații minoritare în cadrul unui imperiu cu altă cultură și religie oficială. Spre deosebire de el, acest al doilea aspect include elemente diferite. În analiza sociologică a paralelismului și influențelor reciproce între iluminismul evreiesc („Haskala“) și Renașterea culturală românească în Principatele Dunărene în secolul al XIX-lea, trebuie luat în considerație raportul între cultura populației majoritare și cultura unei minorități etnico-religioase. Care erau elementele de interferență culturală? Se poate vorbi despre o adevărată influență a culturii majoritare asupra celei minoritare, ajungându-se până la tendințe de integrare culturală și aculturație, sau poate fi vorba numai despre un paralelism cultural? A existat și fenomenul invers, de influență asupra culturii majoritare din partea culturii minoritare? Cum percepea populația minoritară (un grup etnico-religios separat) cultura locală a populației majoritare, și cum percepea populația majoritară cultura populației minoritare, ca și eventualele ei tendințe de integrare culturală? Pentru a răspunde la aceste întrebări sunt necesare observații comparative asupra vieții sociale și culturale din Principate în perioada modernizării, respectiv a Renașterii României, pe de o parte – și asupra vieții sociale și culturale a evreilor stabiliți în Principate în perioada „Haskalei“, pe de alta. Dar un asemenea studiu analitic este insuficient. Pentru completarea tabloului, este necesară o comparație cu fenomene paralele petrecute în cele trei imperii vecine cu Principatele Române: Austria, Rusia, Turcia. Faptul că România și evreii ei nu reprezintă o insulă pustie în Europa central-estică, ci o parte a acestei zone culturale și geopolitice poate fi demonstrat și cu ajutorul acestei cercetări istorice comparative. În rândurile de mai jos vom prezenta doar câteva fenomene existente, altele urmând a fi analizate într-o altă lucrare.

Un element important, care trebuie luat în considerație în cercetarea de față, este că noua intelectualitate moldo-valahă era puternic impregnată în părerile sale de ideile romantismului și de cultura franceză³⁴. Spre deosebire de raționalismul iluminist, care susținea necesitatea creerii unei societăți omenești guvernată numai de rațiune, diferită de cea medievală considerată irațională, romantismul susținea necesitatea creerii unei societăți omenești ale cărei rădăcini sunt în trecut, în evul mediu și chiar în antichitate. Cercetători istorici și literari vorbesc despre mitul istoriei la scriitorii romantici³⁵. Spre deosebire de societatea bazată pe rațiune – în care urma să fie loc

pentru fiecare om indiferent de originea, rădăcinile familiei sale în spațiul geografic respectiv și religia sa - în societatea dorită de adepții romantismului era loc doar pentru localnici, străinii (în special evreii imigrați) neavându-și locul, fiind lipsiți de rădăcini locale, având un aspect exterior diferit, practicând o religie diferită și fiind purtătorii altei culturi. Dar romantismul revoluționar românesc includea și unele elemente de raționalism iluminist întârziat, prezente la unii reprezentanți ai curentului absolutist-luminat conservator. Deși evreii „maskili“ raționaliști (prezenți în număr mic în Principate înainte de deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea) nu erau considerați o parte a societății locale (ca și ceilalți evrei), ei nu erau totuși complet excluși. Cei excluși erau evreii „hasidim“, complet diferiți din punct de vedere exterior, purtători ai unei culturi complet diferite de cultura locală (atât tradițională, cât și de influență occidentală), majoritatea lor săraci, unii încă nefixați într-o anumită localitate și considerați vagabonzi. Tendința, asemănătoare cu cea existentă în Austria și Rusia, era de a limita prezența evreilor „hasidim“. În schimb, între evreii „maskili“ și noii intelectuali modernizați români occidentalizați sau în proces de occidentalizare existau puncte de contact.

Unul dintre aceste puncte de contact era tendința ambelor părți spre modernizare pe calea occidentalizării îmbrăcăminte. Ca și în alte țări, evreii „maskili“ au transformat această tendință într-un țel al lor: era una dintre căile practice menită să ducă la apropierea dintre evrei și creștini, la ștergerea diferențelor exterioare între ei și la integrarea evreilor în societate. În perspectivă, acesta era un element de aculturație, menit să ducă în final la emanciparea juridico-legală a evreilor și la întemeierea societății neutrale. În perioada istorică cercetată, problema schimbării portului constituia o componentă importantă a polemicii antihasidice dusă de „maskili“ sub formă de broșuri speciale, precum și de scrisori și articole publicate în presa de limba ebraică și de limba germană, iar mai târziu sub formă de satire dezvoltate în poezii și piese de teatru în limba idiș. Critica făcută de evreii „maskili“ la adresa portului hasidic (menționat de către reprezentanții generațiilor mai noi și românizate de „maskili“ din România cu epitetul: „portul galițian“ sau „portul iudeo-polon“) și respingerea totală și necondiționată a acestuia se baza pe ideea că acest port (considerat și văzut drept străin) constituia o barieră în calea

integrării culturale a evreilor în societate, reliefând caracterul străin al evreilor în ochii creștinilor. Evreii „maskili“ considerau acest port drept un rezultat al discriminării și diferenței exterioare impuse la care ar fi fost supuși evreii din Europa centrală în evul mediu, o rămășiță rușinoasă a persecuțiilor care trebuia ștearsă imediat, necorespunzătoare fiind societății liberale (neutrale) bazată pe principiile raționalismului. De fapt, era o formă a acceptării de către ei a tezei „corijării morale“ ca preț și primă fază a integrării sociale. Ironiile lor la adresa evreilor care continuau să poarte îmbrăcăminte hasidică se bazau pe aceste principii, având un caracter evreiesc intern. Ele pot fi totuși comparate cu ironii cu aceeași formă, prezente în satirele compuse de Vasile Alecsandri și ulterior de Mihai Eminescu: influența directă este posibilă, deși cei doi scriitori români își îndreptau ironiile (cu caracter extern) împotriva unor oameni (sau a unui grup etnico-religios și cultural) „străini de țară“ din punctul lor de vedere, acceptându-i însă pe evreii asimilați cultural. În perioada regulamentară reprezentanții autorității administrativ-statale erau interesați și ei în schimbarea portului evreiesc hasidic, dar într-o formă treptată, fără impuneri forțate. Primul semn în acest sens, exterior și nu interior evreiesc, îl dăduse Regulamentul Organic al Moldovei, care permisesse copiilor evrei să învețe la școlile publice cu condiția de a se îmbrăca la fel ca și copiii creștini³⁶. Din acest punct de vedere, Regulamentul Organic al Moldovei s-a dovedit a fi mai puțin liberal decât regulamentul asupra evreilor, promulgat în Rusia de țarul Alexandru I (1804), pe baza căruia copiii evrei puteau frecventa școlile publice primare indiferent de modul lor de îmbrăcare³⁷. Este evident că tendința fusese adoptarea hainelor europene (cunoscute sub denumirea „nemțești“, respectiv de influență austriacă) și nu a portului local românesc sau a portului oriental, fenomenul având loc în cadrul procesului general de occidentalizare: în special în deceniile IV-V ale secolului al XIX-lea, tineri modernizați români, proveniți din rândul boierimii de toate categoriile, aveau și ei tendința schimbării portului local românesc și a celui de origine orientală turco-fanariotă cu haine de stil occidental. O asemenea tendință exista și în alte grupuri etnico-religioase separate din Principate (de exemplu armenii), tineretul de influență occidentalizatoare și modernizantă urmărind prin aceasta integrarea în cadrul unei societăți neutrale. Deosebiri de comportare

sunt totuși interesante. În lumea românească, tendința schimbării portului și mobilierului se datora reacției împotriva orientalizării din perioada regimului turco-fanariot: ea se datora viziunii romantice a tinerilor intelectuali de formație franceză. Din acest motiv, deceniile IV-V ale secolului al XIX-lea reprezintă perioada de succes economic al meseriașilor evrei (croitori, cizmari, pălărieri, tâmplari) originari din Galiția, care lucrau conform standardelor austriece („nemțești“)³⁸. Modernizării occidentalizați romantici români nu căutau însă să impună forțat schimbarea portului: pentru ei nu era vorba de lupta pentru integrare a unui grup etnico-religios, ei fiind reprezentanții populației majoritare, ci de ideea întemeierii unei națiuni moderne și a propășirii acesteia.

În schimb, între evreii „maskili“ din Iași a apărut un grup influențat probabil de „Haskala impusă de stat“ din Rusia, care a încercat să forțeze lucrurile, încercând să obțină sprijinul domnitorului Moldovei împotriva evreilor „hasidim“ care refuzau să-și schimbe portul și să adopte cultura laică. Vechile dispute din Galiția și Rusia între grupul „maskil“ (liberal) și cel „hasidic“ (conservator, care începea să fie denumit „habotnic“) – primul, minoritar, provenit în special din rândul burgheziei bogate, care încerca să obțină ajutorul autorităților, iar al doilea, majoritar, din rândul evreilor săraci (deși generalizările sunt în general problematice) – apar și în Principatele Române. În anul 1847, un mic grup de tineri „maskili“ din Iași s-au adresat domnitorului Mihail Sturdza, cerându-i să oblige pe toți locuitorii evrei din Moldova să-și schimbe portul³⁹. Acest domnitor absolutist s-a dovedit a fi totuși un om practic și un bun diplomat, mai realist decât contemporanul său, țarul Nicolae I al Rusiei. Sesizând poziția încă marginală a grupului de tineri „maskili“ în societatea evreiască din Moldova, el a preferat să nu dea curs cererii lor în mod integral, ci doar să „invite“ pe evrei să-și schimbe portul și să recomande rabinilor să-i influențeze în acest sens. Mihail Sturdza a înțeles că lucrul era imposibil. Ulterior, în anul 1860, când domnitorul liberal modernizant Alexandru Ioan Cuza și ministrul de interne al Moldovei, Mihail Kogălniceanu, au publicat o circulară în același sens⁴⁰, evreii „maskili“ s-au bucurat, au tradus-o în limba ebraică și au publicat textul ei în ziarul „Hamagyd“⁴¹. Ordinul n-a putut fi însă executat ad litteram, atât din cauza situației evreilor din Moldova, cât

și din cauza situației generale existente în noile Principate Unite.

Am preferat prezentarea inițială comparativă a unui element existent în cadrul ambelor culturi în cadrul procesului de modernizare. Acest element este clar datorită prezenței unui factor exterior care iese în relief în mod evident, dar el nu este nici unic, nici central. Principalul element este modificarea modului de percepere a realității, și de gândire. În acest sens, necesită a fi cercetate în mod paralel: educația și sistemul educațional; presa; literatura; teatrul; gândirea filosofică, teologică și științifică.

Oare pot fi trasate linii directe care să indice elemente de orientare paralelă privind concepția asupra educației, filosofiei și culturii la evreii influențați de curentul iluminist și la românii influențați de ideile modernizării, occidentalizării și romantismului? Răspunsul pare a fi în mare parte pozitiv. Fenomenul a fost extrem de puțin studiat până în prezent, cercetătorii considerându-l probabil imposibil, sau cel puțin dificil de analizat, marginal ori desfășurat în împrejurări marginale. Alții au considerat existența a prea multe fenomene în istoria evreiască a secolului al XIX-lea, și nu numai în Principatele Române. Caracterul unitar al istoriei evreiești impune observarea fenomenului într-o regiune geografică mai vastă, și nu într-o singură țară. În mod paralel, caracterul unitar al istoriei românești impune comparații între câteva zone geografice, ceea ce complică analiza istorică. Se poate constata o împletire de elemente iluministe și romantice în ambele culturi. În privința preponderenței elementelor iluministe sau a celor romantice, diferențele pot fi în funcție de deceniu, problemă și fenomen. Părerea asupra concentrării elementelor de iluminism în cultura modernizantă evreiască și a elementelor de romantism în cea românească - fapt care ar fi împiedicat paralelizarea între ele - necesită a fi revizuită.

În privința învățământului, trebuie subliniată concepția evreilor „maskili“, existentă și pusă în aplicare de ei în întreaga Europă centrală și răsăriteană, bazată pe tezele menționate ale lui Hartwig Wessely, de îmbinare între „învățătura omului“ și „învățătura divină“. Ideea a continuat să fie aplicată permanent în școlile întemeiate și funcționate în spiritul Haskalei din Principatele Române. Aceste școli erau încurajate de stat, dar respinse de evreii „hasidim“, care le considerau drept instrumente pentru îndepărtarea tineretului de

învățătura divină și pentru asimilare. Materiile de învățământ laice erau predate în conformitate cu un program de stat. Materiile iudaice erau predate după sistemul deja adoptat în Germania și Austria. Totuși, evreii „maskili“ din Principatele Române trebuiau să se confrunte cu o problemă specială, asemănătoare cu cea cu care trebuiau să se confrunte evreii „maskili“ din Rusia, situația fiind diferită de cea din Galiția. Aceasta era problema dualismului lingvistic. Dacă în Germania, Austria și Galiția lucrurile erau clare – ebraică (limba vieții religioase) și germana modernă literară (limba de zi cu zi, în locul idișului, considerat un jargon evreo-german care trebuia înlocuit)⁴² – în Rusia⁴³ și Principatele Române⁴⁴ situația era diferită, deoarece limba literară majoritară și oficială nu era germana. La început, tendința evreilor „maskili“ autodidacți din Europa răsăriteană, învățați să citească în ebraică și germană, era de a se apropia de cultura germană luând drept model și imitând pe evreii „maskili“ și pe noii intelectuali evrei din Germania și Austria, și nu de a imita limba și cultura aristocrației și intelectualității locale, încă insuficient cunoscute lor și considerate de ei inferioare din această cauză. Yehudah ben Mordekhai (Julius) Barasch propunea chiar și evreilor spanioli (sefarzi) din București să-i învețe pe copiii lor limba germană, considerată ca fiind limba de comunicație între toți evreii și utilă în comerț. Aceasta era însă o fază de tranziție în evoluția evreilor „maskili“ așkenazi est-europeni, inițial vorbitori de limba idiș pe care continuau s-o respingă, considerând-o un jargon. Ideea integrării în viața socio-culturală locală era totuși prezentă la evreii „maskili“ din Principatele Române, ca și la cei din Rusia. De aceea, așa cum în Rusia bilingvismul ebraică-germană a fost înlocuit cu trilingvismul ebraică-germană-rusă, în Principatele Române el a fost înlocuit cu trilingvismul ebraică-germană-română⁴⁵. Probabil că tendințele latiniste și ideea curățirii limbii române de influențe străine ar putea fi comparate cu respingerea idișului și preferința pentru ebraica și germana literare.

Literatura ebraică a Haskalei din Principate poate fi paralelizată cu literatura română din deceniile IV-VII ale secolului al XIX-lea. Ambele cuprind atât elemente raționaliste, cât și elemente romantice. Totuși, este posibil ca primii scriitori „maskili“ de limbă ebraică din România să nu fi știut limba română decât într-o mică măsură. În deceniile VII-VIII apar ceva mai multe elemente de nuanță

romantică în literatura Haskalei din România, precum și în lucrările de popularizare și polemică istorică scrise de evrei „maskili” din această țară. Aceste lucrări sunt scrise nu numai în ebraică, ci și în idiș și ladino, cu scop popularizator. Între elementele de nuanță romantică se remarcă unele apologetice în care ideea iluministă a întemeierii unei societăți omenești bazată numai pe rațiune este combinată cu ideea romantică și polemică de încercare a găsirii de rădăcini istorice locale în evul mediu. Aceasta reflectă atât dorința obținerii emancipării, cât și aclimatizarea și tendința identificării cu țara și poporul român ca urmare a modernizării. În prima jumătate a anilor '60 ai secolului al XIX-lea, rabinul Meir Horowitz (=Malbim) cerea evreilor să se identifice cu poporul român, care a suferit ca și poporul evreu în cursul istoriei și îl prezenta pe domnitorul Alexandru Ioan Cuza drept părintele poporului și al patriei⁴⁶ (ideea de influență hegeliană). La sfârșitul aceluiași deceniu și la începutul deceniului următor, „cronicarul” („maskil”) Yaakov Psantir – sub influența lui Mihail Kogălniceanu și a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu – căuta să explice tuturor (în limba idiș) originea evreilor din România în Dacia pre-romană într-o perioadă cu mult premergătoare căderii celui de al doilea Templu⁴⁷. Lucrările sale se bazau pe documente inexacte, nesigure, sau chiar pe falsuri, precum și pe simple legende, presupuneri și supoziții naive care nu stau în picioare. Scopul autorului era polemic. El urmărea să ofere o bază istorică polemiciștilor evrei pentru emancipare și să pregătească societatea evreo-română în această direcție. Poezia *Mănușa* de Friedrich Schiller s-a bucurat la Iași de două traduceri paralele: cea a lui Mihai Eminescu în limba română și cea a lui Matityahu Simhah Rabener (de fapt, o adaptare) în limba ebraică⁴⁸. Au existat și încercări locale de traducere ebraică din G. Byron, W. Shakespeare, M. Cervantes, probabil prin intermediul traducerilor germane. Un fenomen paralel exista și în privința traducerilor românești din literatura universală. Revista literară-culturală iudaică în limba ebraică „Zimrat ha-aretz”, editată tot la Iași de același M.S. Rabener, care ar fi putut deveni coloana vertebrală a mișcării de Haskala și a literaturii ebraice în spiritul acesteia din România, a fost publicată doar în două numere, la interval de 5 ani între ele (1872 și 1877)⁴⁹. Această revistă poate fi comparată nu numai cu publicații ebraice contemporane redactate în același spirit, ci și cu publicații

literar-culturale românești. Analizele filosofice, teologice și istorico-cronologice ale lui Hirsch Mendel (= Zwi Menahem) Pineles (cunoscut sub numele format din ultimele litere ale numelui și prenumelui său, Shalash) prezente în lucrarea sa *Darkhah shel Torah*⁵⁰ (= Calea Învățăturii) amintesc de analizele lui Alexandru Odobescu, din lucrarea sa *Istoria archeologiei*⁵¹ și de cele ale lui Bogdan Petriceicu Hasdeu. Aceasta, cu toate că izvoarele lui Pineles sunt germane chiar când vorbește despre Dionisius Exiguus⁵² și este problematic faptul că autorul ar fi vorbit și citit curent și fluent limba română, iar contactele sale directe cu lumea academică românească erau inexistente. Faptul este valabil pentru majoritatea noilor intelectuali evrei autodidacți identificați cu ideile Haskalei, la acea dată.

În scopul răspândirii ideilor Haskalei în rândul maselor evreiești, scriitori „maskili” au început să folosească tot mai mult limbile idiș și iudeo-spaniolă. Deși se opuneau folosirii acestor limbi (considerate jargoane rușinoase) în mod principal și ideologic, ei au început să le accepte din considerente practice. În literatura scrisă și în presă folosirea acestor limbi coexista cu folosirea pe scară largă a limbii ebraice: această literatură și presă se adresa tot cititorilor „maskili”, cu excepția lucrărilor apologetico-polemice de istorie popularizată și a presei de informații, care se adresau tuturor știutorilor de carte, inclusiv celor lipsiți de cultură ebraică. Teatrul însă se adresa aproape complet maselor, tuturor (inclusiv publicului analfabet) pe care scriitorii identificați cu ideile și valorile Haskalei își propuseseră să-l apropie de aceste idei și valori, influențându-l pe orice cale posibilă. Era o formă de aculturație: ideile modernizării, ideile moralizatoare, ideea îndreptării moravurilor sociale, culturalizarea, trebuiau răspândite pe o cale populară. Astfel a apărut și s-a dezvoltat teatrul idiș (menționăm piesele scrise de Avrum Goldfaden și jucate de el și de trupa sa)⁵³, precum și teatrul iudeo-spaniol (cazul unei piese scrisă de Moshe Kofino și jucată de elevii săi)⁵⁴. Scopurile acestor autori și lucrările lor pot fi comparate cu fenomenul paralel existent în teatrul românesc. Inițial chiar apăruse ideea întemeierii unui teatru evreiesc la fel cu cel al românilor, cu aceleași scopuri⁵⁵.

În privința teatrului ebraic, existent anterior în țările Europei centrale – fără a neglija totuși piesa *Mashal u-melitzah* (=Exemplu și explicație) de M.L. Malbim⁵⁶ – se poate vorbi despre

rolul său în îmbogățirea limbii ebraice. Fenomenul este paralel cu ideea îmbogățirii limbii române cu ajutorul teatrului, apărută inițial la Ienăchiță Văcărescu și dezvoltată ulterior de Vasile Alecsandri și Matei Millo. Totuși, în deceniile VII-VIII ale secolului al XIX-lea, în Principatele Române teatrul ebraic nu are aceeași importanță ca cel în limbile iudeo-spaniolă și, mai ales, idiș: piese ebraice nu pare să fi fost jucate pe scenă.

Un subiect interesant pentru a fi studiat este activitatea intelectuală a unui „maskil” individual, în societatea evreiască precum și în cea românească. Este cazul unui fenomen de interferență culturală: pe această cale vom încerca să răspundem la o întrebare menționată la începutul studiului de față. Ne referim la cazul special al lui Yehudah ben Mordechai (Julius) Barasch (1815-1863)⁵⁷. Prin formația sa academică profesională, poziția sa intelectuală și relațiile sale nu numai cu autoritățile românești, ci și cu lumea academică românească, Barasch reprezintă o excepție în categoria evreilor „maskili” din Principate în deceniile V-VI ale secolului al XIX-lea, comparabilă cu fenomene asemănătoare din țările Europei centrale, unde el fusese educat. Fenomenul de interferență culturală a fost determinat de activitatea sa în două direcții, deși de aceeași orientare și în același sens și scop. Provenit dintr-un mediu parțial hasidic și parțial religios-tradițional nehasidic din Galiția, Barasch – inițial învățăcel în Torah, destinat a fi rabin – a devenit „maskil” autodidact prin lecturi proprii, apoi a urmat studii filosofice și medicale la universitățile din Leipzig și Berlin, devenind medic. În timpul studiilor sale filosofice neterminate care precedaseră pe cele de medicină, Barasch s-a dedicat și studiilor iudaice. Împreună cu prietenul său, bibliograful și istoricul literar Moritz Steinschneider, el a pregătit o ediție însoțită de o traducere în limba germană (rămasă însă inedită) a lucrării filosofice *Emunot we-deot* (= Credențe și cunoștințe) de Saadyah Gaon⁵⁸, filosof evreu din Bagdad din secolul al X-lea⁵⁹. Tot în perioada studenției, Barasch s-a alăturat unei mici grupări politice romantice evreiești de orientare neohegeliană de stânga al cărei scop declarat era reînțemeierea unui regat evreiesc în Palestina, condusă de același M. Steinschneider și de A. Janisch, lichidată însă după scurt timp⁶⁰. Acest fapt nu l-a împiedicat însă ulterior să devină un conservator politic (după unele păreri, pentru a nu fi suspectat datorită fostei sale orientări

politice). Credem că motivul era totuși principiul devotamentului față de puterea de stat (respectat de evreii „maskili“ din Galiția) care a fost respectat și de către Barasch la maturitate, în Țara Românească. El a fost nu numai un cercetător, ci și un filosof al iudaismului. Barasch s-a stabilit în Țara Românească în calitate de medic din anul 1841. După începutul reușitei sale în cariera de practician medical (1848) și după mutarea sa de la Craiova la București (1851), el a început să activeze și în viața comunitară din oraș, devenind directorul școlii care funcționa pe baza principiilor Haskalei în cadrul obștei evreilor supuși prusaci și austrieci. Barasch a făcut eforturi mari pentru răspândirea ideilor Haskalei în rândul evreilor din Europa răsăriteană în general și în rândul evreilor din Principatele Române în special. Dovadă în acest sens este lucrarea sa în limba ebraică *Otzar hokhmah* (=Tezaurul științelor) prefațată de Shlomoh Yehudah Rapoport din Praga. Pe de altă parte, Barasch a încercat să contribuie la crearea unui cadru potrivit pentru evreii „maskili“, a unei lumi intelectuale românești de orientare raționalistă, preocupată de științele naturii, asemănătoare cu lumea intelectuală de orientare raționalistă pe care o cunoscuse în Prusia. Barasch spera, probabil, că și consecințele vor fi asemănătoare: crearea unei societăți semi-neutrale și ulterior neutrale. După părerea sa, calea formării unei asemenea societăți era cea a educației, precum și a răspândirii cunoștințelor de filosofie și a celor din domeniul științelor naturii în rândul românilor. Aceasta era o cale logică, bazată pe principiile iluminismului, dar greu adaptabilă condițiilor existente în Principatele Dunărene în anii '50 ai secolului al XIX-lea. Caracterul utopic al părerii lui Barasch se datora faptului că societatea românească contemporană nu cunoscuse o evoluție organică în acest sens, sistemul propus de el urmând să fie transferat în Principatele Dunărene din afară, în modul în care unii activiști politici intelectuali români din generația de la 1848 încercaseră să transfere instituții de formație și caracter occidental în Țara Românească. Faptul poate fi judecat în limitele tezei formei fără conținut. Totuși, activitatea sa practică a contribuit la modernizarea vieții, societății și gândirii românești. Oare se gândea Barasch la apariția unei pătri socio-culturale de români autodidacți formați într-un mod asemănător cu evreii „maskili“ autodidacți, cu speranța că primii vor întemeia un cadru asemănător cu cel existent în orașele din Germania și Austria, în

care vor putea coexista și ultimii, și vor colabora între ei? Credem că răspunsul la această întrebare este pozitiv. Pentru susținerea supoziției noastre, prezentăm o dovadă. Primul volum al lucrării ebraice a lui Barasch, *Otzar kokhmah* (= Tezaurul științelor), respectiv *Mahleket ha-filosofit* (= Secția filosofică) – incluzând prezentarea disciplinelor: logică, metafizică, psihologie, etică, estetică, drept natural, filosofia religiei – a fost publicat la Viena în anul 1856. Întreaga lucrare, în 4 volume, era terminată, scrisă fiind în anii '40 ai secolului al XIX-lea. Primul volum al lucrării în limba română a lui Barasch, *Minunile naturei*, a apărut în prima ediție la Craiova în anul 1850. Ambele lucrări sunt redactate sub formă de conversații elev-profesor. Prefetele autorului la ambele lucrări, atât cea ebraică⁶¹, cât și cea română⁶² sunt foarte asemănătoare între ele în privința ideilor și speranțelor exprimate. Autorul visa și spera să primească ajutor material (pe care îl cerea cititorilor pe această cale, inclusiv subscripții) pentru editarea completă a lucrării. Unele fraze par să fie traducere identică. Scopul mărturisit al autorului în compunerea acestor lucrări nu era material, ci ideologic; răspândirea ideilor Haskalei și a noțiunilor fundamentale ale științelor moderne ale naturii în rândul oamenilor care nu aveau posibilitatea de a ajunge la ele întrucât nu știau limbile așa-numitelor „popoare culte“, respectiv franceza, germana, engleza, italiana. După părerea lui Barasch, soluția era răspândirea acestor idei și noțiuni în limba știută de acești oameni: ebraică pentru evreii est-europeni, română pentru români. Să fi avut oare Barasch speranța că tineretul evreu va învăța repede limba română și deci va putea ulterior citi și învăța în această limbă? Posibilitatea nu este exclusă: Barasch s-a numărat ulterior (în anul 1858) printre editorii ziarului „Israelitul Român“⁶³, în limbile română și franceză, care și-a încetat apariția după 6 luni din lipsă de cititori. Desigur, este și influența situației din statele germane, în care autori evrei publicau deja lucrări generale și pedagogico-educative în domenii diferite, lucrări adresate tuturor și nu numai evreilor. Este și influența părerilor lui Barasch asupra trilingvismului ebraică-germană-română, accentuând asupra limbii române ca limbă a țării. Oricum, cele două lucrări menționate au contribuit la îmbogățirea limbilor ebraică și română cu termeni literari, științifici și filosofici noi. Barasch s-a înșelat însă în speranța pe care o nutrise că activitatea sa va fi susținută material de adepții ideilor sale.

El a reușit să publice doar primul volum din lucrarea *Otzar hohmah* în limba ebraică. Evreii care primiseră o educație tradițională, învățați în Torah, cunoscători ai limbii ebraice și oponenti ai Haskalei, respingeau *a priori* cartea lui Barasch. Majoritatea evreilor, simpli, lipsiți de cultură iudaică tradițională serioasă, erau în imposibilitatea de a citi o carte în limba ebraică, iar limba lor vorbită era idișul. În privința evreilor „maskili“ din a treia generație din țările Europei centrale și occidentale, educația și cultura lor era generală și nu tradițională-iudaică: ei nu mai știau limba ebraică, dar știau limba germană sau limba franceză, iar lucrarea lui Barasch era pentru ei inutilă, trecând chiar neobservată. Poate că lucrarea „*Otzar hohmah*“ ar fi avut mai mult succes în limba idiș, dar Barasch nu era probabil dispus la concesiuni ideologice. Oricum, o asemenea supoziție este problematică: nu este exclus ca și o carte în limba idiș în acest domeniu și cu asemenea scop să nu fi găsit suficienți cititori potențiali. Volumul I a rămas unicul apărut din lucrarea *Otzar hohmah* în limba ebraică. Presupunem că lucrarea *Minunile naturei* (scrisă exact în aceeași formă stilistică cu *Otzar hohmah*) reprezintă de fapt volumele 2, 3 și o parte a volumului 4 al acestei lucrări. În cartea *Minunile naturei* apar doar conversațiile despre știință. Cele despre filosofie au fost publicate doar ulterior, în limba ebraică, iar cele despre istoria universală și istoria iudaică au rămas inedite: prezentarea acestor discipline (ca și a filosofiei) într-un manual de științe naturale era inutilă, depășind cadrul propus. În privința ediției ebraice, disciplinele istorice menționate (istoria universală și istoria iudaică) au rămas, de asemenea, neintroduse, volumul publicat cuprinzând doar discipline considerate de Barasch ca aparținând filosofiei. Barasch considera că tocmai aceste discipline filosofice sunt cele mai necesare pentru prefacerea evreilor în direcția modernizării, ele ajutându-i cel mai mult să înțeleagă realitatea existentă.

Deocamdată, facem afirmația de mai sus sub formă de ipoteză. Redescoperirea manuscrisului ebraic existent în perioada interbelică parțial în colecția particulară a lui Moses Schwarzfild și parțial în posesiunea urmașilor lui Barasch⁶⁴, precum și cercetarea sa atentă, comparativă cu cea a textelor publicate, ar putea confirma (ori infirma) ipoteza noastră.

Oricum, influența lui Barasch și a ideilor sale a fost

resimțită nu numai în lumea evreiască, prin intermediul operi sale în limbile ebraică și germană, ca și prin activitatea sa publică și didactică comunitară. Ea a fost resimțită și în lumea românească, prin intermediul operei sale publice, activitatea sa didactică, cursurile sale universitare, revista sa de popularizare a științelor naturii cu titlul de „Isis“ sau cu titlul „Natura“. Oricum, opera și activitatea sa reprezintă un element de interferență între Haskala și modernizarea românească.

Oare cartea *Minunile naturei* a fost mai norocoasă decât cartea *Otzar hohmah*? A cunoscut ea o răspândire și o popularitate mai mare decât sora ei paralelă în limba ebraică? Răspunsul poate fi pozitiv, dar numai parțial. Volumul I al cărții *Minunile naturei* a fost reeditat o singură dată, la București, în anul 1852 (deci la 2 ani după apariția ediției de la Craiova), laolaltă cu publicarea în primă (și unică ediție) a volumelor II și III⁶⁵. În această ediție, locul alfabetului chirilic (din prima ediție a volumului I) este luat de alfabetul de tranziție. Ediția a doua a servit probabil drept manual de științe naturale elevilor școlii „Sf. Sava“ din București și, poate, și elevilor altor școli paralele românești din Țara Românească. Cu toate acestea, cartea pare dificilă pentru elevi, după cum și cartea *Otzar hohmah* pare dificilă pentru neinițiați. Nu se pare că un elev (sau un neinițiat) ar fi putut pune întrebări de asemenea nivel ridicat, așa cum sunt cele prezente în carte, puse în gura sa, după modelul german. Ambele ediții ale cărții *Minunile naturei* sunt dedicate domnitorului Țării Românești, Barbu Știrbey. Ulterior însă, au apărut alte cărți pe aceeași temă, iar cartea lui Barasch a fost uitată.

În privința celui de al treilea aspect menționat la începutul studiului de față, vom încerca să ne referim la el printr-o observație analitică sumară, fără a ne extinde la o analiză comparativă amănunțită. Întrebarea la care ne-am propus să răspundem într-o formă prescurtată este: oare între noile curente socio-culturale și literare contemporane între ele, din deceniile VIII-IX ale secolului al XIX-lea – respectiv Junimismul⁶⁶ în România și Haskala radicală⁶⁷ în lumea evreiască est-central europeană – erau puncte care să permită o comparație și elemente de paralelism? Răspunsul nostru la această întrebare este pozitiv. Atât Junimismul, cât și Haskala radicală au criticat tezele, metodele și rezultatele activității practice ale generației precedente. Junimiștii (în

special figura centrală a acestui curent neo-conservator, Titu Maiorescu) s-au referit în mod critic la greșelile generației pașoptiste, considerând că activitatea intelectualilor și revoluționarilor liberali din această generație nu a avut rezultatele scontate, datorită nepotrivirii la realitatea românească a tezelor liberalismului democrat francez. Instituțiile transpuse de ei în România ar fi putut reprezenta un element important de modernizare și evoluție socială, dar ele însele erau potrivite altei realități, vest-europene, diferită de cea românească. Aceasta necesită altă cale de modernizare, pe calea unei evoluții diferite. De aceea, instituțiile respective reprezentau o „formă fără fond“ în România. Adepții curentului „Haskala radicală“ făceau afirmații asemănătoare asupra vechilor „maskili“ din generațiile precedente, vorbind despre nereușita acestora în realizarea modernizării culturale și sociale fără a se ajunge la asimilare, precum și asupra nerealizării unor îmbunătățiri de natură socială, a neintegrării sociale a tuturor evreilor, a neobținerii emancipării generale a evreilor în țările est-europene. Ceea ce se obținuse deja apărea tot ca o „formă fără fond“. Critica adepților „Haskalei radicale“ la adresa vechii mișcări de Haskala și a vechilor „maskili“ era de la stânga la dreapta. Ea poate fi totuși comparată cu critica junimiștilor la adresa generației pașoptiste, cu toate că aceasta era de la dreapta la stânga, îndemnând spre un progres ceva mai lent, bazat pe realitățile românești. Ambele critici au un element comun: reacția noii generații, a celor născuți în anii '40 ai secolului al XIX-lea, față de vechea generație. Conflictul între generații se referea nu la scopurile în sine, ci la căile de realizare a acestora. În ambele cazuri, noua generație combina raționalismul cu ideile romantice, cu tradiționalismul și naționalismul. Nemulțumirea față de nereușita parțială a vechii generații și dorința unei îmbunătățiri sunt evidente în ambele cazuri. Paralelismul poate fi realizat și în acest caz, reacțiile noii generații fiind asemănătoare, păstrându-se diferențele specifice între cele două popoare. Nu vrem să prezentăm pe larg aspecte ale mișcării de „Haskala radicală“ în România, nici prezența unor „maskili“ evrei în cadrul cenaclului „Junimea“ din Iași: aceste fenomene socio-culturale ar putea fi analizate în mod special.

În privința celui de al patrulea aspect menționat la începutul studiului de față, ne vom limita la simpla emiteră a unei supoziții. În stadiul actual al cercetării nu putem oferi observații analitice, limitându-

ne a menționa că elementele pe care le cunoaștem ne conduc la același răspuns ca mai sus în privința paralelizării a două mișcări național-culturale contemporane între ele. Și în acest caz este vorba de membrii aceleiași generații, cu diferențe relative. Ideea naționalistă sămănătoristă de elogiul a satului românesc și de prezentare a sa ca element central în cultura națională și de cultivare a acelei literaturi și a acelor fapte de cultură care slujesc unor idealuri naționale de integrare între politic, social și estetic⁶⁸, poate fi eventual comparată cu ideea sionismului cultural propusă de Asher Ginsberg (Ahad Ha-am)⁶⁹, propagatoare a tezei realizării unui centru spiritual în Palestina, viața evreiască urmând să continue în Diaspora. În ambele cazuri este vorba de mișcări de renaștere socio-culturală națională moderată. O analiză amănunțită a subiectului ar putea eventual confirma (sau infirma) această simplă ipoteză de lucru.

Oare ar putea fi propuse comparații și în alte domenii – sociale, instituționale și organizatorice? Stadiul actual al cercetării nu ne permite să explicăm pe larg aceste fenomene și să emitem concluzii asupra lor în cadrul de față.

NOTE

¹ M. Hroch: *Die Vorkaempfer der Nationalen Bewegung bei den Kleinen Voelkern Europas*, Prag, 1968, p. 1 și urm.; C. Gassenschmidt: *Jewish liberal politics in Tsarist Russia, 1900-14*, London, 1995, p. XV.

² S. Etinger: *Toldot Israel be-et-ha-hadashah*, Tel Aviv, 1969, p. 39 și urm.; J. Katz: *Out of the Ghetto: the social background of Jewish Emancipation 1770-1870*, New York, 1978, p. 9 și urm.; M. Silber: *A Jewish minority in a backward economy: an introduction*, și W. McCagg: *Jewish wealth in Vienna, 1670-1918*, în vol. *Jews in the Hungarian economy 1760-1945: studies dedicated to Moshe Carmilly-Weinbergeer on his eightieth birthday* (Ed.; M. Silber), Jerusalem, 1992, p. 3-33, 53-65.

³ *Istoria României*. vol. III, București, 1964, p. 487 și urm. (capitol de: D. Prodan); K. Hitchins: *Ortodoxie și naționalitate*, București, 1995, p. 46-48; F. Constantiniu: *O istorie sinceră a poporului român*, Ed. II, București, 1999, p. 178 și urm.

⁴ M. Eliav: *Ha-hinukh ha-yehudy be-Germanyah be-ymey ha-haskalah we-he-emanzitatzyah*, Jerusalem, 1960, p. 4-11; J. Katz: *Beyn yehudym le-goyym: iahas ha-yehudym le-shkheyem be-ymey ha-beynayym u-be-tehilat ha-zman hehadash*, Ed. II, Jerusalem, 1977, p. 17-24.

⁵ J. Katz: *Out of the Ghetto...*, p. 57-68.

⁶ N. Iorga: *Istoria poporului românesc* (Ediție îngrijită de G. Penelea), București, 1985, p. 539 și urm.; D. Stăniloae: *Uniatismul în Transilvania*, București, 1973, p. 1 și urm.; L. Gyemant: *Mișcarea națională a românilor din Transilvania, 1790-1848*, București, 1986, p. 41 și urm.; C. Durandin: *Histoire des Roumains*, Paris, 1995, p. 75-80.

⁷ D. Outram: *The Enghlightenment*, Cambridge, 1995, p. 107.

⁸ Idem, p. 107.

⁹ J. Katz: *Out of the Ghetto...* p. 165; D. Prodan, în: *Istoria României...*, vol. III, p. 514-522.

¹⁰ A. Altman: *Moses Mendelssohn; a biographical study*, Ed. II, London, 1998, p. 346 și urm.; A Schochat: „Haskalah“. *Encyclopedia Judaica*, Jerusalem 1971, vol. 7, col. 1433-1445; B. Mevorakh: „(Al ha-sefer: Azriel Schochat: *Im hilufey tequofot: reshit ha-haskalah beyahadut Germanyah*. Yerushalayim, 1961)“. *Kiryat Sefer*, 37 (1962), p. 150-155; S. Feiner: *Haskalah ve-historyah: toldoteyah shel hakarat-avar yehudyt modernit*, Jerusalem, 1995, p. 11-20.

¹¹ I. Lungu: *Școala Ardeleană: mișcare culturală națională, iluiministă*, București, 1995, p. 98 și urm.; G. Călinescu: *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Ed. II, Milano, 1980, p. 68 și urm.

¹² A. Altmann: *Moses Mendelssohn...*, p. 504, 550, 714.

¹³ A. Schochat: „Haskalah“. *Encyclopaedia Judaica...*, vol. 7, col. 1436.

¹⁴ D. Ghișe & P. Teodor: *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972, p. 38-45; I. Lungu: *Școala Ardeleană...*, p. 53-54.

¹⁵ A. Altmann: *Moses Mendelssohn...*, p. 474-489.

¹⁶ Idem, p. 209 și urm.

¹⁷ I. Lungu: *Școala Ardeleană...*, p. 206-212.

¹⁸ Idem, p. 140, 382.

¹⁹ M. Meyeer: *Response to modernity: a history of the Reform Movement in Judaism*, New York, 1988, p. 1 și urm.

²⁰ I. Lungu: *Școala Ardeleană...*, p. 87-96.

²¹ A. Schochat: „Haskalah“. *Encyclopaedia Judaica...*, vol. 7., col. 1436-1439; N. Slousch: *The Renaissance of Hebrew literature (1743-1885)*, Philadelphia, 1909, p. 1 și urm.; M. Meyer: *The origins of the modern Jew*, Detroit, 1967, p. 58 și urm.

²² L. Gyemant: *Mișcarea națională a românilor din Transilvania...*, p. 183 și urm.

²³ N. Glatzer: *The beginnings of modern Jewish studies. Studies in Nineteenth-Century Jewish intellectual history*, (Ed. A. Altamann), Cambridge, Mass., 1964, p. 27-229.

²⁴ I. Lungu: *Școala Ardeleană...*, p. 128 și urm.

²⁵ R. Michael: *I.M. Jost – avy ha-historiofragyah hayedudyt modernit*, Jerusalem, 1983, p. 15 și urm.

²⁶ R. Mahler: „Milhamto shel Yosef Perl be-hasidut le-or mismakhym“. *Ha-dat we-ha-hayym: tenuat ha-haskalah ha-yedudyt be-Mizrah Europah* (Ed.: I. Etkes), Jerusalem, 1993, p. 64-88; S. Halkin: *Zramym ruhaniym be-sifrut ha-ivryt ha-hadashah*, Jerusaem, 1984, p. 145-187; Y. Friedlander: *Be-misterey ha-satirah: peraqym be-satirah ha-ivryt ha-hadashah be-meah ha-19*, Ramat Gan, 1984 (vol. 1. p. 80) și 1994 (vol. 3, p. 152-154); S. Werses: *Megamot we-tzurot be-sifrut ha-haskalah*, Jerusalem, 1990, p. 97-98, 136-138, 329-330, 380-383.

²⁷ G. Călinescu: *Istoria literaturii române...*, p. 81-85.

²⁸ P. Teodor: *The history of Jews in Romanian historiography*, „Studia Judaica“, II (1993), p. 38-39.

²⁹ L. Gyemant: *A Romanian hebraist of the Enlightenment – Ion Budai-Deleanu*. „Studia Judaica“, II (1993), p. 78-84.

³⁰ V. Georgescu: *Political ideas and the Enlightenment in the Romanian Principalities (1750-1831)*, Boulder, Colo., 1971, p. 63-64, 76-78, 83 și urm.; și idem, *Istoria românilor, de la origini până în zilele noastre*, București, 1995, p. 122-136; C. Durandin; *Histoire des Roumains...*, p. 117-118.

³¹ E. Feldman: *Baaley melakhah yehudym be-Moldavyah*, Jerusalem, 1982, p. 9-31; E. Ilan: *Divrey ymey yehudey Romanyah* (Holon), 1986, p. 214-226; E. Negruți: *Rolul evreilor în formarea târgurilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, SAHIR, I (1996), p. 139-153; G. Platon: *Populația evreiască din târgurile și orașele Moldovei la mijlocul secolului al XIX-lea: raport numeric – pondere economică*, idem, III (1998), p. 160-177; I. Kara: *Târgușoare moldovenești slab închegate sau slab dezvoltate*, idem, IV (1999), p. 30-46; H. Kuller: *Opt studii despre istoria evreilor din România*, București, 1997, p. 45, 55-60.

³² E. Feldman: *Le-qorot ha-irgun ha-qehilaty be-Nesikhuyot ha-Romanyot be-tequfat ha-Taqanon ha-Organy (1832-1857)*. *Zion: ribaon le-heger toldot Israel*, 22 (1957), p. 222-238; M. R. Ungureanu: *Dispariția unei instituții: hahambașia*, SAHIR, II (1997), p. 68-87 și III (1998), p. 94-102.

³³ Y. Y. Cohen: „Ha-hayym ha-tarbutyym we-ha-ruhaniym“. *Pinqas Ha-qehillot. Romanyah* (Ed. T. Lavi), vol. I, Jerusalem, 1969, p. 75-83 (paginația ebraică).

³⁴ P. H. Griffin: *Fathers and sons in Nineteenth-Century*

Romania: a study of a generational thinking. Teză de doctorat inedită (PhD), Faculty of Graduate School, University of Southern California, Los Angeles, 1919, p. 79 și urm.; J. S. Schneider: *The Jewish problem in Romania prior to the First World War*. Teză de doctorat inedită, University of Southampton, 1981, vol. I, p. 1.

³⁵ E. Tacciu: *Romantismul românesc*, vol. III, București, 1987, p. 264-269.

³⁶ *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*. Vol. I.: *Textele puse în aplicare la 1 Iulie 1831 în Valahia și la 1 Ianuarie 1832 în Moldova*, București, 1944, p. 226, anexa H la cap. III, art. XLVIII.

³⁷ S. Etinger: „Taqanot 1804“. *Ben Polyn le-Rusyah*. Jerusalem, 1994, p. 250.

³⁸ E. Feldman: *Baaley melakhah yehudym...*, p. 63-64.

³⁹ E. Ilan: *Divrey ymey yehudey Romanyah...*, p. 240-241.

⁴⁰ I. Bar-Avi: *Familia Schwarzfeld*, Jerusalem, 1969, p. 16-17, 27-28.

⁴¹ (M. Strelisker): „Moldavyah-Walakhayah“. *Ha-magyd*, 5.7.1860, p. 104. (Articolul este nesemnăat, autorul său pare a fi scriitorul ebraic „maskil“ din Mihăileni Mordekhai Strelisker).

⁴² R. Mahler: *Ha-hasidut we-ha-haskalah be-Galitzyah u-be-Polyn ha-qongrgesayt be-mahatzyt ha-rishonah shel ha-meah ha-19*. Merhavyah, 1961, p. 53-63; A. Altmann: *Moses Mendelssohn...*, p. 474 și urm.

⁴³ M. Stanislawski: *Tsar Nicholas I and the Jews: the transformation of Jewish society in Russia, 1825-1855*. Philadelphia 1983, p. 58.

⁴⁴ L. Rotman: *Hevrah be-reey ha-hinukh: beit ha-sefer ha-yehudy ha-romany 1851-1914*. Tel Aviv, 1999, p. 58-60, 148-155; D. Vitcu: *Statistica școlilor israelite din Iași la 1867*. SAHIR, III (1998), p. 177-190.

⁴⁵ B. Schwarzfeld: *Situația culturală în 1873*; (un apel apărut în «Ivri Anochi» din 1873, Nr. 19)“. I. Bar-Avi: *Familia Schwarzfeld...*, p. 19-26.

⁴⁶ M. Rosen: *Pereq me-parashat Malbim be-Buqarest. Hagut ivryt be-Europah*. Tel Aviv, 1969, p. 404; L. Z. Herșcovici: *Curentul reformist în viața religioasă evreiască din România, 1857-1921: de la fondarea Comunității Templului Coral până la alegerea*

rabinului Dr. I. Niemirower ca Prim-Rabin al Comunității Evreilor din București, în vol. *Jaloane pentru o viitoare istorie: Reuniunea științifică din 2-4 noiembrie 1997 consacrată împlinirii a douăzeci de ani de la înființarea Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România*, București, 1999, p. 238.

⁴⁷ Y. Psantir: *Divrey ha-yamym le-aratzot Rumenye*. Iași, 1871, p. 115-119, și idem, *Qorot ha-yehudym be-Rumenyen*. Lemberg, 1983, p. 157-158; I. Kara: *Din trecutul istoriografiei evreilor din România: Iacov Psanter, pionier al valorificării izvoarelor ebraice*, SAHIR, II (1997), p. 160-166; M. Brătulescu: *A critical approach to the writings of Jacob Psantir*, „Shuvut“, 16 (1873), p. 222; L. Z. Herșcovici: *The role of historiography in the Emancipation of Romanian Jewry before World War I*, idem, p. 211-212.

⁴⁸ F. Schiller: *Der Handschuh: eine polyglotte Zusammenstellung*. Leipzig, 1881, p. 33-57; M. S. Rabener: *Et zamir*, Iași, 1868 (traduceri ebraice ale diferitelor poezii de F. Schiller).

⁴⁹ *Zimrt ha-arezt*. Iași, 1872 și 1877; L. Z. Herșcovici: *Hebrew «Maskilim» writers in Romania, 1850-1900*, „Studia Judaica“, VI (1997), p. 159-160.

⁵⁰ H. M. (= Z.M.) Pineles: *Sefer Darkhah shel Torah*. Wien 1861, p. 1 și urm.

⁵¹ A. Odobescu: *Istoria archeologiei: studiu introductiv în această știință* (Ed. D. Tudor), București, 1961, p. 57 și urm.

⁵² H. M. (Z.M.) Pineles: *Sefer Darkhah shel Torah...*, p. 213.

⁵³ I. Bercovici: *O sută de ani de teatru evreiesc în România, 1876-1976*, București, 1982, p. 18 și urm.

⁵⁴ D. Bunis: *Pyesa di Yaacov Avinu kun sus izus* (Bucharest, 1962): the first Judezmo play?“ *History and creativity in the Sephardi and Oriental Jewish Communities*, Jerusalem, 1994, p. 201 și urm.

⁵⁵ I. Bercovici: *O sută de ani de teatru evreiesc...*, p. 57.

⁵⁶ M. L. Malbim: „Mashal u-melitzah“. *Sefer Ha-Malbim: meah shanah le-petirato, Rosh ha-Shanah 5640-5740*. (Ed. Y. Rotenberg), Bene Beraq, 1979, p. 155 și urm.

⁵⁷ M. Schwarzfild: *Dr. Iuliu Barasch (1815-1863): omul, opera, bucăți alese din operele sale*, București, 1919, p. 17 și urm.; P. Cernovodeanu: *Contribuția medicului Iehuda (Iuliu) Barasch la dezvoltarea științei și culturii românești*, în vol. *Jaloane pentru o*

viitoare istorie..., p. 127-139.

⁵⁸ M. Steinschneider: *Catalogus librorum habraeorum in Bibliotheca Bodleiana*. Berlin, 1931, col. 2175; „Israelitische Annalen“, II, 12 (20.3.1840), p. 112.

⁵⁹ D. Șafran: *Emunot vādeot: un înțelept din Babilon*, București, (1942), p. 7 și urm.

⁶⁰ A. B. Yoffe: *Bi-sdot zarym: sofrym yehudym be-Romanyah 1880-1940*. Tel Aviv, 1996, p. 52; P. Cernovodeanu: *Contribuția medicului Iehuda (Iuliu) Barasch la dezvoltarea științei și culturii românești*, în vol. *Jaloare pentru o viitoare istorie...*, p. 128-129.

⁶¹ J. Barasch: *Sefer Otzar hohomah be-lashon ivryt, kolel yesodey kol ha-yedyot. Mahleqet ha-filosofit*. Wien, 1856, prefața autorului, nepaginată.

⁶² I. Barasch: *Minunile naturei: covnersații asupra deosebitelor obiecte interesante din științele naturale, fizică, himie și astronomie*. Tomnul I, Craiova, 1850, p. V-XV.

⁶³ S. Podoleanu: *Istoria presei evreiești din România*. Vol. I: 1857-1900. București, 1938, p. 22-25.

⁶⁴ M. Schwarzfild: *Dr. Iuliu Barasch...*, p. 208-209.

⁶⁵ I. Barasch: *Minunile naturei: conversații asupra deosebitelor obiecte interesante din științele naturale, fizică, chimie și astronomie*. Compus de Iuliu Barasch, doctor de medicină și chirurgie, profesor de istoria naturală în gimnasiul național din București. Tomul I: edițiunea a doua; Tomul II; Tomul III. București, 1852, passim.

⁶⁶ Z. Ornea: *Junimea și junimismul*. București, 1975, p. 162 și urm.

⁶⁷ S. Zipperstein: *The Jews of Odessa*. Stanford, California, 1985, p. 114 și urm.; I. Bartal: *Beyn haskalah radiqalit lesotzialyizm yehudy. Ha-dat we-ha-hayym...*, p. 328-335; S. Feiner: *Haskalah we-historyah...*, p. 374 și urm.

⁶⁸ Z. Ornea: *Sămănătorismul*, București, 1998, p. 7 și urm.; N. Nagy-Talavera: *N. Iorga: o biografie*, Iași, 1999, p. 81 și urm.

⁶⁹ Y. Goldstein: *Ahad Ha-am*, Jerusalem, 1992, p. 132 și urm.; A. Orbach: *Between liberal integrationists and political segregationists: the Zionism of Asher Ginsberg 1889-1907*, „Studia Judaica“, VI (1997), p. 61-69.

POPULAȚIA EVREIASCĂ DIN ORAȘELE ȘI TÂRGURILE MOLDOVEI ÎNTRE 1832-1859

Dumitru IVĂNESCU

Creșterea populației evreiești în Moldova la finele secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a fost determinată, așa cum s-a arătat, de motive social-politice¹. Acțiunile fiscale și administrative antievreiești, persecuțiile, pogromurile, războaiele, ce au avut drept efect prelungite ocupații militare și importante schimbări teritoriale, au accentuat starea de insecuritate a acestei populații și au determinat imigrarea masivă a evreilor din teritoriile Prusiei, țărilor Baltice, Poloniei și Rusiei. Acțiunile întreprinse după 1750 în Prusia de Frederic cel Mare, războiul de șapte ani (1756-1763), care a avut consecințe grave asupra populației evreiești din teritoriile poloneze și germane, răscoalele din Ucraina și Belorusia, legislația antievreiască din Cehia, Moravia și Silezia, împărțirea Poloniei, experimentele lui Iosif al II-lea privind modernizarea forțată a evreilor din Galiția au constituit tot atâtea cauze ale emigrării evreilor. Prezența lor, mai întâi la hotarele Moldovei și apoi în cuprinsul acestei provincii românești, a fost înlesnită atât de măsurile antievreiești luate pe teritoriile aflate sub stăpânire rusă și austriacă, pe de o parte, cât și de toleranța arătată de domnii fanarioți față de străini – potențiali contribuabili – pe de altă parte. Această din urmă ipostază are motivate explicații, dacă luăm în considerație condițiile precare de dezvoltare economică a Moldovei, aflată sub dominația Imperiului otoman. Atragerea străinilor a avut în vedere, în mod special, populația românească venită din Bucovina, Transilvania și Basarabia, chiar din Țara Românească și sudul Dunării, la aceasta adăugându-se numeroși sârbi, poloneji și evrei. Celor veniți, români sau evrei, li s-au acordat hrisoave și au fost scutiți de plata dărilor, pe o perioadă determinată de timp. Acceptarea evreilor în Moldova, cu o îngăduință mai mare ca în alte părți, urmărea atât creșterea numărului de contribuabili, cât și potențialul, pe care acest grup etnic îl avea în

dezvoltarea orașelor și târgurilor, cu deosebire în domeniul meseriilor și al comerțului.

Unele documente statistice, elaborate în perioada de care ne ocupăm, chiar incomplete, pentru că ele înregistrează doar persoanele ce aveau obligații fiscale, categoriile scutite de bir nefigurând, sugerează afluența elementului evreiesc în societatea românească, în special în Moldova, din ce în ce mai mare în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Este știut că în afara evreilor pământeni, a căror origine în spațiul românesc este foarte veche, și a celor „hrisovuliți“, stabiliți în Principatele Române pe baza unui hrisov domnesc, cu precădere în secolul al XVIII-lea, o altă categorie o constituiau evreii „sudiți“, cei aflați sub o protecție străină; stabilirea numărului exact al acestora din urmă, a funcției sociale, a profesiei practicate etc. – mai ales în perioada anterioară aplicării Regulamentului Organic (1831-1832) – presupune un procent destul de mare de aproximație. Lucrul este explicabil dacă avem în vedere situația specială a supușilor străini existenți în Principatele Române, în rândul cărora se aflau atât persoane de altă naționalitate, cât și numeroși pământeni care, din interese economice sau pentru a se apăra de vexațiunile sistemului feudal, au adoptat o supușenie străină. Creșterea semnificativă a numărului supușilor străini în Moldova dintre Carpați și Prut se poate constata mai ales după 1829, când comerțul extern n-a mai fost nevoit să suporte monopolul turcesc și când numeroși negustori și meșteșugari au pătruns în orașele și târgurile moldovene. Printre aceștia, firește, s-a aflat și un număr important de evrei. Un motiv pentru care, în intervenția noastră nu vom omite, în cazul unor evlauări, și posibilitatea existenței evreilor într-un procent mai mare sau mai mic, atunci când statisticile nu ni-l indică, printre supușii străini.

Izvorul principal pentru studiile demografice îl constituie statisticile privind populația, cunoscutele catagrafii, cele mai importante, în perioada anterioară Regulamentului Organic, fiind elaborate în anii 1774, 1820, 1824 și 1828, dar și alte categorii de surse, așa după cum vom preciza la momentul oportun. Până la anul 1831, când a fost întocmită prima statistică demografică conform prevederilor Regulamentului Organic, s-a făcut o serie de lucrări, pe categorii fiscale, unele pătrânându-se până la noi, care au fost folosite ca bază comparativă

pentru catagrafiile ulterioare. Ele abundă în perioada 1828-1830, perioada războiului ruso-turc, ceea ce ne întărește convingerea că au fost executate, ca multe altele înaintea lor, pentru a servi armatelor ruse de ocupație. De această dată însă, lucrările de evidență a populației au fost incluse într-o categorie nouă, intitulată „statisticești științi”². Una dintre ele, și poate cea mai amănunțită, este o statistică generală redactată, cu certitudine, pentru interesele administrației ruse conduse de P.D. Kiseleff. De fapt, raportul Divanului Împlinitor, care însoțește statistica amintită³, datat 1 septembrie 1830, este adresat generalului rus cu precizarea că informațiile pe care le conține se referă la populația orașelor și târgurilor Moldovei, ea fiind redactată după catagrafiile anterioare, urmând ca noi date, primite de la isprăvnicii, să fie prezentate la momentul oportun. De la bun început, se impun două constatări: nu există ținut, din cele 16 câte avea Moldova la acea dată, să nu aibă populație evreiască, iar din cele 33 de orașe și târguri, prezentate de statistici, doar în Panciu, Odobești, Tecuci și Nicorești nu se află reprezentanți ai acestei etnii. În orașele și târgurile Moldovei se aflau 7533 familii de evrei și 3646 de supuși străini, ponderea cea mai mare având-o orașul Iași, cu 1772 străini și 4138 de evrei. Restul populației evreiești se află repartizată astfel: ținutul Iași 99 de familii, Cărligătura 90, Hârlău 104, Botoșani 909, Dorohoi 446, Herța 235, Suceava 476, Neamț 384, Roman 259, Bacău 162, Putna 60, Țuțora 34, Covurlui 10, Fălciu 19 și Vaslui 28⁴.

O sursă deosebit de importantă pentru cunoașterea populației orașelor și târgurilor sunt catagrafiile executate, începând cu anul 1831, conform dispozițiilor Regulamentului Organic. Recensămintele fiscale – întocmite din șapte în șapte ani de către Vistierie – trebuiau să țină cont atât de schimbările prevăzute de Regulamentul Organic, privind sistemul de impunere și formele noi de organizare a administrației, cât și de modificările ce aveau loc la nivel demografic. Lucrările primului recensământ de acest fel au început încă din luna februarie a anului 1831. Ele au fost încredințate Divanului Împlinitor, respectiv Vistieriei, ca secție a acestui divan, care a elaborat instrucțiuni, după modelul celor folosite în Țara Românească, a numit comisii pentru fiecare ținut, s-au tipărit formularele, au fost puse la dispoziția comisiilor toate documentele privind populația existente în arhivele Vistieriei și s-au dat termene de

executare⁵. Din activitatea comisiilor care au lucrat la Catagrafia locuitorilor Moldovei, din anii 1831-1832, ne-a rămas o voluminoasă arhivă cuprinzând 650 de dosare de corespondență, condicile propriuzise ale catagrafiei pe ținuturi, târguri și orașe și diferite tabele centralizatoare⁶. Pentru populația orașelor și târgurilor, instrucțiunile atrag atenția comisiilor ținutale de întocmirea catagrafiei, „ca să nu scape nimic din vedere, fiind o obștească scriere și prin urmare se vor înscrie toți acei ce uneltesc vreo meserie și fac parte din corporații“, precum și acei care au numele de „lucrători de pământ“ și trăiau în târguri.

În ceea ce privește orașul Iași, la a cărui catagrafie lucra o comisie specială, s-a întocmit o condică cuprinzând corporațiile de negustori și meșteri, incluzând locuitorii plugari și „cei trecuți cu leafa“. Pentru a sublinia seriozitatea cu care s-a lucrat la această primă catagrafie regulamentară, ce va constitui principala sursă pentru toate cele ce i-au urmat, trebuie să arătăm cum comisia „prescrierii orașului Iași“ a solicitat o serie de informații utile, ca, de exemplu, ce patron are „dugheană“ sau nu, dacă „dugheana“ era cu chirie sau proprietate, dacă era singur sau asociat cu alții. Despre unii dintre proprietari ni se spune că „practica meseria la casa sa“, adică nu aveau „dugheană la uliță“. Sunt, de asemenea, precizări privind existența calfelor sau slugilor în dughene. Cuvântul „ucenic“ nu e folosit decât o singură dată; ceea ce înseamnă că nu intrase în uz, noțiunea respectivă fiind exprimată prin cuvântul „slugă“. Foarte rar se arată în aceste situații la ce patron activează calfele, dar se poate lesne constata că ele lucrează la patronul înscris înaintea lor, dintre care unii aveau până la opt calfe⁷. Cei mai mulți dintre patroni sunt membrii unor corporații ce lucrează îmbrăcăminte sau care se ocupă de alimentația orașului. Se observă o mare diferențiere și o specializare amănunțită, în toate ramurile de activitate, exprimată prin numărul mare de corporații. Statistica orașului Iași indică peste 90 de asemenea specializări, în care sunt implicați 5609 proprietari⁸.

Instrucțiunile ce însoțesc întocmirea Catagrafiei din anii 1831-1832 au precizări foarte clare privind înregistrarea populației minoritare. De exemplu: „în tabela după forma cu litera „S“ se vor înscrie toți locuitorii târgoveți supuși la bir, nu mai puțin și toți jidovii și toți de obște neguțători, de orice nație, ce uneltesc meseria de negoț

sau alt meșteșug, ori cu dugheană sau fără dugheni“⁹. De asemenea, în mod amănunțit sunt culese date privind supușii străini, dintre ele nelipsind; ce supușenie avea, numele, al cărui fiu (fiică) era, porecla, locul unde era stabilit la acea dată, ce negoț sau meserie practica¹⁰ etc. Statistica anului 1831 privind orașul Iași, realizată din datele pe care le oferă mai multe dosare și condicii¹¹, ne determină să susținem că în capitala Moldovei, la începutul deceniului patru al secolului al XIX-lea, exista o populație de circa 45-50.000 de locuitori¹². În rândul acesteia se aflau 1123 de supuși străini, suma fiind formată din 685 sudiți austrieci, 100 prusieni, 60 supuși francezi, 232 ruși și 46 britanici. Interesant este faptul că documentarul pe care îl folosim, „Catagrafia supușilor străini de prin orașe și târguri“¹³, făcută pentru Moldova dintre Carpați și Prut, la anul 1831, ne dă un total de 3063, din care mai bine de o treime trăiau în Iași. Nu avem o situație a populației evreiești la 1831, dar există mai multe pentru anul 1832, care înregistrează 30.731 de evrei, la o populație urbană ce totaliza 192.413 persoane. Dacă adăugăm și pe cei 3063 sudiți, din care cel puțin 40% erau evrei, numărul exact al evreilor din orașele și târgurile Moldovei reprezintă aproximativ 25%, adică aproape un sfert din orășeni¹⁴. În mediul rural, după o situație întocmită de Vistierie în 1833, erau 1207 evrei capi de familie¹⁵, ceea ce ar însemna circa 6035 persoane, folosind coeficientul 5. Cifra totală a evreilor aflați în Moldova ar reprezenta aproximativ 38.000 de persoane, la o populație de circa 1.200.000 de oameni, adică 3% din locuitorii țării¹⁶.

O creștere semnificativă a populației evreiești este consemnată în perioada 1831-1838, perioada de vârf a imigrației evreiești în Moldova, și aceasta în ciuda măsurilor restrictive luate de autorități, nepregătite pentru a face față unui adevărat exod. Articolul 94 al Regulamentului Organic, în fond constituția țării, semnala creșterea zilnică a numărului evreilor, răspândiți în toată Moldova. La 1 iulie 1839, Sfatul administrativ, în fond guvernul țării, considera necesar să fie luate măsuri pentru „oprirea năvălirii evreilor de peste graniță, prin intrare pe furiș, prin izgonire din alte țări și prin alte chipuri“¹⁷. Noi măsuri administrative ce urmăreau oprirea venirii în Principat a evreilor s-au luat în anii 1843, 1854 și 1858. Ele au împiedicat imigrarea, fără însă a o opri definitiv. Ar fi fost și imposibil, dacă avem în vedere ușurința cu care se putea trece frontiera cu

complicitatea organelor de pază, ușor coruptibile. La aceasta se adăuga sprijinul conaționalilor și al agențiilor consulare din țările de unde evreii plecaseră. Este știut că atât consulatul Austriei, cât și cel al Rusiei, au făcut abstracție de intervențiile repetate ale guvernului moldav și, în mod tacit, au facilitat plecarea evreilor din țările lor. Consecința imediată a acestui exod a făcut ca într-un interval de numai șapte ani populația evreiască din Moldova să se dubleze ca număr, fapt demonstrat de informațiile statistice existente în catagrafia întocmită în anii 1838-1839, care înregistrează aproape 80.000 de evrei, cea mai mare parte aflându-se în orașe și târguri. Un extract întocmit în anul 1839, privind dările pe care trebuiau să le achite negustorii și meșterii patentari cu cafele lor, sârbo-bulgarii și evreii de prin orașele și târgurile Moldovei, precizează existența la Iași a 3675 de evrei, capi de familie, ale căror preocupări sunt comerțul și meșteșugurile, ce trebuiau să plătească statului 220.500 de lei, aproape jumătate din suma totală (518.418 lei), plătită în cele 13 ținuturi ale Moldovei dintre Carpați și Prut și orașul Iași¹⁸. Din acest extract aflăm că numărul cel mai mare de evrei, după orașul Iași, se află la Botoșani (1777 capi de familie), Dorohoi (932), Neamț (522) și Suceava (508). Urmău Bacăul (265), Putna (261), Covurlui (231), ținutul Iași (272) și așa mai departe¹⁹.

Pentru istoricul populației din Moldova, a orașului Iași în special, Catagrafia din 1845 prezintă o importanță deosebită. Modul de întocmire – deși nu întotdeauna uniform pentru întreaga suprafață a Principatului și cu datele răspândite în numeroase situații, existente în tot atâtea orașe²⁰ – ne oferă posibilitatea unor concluzii interesante: Mai întâi de toate, un lucru este cert: populația orașului Iași a depășit cu mult cifra de 50.000, ea putând fi estimată (prin înmulțirea numărului de familii cu coeficientul 5) la aproape 63.000 de locuitori. Capitala Moldovei are o populație activă; 1188 de negustori pământeni, 1620 de meșteri pământeni, 995 de supuși străini implicați în aceleași domenii de activitate, doar 197 având și alte preocupări, 6178 de evrei (din care 5160 practică comerțul și meșteșugurile), reprezintă mai mult de 50% din numărul total de familii (12.579)²¹ existent în Iași la 1845. Evreii, într-un număr mare de familii, sunt împărțiți în două categorii: 785 cu statut de supus străin și 5394 raiale. În totalitate, ei activează ca meșteri sau negustori, prezența lor fiind

foarte activă în 23 de ramuri²². Obligațiile față de fisc ale pământenilor, supușilor străini și evreilor sunt diferite. În timp ce pământenii erau organizați în bresle și își achitau îndatoririle fiscale în raport de volumul afacerilor, supușii străini, cu toate că plăteau aceleași dări, se aflau într-o situație privilegiată față de localnici, ei fiind absolviți de o serie de obligații ce le-ar fi afectat mult interesele. În ceea ce-i privește pe evrei, situația lor era mult mai complicată, deoarece li se aplica un regim fiscal separat, achitat într-o manieră specială²³.

Catagrafia din 1845 sugerează, de asemenea, o creștere importantă a numărului evreilor în țară. Comparând datele din cele două catagrafii fiscale, din 1838 și 1845, se poate observa că în numeroase orașe și târguri numărul noilor înregistrați depășea 50%, ei provenind din afara localităților respective, cei mai mulți de peste hotare. Și în catagrafia din 1845, numărul cel mai mare de familii evreiești se găsește în orașele și târgurile ținutului Iași (6829), urmat de Botoșani (3340), Dorohoi (1573) și Suceava (1306). Sub 1000 de familii se aflau în ținuturile Piatra Neamț (961), Bacău (744), Roman (708), Vaslui (377), Covurlui (302), Tutova (289), Putna (277), Fălciu (31) și Tecuci (26)²⁴. După cum era de așteptat, cei mai mulți evrei erau găzduiți de capitala Moldovei, aproximativ 38% din numărul total, urmată de Botoșani 22%, Dorohoi 9% și Suceava 8%. Evident că majoritatea evreilor se aflau în mediul urban, unde-și puteau valorifica preocupările din domeniul meseriilor și comerțului. E de reținut, de asemenea, prezența lor în număr relativ mare în ținuturile Botoșani, Dorohoi și Suceava, zone din nordul țării, fapt explicabil prin vecinătatea cu Galiția și Bucovina, de unde își aveau originea cei mai mulți evrei.

Până la Catagrafia din 1851, singurul document statistic important datează din 1849 și este un „Extract pentru negustorii și meșterii patentari cu cafele lor și pentru bejenarii greco-sârbo-bulgari, veniți de peste Dunăre, precum și pentru evreii de prin târgurile Principatului”²⁵. Informațiile pe care le cuprinde confirmă afirmațiile făcute mai înainte. Numărul negustorilor și meșteșugarilor români existenți în orașele și târgurile Moldovei dintre Carpați și Prut însumează 11.157 persoane, în timp ce al evreilor reprezintă 10.509²⁶. Se poate observa că la mijlocul secolului trecut evreii meșteșugari și negustori egalau pe creștini ca număr. Primii depășeau numeric la acea

dată pe meșterii și negustorii creștini aflați în capitală și în orașele din nordul țării: Botoșani, Dorohoi, Fălticeni, Hârlău, Herța, Mihăilești, iar în unele localități semiurbane ei erau singurii meșteri și negustori, ca de exemplu la Săveni. Aproape jumătate din numărul evreilor (4528) se află la Iași, împreună cu doar 2000 de meșteri și negustori pământeni²⁷.

Față de cataografiile precedente, cea din 1851 reprezintă un progres evident, datorat, în mare măsură, contribuției unor specialiști ca N. Șuțu și C. Negruzzi, ultimul director al Vistieriei la acea dată. Activitatea comisiilor și a Vistieriei la elaborarea Catagrafiei din 1851 a avut ca rezultat un bogat material documentar²⁸; regretabil rămâne faptul că cea mai mare parte a lui – condicile propriu-zise ale recensământului și extrasele lucrate de Vistierie – s-a pierdut. O parte dintre documentele ce lipsesc au putut fi reconstituite după lucrările găsite în diferite dosare. Încât, deși incompletă, ne putem face totuși o imagine despre populația Moldovei. De exemplu, la 1851, orașul Iași avea 1349 de meșteri pământeni, care activau în 23 de ramuri profesionale, și 800 de negustori²⁹. În ceea ce privește populația evreiască, din 5936 de familii, doar 532 (mai puțin de 10%) aveau supușenie străină. Din rândul evreilor, 3195 practicau constant și meșteșugurile, prezența lor fiind foarte activă în 35 și, respectiv, 69 de ramuri³⁰. În ce-i privește, interesante sunt notațiile privind activitatea unor ateliere, personalul care era afectat în aceste ateliere și volumul afacerilor comerciale.

O comparație între ultimele două catagrafii, pentru acele ținuturi unde datele statistice sunt complete, probează o creștere constantă a populației evreiești în unele zone, ca de exemplu³¹: Bacău, cu 938 familii în 1851 față de 744 în 1845, Dorohoi, 1862 față de 1573 familii, Neamț, 1412 în 1851 și 961 de familii în 1845. Sunt semnalate și creșteri spectaculoase, ca în cazul Fălticeniilor, cu 431 de familii evreiești în anul 1851, pe când în 1845 catagrafia înregistra doar 31.

Ultimul recensământ – modern în adevăratul înțeles al cuvântului – s-a făcut în anii 1859-1860, sub conducerea lui Ion Ionescu de la Brad și Costache Negruzzi. El ne oferă primele date complete privind locuitorii din Moldova pe categorii socio-profesionale, confesiuni religioase și naționalitate, cu indicarea sexului, a stării civile și a grupei de vârstă. Conform datelor oferite de

acest recensământ³², pentru populația din mediul rural și urban, constatăm că în Moldova dintre Carpați și Prut, împreună cu județele Cahul și Ismail din sudul Basarabiei, retrocedate în urma Congresului de pace de la Paris din 1856, erau 13.403 evrei în mediul rural, la o populație de 1.120.958 persoane, deci 1,19% iar în mediul urban 106.041 evrei, la o populație de 342.969 persoane, adică 20,45%. Totalul evreilor din mediul urban și rural, cuprinzând și pe evreii supuși străini, reprezintă 124.867 la o populație de 1.463.927 persoane, adică 8,53%. După cum se poate observa, între anii 1832 și 1859, în mai puțin de trei decenii, numărul evreilor la suta de locuitori a crescut de la 3 la 8,53.

Documentele statistice din perioada 1832-1859, tributare intențiilor și condițiilor istorice ale celor care le-au înfăptuit, dar și statutului de pionierat pe care demografia îl avea în acel timp, rămân surse de primă importanță pentru studiul evoluției și componenței populației, categoriile sociale, creșterea teritorială a localităților, situația minorităților etc. Imigrarea populației evreiești în Moldova dintre Carpați și Prut, determinată de persecuțiile la care a fost supusă în imperiile austriac și rus, încurajată de oficialitățile moldovenești în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, dar descurajată în cea de a doua jumătate și mai ales la începutul secolului următor, a continuat să crească sistematic, făcându-și simțită prezența mai ales în mediul urban. Evreii stabiliți în orașele și târgurile Moldovei au format o categorie distinctă, compusă în mare parte din meseriași și negustori, și au constituit, în același timp, o forță economică însemnată în viața Principatului. Rolul lor s-a făcut simțit atât în acțiunea de modernizare a societății românești, cât și în cristalizarea burgheziei din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

NOTE

¹ March Borchard, *Intolérance et persécution religieuses*, Paris, 1868; N. Iorga, *Problema evreiască în Cameră*, Văleni de Munte, 1910 și *Istoria evreilor în țările noastre*, București, 1918; Bernard Stambler, *L'Histoire des Israélites Roumains et le droit d'intervention international*, Paris, 1913; Ecaterina Negruți, *Imigrarea evreilor în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Itinerarii istoriografice*, Iași, 1996, p. 385-400; Idem, *Evoluția numerică a evreilor din Moldova de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până la primul război mondial (1774-1914)*, în *Europa XXI*, Iași, vol. V-VI (1996-1997), p. 81-113; Idem, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova, 1800-1859*, Iași, 1997; Dumitru Ivănescu, *Populația evreiască a orașului Iași în perioada 1755-1860*, în SAHIR, I, 1996, p. 28-50; Idem, *Populația evreiască din orașele și târgurile Moldovei între 1774-1832*, în SAHIR, II, 1997, p. 59-67.

² ASI, colecția „Litere“, dosar litera S, nr. 51, f. 25-26; vezi și *Ibidem*, Isprăvnicia ținutului Neamț, dosar 116, f. 1.

³ *Ibidem*, colecția „Litere“, litera V, nr. 65, f. 1-2.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, colecția „Litere“, litera P, dosar 211. În acest dosar se află toate documentele privind felul în care se elaborează catagrafia.

⁶ *Ibidem*, fond Vistieria Moldovei, tr. 644, op. 708, dosar 1-30 și tr. 875, op. 997, dosarele 140-164; *Idem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 98.

⁷ *Ibidem*, fond Vistieria Moldovei, tr. 644, op. 708, dosar 95, tom IV, f. 1-2.

⁸ *Ibidem*, tr. 885, op. 1011, dosar 233, f. 109.

⁹ *Ibidem*, colecția „Litere“, litera P, dosar nr. 211, f. 29-38.

și fond Vistieria Moldovei, tr. 644, op. 708, dosar 95, tom. IV, f. 1-2.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, fond Vistieria Moldovei, tr. 885, op. 1011, dosarele 231, 232 și 233.

¹² Gh. Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la 1859*, în *Populație și societate*, Cluj, 1972, vol. I, p. 283.

¹³ ASI, fond Vistieria Moldovei, tr. 875, op. 897, dosar 259.

¹⁴ *Ibidem*, tr. 644, op. 708, condicele 13, 47, 77, 107, 144, 173, 203, 240, 280, 311, 346, 375, 411, 452, 485, 524.

¹⁵ *Ibidem*, tr. 142, op. 1169, dosar 1057, f.1.

¹⁶ E, Negruți, *Evoluția numerică a evreilor din Moldova*, în „Europa XXI“, vol. V-VI, 1997, p. 89.

¹⁷ *Manualul administrativ al Prințipatului Moldovei*, Iași, tom. I, nr. 389, p. 526.

¹⁸ ASI, Vistieria Moldovei, tr. 1423, op. 1619, dosar 1036.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, tr. 1423, op. 1619, condica 116 (pentru toate stările nesupuse dărilor); *Ibidem*, condica 1015 (prescrierea birnicilor și a dezrobiților țigani); *Ibidem*, condica 1017, f. 75-76 (prescrierea negustorilor din Iași); *Ibidem*, condica 1018 (prescrierea meșterilor); *Ibidem*, condica 1019 (supușii străini); *Ibidem*, condica 1033, f. 237-274 (evreii).

²¹ *Ibidem*, condicile 1017, 1018, 1019 și 1035.

²² *Ibidem*, condica 1035, f. 237-274.

²³ N. Corvian, *Organizarea financiară a Moldovei de la 1832 la 1849*, în AIIAI., vol. III, 1966, p. 182-185; vezi și L. Boicu, *Despre structura socială a orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Studii“, an XVI, 1963, nr. 2, p. 281-304.

²⁴ ASI, fond Vistieria Moldovei, tr. 1423, op. 1619, condicile 845, 850, 859, 860, 871, 873, 879, 885, 892, 897, 901, 906, 912, 920, 926, 933, 938, 940, 947, 951, 956, 962, 969, 975, 982, 987, 989, 995, 1015, 1017-1020, 1022, 1024-1028, 1030, 1031, 1033-1035.

²⁵ *Ibidem*, nr. 105.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, tr. 1768, op. II, dosar 2018; tr. 1352, op. 1535,

dosarele nr. 273-287 și tr. 1621, op. 1824, dosarele de la nr. 259-321.

²⁹ *Ibidem*, tr. 1768, op. 2018, condica 914.

³⁰ *Ibidem*, condicile 901 și 960.

³¹ *Ibidem*, tr. 1768, op. 2018, condicile nr. 880, 901, 948, 950, 952, 966, 968 și tr. 1621, op. 1834, dosarele 294, 524-526, 528-531, 533, 537, 538.

³² *Din lucrările statistice ale Moldovei*, Capitolul II. *Populațiunea pe 1859 și 1860*, p. 107-115.

Antisemitismul, respectiv discriminarea evreilor, a cunoscut în decursul secolelor forme și motivații în funcție de realitățile social-politice contemporane. Această atmosferă s-a materializat cu o intensitate diferită începând cu instaurarea unor limitări legale sau, cel puțin, cutumiare la adresa evreilor și terminând cu forme violente.

În Transilvania medievală, cele mai vechi urme atestate documentar se referă la stigmatizarea israeliților ca vinovați colectiv cu săvârșirea deicidului, combătută definitiv și oficial de biserica catolică la conciliul II Vatican (1962).

Desigur, amintita poziție a fost conexasă și cu acuzații de ordin material, evreii devenind sinonimi cu spoliatorii care practică cămătăria. După cum se știe, în evul mediu timpuriu și chiar parțial în feudalismul dezvoltat era în vigoare prohibiția perceperii dobânzii pentru creștini și doar evreii plasați la periferia societății se puteau ocupa de afaceri financiare profitabile, precum și în anumite ramuri comerciale.

Critici la adresa israeliților pot fi citite în lucrarea *Deliberatio* a episcopului Gerard de Cenad, redactată înainte de anul 1046¹.

Legal, în Transilvania, au fost instituite primele norme discriminatorii la adresa evreilor în timpul domniei regilor Ladislau I (1077-1095) și Coloman Cărturarul (1095-1116), ele prevedeau interzicerea căsătoriei mixte iudeo-creștine, folosirea de evrei a slugilor creștine, un fel de robi, iar în agricultură puteau utiliza doar forță de muncă păgână. Nu au lipsit ulterior și restricții de ordin comercial și financiar. Normele restrângeau dreptul de domiciliere la reședințele episcopale catolice, în Transilvania contemporană, Alba Iulia, Oradea și Cenad. În realitate, nu avem date certe că în epoca dată să fi fost constituite comunități constante în teritoriu².

La începutul secolului al XIII-lea, o dată cu primele breșe în economia naturală, găsim evrei implicați în comerțul de sare de-a lungul Mureșului, valorificând produsele salinelor ardelenesti, departe spre vest. Ulterior, au intervenit clasele dominante care au obligat pe regele Andrei al II-lea să emită „Bula de aur“ (1222) ce prevedea: „comiții cămării, schimbătorii de bani, slujbașii sării și strângătorii vănilor [...] nu pot fi ismaeliți și evrei”³. Convenția, zisă din pădurea de la Bereg, încheiată între regatul papal și rege, confirmă măsurile restrictive și, totodată, ea transferă printre altele pe seama unor organizații bisericesti creștine de rit latin și răsăritean riverane Mureșului comerțul de sare ceea ce practic s-a realizat doar cu timpul și nu fără excepție. Astfel, în 1268, se pomenește de un evreu perceptor de vamă. În aceeași perioadă, evreii au fost obligați și la un veșmânt specific⁴.

Pe urma distrugerilor provocate de invazia tătară în bazinul intracarpatic (1241-1242), în 1251, o diplomă regală, care deși a menționat prohibițiile anterioare, în scopul revigorării vieții economice, oferea evreilor anumite facilități comerciale și financiare. Diploma în următoarele două secole a fost confirmată de opt ori, ce-i drept adesea cu dispoziții restrictive. În 1436, dobânda săptămânală a fost fixată la 2%, potrivit normelor europene⁵.

În anul 1360, regele Ludovic de Anjou, zis și cel Mare, ordonase expulzarea evreilor de pe teritoriile aflate sub stăpânirea lui. Nu avem date dacă acest decret a avut finalitate în Transilvania⁶.

Prezența evreiască în Transilvania se intensifică spre sfârșitul secolului al XV-lea. Sosirea frecventă a unor evrei în scop economic la Sibiu și Brașov a necesitat, în 1492, promulgarea unor dispoziții regale. Totuși, ele nu au putut oferi o protecție sigură. Astfel, într-un proces iscat între Israel venit din Polonia și orașul Sibiu, consiliul acestuia voia să joace simultan rolul reclamantului și judecătorului. În 1512, Solomon „Gsaczko” insistă, prin intermediul autorităților din Lvov, ca sfatul din Brașov să-i facă dreptate⁷.

În secolul al XVI-lea, apar chiar tranzacții de proporții. În 1511, evrei ca Melamen au acordat împrumut ipotecar pe domeniul Bihariei⁸.

În urma dezastrului de la Mohaci (1526), dieta Ungariei a dispus expulzarea evreilor, dar și de data aceasta se pare că în Transilvania nu a fost aplicată, dat fiind faptul că încă nu se stabilise o

domiciliere sedentară evreiască apreciabilă.

Se pare că pe parcurs au apărut câțiva evrei în teritoriu având interese financiare. În tot cazul, în anul 1534, îi găsim alături de Giovanni Gritti, trimisul sultanului care este atacat de nobilimea ardeleană, sprijinitori ai lui Ferdinand de Habsburg. În cronică lui Georgius Sirmiensis se arată că simultan cu executarea lui Gritti „domnii au poruncit [...] că trebuie uciși [...] și evreii“⁹.

O așezare evreiască constantă se semnalează la sfârșitul secolului al XVI-lea. În culegerea de decizii a marelui rabin Ioel Serkes din Cracovia se face la anul 1591 o referire la dezbaterile tribunalului ritual (bet-din) din Alba Iulia. În aceeași perioadă raportul mănăstirii iezuiților din Cluj semnalează domicilierea unor evrei în oraș¹⁰. Din desfășurările ulterioare constatăm o activitate evreiască în Lipova, centru comercial prosper între principatul Transilvaniei și pašalâcul Timișoarei.

În urma rupturii Transilvaniei cu Poarta, potrivit unei surse venețiene, la 22 septembrie 1595, principele Sigismund Bathori „a poruncit ca toți evreii să fie prinși și duși la Alba Iulia, unde zișii evrei au fost spânzurați de-a lungul zidului aceluia oraș“. Concomitent cu desfășurările din Țara Românească, oastea ardeleană a pornit și la eliberarea zonei de pe Mureșul Inferior. Una din cetățile recucerite de la turci a fost Lipova, cronicarii semnalând faptul că locuitorii evrei au căzut victimă învingătorilor.

Cronicarii brașoveni Simon Massa și Mark Fuchs precizează cu data de 20 august 1601, că împăratul de la Viena dăduse ordin generalului Basta și lui Mihai Viteazul la represalii la Cluj, unul din motive fiind prezența evreilor. O altă informație nelocalizată, datând ceva mai devreme (15 septembrie 1600), arată că „toți valahii, sârbii, evreii și grecii care sunt de partea voievodului sunt uciși de ai noștri“. În acest caz poate fi vorba de răzmerița nobilimii ardeleni în preajma bătăliei de la Mirăslău¹¹.

În contextul evenimentelor amintite, timp de peste două decenii lipsește vreo informație despre domicilierea evreilor. Abia în 1623, principele Gabriel Bethlen (1613-1629) acordă habitat în capitală unui grup de sefarzi veniți din Constantinopol. Ei sunt investiți cu drepturi destul de largi pentru promovarea comerțului, fiind asigurată și libertatea cultului¹². De aici și până după revoluția de la

1848-49, se perpetuează ficțiunea că evreii locuiesc egal doar la Alba Iulia și cu toții fac parte din această unică comunitate, deși mulți s-au răspândit în teritoriu.

După moartea principelui Bethlen o seamă de restricții au îngăduit drepturile lor. Legea din 1650, îi obliga la portul veșmintelor lor specifice lăsând la aprecierea principilor tratamentul aplicat israeliților. *Aprobatele* (1653) și *Compilatele Constitutum* (1669) i-a autorizat să exercite comerțul, fără „să prejudicieze privilegiile orașelor și altor stări“. Au urmat și alte dispoziții ca, de pildă, cele referitoare la fierberea țuicii, concurentă viticulturii moșierești¹³.

Decadența Transilvaniei de pe urma intervenției otomane (1658-62) a determinat o politică mai îngăduitoare. Principele Mihai Apafi I a reconfirmat diploma obținută cu cinci decenii în urmă, luând poziție împotriva exceselor săvârșite, interzicând „să-i tulbure în persoană, să-i păgubească în bani, să-i insulte, să-i bată sau să-i întemnițeze“, ceea ce lasă de înțeles că erau fenomene uzuale. Dispoziția este reiterată în 1678¹⁴.

Un grup de evrei sălășuia și în pašalâcul Timișoarei, cucerit de otomani în 1552. Situația lor liniștită pare să fi ținut până spre sfârșitul secolului următor. În urma înfrângerii armatei otomane la Viena (1683), trupele imperiale înaintează până în zona Mureșului Inferior. În 1685, este ocupat Aradul având o comunitate puternică care este devastată și măcelărită¹⁵. În 1716, capitulează garnizoana otomană din Timișoara, evreii părăsesc zona în afară de 12 familii de sefarzi (144 persoane).

În decursul secolului al XVIII-lea, stăpânirea habsburgică împarte în patru zone actualul teritoriu al Transilvaniei, evreii având un statut diferențiat.

Banatul devenit o provincie diriguată direct din Viena (1718–1778), a cunoscut la început o imigrație evreiască mai puțin sefardă și mai ales askenază. Începând cu anul 1728, domicilierea legală era condiționată de aprobarea administrației din Timișoara, conform indicațiilor Vienei. În realitate (1736), s-au format două categorii: tolerați, având autorizație de ședere și netolerați, dar care deocamdată puteau rămâne cu sarcini și mai oneroase¹⁶. La Viena conservatorii au pledat pentru expulzarea evreilor din Banat, iar adepții mercantilismului vedeau în evrei o sursă fiscală. Preponderența

primilor în cercurile guvernante a determinat decretul din 21 decembrie 1743, privind expulzarea lor cu termen limită 31 martie 1745. Pe parcurs însă au apărut excepții, fie de pe urma corupției, fie din motive de utilitate, ceea ce a făcut ca expulzarea să se realizeze limitat, fără să avem cifre concrete. Nu peste mult timp însă, chiar în 1748, se emit noi autorizații de domiciliere pentru un rabin și alte șase familii.

În 1776, ca urmare a influenței cercurilor conservatoare din Viena s-a instituit așa-zisul „Juden-ordnung“, o sinteză a dispozițiilor generale, practicate în provinciile ereditare încă din secolele anterioare. În conformitate cu acesta, s-a dispus limitarea excesivă a numărului celor tolerați, îngrădirea mișcărilor în teritoriu și mai ales creșterea obligațiilor fiscale, începând cu taxa toleranțială instituită încă din 1719. Această reglementare a fost casată însă în 1778-79, în urma desființării provinciei aparte, anexată Ungariei.

Habitatul evreilor din Timișoara a trecut în două faze. În 1740, li s-a interzis ridicarea caselor în cetate. În 1754, s-a permis unui număr de 33 familii să rămână acolo, iar ceilalți au fost transmutați în cartierul Fabric. În anul 1776, un nou ordin dispune concentrarea evreilor în cetate. Practic, toate dispozițiile amintite au putut fi aplicate doar parțial și autoritățile locale nu au reușit să creeze un ghetou veritabil. În anul 1787 numărul evreilor din Banat se ridică la 612¹⁷.

În urma reorganizării teritoriului, Maramureșul, Crișana și apoi, Banatul au avut un statut aparte sub jurisdicția Consiliului Locotenențial din Buda. În Maramureș și Crișana așezarea familiilor evreiești a fost favorizată de autoritățile militare, ai căror comandanți așteptau venituri personale și de unii moșieri care întregeau cu vărsămintele evreiești veniturile funciare. Astfel, în 1717, au fost luați sub protecție de la Arad șase familii în cadrul confiniilor militare de pe Mureș. În 1722, în incinta cetății din Oradea, locuiau patru familii. În 1780, tot pe teritoriu militar a luat ființă așezarea „Subcetate“ cu populație majoritar israelită¹⁸. La Carei, contele Károly, având idei mercantiliste, a receptat un număr de familii (1724), efectivul până în anul 1741, a crescut cu încă 20 case „De acum numai să sporească eu nu mă opun“, indica stăpânul domeniului. Concomitent însă apar tendințe de expulzare din partea oficialității, ceea ce însă au rămas inoperante, datorită intereselor moșierești și militare. În unele locuri însă israeliții erau constrânși să domicilieze într-o anumită parte a

localității. La Arad în 1747, s-a fixat o linie „toleranțială“ ce a despărțit locuințele evreilor de ceilalți cetățeni. La Satu Mare și Baia Mare așezarea în oraș era prohibită, iar înnoptarea în localitate, cu ocazia târgului, interzisă.

În ciuda acestui proces contradictoriu, populația evreiască în cele șapte municipalități din care avem date precise (Maramureș, Sătmar, orașul Satu Mare, Ugocea, Bihor, Arad, Cenad) a crescut între 1738 și 1787 de la 496 la 8976¹⁹.

În principatul Transilvaniei (din 1764 mare principat) după 1688, stăpânirea habsburgică - după cum s-a mai repetat - a menținut normele în vigoare. Doar după 1720, atribuțiile împuternicitului principelui (udvarbiró) au fost încredințate episcopiei romano-catolice reînființate.

Numărul evreilor a crescut în primul rând prin imigrație așchenază, dar ritmul ei a rămas lent datorită îngrădirilor puternice. În 1784-1787, numărul israeliților se cifra la 2092.

Repartizarea teritorială a fost inegală. În afară de Alba Iulia, unde locuiau legal, comunități mai mici au luat naștere în patru localități (Beclean, Iclod, Apalina, Nazna) din „grația“ moșierilor locali.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, evreii erau obligați în continuare să poarte îmbrăcăminte specifică, dispoziția fiind reiterată și în 1741²⁰.

Au apărut tendințe de a restrânge activitatea lor economică, în primul rând din partea primăriei din Alba Iulia. Ei căutau să scoată israeliții de sub ocrotirea episcopală, susținând că jurisdicția acesteia se restrânge doar la cetate. Astfel, s-a invocat că nu au dreptul la comercializarea tutunului, întrucât la data emiterii diplomei din 1623, asemenea activitate nu exista. Deși problema jurisdicției s-a repetat periodic, autoritatea episcopală s-a menținut inclusiv asupra șef rabinatului înființat în 1754²¹.

Deși viața mării majorități a evreilor din întreaga Transilvanie era grea și chiar umilitoare, formele antisemitismului violent au fost rare. Un asemenea caz a apărut la Brașov în 1715, evreii fiind acuzați că au cumpărat sânge rezultat dintr-un asasinat pentru scopuri rituale²².

Aceeași situație se constată și în legătură cu botezările ilegale, îngrădite prin decretul din 1763. Cunoaștem un caz de răsunset

în urma trecerii la religia reformată a unei femei și a fiicei ei. Decretul din 1787 a interzis mai categoric botezarea copiilor fără voie părintească, ceea ce a permis în 1791, lui Lebel Hersel să intenteze proces în cazul fiicei lui trecută la catolicism.

Reformele lui Iosif al II-lea au oferit anumite facilități, printre care dreptul de a putea lucra și duminica. În 1783, a casat dispoziția ce obliga în anumite cazuri evreii să-și radă barba²³.

Domnia așa-zisului monarh iluminist a avut o altă fațetă în realitatea marelui principat. Prin decretul din 4 iulie 1781, a dispus expatrierea evreilor până la sfârșitul anului. S-au exceptat cei născuți în provincie și cei având o domiciliere de peste 30 ani. Cei rămași trebuiau concentrați în Alba Iulia. În realitate, expulzarea nu s-a putut realiza, fiind suspendată prin decretele din 1783 și 1787²⁴.

În perioada 1784/1787 – 1850, continuă creșterea populației evreiești, în primul rând în Maramureș și Crișana. Astfel, în comitatul Maramureș sporul a fost de la 2254 la 15.402 persoane (6,83 ori), Sătmar de la 2238 la 15.077 (6,73 ori), Bihor de la 1093 la 9159 (8,37 ori), Arad de la 352 la 3418 (9,71 ori). În marele principat datorită anumitei liberalizări a imigrației în comitate sporul înregistrat a fost de la 2092 la 15.637 (7,48 ori)²⁵.

În confinii s-a menținut prohibiția așezării evreilor, reiterată în 1843, ceea ce a făcut ca elementul evreiesc în aceste zone să fie cu totul sporadică²⁶.

Trebuie accentuat că creșterea populației evreiești s-a datorat imigrației, dar tot mai mult datorită vigoarei biologice a enoriașilor, dedublată de condițiile sanitare superioare ce a redus mortalitatea infantilă. Statisticianul Demian, în 1796, stabilea media membrilor unei familii evreiești la 4,9 persoane, ceea ce oglindea o creștere rapidă. În plasa Oradea în anii 1842-45, coeficientul familial compus din părinți și copii se cifra la 4,35, iar în Ugocea la 4,59. În marele principat al Transilvaniei, în 1851-54, numărul celor născuți vii a întrecut pe cel al morților de 2,2 ori²⁷. Aceste cifre dezminț acuzările antisemite care puneau exclusiv pe seama imigrației creșterea efectivelor evreiești.

Încă din 1793, au fost din nou înăsprite normele de imigrare, printre altele impunându-se taxe majorate. Rabinul Aaron Chorin din Arad a fost supus la plată față de guvernământul Moraviei

în 1831, chiar după o absență de patru decenii²⁸.

Imigrația a rămas un proces contradictoriu, situația celor așezați fiind mereu incertă.

La Timișoara în anii 1812-1816, Consiliul orășenesc a încercat să anuleze dreptul la domiciliere al evreilor prezenți. În 1822, la Cluj, ei cereau într-un memoriu „să poată rămâne în oraș de acum înainte ca zilieri și să poată oficia serviciul divin“. Situația celor 60 familii a rămas nesigură, fiind obiectul discuțiilor dintre autoritățile centrale și locale. În 1837, corporația comercianților din Brașov a cerut expulzarea tuturor israeliților, ceea ce nu s-a aprobat, dar noi așezări s-au condiționat de acordul consiliului orășenesc, ceea ce practic echivala până pe la 1848 cu interdicția. La Turda, breslele locale au protestat în 1836, pentru eliberarea autorizațiilor de domiciliere. La Târgu Mureș în 1841, din cele șase familii existente, una trebuia să plece. Cei mai mulți însă, s-au așezat în mediul rural, în funcție de interesele moșierești²⁹.

În realitate, datorită unor interese fiscale și moșierești, expulzările în grup au devenit o raritate. Doar la Arad s-a trecut la expulzări masive, ceea ce a făcut ca efectivul israeliților între 1820 și 1829, să scadă cu 402 persoane³⁰. Mult mai frecvente au fost expulzările individuale, ca de exemplu a lui Adolf Strasser din Caransebeș (1843)³¹.

Deosebit de dificilă a devenit obținerea dreptului de domiciliere în anumite localități. Moise Nathan a cerut zadarnic în 1823 domiciliere în Timișoara. Un răspuns negativ a obținut în 1843, Leopold Rosenzweig la Arad³².

În ciuda greutăților amintite, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, evreii din Transilvania, mai ales în Crișana și Banat, au început să joace un rol economic major. Valorificarea produselor agrare și deschiderea unor manufacturi și chiar fabrici apăreau pe primul plan. Eizik Deutsch din Arad, organizase o adevărată rețea de colectare a cerealelor, ulterior exportate. Familia Wodianer avea un aparat de colectare a tutunului. Totuși se loveau de greutăți serioase, nu în ultimă instanță din cauza desconsiderării lor de clasa privilegiată. Din arhiva arhiepiscopiei romano-catolice din Alba Iulia și a celor două cancelarii aulice se întrevăd nenumăratele litigii iscate din tranzacțiile respective. Spre exemplu, Iosef Hirschl a fost constrâns să

se judece șase ani cu moșierul din Sinteneag (1818 – 1824)³³.

O situație și mai grea aveau micii comercianți care desfăceau mărfuri în târguri. În 1834, consiliul orașului Arad a decis ca tarabele evreilor să fie mutate din piață în străzile laterale, să expună la vedere mărfurile și să indice religia, respectiv naționalitatea lor. La fel, au fost greuțiți o dată cu trecerea la sistemul magazinelor moderne. Astfel, în 1841, Israel Grüner din Cluj, a fost împiedicat să deschidă o librărie. Cea mai oropsită pătură au reprezentat-o comercianții ambulauți, adesea, asimilați răufăcătorilor, autoritățile interzicând activitatea lor periodic (1798, 1800, 1829)³⁴.

Datorită opoziției breslelor, multă vreme au putut intra doar sporadic în câteva organizații de acest fel. De pildă, la Carei (vopsitori), Lugoj, Sighetu Marmăției (croitori) și în câteva localități rurale precum Ciacova (Timiș), Sântana (Arad). Legea din 1840 a permis evreilor din Banat, Crișana și Maramureș să practice orice meserie, dar numai cu calfe de religia lor. În 1848, la Oradea, 256 meseriași evrei practicau 33 de meserii. În marele principat al Transilvaniei acest drept a rămas un vis deocamdată³⁵.

Deși legile în toată Transilvania excludeau în continuare evreii din agricultură, o situație particulară s-a conturat în nord-vestul zonei. În comitatul Sătmar, în 1848, 241 capi de familie (13,41%) se ocupa cu lucrarea pământului³⁶.

Bariere se ridicau și în fața formării intelectualității laice. Elevi israeliți înainte de 1848, erau admiși doar în liceul călugărilor preponstratensi din Oradea și cel reformat din Sighetu Marmăției.

Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea au fost admiși evrei în învățământul superior medical, unii obținând rezultate remarcabile, ca înființarea spitalului de oftalmologie din Oradea de doctorul Grosz. Totuși, au apărut dispoziții discriminatorii ca, de exemplu, în 1818, interzicând medicilor evrei de a elibera certificate. În 1829, au fost excluși din rândul farmaciștilor.

Din documentele vremii reiese că, dintre elementele unei fiscalități discriminatorii, cea mai umiltoare a fost considerată taxa toleranțială. După multe demersuri, în 1846, s-a obținut răscumpărarea ei printr-o sumă globală, plătită în câteva rate, aplicată însă doar în Banat, Crișana și Maramureș. În timpul revoluției, guvernul revoluționar a casat ratele restante și nici guvernământul imperial

postrevoluționar nu le-a mai pretins³⁷.

• Antisemitismul uneori a avut răbufniri violente. În epoca studiată încă nu dispăruse nici obsesia omorului ritual. În 1791, la Pir (azi, județul Sau Măre) s-a vehiculat că o fată a fost asasinată în fața rabinului și sângele ei recuperat în scop ritual. Ca urmare, cinci evrei incriminați au fost condamnați la moarte, dar instanța supremă a casat sentința (1796)³⁸. În 1819, apar plângeri din Maramureș invocând persecuții. În 1825, se intentează la Deda un nou proces privind omor ritual, dar instanța din Reghin a concluzionat că dovezile administrate sunt puerile³⁹. La Făgăraș, în 1836, vulgul instigat de niște demnitari locali a devastat casa de rugăciuni⁴⁰.

Pătrunderea ideilor liberalismului european și creșterea potențialului economic al evreilor din Transilvania au dus la intensificarea luptei împotriva antisemitismului, în primul rând pentru drepturile cetățenești. Demersul din 1792, în care au fost implicați și cei din vestul Transilvaniei, nu a dus la rezultate palpabile datorită în primul rând opoziției Vienei. La fel, demersul din 1807 a fost sortit eșecului⁴¹. Rezultatele palpabile s-au resimțit în ultimul deceniu premergător revoluției de la 1848-49; în Banat, Crișana și Maramureș evreii având sprijinul elementelor liberale. După cum s-a mai arătat, începând cu anul 1840, au fost abrogate restricțiile de domiciliere cu excepția localităților miniere. În practică, în unele dintre ele, ca de exemplu Vascău, evreii au fost admiși. De asemenea, a fost admisă legal practicarea comerțului și meseriilor, dar numai cu personal israelit.

Comitatul Timiș încă din 1832 cerea emanciparea dar, totodată, condiționa de adoptarea limbii maghiare alfabetul latin și transferul zilei de repaos de sâmbătă pe duminică. Comitetele Arad și Bihor la fel s-au pronunțat pentru emancipare, formulând condiții mai moderate⁴².

În Marele Principat al Transilvaniei, după 1790, s-a revenit în esență la reglementările medievale. La dieta din 1810-1811 s-a elaborat un proiect de lege privind abolirea ficțiunii comunității atotcuprinzătoare din Alba Iulia și a prevăzut dreptul evreilor la domiciliere pe tot cuprinsul provinciei. S-a produs și lărgirea ocupațiilor admise. Opoziția Vienei a fost însă de neînduplecat, ca și ulterior, în 1819⁴³.

Dieta din 1839-1840 a confirmat jurisdicția episcopului

din Alba Iulia, potrivit cererilor evreilor. În același timp însă, s-a respins proiectul prezentat de Teleki László, delegatul Făgărașului, privind emanciparea⁴⁴. Până la urmă, legea din 1846 a investit, implicit, și pe evrei cu dreptul de a susține personal procesele⁴⁵.

Revoluția de la 1848-49, din Transilvania, nu a modificat fundamental statutul evreilor. Doar dependența comunităților de tip feudal a fost abolită. Este adevărat că în ultimele zile ale revoluției ungare la 28 iulie 1849, parlamentul la Seghedin a votat emanciparea, cu anumite excepții. S-a pretins totodată restructurarea socială și publicarea doctrinei iudaice, această prevedere fiind izvorâtă din credința medievală că evreii au anumite doctrine tainice. În practică, în urma prăbușirii revoluției ungare (13 august 1849) legea a devenit inoperantă.

În timpul revoluției, în câteva locuri au fost semnalate excese. La Timișoara, în primăvara anului 1848, s-a pretins chiar expulzarea evreilor. Mai târziu, în timpul operațiilor militare din Banat, țărani în mai multe locuri au atacat domeniile, dar și pe băcanii evrei.

După înăbușirea revoluției, generalul Haynau, comandantul suprem imperial, a amendat evreii din Ungaria cu suma fabuloasă de 2,3 milioane forinți, urmând ca și cei din vestul Transilvaniei să suporte cota parte. În condițiile protestelor din Europa și America împotriva represaliilor contrarevoluționare habsburgice, împărațul Francisc Iosif a redus penalitatea la 1 milion și ulterior s-a transformat destinația pentru promovarea învățământului evreiesc. În anii cincizeci, s-au promulgat și alte dispoziții dăunătoare evreilor⁴⁶.

În condițiile unei atmosfere înveninate au reapărut și fanteziile omorului ritual. În 1862, s-a răspândit vestea la Beiuș că o fată a fost tăiată în bucăți în sinagogă. La Șimleul Silvaniei a fost asasinat moșierul Jozsinszky László, dispărând aproximativ și 400.000 fl. A fost arestat Jakab Hirschmann, asociatul moșierului, acuzat împreună cu alte 13 persoane israelite de omor. Totuși, după o tărgăneală de cinci ani au fost achitați.

La Târgu Mureș, în 1862, un birjar beat și turbulent a fost îndepărtat din sinagogă. În viziunea vulgului însă, incidentul a constituit o jignire venită din partea evreilor și a dat naștere la excese începând cu devastarea sinagogii, ordinea fiind restabilită de armată⁴⁷.

Pe parcurs, însă, guvernământul din Viena a trebuit să se alinieze la consecințele insurmontabile ale revoluției și să treacă la anumite

reformă. Din 1860, domicilierea a devenit liberă, chiar și în orașele miniere (Baia Mare, Baia Sprie etc.) și să achiziționeze pământ productiv.

Mult dorita emancipare însă a fost amânată. Dieta ungară a fost dizolvată de împărat din cauza opoziției ei (1861-62), iar cea a marelui principat din 1863, nu a inclus pe ordinea de zi problema. Totuși în Banat și Crișana și uneori în marile principate s-au semnalat progrese pe plan local. La Oradea și Arad au fost aleși primii evrei în rândurile demnitarilor locali, anume un consilier și un asesor la sedria orfanală. La Lugoj, comitetele suprem Gozsdu în 1861, au supus adunării comitatense o rezoluție privind emanciparea evreilor⁴⁸.

În final, la 28 decembrie 1867, s-a promulgat legea privind emanciparea evreilor. Aceasta prevedea abolirea restricțiilor legale și cutumiare ce grevau pe evrei. Menționăm că deputații și magnații ardeleni fără deosebire de naționalitate și religie au votat pentru aprobarea proiectului de lege.

Emanciparea însă a fost interpretată în mod deosebit din diferitele unghiuri. Evreii reformiști au primit-o cu satisfacție (Arad, Timișoara etc.). O mare parte din ortodocși a formulat rezerve văzând în emancipare un pericol pentru identitatea iudaică. În presa română ca de exemplu „Gazeta Transilvaniei“, au apărut regrete că emanciparea evreilor nu a fost corelată de așteptata lege a naționalităților, ce a fost pusă pe rol abia în anul următor⁴⁹.

Nu peste mult timp, a apărut un curent antisemit inițiat de Istoczy Gyözö. Ei au ales momentul profitând de criza economică din 1873, adâncirea fenomenelor specifice ascensiunii capitalismului și criza tot mai clară a nobilimii mici și mijlocii. Folosind și superstițiile, ei au inculpat evreii pentru toate neajunsurile. În 1878, lansează proiectul strămutării evreilor în Palestina. În 1882, deputații lor au propus abrogarea emancipării, ceea ce însă a fost respinsă. Acest partid antisemit s-a manifestat și pe plan internațional participând la întrunirile de la Dresda (1882), Chemnitz (1883) și București (1886).

În Transilvania influența partidului antisemit a fost redusă având doar pe deputatul Miksa Imre (Luduș), care a pretins „excluderea“ evreilor „nedrepti“⁵⁰.

În schimb, un răsunset mai oneros a avut procesul de la Tiszaeszlár (azi în Ungaria) în care au fost implicați 15 evrei acuzați de omor ritual (1883)⁵¹. La Baia Mare sinagoga a fost devastată. La Blaj

un grup a pătruns în casa de rugăciuni și au sustras sulurile sfinte. La Ciacova (Timiș) demonstrații l-au aclamat pe Istoczy și au provocat daune. Dezordini au fost semnalate la Cluj și Gheorghieni.

Eșecul înscenării de la Tiszaeszlár a adus cu sine îngustarea numărului de aderenți ai antisemiților și treptat partidul lui Istoczy a dispărut de pe scenă. Pentru ultima dată găsim reapariția problemei omorului ritual într-o formă mai moderată la Brașov în 1901, autoritățile luând măsuri rapide⁵².

Voci antisemite au putut fi auzite în perioada pregătirii și punerii în vigoare a legilor zise politico-bisericești, inclusiv recepția cultului israelit, introducerea căsătoriei civile ce facilita matrimoniul iudeo-creștin (1895). La Arad, capelanul Sztáry Gusztáv a glăsuț în fața elevilor liceului (1889), iar preotul Vasile Bălan din Ineu a fost condamnat de instanță pentru agitație „contra jidovilor“ (1895). La Șimleul Silvaniei în același an, a fost lansată lozinca expulzării evreilor din oraș⁵³.

Problema s-a transpus și pe teren național. Alexandru Vaida Voievod, în 1907, a declarat că naționalitățile nemaghiare „sunt oponenți deschiși ai evreilor“. În aceeași perioadă s-au evidențiat și ideile antisemite ale lui Octavian Goga, mai ales în urma articolului său cu răsunset intitulat „Fața străină a literaturii maghiare“, publicat în 1913.

Ideile naționaliste cu accente antisemite s-au strecurat și în ziarele contemporane de mare tiraj ca „Tribuna Poporului“, „apoi, „Tribuna“ (1897-1912) și „Românul“ (1911-1915) din Arad. Ele nu s-au distanțat de refuzul partidelor de guvernământ din București, care s-au opus împământenirii evreilor. De asemenea, s-a oferit spațiu pozițiilor antisemite și din alte provincii românofone. Astfel, în 1910, „Tribuna“ publică „Scrisori din București“ în care apare calificativul „cea mai spurcată din religiile pământului“. O tonalitate similară apare și în articolul „Jidanii din Bucovina“⁵⁴.

Este neîndoios că legea emancipării din 1867 a constituit un pas mare înainte, nu în ultima instanță în antiteză cu situația evreilor din răsăritul Europei. În posesia drepturilor politice evreeii au început să pătrundă în viața politică la nivel comunal și orășenesc în funcție de ponderea lor în populație, dar mai ales de potențialul economic. În 1906, la Oradea, 39% din consilierii municipali erau israeliți. În consiliul comitatenz Bihor avea 73 locuri numai în rândurile celor mai

mari contribuabili. În circumscripțiile electorale ale Transilvaniei au obținut în 1906, un număr de șase mandate, iar în 1910, zece⁵⁵.

Evrei apar uneori și în posturile cheie ale orașelor. La Arad, în 1879 și 1919, au obținut postul de primar, iar la Oradea în 1908, cel de șef al poliției. În comitate însă pătrunderea a rămas redusă, între 1867-1918, nici un evreu nefiind numit comite suprem, sau ales vicecomite.

Prezența în cadrele active ale armatei, mai ales cea cezaro-crăiască, era minimală. Diplomația în ansamblu rămăsese închisă. În jurul anului 1885, s-a relevat discriminarea practică la numirile de profesor în cursul creării rețelei liceelor de stat⁵⁶. Pentru israeliți, desigur, erau inacceptabile și sferele cele mai înalte ale statului.

După 1867, s-au depus eforturi pentru obținerea statutului de religie „receptă“ al cultului israelit, echivalent cu a celor creștine istorice, legiferat în 1895. Totuși, au apărut probleme, ca de pildă un ordin ministerial din 1899, ce impunea norme inacceptabile în legătură cu circumciziunea, ce-i drept retrasă în urma protestelor. S-au semnalat nemulțumiri și pe plan local. Spre exemplu, căpitanul poliției din Dej, în 1887, a interzis portul caftanului⁵⁷.

Pe tărâm economic, diverse restricții locale și cu caracter mai general, fie explicite, fie deghizate, au atins mai ales omul de rând. Astfel, la Carei în 1887, s-a inițiat excluderea evreilor din cooperativa de credit în curs de constituire.

O regiune mai întinsă a fost grevată prin așa-zisul program al regiunii montane, sub conducerea împuternicitului ministerial Eduard Eagan. Programul după 1900 s-a extins asupra Maramureșului și Ugocei. În raportul lui, amintitul împuternicit considera ca izvor al mizeriei din zonă „masa proletariatului evreiesc lipsită de scrupule“. Ca urmare, s-au creat cooperative dotate cu facilități fiscale (în Maramureș 14) menite să excludă băcanii evrei. De asemenea, s-a incriminat ponderea însemnată a evreilor în comerțul de lemne și exploatarea minelor și nu în ultimă instanță migrația celor originari din Galiția și Bucovina.

Legea repausului duminical (1891) a atins micii comercianți care țineau unitățile lor închise sâmbătă, iar duminică aveau un orar de desfacere limitat. Situația cea mai critică o aveau comercianții de articole de tutun, monopol de stat. Aceste probleme au

trecut prin mai multe etape, ajungând doar la o anumită soluție favorabilă evreilor în 1914⁵⁸.

Înființarea poliției de graniță și normele lor de activitate în 1895, vizau în primul rând evreii din Galiția și România. Nu putem uita că din România începea să scurgă emigrația spre America, datorită refuzului oficial de a-i împământenii și a evenimentelor legate de răscoala țărănească din 1907. Pogromurile din Europa de răsărit ca, de pildă, cel de la Chișinău (1905), au făcut ca unii să încerce să treacă Carpații. Poliția de graniță pune stăvile tot mai dure în calea lor⁵⁹. Trebuie subliniat faptul că comunitățile evreiești din Transilvania și-au făcut față de confrății amintiți în mod exemplar datorită⁶⁰.

O situație acută s-a conturat în anii primului război mondial, semnalandu-se o resuscitare a antisemitismului. Ocuparea vremelnică a unei mari părți din Galiția și Bucovina de trupele țariste, în 1914, a determinat un val de refugiați evrei pe teritoriul Transilvaniei. De curând însă, mai multe municipalități, în primul rând cel din Cluj, au solicitat ca să se curme așezarea celor din Galiția. Ca răspuns, s-a admis ca cei care nu dispuneau de mijloace proprii trebuie să plece în tabere special amenajate. La Oradea s-a cerut chiar expulzarea refugiaților unde găsiseră adăpost și șadnicul din Vijița.

O parte a presei a culpabilizat pe toți evreii pentru afacerile murdare ale furnizorilor armatei, creșterea prețurilor și lipsa de mărfuri. Comisarul de alimentație al Ardealului acuza explicit evreii pentru neajunsurile aprovizionării.

Cea mai gravă acuzație a constituit-o faptul că evreii se sustrag serviciului militar. Având audiție la autoritățile militare, s-au operat razii la Satu Mare, Valea lui Mihai etc. La 8 iunie 1918, la Sighetu Marmăției, a fost încercuită sinagoga mare și casa rabinului în ziua de sâmbătă, trecându-se la legitimarea individuală⁶¹. În toamnă, la Iom Kipur, s-a repetat procedeul la toate sinagogile. Nu este de mirare că în săptămâna următoare, în cadrul mișcărilor revoluționare, acțiunile în multe locuri au degenerat în ieșiri antisemite, fapt relatat de noi anterior în alte studii⁶².

NOTE

¹ E. Glück, *Une source précieuse de l'histoire de la Roumanie. Le manuscrit „Deliberatio“ (11e siècle)*, în RRH, 1979, 2, p. 259 și urm.

² *Corpul Iuris Hungarici (1000-1526)*, legile regilor Ladislau I și Coloman.

³ Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad király város története* (Istoria comitatului Arad și a orașului liber regesc Arad), I, Arad, 1892, p. 425.

⁴ *Monumenta Ecclesie Strigoniensis*, I, p. 294, 520-521.

⁵ *Documente privind istoria României. Veacul XIII. C. Transilvania, II (1251-1300)*, București, 1952, p. 1-4; Berger Josef, *A magyarországi zsidók története* (Istoria evreilor din Ungaria), Kaposvár, 1879, 39.

⁶ *Ibidem*.

⁷ IMER, I, 18, 19; MHJ, 5/1, nr. 185-192, 208; *Arhiva Bisericii Negre*, Brașov, cota I.E. 156.

⁸ IMER, poz. 26; I. Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*, în „Studii și documente“, București, 1973, p. 130.

⁹ MHJ, 5/1, nr. 346, 351; vol. 12, nr. 8, 9; Biblioteca Brukenthal, Sibiu, V I, 2890.

¹⁰ Eisler Mátyás, *Az erdélyi zsidók multjából a fejedelmi korban* (Din trecutul evreilor din Transilvania), Erdélyi Múzeum, Cluj, 1901, XVIII, p. 97. *Fontes Rerum Transylvanicarum*, V, p. 72.

¹¹ R. Constantinescu, *Lupta pentru unitatea națională a Țărilor Române. 1590-1630*. Documente externe, București, 1981, p. 34, 184 și doc. nr. 75; IMER, I, poz. 86, 92, 96.

¹² MCRT, vol. 11, p. 78.

¹³ Vezi ediția 1779 – Cluj, p. 432.

¹⁴MCRT, vol., 17, p. 140; MHJ, 5/1, nr. 716, vol. 15, nr. 25/3, vol. 17, nr. 1.

¹⁵Márki S., *op.cit.*, II, 269.

¹⁶Österreichische National Bibliothek Wien, cod. 8344, 8455; V. Hausler, *Das Judentum der böhmischer Länder von der Emanzipation*, în *Studia Judaica Austriaca*, X, p. 5-30.

¹⁷E. Glück, *Contribuții cu privire la populația evreiască a Banatului în secolele X-XVIII (până în 1779)*, în „*Studii și materiale*“, XV, 1997, p. 100 și urm.

¹⁸MHJ, vol. 3, nr. 91, 379, 496; vol. 7, nr. 208-210; vol. 13, nr. 199; Márki S., *op.cit.*, II, p. 337, *Ugocea megye* (Comitatul Ugocea), Budapesta, 1937, p. 32, *A tregnap városa. A nagyváradi zsidóság elmék-könyve* (Orașul zilei de ieri. Volum omagial al evreilor din Oradea), Tel Aviv, 1981, p. 18.

¹⁹*Pótlás az első magyarországi népszámláláskosz.* (Completări la primul recensământ din Ungaria, 1786-87), Budapesta, 1975, *passim*.

²⁰Büchler Sándor, *A magyar zsidók viseletéről* (Despre portul evreilor maghiari), în IMIT, 1898, p. 121.

²¹MHJ, vol. 3, nr. 477; vol. 11, nr. 1033; vol. V/1, nr. 1039; vol. V/2, nr. 1167; IMER, II/1.LXXII.

²²*Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, IV, p. 1; 125.

²³O.L., F 21, nr. 1461, 1463/1772, 1934/1777, 368/1875, 821/1784; F 124/9 nr. 3418, 8059, 8587/1887; 13632/1791.

²⁴*Ibidem* F 124/19 nr. 617, 2799/1783, 934, 1783, 1894, 2072/1781, 1872, 6838, 9307/1787.

²⁵Vezi nota 19 și rezultatele recensământului din 1850.

²⁶O.L., CAT, nr. 1057, 3965/1843.

²⁷*Statistische Gemälde der Österreichische Monarchie*, Wien, 1796, p. 423; O.L.T. 55, fons 1/1845 nr. 19, 23; *Mitteilungen aus der Gebiete des Statistik*, IV, Heft II, Wien, 1855, Tafel 34, 36.

²⁸O.L., T 55, fons 41, nr. 1-4/1832.

²⁹O.L., CAT 289/1841, 3547, 3565, 3854, 4495, 6417, 6495/1847, 2348/1837, 3614/1841.

³⁰*Istoria evreimii arădene*, Tel Aviv, 1996, p. 29-30.

³¹O.L., T 55 fons 68, nr. 2/1822, fons 7, nr. 2/1840, fons 5, nr. 11, 447/1843.

³² *Ibidem*, fons 29, nr. 1-4, fons 37 nr. 1-4/1823, fons 5, nr. 3/1843.

³³ *Ibidem*, CAT 1087/1888, 1220/1814, 412/1818, 4409/1821, 2550/1824.

³⁴ Experjessay Géza, *Zaidó iparüzök a reformkorban szabad királyi városokban* (Meșteșugari evrei în epoca reformelor în orașele libere regești), în *Századok*, 4, 1983, p. 717.

³⁵ O.L., colecția microfilme, nr. 1821, 1722, *passim*.

³⁶ E. Glück, *The Jewish Population of Sătmar around 1848*, în „*Studia Judaica*“, V, 1996, p. 178.

³⁷ O.L., C 55, fons, 11/1842.

³⁸ *Ibidem*, 13632, 27638, 27633/1791.

³⁹ *Ibidem*, fons 25, nr. 8; Löwy Ferenc, *Erdélyi vérvád 1825-ben* (Omor ritual în Ardeal în 1825), în *Magyar Zaidó Szelmle*, 1914, p. 210-215.

⁴⁰ O.L., CAT 153, 4753, 5931/1836.

⁴¹ Exemplarul tipărit al petiției din 1807, se găsește la secția imprimată măruntă a Bibliotecii Naționale Séchényi din Budapesta.

⁴² E.R. Kutas, *Judaism, Zionism and Antisemitism in Hungary*, în *JCEA*, VIII, 1948, p. 337-389.

⁴³ O.L., CAT 1493/1802, 2191, 2202, 2231/1811, 126/1819.

⁴⁴ Vezi procesul-verbal al dietei din 1839-40 la Biblioteca Parlamentului din Budapesta, *passim*.

⁴⁵ *Ibidem*, procesul-verbal 1846, p. 745-746.

⁴⁶ *Magyar Izrael*, 18.IX.1863, p. 234.

⁴⁷ „*Allgemeine Illustrierte Judenzeitung*“, 1862, p. 166-167, 320, 327-328.

⁴⁸ Ben Chanaja, 1866, p. 102, *Magyar Izraelita*, 14.II.1861, p. 1

⁴⁹ „*Gazeta Transilvaniei*“ din 6/18.XII.1867, p. 377-378.

⁵⁰ *Allianz*, 10.VII.1881, p. 6; 15.IV.1884, p. 3; *Jüdische Weltblatt*, 1.XI.1883, p. 2; *Egyenlőség*, 16.II.1884, p. 4-5; *Unparteiische Beobachter*, 5.X.1890, p. 32.

⁵¹ Eötyös Károly, *A nagy per amely ezer éve folyik és még sincs vége* (Marele proces ce durează de o mie de ani și totuși nu are sfârșit), III, Budapesta, 1904, p. 179; „*Luminătorul*“, 27.VII/8.VIII, 3.

⁵² *Szombati Uiság*, 9.XII.1881, p. 393; *Egyenlőség*, 8.VI.1884, p. 4; „*Magyar Zsidó Almanah*“, I, 1911, p. 260; *Magyar Zsidó*

Lexikon, p. 626.

⁵³ „Luminătorul“, 12/24.VII.1889, p. 3; „Tribuna“, 12/24. II.1895, p. 233; Zsidó Híradó, 6.VI.1895, p. 3-4.

⁵⁴ „Neue National Zeitung“, 19.IV.1907, p. 2-3, 10.VI. 1910, p. 6; Juszadók Század, 1913, p. 199 și urm.; Ad 53 Tribuna, 20.IX – 8.X.1910, p. 5, 6/19.X.1910, p. 3.

⁵⁵ Zsidó Híradó, 29.IV.1897, p. 1-3; Egyenlőség, 1.VI.1913, anexă, 12.X.1913, p. 3-4; „Românul“, 23.X/5.XI.1913, p. 5-6.

⁵⁶ Magyar Zisdó, 1885, p. 649-653.

⁵⁷ Egyenlőség, 27.XI.1887, anexă, 4.III.1888, p. 6, 4.XI. 1900, p. 1, 29.XI.1900, p. 1; Zsidó Híradó, 14.XIII.1899, p. 9.

⁵⁸ Egyentőség, 2.I.1887, p. 7; „Jüdische Volkblatt“, 8.V. 1903, p. 3, 17.VIII.1903, p. 1-2; Hitor, 27.III.1914, p. 10; Raportul tipărit al lui E. Eagan, 1900, la Biblioteca Națională Séchényi din Budapesta.

⁵⁹ „Die Wahrheit“, 26.VII.1913, p. 8; „Ungarländische Jüdische Zeitung“, 23.IX.1910, p. 6.

⁶⁰ „Jüdische Volksblatt“, 6.VII.1900, p. 5; Zsidó Híradó, 4.VI.1903, p. 13; Zsidó Szemle, 17.II.1915, p. 5; Egyenlőség, 16.IX.1906, p. 3, 23.V.1915, p. 12, 18.VII.1915, p. 12.

⁶¹ *Ibidem*, 8.VI.1918, p. 3, 15.VI.1918, p. 3, 10.VIII.1918, p. 3, 28.IX.1918, p. 1, 4.X.1918, p. 4, 21.X.1918, p. 1.

⁶² E. Glück, *Contribuții cu privire la integrarea evreilor din Transilvania în viața politică și religioasă a României (1918-1922)*, în „Satu Mare. Studii și comunicări“, XIII, 1996, p. 219-229; idem, *Contribuții noi cu privire la frământările evreilor din Transilvania în anii 1918-1920*, în vol. *1918-1998. Aradul și Marea Unire*, Arad, 1999, p. 106-112.

„Deși m-am născut în anul furtunei revoluționare [de la 1848] ale cărei valuri au atins și țara noastră și am primit numele unui general [Abner], nu m-am dovedit nici revoluționar, nici strateg“ – mărturisea peste ani, cu vădită modestie, atunci când începuse a-și scrie memoriile¹, cel care se afirmase între timp ca „întâiul avocat evreu“ din România², un talentat și apreciat tălmăcitor în limba română al operei lui Shakespeare și, nu în ultimul rând, un respectat lider de opinie, dar și de acțiune, al coreligionarilor săi în lupta pentru emanciparea lor politică, socială și spirituală. Și, chiar dacă o lectură superficială a acelor mărturisiri plasează jaloanele trecutului în afara echivocului, o privire mai atentă a traiectului său biografic îngăduie observația că destinul i-a fost marcat de suficiente elemente comune, deopotrivă, revoluționarului și strategului, ale căror haine de paradă n-a apucat să le îmbrace.

Ca fiu al unui înstărit giuvaergiu bucureștean, Stern – al cărui prenume a suferit o curioasă metamorfoză pe aceeași inițială: Abner, August, Avram și Adolph – a avut parte de o instrucție aleasă, începută în școli particulare, continuată la colegiile „Sf. Sava“ și „Matei Basarab“ și perfecționată în afara granițelor, la Berlin, Leipzig, Paris și Viena, unde a studiat dreptul. În august 1869 și-a susținut doctoratul cu o teză „despre legate în dreptul roman, saxon și român“, dobândind calificativul *cum laude*, după care a trăit o scurtă și plicticoasă experiență profesională în cabinetul unui avocat parizian.

Spectrul războiului franco-prusac l-a alungat însă din capitala Luminii, împingându-l mai aproape de țară, la Viena, unde intenționa să cocheteze cu literatura, grație stăpânirii perfecte a limbii germane, până după promovarea examenelor de drept civil și de drept penal austriac, condiție ce i-ar fi îngăduit apoi să practice avocatura. Dar, potrivit aceluiași mărturisiri, chiar în preajma susținerii acelor

examene, Stern era contactat printr-o telegramă, de prietenul său din București, Saniel Marcus, care-l ruga stăruitor să vină acasă și să accepte funcția de secretar al noului consul american în România, Benjamin Fr. Peixotto, a cărui misiune declarată era de „a lucra pentru îndreptarea stării evreilor români“. Evident, asemenea misiune n-avea atunci nimic comun cu atribuțiile specifice funcției consulare³, dar legătura ce avea a se stabili curând între cei doi va consacra o statornică și sinceră prietenie. „Surprins [de telegrama primită], am stat la cumpănă o vreme și pentru cuvântul că cunoștința ce o aveam atunci de engleză era slabă de tot. Dar perspectiva de a mă întoarce în țară și de a conlucra la o așa operă – rememora Stern – mă ademini puternic. Și când și părinții mă rugară stăruitor să primesc, orice șovăială încetă și, în ziua când trebuia să trec examenul, reluai drumul patriei!“⁴

Împrejurările politice ale debutului său într-o activitate pentru care nu făcuse preparativele specifice și nici nu manifestase semnele vreunui interes ori pasiuni ascunse, dar pe care o va ilustra cu surprinzător tact și devoțiune vreme de aproape un deceniu, n-au fost dintre cele mai favorabile. Dacă în exterior conflictul franco-german era în toi, în țară, criza politică circumscrisă tulburărilor antidinastice, de la București și Ploiești, alimentată și de scandaloasa afacere Strousberg, sta gata a ieși din matca obișnuită a nesfârșitelor și tot mai aprigelor dispute parlamentare, îndemnându-l pe principele Carol I să recurgă la faimoasa-i scrisoare din ianuarie 1871, publicată în „Augsburger Allgemeine Zeitung“⁵.

Imediat după întoarcerea în țară, Stern a și avut așteptata întrevedere cu viitorul său colaborator și prieten, la hotelul Brofft situat în fața Teatrului Național, moment despre care nota mai târziu: „Dintr-o vorbă ne înțeleserăm: primii a fi secretarul lui. Îmi dădeam perfect seama de sarcina grea ce luam asupra-mi, deși n-am putut prevedea că voi fi nu numai secretarul și interpretul lui, dar și un sfătuitor care adesea va trebui să-i «astâmpere boldul» tirei sale impulsive“⁶. Într-adevăr, pe întreaga durată a prezenței noului consul american în România, de la primele contacte neoficiale, urmate de prezentarea documentelor de acreditare în fața oficialităților de la București și până la încheierea oarecum previzibilă a misiunii asumate, B.F. Peixotto l-a avut mereu alături pe Adolph Stern ca ghid și interpret, consilier și, mai presus de

toate, ca element ponderator în relațiile sale cu autoritățile ori cu societatea civilă, relații nu o dată tulburate, uneori chiar inflamate, ca urmare a unui comportament sustras adesea ritualului diplomatic. Pentru că, în pofida îndemnurilor către moderație sau a instrucțiunilor oficiale și neoficiale primite din start la Washington, fie din partea președintelui Grant, a secretarului de stat H. Fish, ori a unuia dintre liderii marcanți ai evreilor americani, Simon Wolf, consulul Peixotto își asumase, în viziunea ultimului, „datoriile pe care le incumbă funcția actuală mai mult ca o *activitate misionară* în slujba celor aflați sub aspra opresiune“⁷, adică a evreilor din România. Și dacă pelerinajul în mijlocul comunităților evreiești din Moldova, urmat de materializarea altor proiecte, precum înființarea „Societății pentru cultura evreilor“ și editarea periodicului „Rumänische Post“ se încadrau în atribuțiile specifice funcției consulare, fiind agreate ca atare de autoritățile românești, activismul său în vremea anchetei care a urmat incidentelor de la Ismail, Vâlcov și Cahul⁸ din decembrie 1871, ca și alte câteva inițiative pe linia aceluiași misionarism, i-au șubrezit poziția și i-au atras reproșuri sau acuze din partea celor mai înalte oficialități de la București. În cadrul unei întrevederi personale, Carol I se arătase iritat de „atitudinea prea agresivă“ a consulului american⁹, iar ministrul român de finanțe, Petre Mavrogheni, într-o conversație cu viceconsulul englez de la Iași, afirma că amestecul lui Peixotto în chestiuni de politică internă românească era total nejustificat, cu atât mai mult cu cât „acest domn pare să sfideze limitele legitime ale funcției sale consulare și să slujească cauza coreligionarilor săi într-o măsură echivalentă fanatismului“¹⁰.

Într-un asemenea context, a cărui încărcătură dramatică sporise o dată cu eșuarea hazardantului proiect de organizare a unei emigrări în masă a evreilor din România¹¹, înțelepciunea și moderația lui Stern au îndreptat atenția și energia consulului spre o direcție mai realistă: sprijinirea ameliorării nivelului cultural și educațional al evreilor români prin organizarea lor într-o societate ritualistă, după modelul oferit de ordinul american B'nai B'rith. Întemeierea „Înfrățirii Zion“, elaborarea statului și a ritualului, organizarea lojelor, proiectele și înfăptuirile cultural-educative ale acestora¹² l-au avut în prim plan la Pixotto, dar mereu secundat de apropiatul său colaborator și prieten, Adolph Stern, cu care a împărtășit atât bucuriile împlinirilor, cât și dezamăgările eșecurilor. Ultimul dintre acestea, abținerea populației

evreiești din ținuturi (la sugestia „notabilităților”) de a semna petiția către Parlamentul țării, redactată de consul și vizând obiectivul central al tuturor demersurilor anterioare: emanciparea politică a evreilor români, eșec conjugat cu accentuarea lipsei de interes în SUA pentru inițiativele sale (dovedită și prin diminuarea substanțială a fondurilor de susținere) și cu starea precară a sănătății, l-au determinat pe Peixotto să părăsească temporar România, în septembrie 1875, să revină în decembrie același an doar pentru a aranja chestiunea succesiunii sale în conducerea Ordinului „Înfrățirea Zion” și să plece definitiv din țară către sfârșitul lunii iunie 1876.

Neoficial, funcția de consul american a fost preluată și suplinită, încă din toamna lui 1875, de Adolph Stern, care va încerca, alături de celălalt consul american acreditat la Galați, Alexander C. Hepites, să reprezinte și interesele economice americane circumscrise funcției. Pentru că, așa cum am mai afirmat cu un alt prilej, legăturile economice româno-americane nu numai că n-au beneficiat de bunele servicii ale lui Peixotto, ci într-o măsură au și fost prejudiciate, chiar dacă într-unul din rapoartele sale către Washington el consemna „importantul progres material” înregistrat de România¹³, care o făcea astfel competitivă în planul schimburilor economice.

Or, ca și Hepites, Adolph Stern s-a arătat preocupat prioritar de problematica economică interesând cele două țări, oferind părții americane, pe lângă rapoarte și statistici ilustrative, propriile considerente în legătură cu recent încheiata convenție comercială dintre România și Austro-Ungaria. Cu toate că încheierea aceluia act – al cărui text a și fost comunicat Departamentului de Stat – fusese apreciată ca „un triumf al României, implicând importante avantaje economice pentru aceasta, convenția, nota Stern, „întâmpină încă o considerabilă opoziție în țară”¹⁴. În perioada imediat următoare, el va înștiința Washingtonul despre convenția comercială și de navigație cu Rusia, precum și despre negocierile preliminare ale unor aranjamente similare cu Germania, Franța, Anglia și Italia, desigur, în ideea unei sporite cointeresări americane în zonă. N-a neglijat nici preocupările mai vechi vizând ameliorarea statutului populației evreiești din România, numai că, spre deosebire de înaintașul său în funcție, Stern a dovedit tact și realism, flexibilitate și credibilitate sporite în relațiile cu autoritățile românești. Acestea s-au vădit, între altele, și cu prilejul

audienței sale la principele Carol I, în ziua de 23 decembrie 1876, când, oferind gazdei cartea consulului american Eugene Schuyler despre Turkestan, însoțită de un mesaj al autorului către domnitor, n-a ezitat a aborda și spinoasa chestiune evreiască, focalizată atunci pe expulzările abuzive de la Vaslui, dar și pe distorsionările mediatice ale cazului în străinătate, față de care iarăși n-a întârziat să ia atitudine: „Aflu că depeșa mincinoasă către *Pester Lloyd* (unde apăruseră astfel de exagerări – n.ns.) a fost trimisă de corespondentul său, un anume H., de curând venit aici. I-am trimis vorbă – nota Stern în memoriile sale – să nu mai urmeze cu minciunile și exagerările sale, prin care discreditează ziarul său și cauza ce pretinde să o apere”¹⁵. Pe de altă parte, grație implicării sale, autoritățile politice și administrative românești n-au rămas insensibile nici în „afacerea Vaslui”, soldată cu demiterea prefectului și o remaniere guvernamentală, nici față de amenințările din ianuarie 1877 vizând dărâmarea Templului și a Sinagogii¹⁶.

În paralel, consulul încă suplinitor care era Stern nu și-a uitat vocația cărturărească, folosind orice răgaz pentru materializarea unor proiecte sau pentru inițierea altora. În ianuarie 1877, bunăoară, începuse redactarea părții de contribuție ce-i fusese încredințată pentru ediția a XI-a din enciclopedia *Meyer's Conversations Lexicon*, după ce încheiase „toate studiile trebuincioase pentru a face lucrarea cât mai completă și a îndrepta greșelile strecurate în edițiile anterioare”¹⁷. În cursul lunii următoare, Stern încerca bucuria apariției celei dintâi tălmăciri după Shakespeare a capodoperei *Hamlet, prințul Danemarcei*, pe care o închinase „Măriei sale Elisabeta, profundeii cunoscătoare a literaturii engleze, amicei călduroase a literaturii române”, după cum avertiza pagina de gardă. Firesc, traducerea a depășit interesul cercurilor literare și, în pofida rezervelor formulate de A.D. Xenopol în cunoscuta revistă junimistă ieșeană „Convorbiri literare”, respinse de Stern ca nefondate și pătimașe, temutul critic literar Titu Maiorescu a primit-o cu aparent surprinzătoare elogii. „Meritul [traducerii] este cu atât mai mare – sublinia mentorul „Junimii” – cu cât, precum știm, d. Stern este israelit, născut în București și unul din vechii școlari ai liceului Sf. Sava. Îi datorăm dar o îndoită recunoștință pentru buna sa lucrare și suntem încredințați că, prin o asemenea împărtășire la mișcarea intelectuală a României, d-sa a arătat una din căile salutare de

progres pentru coreligionarii săi din țara noastră¹⁸.

Când, la 12 martie 1877, a primit din partea secretarului de stat, W. Evarts, numirea oficială de agent consular al Statelor Unite la București, țara de acreditare fiind considerată încă – și nu fără temei legal – „Turkish Dominion“, Adolph Stern nu și-a ascuns satisfacția dobândirii unei poziții sociale mult superioare față de compatrioții de aceeași etnie, cărora le și închina (aidoma lui Poixotto, dar cu mai mult tact și răbdare) întreaga-i energie și pricepere pentru eliminarea discriminărilor și obținerii râvnitelor drepturi politice. Numai că preluarea misiunii și, mai ales, proiecția unui plan de acțiune pe o asemenea direcție n-a beneficiat și de împrejurările cele mai favorabile: foarte curând, evenimentele politice circumscrise noii ediții a crizei orientale s-au precipitat prin semnarea convenției româno-ruse din aprilie, prin trecerea intempestivă a Prutului de către armatele țariste, prin proclamarea independenței României la 9 mai și prin decretarea stării faptice de război cu Turcia, evenimente care aveau să monopolizeze atenția mediilor de informare, a cercurilor politice și a opiniei publice, atât în interior, cât și în afară.

Onorându-și obligațiile ce-i reveneau prin natura funcției consulare, Stern informase mereu autoritățile federale de la Washington despre evenimentele marcante petrecute în țară încă de la redeschiderea crizei orientale. În aparență fapte sau chestiuni de ordin economic, transmise în limbajul sec al cifrelor sau știrilor nedetaliat, informațiile sale nu erau lipsite de conotațiile politice firești, subînțelese adeseori și absolut necesare din perspectiva cristalizării noilor direcții ale politicii externe americane. Plusul de atenție și de interes, economic deocamdată, etalat de principalele țări europene în bazinul dunărean și vădit prin încheierea sau negocierea convențiilor cu Austro-Ungaria, cu Rusia, Germania, Franța, Anglia și Italia¹⁹ sporea, concomitent, cel puțin teoretic, gradul de atractivitate a pieței românești și pentru produsele americane. Noua administrație de la Washington, în frunte cu președintele republican R.B. Hayes, extinzând și consolidând reprezentanțele consulare ale Statelor Unite în străinătate, printre care s-a numărat și cea de la București, a urmărit armonizarea activității acestora cu cea a oficiilor vamale, prin intermediul Departamentului de Stat, cu obiectivul declarat al aflării de noi debușee sau piețe de desfacere, situate în alte colțuri ale lumii²⁰.

Stricta neutralitate adoptată de noua administrație față de războiul din Balcani, chiar dacă a provocat oarecari dezamăgiri printre români, nu a eliminat definitiv speranța unei atitudini binevoitoare din partea Washingtonului vis-à-vis de lupta de eliberare de sub dominația străină, luptă pe care, la ei acasă, americanii știuseră a o cinsti cu un an mai devreme, când sărbătoriseră centenarul propriei independențe. Semnele consecvenței erau însă clare: porturile americane au fost închise pentru vasele de război rusești, pe temeiul deciziei comunicată de neamestec în afacerile și relațiile dintre cele două state beligerante, Turcia și Rusia²¹. Concomitent, Adolph Stern a primit instrucțiuni ferme din partea superiorilor săi, prin mijlocirea consulului general al Statelor Unite la Constantinopol, Eugene Schuyler, ca „toți cetățenii americani să păstreze neutralitatea absolută în prezenta criză. Chiar dacă vreo proprietate americană ar fi confiscată sau distrusă – și înțeleg că sunt câteva pe Dunăre – nu voi înceta să iau toate măsurile legale pentru îndreptare”²².

Marcat probabil de agitația creată prin precipitarea evenimentelor circumscrise declarației de independență, Stern scria, la rândul-i, secretarului de stat William M. Evarts, că „România este destinată să devină în cursul iminentului conflict din Răsărit scena unor importante evenimente politice și militare, care nu pot să nu trezească interesul deosebit al Departamentului de Stat și ar fi o gravă eroare din parte-mi dacă aș neglija să vă țin la curent cu desfășurarea lor”²³. Precum s-a observat deja, intervenția lui Stern, urmată la scurtă vreme de altele pe aceeași temă și în aceeași notă, nu era străină de propria-i aspirație către progresul relațiilor oficiale româno-americane, al cărui prim pas – după proclamarea independenței României – l-ar fi constituit revizuirea modalității de acreditare consulară la București, prin renunțarea de către Statele Unite de a mai solicita acordul Porții, cum procedase până atunci²⁴. În cuprinsul raportului său din 27 mai 1877, adresat lui Evarts, el mărturisea – întrucâtva temător în privința reacțiilor românești în eventualitatea modificării propriului statut, parafat și prin aviz turcesc – că va continua să activeze în post, ca și până atunci, doar ca girant al oficiului consular, voind astfel să evite situația dezagreabilă față de localnici pe care promovarea în funcție, cu același aviz al suzeranului, i-ar fi rezervat-o. El prefera, după propria-i declarație, să aștepte numirea și sosirea în țară a unui nou consul american, decât să suporte umilința

diplomatică căreia i s-ar fi expus dacă și-ar fi prezentat acreditarea însoțită de avizul sultanului, imediat după ce România își proclamase deplina neatârnare față de Turcia²⁵.

Important este și faptul că guvernul român, prin ministrul său de externe M. Kogălniceanu, a încercat să cointereneze cabinetul federal de la Washington în privința strictei respectări a libertății de navigație a vaselor comerciale pe Dunăre. În acest sens, la 27 mai, el informa Departamentul de Stat, prin mijlocirea lui Adolph Stern, că turcii puseseră torpile la întâmplare pe Dunăre, periclitând grav navigația comercială, altminteri întreruptă, situație calificată drept intolerabilă și pentru soluționarea căreia considera necesară „o intervenție a Americii”²⁶. Obiectivul urmărit în realitate de Kogălniceanu, prin asemenea intervenție, nu era doar unul economic, cum lăsa a se înțelege, ci unul politic voalat, cu sporită semnificație, pentru că implicarea Statelor Unite în acel caz echivala cu recunoașterea sau validarea, fie și indirectă, a actului de la 9 mai 1877 și, implicit, a noilor raporturi româno-turce.

Peste numai câteva zile, Stern transmitea la Washington copia unei note diplomatice, remisă de același ministru român de externe, reprezentanților puterilor străine la București, informând despre instituirea în țară a legii marțiale pentru delikte comise împotriva securității armatei și a operațiunilor militare²⁷. Kogălniceanu a revenit ulterior cu un apel adresat puterilor europene și Statelor Unite, apel preluat și transmis de Stern la Washington, în cuprinsul raportului său din 14 iunie 1877, vizând efectuarea unor presiuni diplomatice la Constantinopol spre a determina Turcia să pună capăt incursiunilor bandelor de bașibuzuci împotriva satelor românești de la nord de Dunăre²⁸.

Lesne de intuit, situându-se ferm pe poziția strictei neutralități în conflictul balcanic, Statele Unite n-au dat curs nici unuia dintre apelurile primite de la București, chiar dacă Departamentul de Staț a continuat să primească, cu o ritmicitate demnă de laudă, noi și consistente informații din partea lui Stern, atât înainte, cât și după intrarea României în război. Singura măsură dictată de administrația federală, impusă însă prin acțiuni lobiste interne, mai convingătoare, a constat în emiterea unor instrucțiuni speciale pentru ambasadorul american la Constantinopol, Horace Maynard, de a priveghea

îndeaproape asupra situației minorității de rit mozaic din hotarele Imperiului otoman²⁹, asigurând protecția cuvenită tuturor evreilor și îndeosebi celor afectați de război, din România și Serbia.

Despre evoluția ostilităților pe frontul balcanic, autoritățile americane au fost mereu și foarte bine informate, având la dispoziție atât reportajele transmise de corespondenții de război, cât și datele oferite prin rapoartele diplomatice emise din Petersburg, de către Henry Boker și Francis V. Greene, din Constantinopol, de Horace Maynard și Alexander Chambers și din Viena, de John Kasson și William B. Hazen. Preluând însuși, selectiv, bogatele informații vehiculate de corespondenții de presă străini și îndeosebi pe acelea provenind de la J.A. MacGahan (cu care, se pare, se afla în foarte bune relații), cărora le adăuga elemente locale demne de interes mai larg, Adolph Stern și-a onorat cu onestitate (și devoțiune pentru cauza românească) funcția-i consulară, corespunzător atribuțiilor specifice, comunicând mereu Departamentului de Stat tot ceea ce considera util și profitabil pentru apropierea sau comunizarea intereselor între părți.

La 17 septembrie, bunăoară, el scria cu admirație pentru faptele de arme evocate că, „pentru prima oară după două sute de ani, românii au luat parte la război și s-au luptat vitejește“, notând pentru comandantul lor că, „fără îndoială, a studiat cu atenție războiul american în privința atacului asupra redutelor“. Spre final, relua, pentru a întări observația, că „trupele române au luptat strașnic, chiar și miliția, care activa în prima linie a frontului, întrecându-se în bravură cu rușii“³⁰.

Proclamarea independenței naționale, întărită prin faptele de arme ale românilor în Balcani, mereu elogiata de corespondenții de presă și de observatorii din zona frontului, atrăgea după sine, într-o logică firească, „admiterea statului în marea familie a națiunilor și comunicația sa directă și permanentă cu viața, spiritul întreprinzător și hârnicia occidentală. România independentă – mai nota Stern – și cu drepturi egale extinse asupra tuturor cetățenilor ei, obiectiv pentru îndeplinirea căruia Statele Unite puteau juca un rol important binemeritând astfel „recunoștința istorică“ din parte-i, părea destinată a dobândi în Răsărit poziția similară a Belgiei deținută în apusul Europei“³¹.

Consulul sesizase cu precizie mijlocul prin care guvernul

federal putea sprijini România – recunoscând noile realități politice generate de epilogul războiului din Balcani, consemnat prin tratatul de la San Stefano din 19 februarie 1878 – și, implicit, putea stimula progresul raporturilor bilaterale printr-o nouă reprezentare diplomatică la București, corespunzătoare noului statut politic al țării-partener. Din păcate însă, acest statut era perceput într-un fel în interior, unde proclamația de la 9 mai 1877 nu îngăduise dubii sau alternative, și altfel în exterior, unde jocurile de culise diplomatice, acțiunile lobiste și presiunile politice, ilustrate prin deciziile Congresului de la Berlin din vara anului 1878, au impus oarecari rezerve și, în tot cazul, o evidentă și prelungită expectativă a puterilor europene și a Statelor Unite în chestiunea recunoașterii independenței României până la onorarea de către această țară a obligațiilor ce i-au fost impuse prin noul tratat de pace.

În plus, Departamentul de Stat era confruntat în aceeași perioadă, când Europa căuta soluția politică optimă pentru chestiunea orientală, cu diminuarea cheltuielilor la capitolul reprezentării diplomatice în străinătate³², reprezentare ce se voia, paradoxal, extinsă. Din acest punct de vedere, fără a-l neglija și pe celălalt, soluția cea mai potrivită adoptată de secretarul de stat în privința României a constat în menținerea statu-quo-ului, altfel spus, conservarea provizoratului la nivelul consular de reprezentare diplomatică, ceea ce, se înțelege, nu era de natură să satisfacă năzuințele cercurilor politice românești.

Interesat în dobândirea cât mai curândă a recunoașterii oficiale a neatârării, guvernul român a inițiat acțiuni diplomatice directe ori mijlocite care aveau să rodească în cele din urmă.

Lipsită de echivoc, atitudinea tot mai insistentă și tranșantă a lui Adolph Stern în favoarea deschiderii americane spre România a contribuit, evident, la precipitarea acțiunilor și, implicit, a deciziilor. Într-o scrisoare din 15 ianuarie 1879, el comunica președintelui Hayes că poziția sa în România devenise „extrem de delicată” din pricina improvizațiilor diplomatice ce-l aveau ca obiect și care-l plasau, atât față de oficialitățile românești, cât și față de reprezentanții celorlalte țări, în „imposibilitatea îndeplinirii datoriei”. Nu dispera însă, ci își exprima speranța că Statele Unite vor lua act și vor acredita la București un consul general „cel puțin” spre a revigora vechiul consulat” și spre a oferi astfel reprezentantului diplomatic posibilitatea

de a activa „cu mai multă autoritate, prestigiu și eficiență” decât putea conferi, natural, poziția-i inferioară. Totodată, concludea el, de vreme ce celelalte puteri ridicaseră rangul reprezentării lor diplomatice la București, menținerea statutului de agent consular pentru proprii trimiși constituia „un handicap pentru Statele Unite”³³.

Către o soluție convenabilă, râvnită de partea română și oferită de cea americană, avea să se ajungă, cum am menționat deja, prin contribuția notabilă a ambasadorului S.U.A. la Viena, John A. Kasson. Dacă celelalte turnuri de control spre spațiul românesc, Constantinopolul și Petersburgul, erau racordate precumpănitor urmării acțiunilor militare și politico-diplomatice ale beligeranților, Viena constituia atunci – în opinia lui Kasson, mărturisită lui Evarts la 12 noiembrie 1878 – „cel mai liniștit și mai lesnicios post diplomatic” pentru toate țările situate în bazinul dunărean³⁴, cu profitabile deschideri îndeosebi spre București și Belgrad.

Negocierile diplomatice româno-americane, purtate alternativ la Viena și București, s-au încheiat la începutul anului 1880 prin recunoașterea de către Statele Unite (care urmau astfel exemplul Angliei, Franței și Germaniei) a independenței României și prin numirea oficială, la 11 iunie același an, a primului „agent diplomatic și consul general” din partea Washingtonului la București, în persoana lui Eugene Schuyler. În felul acesta, aspirațiile cercurilor politice românești – beneficiind și de convergența prestației în funcția-i consulară a lui Adolph Stern, mult diferențiată de cea a înaintașului său, Peixotto – se materializau, deschizând un capitol nou în evoluția raporturilor bilaterale româno-americane și, totodată, punând punct unei cariere diplomatice suficient de expresivă și de motivată în ansamblul traiectului biografic al cărturarului bucureștean.

De altfel, se poate spune că Stern își încheiase definitiv cariera diplomatică o dată cu debutul amintitelor negocieri, pentru că în cursul anului 1879, după ce își îngrijise sănătatea în stațiunile de la Marienbad și Ostende, se afla la Paris, în compania fratelui mai mic, Iosif, unde își reluase studiile de drept, studii pe care le întrerupsese brusc în 1870. A rămas acolo doar până către sfârșitul anului când, ispășit de hotărârea adoptată de Parlamentul României în privința modificării art. 7 din Constituție, a decis să se întoarcă în țară și să-și depună cererea de naturalizare. Chiar dacă scepticismul i-a însoțit

demersul, convins fiind, pe de o parte, că sistemul adoptat reprezenta încă „un ferment de corupție în viața noastră publică” și, pe de alta, că propriile șanse îi erau diminuate în ipostaza de „deocheat apărător al cauzei evreilor”³⁵, comisia de indigenate, în frunte cu P.S. Aurelian și P.P. Carp, i-a făcut și susținut apoi în plen o recomandare călduroasă, iar Parlamentul – după dezbateri aprinse între susținătorii și adversarii cauzei sale – i-a votat „împământenirea” la 19 ianuarie 1880.

Schimbarea statutului personal, potrivit propriilor mărturisiri, era doar de suprafață. Lăuntric nu simțise vreo modificare notabilă: „De când am învățat a simți și cugeta, m-am știut în gând și simțire român, indisolubil legat de țară prin fire țesute în taina sufletului, pe care nici o putere lumească (nici chiar una legiuitoare!) nu le poate rupe [...]. Dar, prin naturalizarea mea – preciza memorialistul –, act de târzielnică dreptate, recunoaștere a unei stări preexistente, căzuse acel hotar care mă ținea departe de viața publică a țării”³⁶. Judecând însă după argumentele și contraargumentele vehiculate cu prilejul aceluși moment din viață, trebuie observat că, dacă sinceritatea sa în privința simțămintelor patriotice nu poate fi pusă la îndoială, după cum neîndoielnică îi fusese prestația intelectuală de până atunci, în schimb, implicarea sa în activitatea consulatului american din București, reductibilă în ochii denigratorilor săi doar la anii colaborării cu Peixotto, s-a constituit într-un serios handicap, înlăturat, dar nu și uitat, o dată cu părăsirea ipostazei. Aversiunea cercurilor politice românești împotriva fostului consul era încă atât de puternică încât P.P. Carp, adresându-se preopinienților săi din Parlament în dosarul Stern, avertiza: „dacă voiți să puneți păcatele d-lui Peixotto asupra evreilor din țară, atunci nu veți împământeni pe nici unul”³⁷.

Cu riscul repetiției neformale, se cuvine însă a sublinia și în încheiere faptul că, în cazul Stern, experiența consulară și, implicit, secvența biografică circumscrisă acesteia depășește în timp episodul Peixotto din evoluția generală a relațiilor româno-americane. Un fin observator al perioadei, problematicii și protagoniștilor în discuție, el însuși reprezentant al Washingtonului în capitala României, dar cu un veac mai târziu, nota că, prin cumularea anilor în funcție, Stern a fost și a rămas „recordmanul longevității printre toți ceilalți diplomați americani care s-au perindat prin București în secolul al XIX-lea”³⁸.

Încât, dacă în planul cooperării organizatorice pentru crearea lojelor sioniste în România și integrarea acestora în Ordinul Independent B'nei B'rith, legătura lui Adolph Stern cu Peixotto a continuat – cimentată afectiv – până la moartea ultimului, în schimb, sub raport consular-diplomatic, prestațiile celor doi în oficiul bucureștean pot fi și trebuie disociate, nu numai pe fond, ci și ca durată. În absența titularului de la agenție, îndeplinind concomitent și succesiv funcțiile de secretar și de viceconsul girant, Stern a preluat mai întâi neoficial, apoi și oficial funcția de agent consular al Statelor Unite în România, cerând și înlesnind prin demersurile sale, precum s-a văzut, statornicirea relațiilor diplomatice directe, ca etapă superioară raporturilor consulare de până atunci, între cele două țări.

Admițând și motivația diferențiată intim față de cea a autorităților politice românești, evident interesate în recunoașterea internațională a noului statut al României independente și în oficializarea relațiilor diplomatice bilaterale cu o mare putere în devenire care era SUA, poziția și activitatea lui Stern ca agent consular al Washingtonului la București n-au fost total subordonate (ca în vremea lui Peixotto), ci doar conjugate cu obiectivul, esențial și pentru el, al înlăturării tuturor barierelor discriminatorii din calea emancipării politice a coreligionarilor săi. În acest fel, atitudinea oficială a consulului, ilustrată prin rapoartele, informațiile ori sugestiile transmise Departamentului de Stat, nu a contravenit ori stânjenit interesele clasei politice românești, ci dimpotrivă, fapt ce i-a sporit creditul pe un palier, fără a i-l diminua pe celălalt.

După încetarea exercitării funcțiilor consular-diplomatice și după dobândirea cetățeniei, Stern avea să revină în forță acolo de unde în fapt n-a fost plecat vreodată și anume în câmpul culturii, ca și în cel al politicii, afirmându-se și în ipostaza de prim avocat evreu ca un veritabil „Cremieux al României”³⁹. El a rămas până la sfârșitul vieții (1931) un om al culturii eclecticice, la curent cu tot ce filosofia și literatura modernă produceau mai valoros, păstrându-și neștirbite însușirile combative ale politicianului versat și ale militantului neobosit pentru eliminarea discriminărilor pe criterii etnice din societatea românească⁴⁰.

NOTE

¹ Dr. Ad. Stern, *Din viața unui evreu român*, București, 1915, p. 8.

² Idem, *Însemnări din viața mea*, București, 1921, p. 10.

³ Pentru detalii, vezi Dumitru Vitcu, „Momentul” Peixotto în evoluția raporturilor româno-americane (1870-1876), în AIIAI, XXIII2, 1986, p. 733-742.

⁴ Dr. Ad. Stern, *Din viața unui evreu român*, p. 83.

⁵ Pe larg, la Mihai Timofte, *România la 1870-1871. Monarhie sau republică?* Iași, 1996, p. 3-89.

⁶ Dr. Ad. Stern, *op.cit.* p. 92.

⁷ Simon Wolf, *The Presidents I have known from 1860 to 1918*, Washington, Byron S. Adams, 1918, p. 74-75. Reputat om politic și diplomat versat, Simon Wolf se arătase uimit și prevenitor în fața deciziei Departamentului de Stat de a-l nominaliza pe Peixotto pentru funcția consulară din România și, intuindu-i ori încercând a-i stăvili entuziasmul pe un teren expus imprudențelor, îi scria acestuia din urmă în cuprinsul unei epistole confidentiale: „Ca misionar, guvernul nostru nu-ți poate oferi nici un fel de protecție. Cum nu sunt asigurate taxe ori salarii aferente, misiunea nu are șanse de reușită. Nu fi ridicol în fața lumii și crede-mă, când îți spun, că ar fi greșit să cerem guvernului federal să ne sprijine ca evrei. În calitate de cetățeni americani, suntem îndreptățiți să cerem, dar nimic incompatibil cu practica dreptului internațional” (cf. Llyod P. Gartner, *Roumania, America and World Jewry: Consul Peixotto in Bucharest, 1870-1876*, în *AJHQ*, LVIII, nr. 1, 1968, p. 46. Vezi și Paul D. Quinlan, *Early American Relations with Romania, 1858-1914*, în *CSP*, vol. XXII, nr. 2. June 1980, p. 191).

⁸ Dumitru Vitcu, *op.cit.*, p. 737-738.

⁹ Dr. Ad. Stern, *op.cit.*, p. 114.

¹⁰ Paul D. Quinlan, *op.cit.*, p. 193. Vezi și Lloyd A. Cohen, *Peixotto and the Beginnings of American-Romanian Diplomacy, 1870-1876*, în vol. *100 Years of American-Romanian Relations*, edited by Radu R. Florescu, Roma, Nagard, 1980. p. 30.

¹¹ Lloyd P. Gartner, *op.cit.*, p. 75-79; Dumitru Vitcu, *Chestiunea evreiască în relațiile româno-americane timpurii*, în *SAHIR*, I, București, 1996, p. 183-184.

¹² Dr. Ad. Stern, *op.cit.*, p. 142 și urm.

¹³ C. Bușe, *The First American Consuls in Romania (1858-1878)*, în *RREI*, nr. 1 (7), 1970, p. 78.

¹⁴ AICB, Microfilme SUA, T. 285, vol. 2. rap. 95 din 25 octombrie 1875.

¹⁵ Dr. Ad. Stern, *op.cit.*, p. 184.

¹⁶ *Ibidem*, p. 186-187.

¹⁷ *Ibidem*, p. 188.

¹⁸ *Ibidem*, p. 191.

¹⁹ C. Bușe. *op.cit.*, p. 99.

²⁰ David B. Funderburk, *United States Policy toward Romania, 1877-1878*, în *RRH*, XVI, nr. 2, 1977, p.312.

²¹ Samuel Flagg Bemis, ed. *The American Secretaries of State and their Diplomacy*, III, New York, Pageant Book Co., 1958, p. 244.

²² Apud David B. Funderburk, *op.cit.*, p. 313.

²³ *Ibidem*, p.313.

²⁴ *Ibidem*, p. 314; Constantin Bușe, *op.cit.*, p. 96-98.

²⁵ David B. Funderburk, *op.cit.*, p. 314.

²⁶ Constantin Bușe, *op.cit.*, p. 99; Richard V. Burks, *Roumania and the Balkan Crisis, 1875-1878*, în „*Journal of Central European Affairs*“, vol. II (1942), nr. 2, p. 119-134.

²⁷ Constantin Bușe *op. cit.*, p. 99; Ion Stanciu, Paul Cernovodeanu, *Distant Lands: The Genesis and Evolution of Romanian-American Relations*, East European Monographs, Boulder, Colorado, 1985, p. 199.

²⁸ David B. Funderburk, *op.cit.*, p. 314.

²⁹ Ion Stanciu, *John Kasson, diplomația americană și independența României (1877-1880)*, în *RdI*, nr. 6/1977, p. 1037; idem și Paul Cernovodeanu, *op.cit.*, p. 199-200.

³⁰ *Independența României. Documente*, vol. II partea a II-a, *Corespondență diplomatică străină* (mai 1877 – decembrie 1878), București 1977, p. 169-170; David Funderburk, *op.cit.*, p. 314-315.

³¹ Stelian Popescu-Boteni, *Relații între România și SUA până în 1914*, Cluj-Napoca, 1980. p. 57; Ion Stanciu, Paul Cernovodeanu. *op. cit.*, p. 200; Constantin Bușe, *op.cit.*, p. 100.

³² Edward Younger, *John A. Kasson. Politics and Diplomacy from Lincoln to McKinley*. State Historical Society of Iowa, Iowa City, 1955, p. 287.

³³ David B. Funderburk, *op. cit.*, p. 315.

³⁴ Apud Ion Stanciu, Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 201.

³⁵ Adolphe Stern, *Însemnări din viața mea*, vol. II, București, 1921, p. 3-4.

³⁶ *Ibidem*, p. 9.

³⁷ *Ibidem*, p. 8.

³⁸ David B. Funderburk, *op. cit.*, p. 312.

³⁹ Adolphe Stern, *Însemnări din viața mea*, p. 12.

⁴⁰ Pentru detalii, vezi: *Encyclopaedia Judaica*, vol. 15, Jerusalem, 1978, p. 381; *Dicționarul literaturii române de la origini până în 1900*, București, 1979, p. 812; Henry Marcus, *Dr. Adolphe Stern*, în „Adam“, III, București, nr. 43, noiembrie 1931, p. 9-11.

În lunga și tumultoasă istorie a evreilor din România modernă s-au înregistrat câteva episoade tensionate, care și-au găsit dezlegarea în fața justiției din acea vreme. Dincolo de interesul pe care astfel de episoade l-ar putea stârni pentru specialiștii preocupați de istoria dreptului, procesele implicând locuitorii evrei din România constituie, în opinia noastră, și o bună sursă istorică, având în vedere bogăția de informații din cele mai diverse pe care aceste procese le oferă despre comunitățile evreiești și localitățile în care acestea rezidau, despre mentalitățile epocii, atitudinea opiniei publice, implicațiile interne și externe ale acestora ș.a.m.d. Într-o anumită manieră, astfel de momente pot fi catalogate ca fiind mici radiografii ale unor comunități integrate în ansamblul societății noastre moderne, de aici și valoarea lor documentară de necontestat. Ne propunem, în cele ce urmează, să ne oprim asupra unui astfel de eveniment juridic, procesul locuitorilor din Darabani, proces desfășurat într-o perioadă extrem de importantă pentru întreaga noastră istorie, și anume, perioada războiului de independență din 1877-1878.

La mai puțin de două săptămâni de la proclamarea independenței de stat a României, mai precis în seara zilei de duminică 22 mai 1877, izbucnește la Darabani – în nordul Moldovei – un serios conflict care antrenează locuitorii evrei și români ai târgului, țărani din împrejurimi precum și slujitorii de la curtea marelui proprietar funciar pe moșia cărui a luat naștere târgușorul moldav, devenit *stetl* la mijlocul secolului trecut. Gravitatea conflictului, implicațiile sale interne și externe, ca și amploarea lor, determină trimiterea la fața locului a procurorului general al Curții de Apel din București, N.A. Berzu, însărcinat cu anchetarea și instrumentarea cazului. Ca urmare a anchetei, se stabilește judecarea procesului în fața Curții cu Jurați din Dorohoi. Procesul, desfășurat la mai bine de un an de la incidente (2-14

septembrie 1878) a fost unul din cele mai mari ale timpului: a durat 12 zile, a implicat 68 de acuzați, 193 de martori, s-au redactat 11 volume de dosare iar durata anchetei s-a întins pe 16 luni. Personalități marcante ale momentului și ale istoriei noastre au fost implicate în calitate de avocați la acest proces. Astfel, Titu Maiorescu, Lapedatu și Săvinescu au fost avocații târgoveților evrei, iar Nicolae Ionescu, Alexandru Gheorghiu, Pantazie Ghica, Nicolae Voinov, Alexandru Holban și George Cimara au reprezentat țărani și marea proprietate. Mulți dintre cei enumerați mai sus erau lideri politici (Titu Maiorescu – Partidul Conservator, Nicolae Ionescu – Frațiunea Liberă și Independentă), parlamentari (Voinov, Gheorghiu, Holban sau foști înalți magistrați (Lapedatu), lucru care a dat, desigur, o notă distinctă procesului judecat după Congresul de pace de la Berlin.

Care au fost însă evenimentele care au condus la conflictul din mai 1877 și implicit la acest proces? Fostul sat Căbicieni, atestat încă din vremea lui Bogdan Lăpușneanu Voievod la 20 iunie 1569¹, capătă noua denumire Darabani în primele două decenii ale secolului trecut. Nicolae Filipescu Dubău, personaj implicat și în evenimentele despre care vom vorbi, primar în repetate rânduri al localității, scria în lucrarea sa, *Dicționar geografic al județului Dorohoi*: „Târgușorul Darabanilor, a cărui veche denumire ca sat era Căbicieni, a căpătat numele de astăzi de la corpul darabanilor, care avea o căpetenie în acest sat. Ca târgușor a fost înființat oficial de Marele Logofăt și General Theodor C. Balș, proprietarul moșiei, deoarece avea o poziție favorabilă comunicând cu Rădăuți, Ștefănești și satele din jurul Prutului, precum și cu Herța și Mamornița”². Într-adevăr, la 21 iunie 1837, Theodor C. Balș obține, de la Domnul Mihail Sturza, *Hrisovul Gospodarului* Nr. 28, prin care se autoriza înființarea târgului. Doi ani mai târziu, la 16 octombrie 1839, intervine o înțelegere între proprietarul moșiei, Th.C. Balș și târgoveți, printre care și mulți evrei veniți din statele vecine și care deja se așezaseră în târg, învoială care reglementa drepturile și obligațiile părților³ în raport cu normele existente și cu contextul general al dezvoltării economico-sociale a țării din acel moment. Nerespectarea clauzelor învoielii, încheiată pe o durată de 25 de ani, ducea la izgonirea din târg, deci de pe moșie. De altfel, este binecunoscut faptul că Darabani nu au fost un caz singular, multe din târgușoarele din Moldova superioară urmând aceeași cale. În

1872, după o perioadă în care moșia fusese arendată rând pe rând unor diverse persoane, moșia intră în posesia fiicei lui Th.C. Balș, Smaranda (Esmeragda), căsătorită cu avocatul grec George Cimara, membru al baroului ieșean și deopotrivă membru al Partidului Național Liberal. În acest moment, învoiala din 1839 devenise caducă și mulți dintre negustorii evrei, dar și români, nu-și mai plăteau „bezmenul“, diminuând astfel considerabil veniturile proprietății. Mai mult, prin puterea economică dobândită, târgoveții considerau că se aflau deja pe poziții de egalitate cu marea proprietate. Structura ocupațională a târgului se prezenta astfel în anul 1877: „populația Darabanilor se împarte, după meserii, în modul următor: 43 cârciumari jidovi, 2 creștini; 7 casapi jidovi, 3 creștini; 11 ciubotari jidovi, 4 creștini; 9 talpalari jidovi și 8 cojocari , 4 creștini[...] 40 de negustori de diferite obiecte jidovi, 12 făinari jidovi, 20 croitori jidovi, [...] restul de jidovi sunt geambași și samsari“⁴. Aceeași sursă ne spune că la 1877: „târgușorul Darabani, districtul Dorohoi, cuprinde 275 gospodari creștini și 318 jidovi, care posedă locuri de casă și dughene cu plata de lezmân pe fiecare an“ și că, de asemeni, „există o școală română de băieți, cu trei clase și o școală de fete cu două clase [...] o biserică ortodoxă și opt sinagogi evreiești“⁵.

Conflictul dintre târgoveți, în marea lor majoritate evrei, și proprietarul moșiei s-a acutizat treptat, chestiunile de ordin economic dovedindu-se a fi cauza primordială a tensiunilor și a conflictului ce a izbucnit în luna mai a anului 1877. Astfel, încă în februarie 1875, George Cimara acționează în judecată, în fața tribunalului din Dorohoi, 607 bezmenari, cerând anularea învoielii din 1839 și restituirea suprafețelor deținute de aceștia în *hinterland*-ul târgului. Tergiversarea unei hotărâri și, mai apoi, câștigul dat în cauză proprietarului determină un prim conflict la 29 august 1876 între slujbașii moșiei și târgoveții evrei. Incidentul este anchetat de procurorul general Remus Opreanu și lucrurile par a intra în normal pentru o vreme. Redeschiderea violentă a conflictului este prilejuită de desfășurarea alegerilor comunale de la 21 mai 1877, alegeri câștigate, pentru a șaptea oară, de Nicolae Filipescu-Dubău, cel care era perceput de târgoveți ca fiind omul de casă al proprietarului George Cimara. A doua zi, duminică 22 mai, zi de târg, cearta banală intervenită între un om al moșiei, Dumitru Frunzuc și negustorul evreu Zeilic Cușmar a

constituie scânteia unui conflict care a cuprins întreaga localitate. Așa cum se arată în actul de acuzare întocmit de procurorul general N.A. Berzu: „servitorii casei Darabanilor în fruntea cărora se afla administratorul moșiei, Panait Augustin (grec de origine – n.n.), secundat de vătaful Dimitrie Tomopolo (tot grec, de altfel cunoscut în zonă sub numele de Dimitrie Grecul – n.n.) și de ceilalți vătafi și feciori boierești, între care cei mai principali (*sic!*) agenți executori au fost Dimitrie Silvestru, Gheorghe și Ioan Armeanu, fiind mai interesați în cauză [...] își adună o ceată de oameni, ce era organizată mai înainte în scop de a bate pe evrei și a le devasta magazinele și casele”⁶. În același act de acuzare se preciza că unii din oamenii adunați la iarmaroc: „profită de ocaziune și iau pe sub ascuns de proprietari parte din obiectele aruncate” în stradă de către devastatori. Avem de-a face deci cu două categorii de acuzați: unii, oameni de curte ai proprietarului George Cimara, care au provocat incidentele și alții, țărani veniți la târg, acuzați de delictul de furt. Din probele administrate la dosar în urma anchetei rezultă că incidentul din 22 mai 1877 a fost organizat de proprietar cu sprijinul și colaborarea directă a oamenilor săi apropiați, vechilul și vătafii, incidentul implicând și un grup de țărani. Scopul urmărit de proprietarul George Cimara era înlăturarea târgoveților străini de pe moșie, târgoveți care se opuneau plății bezmenului. De fapt, oponenții proprietarului erau târgoveții evrei bogați care concureau cu succes marele proprietar funciar. Evident, în conflictul declanșat au căzut victime atât o parte a evreilor, cât și țărani români din comună. Un bilanț al incidentului din 22 mai 1877 arăta că: „Triste au fost consecințele acestui act brutal. Peste 160 de case au fost deteriorate și jefuite de ceea ce conțineau; peste 30 de evrei au fost puși în cură medicală pentru căutarea și curarisirea rănilor și leziunilor ce primiseră din bătăile și atacurile devastatorului”⁷.

Intervenția autorităților a fost promptă și energică. Într-o notă adresată agenților diplomați români din capitalele europene, ministrul Mihail Kogalniceanu sublinia: „servitorii lui (Cimara – n.n.), greci ca și dânsul, s-au aruncat asupra evreilor din Darabani rânind câțiva dintr-înșii și prădând casele lor. S-au luat măsuri energice și s-a trimis la fața locului procurorul general împreună cu trupe. După constatarea faptului vinovații vor fi pedepsiți”⁸. Într-adevăr, instrucția judecătorească făcută la Darabani a dus la arestarea a 360 de persoane

care au stat închise preventiv 16 luni. George Cimara, nefiind în localitate, a fost arestat pentru 28 de zile abia la întoarcerea lui de la Iași. În schimb, soția sa, Smaranda Cimara a fost arestată la domiciliu pentru mai bine de 11 luni. Evident, slujitorii curții, greci de origine, au fost arestați, aceeași soartă având-o și un număr mare de țărani care, în cele din urmă, se vor dovedi nevinovați.

După două amânări succesive (22 iunie 1878 și 16 iulie același an) procesul se deschide la 2 septembrie în fața Curții cu Jurați la Dorohoi, incidentul de la Darabani fiind calificat de reprezentanții justiției drept crimă de devastare și jefuire. Curtea a fost prezidată de magistratul Zamfirescu de la Curtea de Apel din Iași iar Ministerul Public a fost reprezentat de T. Mândru, procuror general al Curții de Apel din Iași și Lascăr Dimitriu, procuror al Tribunalului din Dorohoi. Târgoveții evrei, constituiți în parte civilă, au fost reprezentați de Titu Maiorescu, Lapedatu și Savinescu care au formulat cererile de condamnare și despăgubire. Acuzații au fost apărați de Nicolae Ionescu, Nicolae Voinov, Alexandru Gheorghiu, Alexandru Holban, Pantazie Ghica și George Cimara.

O relatare amănunțită a procesului cu toate fazele sale procedurale ar fi inutilă în contextul demersului nostru, de aceea ne vom limita, la câteva chestiuni care pot lumina mai bine ceea ce s-a întâmplat în epocă în jurul incidentului de la Darabani. De altfel, însăși desfășurarea procesului la mai bine de un an de la producerea evenimentelor, după ce opinia publică internă și internațională fusese deja avizată și manipulată în varii forme de publicațiile vremii, după ce martorii fuseseră deja contactați și instruiți de ambele părți, după ce implicațiile politice ale procesului deveniseră evidente prin angajarea directă a unor figuri importante ale elitei politice românești aparținând taberei conservatoare și celei liberale, toate acestea dovedesc că interesul pentru acest proces a depășit evident caracterul său strict juridic. Aspectele cele mai importante și, în același timp, cele mai relevante din punct de vedere istoric și al analizei situației generale a minorității evreiești din România rezultă din intervențiile avocaților celor două părți. Trebuie amintit aici faptul că procesul se desfășura după ce Congresul de pace de la Berlin își încheiase lucrările și urmare a acestuia clasa politică românească era chemată să dea o dezlegare „chestiunii evreiești“. Ne aflăm deci, cronologic, într-o perioadă

„fierbinte“ a dezbatelor din societatea românească cu privire la minoritatea evreiască și la drepturile ce i se cuveneau acesteia.

Ca să înțelegem mai bine atmosfera în care s-a judecat procesul locuitorilor din Darabani este suficient să amintim câteva din ecourile pe care incidentele din 22 mai 1877 le-au avut în țară și, mai ales, în străinătate. Știrile despre acest eveniment s-au răspândit rapid și urmarea a fost o suită de comentarii și luări de poziție în presa internațională, pe linia unei mai vechi atitudini⁹, de critică acerbă a autorităților române și de acuzare directă a societății românești de antisemitism.

După producerea incidentului, prefectul județului Dorohoi, I. Russet, a informat guvernul, iar Mihail Kogălniceanu, ministrul de externe, a adresat o notă agenților diplomatici români din capitalele europene relatând pe scurt faptele. Știrea a fost rapid preluată de mediile de informare străină care au interpretat-o drept o nouă crimă și un pogrom organizat sub oblăduirea autorităților române. Smaranda Cimara era numită în presa italiană „la barbara greca“, iar la Paris incidentul era prezentat astfel: „La 22 mai o ceartă cu bătaie izbucnește între evrei pe de o parte și greci și țărani pe de altă parte; țăranii aproape toți beți au bătut violent pe evrei și au jefuit prăvăliile lor“¹⁰. Un raport diplomatic ajuns la guvernul elvețian care tocmai ratificase o convenție comercială cu România conținea și următoarea informație: „O nobilă damă, Smaranda Cimara, se scoboară într-o dimineață, din castelul său cu revolverul în mână și ajutată de servitorii săi și de țăranii din satele vecine, atacă deodată pe jidovii pașnici din micul târg Darabani“¹¹. Dacă astfel de informații conțin unele adevăruri și se află în legătură cu incidentele de la Darabani, altele, cu totul fanteziste, apărute în *Neue Freie Presse* și *Le Monde Illustré* dau imaginea unor orori fantastice. Astfel, publicația din urmă, însoțea textul următor: „sângele curgea în valuri la Darabani și grecii din serviciul proprietății împușcă cinci evrei și-i tăiaseră în bucăți cu iataganele lor“¹², cu o litografie reprezentând trupele române (dorobanți), împușcând evrei pe străzile Botoșanilor. Mai mult, sunt inventate incidente criminale la Giurgiu, Iași și Botoșani pentru a sensibiliza opinia publică internațională și guvernele marilor puteri cu scopul de a interveni în sprijinul evreilor persecutați. Evident, toate acestea făceau parte din arsenalul

propagandistic folosit pentru persuadarea marilor puteri în scopul intervenției acestora pentru acordarea drepturilor depline evreilor la viitorul congres al păcii, ce urma să pună capăt noii faze violente a „chestiunii orientale“, războiul ruso-româno-turc din 1877-78.

Este interesant de subliniat faptul că acest incident nu a avut conotații religioase, lucru recunoscut și de avocatul părții civile, Titu Maiorescu care spunea în cursul procesului: „Dar am da dovadă sigură că Românii n-au dat acestei nenorocite întâmplări caracterul unei persecuții religioase“¹³. Această declarație a fost făcută în ciuda faptului că în actul de acuzare, printre altele, se arăta că: „adevărata cauză care a produs acel dezastruos efect a fost între parte din evreii domiciliați în târgușor, și între parte din locuitorii din satul și târgul Darabani, domina o ură neîmpăcată în parte din cauza moravurile acelor evrei fiind încă în stare primitivă îi fac să trăiască în mod prea exclusivist, față de ceilalți locuitori din comună“¹⁴. Într-o interesantă și frumoasă monografie a Darabanilor, scrisă de avocatul Emil Costeanu în perioada interbelică, se remarcă: „Tematica religioasă, deosebirile de credință dintre creștinii și evreii dărăbăneni, care n-a lipsit a fi pusă în dezbaterile procesului de la Darabani, socotim că nici nu merită a fi amintită măcar, întrucât deosebirile de credință – atâta vreme cât nu au un suport de ordin economic – n-au provocat nicicând conflicte. La Darabani credințele – creștină și judaică – au fost și au rămas raporturi de prietenie“¹⁵. Avocații părții civile (târgoveții evrei) au demonstrat în pledoariile lor și probând cu martori că adevărații vinovați trebuie căutați la curtea proprietarului care a instigat conflictul și care a indicat oamenilor lui drept dușmani nu numai pe evreii care refuzau plata bezmenului, ci și pe negustorii români aflați în această situație, cum era cazul lui Gheorghe Ionescu, spre exemplu. Lipsa autorităților târgului, plecate la Rădăuți în acea zi, precum și modul în care conflictul s-a extins ne face să credim varianta premeditării conflictului de către oamenii marii proprietăți.

Avocații apărării și-au construit cazul încercând să demonstreze că adevărații instigatori au fost târgoveții evrei bogați care nu și-au plătit bezmenul și au fost nemulțumiți că la primărie nu a fost ales candidatul lor. Evident, aceștia și, mai ales, Nicolae Ionescu, deputat și, în același timp, șeful Frațiunii Libere și Independente nu au uitat să invoce în pledoariile lor cunoscutele

teme ale „invaziei” evreiești, ale subjugării economice a românilor, a presiunilor externe și ale amestecului presei internaționale și a marilor puteri. O poziție interesantă, datorită implicării sale directe și nemijlocite, a avut-o George Cimara, proprietarul moșiei Darabanilor și, în același timp, avocat al oamenilor săi și al țăranilor implicați în proces. Apărându-și soția și oamenii, Cimara invocă atitudinea sa generală față de evreii din Darabani cărora nu le-a solicitat bezmen pentru sinagogi și cimitir, pe care i-a ajutat atunci când târgul a fost cuprins de flăcări cu ocazia unui incendiu. Mai mult, dovedind o bună cunoaștere a legii el se folosește cu abilitate de transformările moderne aduse legilor românești, argumentând astfel de ce nu este de acord cu prelungirea învoielii din 1839 expirate încă din 1864: „Domiile voastre, domnilor jurați, știți că legea nouă privește cu defavoare contractele de amfiteoză care prin prestațiunile ce se stipulează, prin dările directe și indirecte, crează între proprietari și amfiteoți apariția unor relații feudale [...]. Eu ca unul ce cunosc legea și vroiesc a o respecta, mă împotrivesc a reînnoi un contract contrar legii, a prezenta niște relațiuni condamnate de legiuitor”¹⁶. La rândul său, speculând momentul, George Cimara nu uită a-i condamna pe Kogălniceanu și hotărârile Congresului de pace de la Berlin.

După pledoariile apărării din ultimele două zile ale procesului (13 și 14 septembrie 1878) se pronunță verdictul care este nefavorabil părții civile. Curtea cu Jurați respinge toate capetele de acuzare și, în consecință, toți acuzații sunt puși în libertate. Cererile de despăgubire formulate de ambele părți sunt respinse prin compensare, iar partea civilă este obligată la plata cheltuielilor procedurale și taxa portăreilor, urmând ca sumele cheltuite pentru cazarea juraților să fie suportate de stat. Este astăzi evident că acest verdict a fost influențat de contextul general și de situația din țară și a fost, cel puțin în parte, nedrept, deoarece nu i-a pedepsit pe oamenii marii proprietăți, adevărații instigatori și actori ai conflictului și nici nu a acordat despăgubiri negustorilor păgubiți. Atitudinea juraților a fost influențată profund și de faptul că unii târgoveți evrei bogați au depus mărturie în favoarea lui Cimara și a oamenilor săi, aliindu-se cu aceasta împotriva coreligionarilor. Un astfel de caz a fost cel al lui Marcu Bacal Weinstein care a susținut că Cimara a ajutat constant pe evreii din târg.

De altfel, el a și fost excomunicat de către comunitatea evreiască din Botoșani pentru faptul de a fi depus mărturie în favoarea proprietarului.

În încheierea intervenției noastre se cuvin formulate câteva concluzii:

1. Procesele care au implicat minoritari evrei în perioada modernă a istoriei noastre sunt o importantă sursă documentară pentru reconstituirea unor episoade semnificative din tumultoasa istorie a acestora pe pământul românesc.

2. Procesul locuitorilor din Darabani în fața Curții cu Jurați din Dorohoi, alături de mai vechiul proces de la Buzău (urmare a incidentelor de la Cahul și Vâlcov) și de altele, ale epocii, au intervenit în momente cheie ale istoriei noastre, au polarizat atenția și interesul opiniei publice din țară și din străinătate, au stârnit dezbateri și luări de poziție în mediile politice românești și internaționale.

3. Conflictele care au ajuns în fața justiției de la noi având ca actori pe evrei alături de români nu au avut în general ca fond problema religioasă, ci una economică. Chestiunile religioase au fost invocate doar cu scop propagandistic.

4. Procesul locuitorilor din Darabani a pus în evidență faptul că adevăratul conflict a fost cel intervenit între marea proprietate și târgoveții evrei bogați, ca urmare a procesului general al modernizării, și nu între evrei și țărani români care au fost masa de manevră. Mai mult, cei cu adevărat implicați nici nu erau etnici români. În micro, situația de la Darabani era repetabilă în orice stethl din Nordul Moldovei în condițiile de atunci.

5. Verdictul dat de Curtea cu Jurați este contestabil din perspectiva zilei de astăzi, dar el este un bun indicator al situației generale din România de atunci, un semnal al mentalităților epocii, al modului în care opinia publică și elita politică românească au înțeles să răspundă „chestiunii evreiești“ aflată într-o fază acută în acel moment.

6. Procesul locuitorilor din Darabani a fost ultimul mare proces din perioada istoriei moderne a României (atât prin

durată, cât și prin implicații) în care a fost parte activă o comunitate evreiască în ansamblul său, semn că după cucerirea și recunoașterea independenței țării, întreaga „chestiune evreiască“ va căpăta noi sensuri și noi dimensiuni în ansamblul procesului modernizării societății noastre.

NOTE

¹ ASI, Colecția Documente, CCCL-16.

² N. Filipescu-Dubău, *Dicționar geografic al județului Dorohoi*, Iași, 1891, p. 68.

³ Vezi, *Documente privitoare la istoria economică a României – Orașe și târguri – 1776-1861*, Moldova, seria A, vol. II, p. 234-235.

⁴ *Procesul locuitorilor din Darabani înaintea Curții cu Jurați din Dorohoi*, F. Gobl, București, 1879, p. 3.

⁵ *Ibidem*, p. 3-4.

⁶ *Ibidem*, p. 14.

⁷ *Ibidem*, p. 15.

⁸ *Apud Procesul locuitorilor....*, p. 292.

⁹ C. Turliuc, *Marile puteri și problema naționalităților în România 1866-1918*, în vol. *Itinerarii istoriografice*, 1996, p. 166-190.

¹⁰ Verax (R. Rosetti), *La Roumanie et les Juifs*, Bucarest, 1904, p. 29.

¹¹ *Apud Procesul locuitorilor...*, p. 449.

¹² *Ibidem*, p. 454.

¹³ *Ibidem*, p. 139.

¹⁴ *Ibidem*, p.14.

¹⁵ Emil Costeanu, *Din trecutul Dărabaniilor*, mss., 1937, p.178.

¹⁶ *Procesul locuitorilor...*, p. 414.

TIPOLOGIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI EVREIESC ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Liviu ROTMAN

Dorința mea este de a prezenta o radiografie a formelor școlare ale lumii evreo-române într-o perioadă de schimbări dramatice ale peisajului social evreiesc, în sensul „deschiderii” sale, a „ieșirii din Ghetoul autoimpus”, într-un cuvânt, al modernizării sale.

Am considerat necesar acest fapt, dat fiind că:

a. este o perioadă de creștere a importanței școlii în mentalul colectiv evreiesc, în strategia generală a microcosmosului evreiesc problema școlii devine prioritară;

b. are loc o creștere cantitativă a rețelei școlare evreiești: asistăm la înființarea de școli în cele mai îndepărtate și mici așezări în care locuiau evrei;

c. are loc o diferențiere tipologică a școlii evreiești;

d. în diversele izvoare ale vremii, în special în cele ale autorităților școlare românești, aceste școli sunt privite „în bloc”, fără a se sesiza diferențele – de multe ori calitative – între diversele forme. Din această cauză această diversificare în fenomenul școlar evreo-român.

În clasificarea ce o facem vom opera cu câteva criterii:

a. tipul de finanțare a școlii. În acest sens putem vorbi de o școală particulară, inițiativa particulară și școala publică, întreținută de colectivitate, fie că e vorba de comunitate, fie de diverse forme de organizare evreiască: societăți, epitropii, loji masonice etc.

Trebuie arătat că încă în perioada anterioară celei de care ne ocupăm exista o formă școlară susținută de comunitate: Thalmud Thora, cunoscută și sub numele de „școală pentru copii săraci”. Dar forma predominantă era școala confesională particulară, care era, din punct de vedere al organizării, o afacere privată, în care un institutor – ce trebuia să aibă o diplomă de capacitate a unei forme școlare religioase sau doar o diplomă din partea unui rabin „*mecubal*”

(recunoscut!), iar într-o perioadă mai târzie, spre mijlocul secolului al XIX-lea. o diplomă de bună purtare, din partea autorității locale.

Raportul între cele două forme avea să se încline cert în favoarea celei publice, ea putând fi un cadru adecvat modernizării actului școlar.

Până la mijlocul secolului al XIX-lea, avem de-a face cu o singură formă de învățământ evreiască, cea tradițională a *hederim*, cunoscută în întreaga Europă Centrală și Orientală. Această formă este adusă de evrei, în timpul imigrării, dinspre Galiția și Polonia, o dată cu portul, obiceiurile etc. Una din descrierile clasice ale *heder*-ului galițian, și în același timp o luare de atitudine – anti! – o avem de la I. Barash.

.....iată aproximativ, mersul studiilor din *heder* [...]. Acest studiu reclamă un timp enorm de 12 sau 13 ani, de la vârsta de patru ani, până la 16 sau 17, și dă de lucru sărmanilor copii, zi și noapte!

Intelectualul modern, dornic de înnoire a poporului său, Barasch e foarte critic cu această formă de învățământ: „Pedagogia lor este cât se poate de jalnică”². Descrierea negativă a *hederimului* avea să devină un clișeu de gândire al majorității intelectualilor evrei, ce se preocupă de școală.

Dar imaginea cea mai sumbră dar și cuprinzătoare a *heder*-ului o avem de la reprezentantul lui *Alliance Israelite Universelle*. Is. Astruc. Iată cum este descris de acesta, *heder*-ul din Botoșani: „intram în curtea umedă. Iată că la apropierea noastră, copiii avertizați de un pericol iminent, se îngărămădesc, se precipită, spre a se salva, și se ascund unii în spatele celorlalți sub o scară, fără stabilitate, alții într-o trapă, un soi de peșteră. Stăpânul locului, apare urmat de soție, de fetele sale, mamă, soacră... Dacă vom coborî patru trepte ne aflăm în sala de clasă, unde învață 38 copii. Cu pământ pe jos, de 4 m lungime, și două lățime... Într-un colț se află un leagăn, într-un altul, o mașină de gătit”³.

Starea precară a școlii-*hederim* era expresia unui grad avansat de pauperitate a unei părți importante a populației evreiești din România. În același timp, trebuie făcută specificarea că starea deplorabilă a acestor școli nu era foarte diferită de cea a școlilor românești. Citind diversele rapoarte ale vremii, nu poți să nu fii frapat de asemănarea între *heder* și școala din Humuleștii lui Creangă, după cum temutul baston – exagerat de mult folosit de *melamed* nu era

diferit de biciul supranumit „sfântul Nicolae“. Și, mergând pe același fir, ce bine se potrivește atâtor instituții școlare evreiești, memorabila formulă a lui Ion Creangă: „Dar așa săraci, ca anul acesta, ca anul trecut, și de când suntem, nu am fost niciodată“⁴.

Interesant este fenomenul „ieșirii“ din *hadarim*. Forma nouă, modernă a școlii evreiești se naște din lumea *hadarim*-ilor, folosind experiența unor institutori, spațiul fizic etc. Firește, fenomenul nu este general: parte din vechile instituții se conservă în vechea formulă, parte însă va răspunde la noile exigențe ale societății: fie că e vorba de presiunea noii elite, fie, în unele părți, de dorința părinților, fie că e vorba de experiența cotidiană a unor institutori, ce percep necesitatea schimbării. Exemplele sunt numeroase: la un moment dat, se adaugă la materiile tradiționale ebraice, limba română, elemente de bază de matematică etc. La această schimbare un anume rol vine și din afară, din ambianța școlii românești, influență ce ia uneori și forma presiunii a diverse autorități. Astfel, de exemplu, Moise Vogel, din Iași, ce înființase în 1850, un *heder*, adăuga la materiile tradiționale, în 1869, materii din programa școlilor primare românești⁵. Și exemplele pot continua. Avem de-a face cu o școală premodernă, în general particulară, a cărei proliferare în anii '60 și '70 este lentă, dar sigură.

Dar nu întotdeauna școala „nouă“ apare în cadrul vechii structuri școlare, ea poate apărea pe teren gol. Este cazul primelor școli publice evreiești, ce iau ființă în 1851, la București, și respectiv, în 1852, la Iași.

Școala modernă românească are și ea două forme:

a. cea publică, întreținută de comunitate sau de o anume autoritate ce reprezenta o colectivitate: diverse societăți, de binefacere, culturale, loji masonice etc;

b. cea particulară, care prezintă sub forme și nume diferite: internat, pension, institut. Ele erau inițiativa particulară a unui întreprinzător, ce putea fi, sau nu, posesor al unor cunoștințe sau calificări pedagogice. Nivelul acestora era foarte diferit, în trecut putem aminti, de câteva, din acestea ce s-au caracterizat printr-un înalt nivel de predare: la București, institutul Ludwig, înființat în 1864, de Eduard Ludwig. Ludwig era absolvent al seminarului pedagogic din Lemberg⁶ – activitatea acestuia avea să fie continuată după 1901 de

Abraham Goldenberg. La Iași, poate fi amintit institutul Schertzer, ce este înființat în anii '80, ce își întemeia programa pe cea a școlilor românești, limba ebraică fiind limba străină la alegere, ca și franceza sau germana – deci nu avea un statut special! În 1901, tot la Iași, se înființa institutul „Aurora”⁸.

Trebuie spus că școala particulară evreiască a ocupat un rol secundar în peisajul învățământului evreiesc al epocii, iar rolul său e de-a dreptul marginal după 1900.

Școala evreiască publică ocupa locul central în dinamica școlară evreiască. Ea este, în același timp, și partea semnificativă a acestuia, fiind expresia directă a strategiei educaționale a societății evreo-române a epocii.

Școala publică evreiască a vremii se manifesta în primul rând prin școala israelito-română. Aceasta este o școală primară de trei sau patru clase, al cărei principiu de bază este echilibrul dintre materiile specifice evreiești *masoret Israel* – limba ebraică, religie mozaică, istorie și geografie biblică – și materiile din școala similară românească: limba română, istoria și geografia României, elemente de aritmetică etc. În plus, în școala israelito-română se predă în permanență limba germană, ce are un statut privilegiat în acest tip de școală. Școala israelito-română a fost fără doar și poate structura relevantă a învățământului evreiesc din România, un adevărat laborator al strategiei școlare a acestei societăți.

Un prim aspect asupra numelui și a originalității lui în lumea evreiască.

Școala israelito-română apare în deceniul VI al secolului al XIX-lea, atât datorită dinamicii interne a societății evreiești, dar și a influenței modelelor școlare similare din lumea românească. Să nu uităm, că este o perioadă când societatea românească se „întoarce” cu mult interes asupra propriei școli.

Prima școală de acest fel ia ființă, la București, în 1851⁹. În jurnalul domnesc se face publică decizia „...de a înființa o școală regulată pentru învățătura tinerimii israelite, pentru care ne-am înțeles cu aleșii evreilor supuși străini și cu Epitropia evreilor raia și după îndelungate dezbateri, s-au hotărât următoarele:

1. Să se întocmească în capitală o școală normală (aici, în sensul de primară), în localul care se află lângă sinagogă.

2. Această școală se va împărți în două ramuri, învățături religioase și învățături profane.

3. Învățăturile religioase se vor profesa de doi rabini, aduși prin canalul Eforiei, după recomandăția Epitropiei și a frunzașilor evrei. Acești rabini se vor supune la întărirea (confirmarea – L.R.) domnului; tălmăcirea cărților evreiești religioase se va face în limba germană, pe cărțile pregătite spre acest sfârșit de rabini luminați și adoptată de școlile românești din Europa¹⁰.

În această decizie de înființare a primei școli publice evreiești se dă structura de bază a programei școlii israelito-române.

La cele două segmente se adaugă predarea limbii germane, obiect de predare cu statut privilegiat în școala israelito-română.

O prevedere importantă era stabilirea sursei financiare a școlii: „Cheltuielile acestei școli se vor face din fondurile gabelei¹¹”. Firește, era preluarea unei tradiții comunitare după care taxa pe castrut (crușca sau mai târziu gabela) era sursa financiară a întreținerii școlii. Dar importantă este din definiția citată sublinierea caracterului public al școlii, prin întreținerea sa din efort colectiv comunitar.

Trebuie arătat că școala israelito-română nu a avut după 1851 o dezvoltare liniară. Perioada deceniilor 6 și 7 s-a caracterizat printr-o evoluție lentă. Existența structurilor școlare a fost instabilă (numeroase închideri!). O cauză importantă este criza cronică a comunității evreiești, fenomen ce caracterizează lumea evreo-română în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Dar dezvoltarea lentă a rețelei școlare evreiești se datorează și accesului liber – până în 1893 – a evreilor în școlile românești. Existența acestei alternative a încetinit procesul de formare a școlii evreiești. Momentul de cotitură este 1893, când autoritățile române adoptă o lege școlară prin care se limita accesul evreilor în școlile de stat. Conform acesteia: „Învățământul primar este obligatoriu și gratuit pentru români [...]. Străinii, afară de cei care locuiesc în Dobrogea, vor plăti o taxă ce se va fixa prin regulamentul de aplicare a legii de față... În caz de insuficiență de locuri, se vor peferă copiii români¹²”.

Așa cum era de așteptat, prin anularea gratuității învățământului, dar și prin lipsa de siguranță, ce implica cea de-a doua prevedere, numărul elevilor evrei în învățământul românesc a scăzut

drastic. Astfel, la școala de fete nr. 1 Sărindari, Iași, din 61 de eleve evreice s-au retras 49, iar la școala de băieți din același cartier s-au retras 92 din 126¹³.

Moscú Ascher, bancher și lider al comunității sepharde din București, apreciază într-o scrisoare către Alliance, că în București 20% dintre copiii evrei vor rămâne în afara școlii.

Imaginea „copilului evreu aflat pe drumuri” devine un clișeu în diversele relatări ce parvin din lumea evreiască a epocii. Și astfel lumea evreo-română se reîntoarce – silită de o realitate ce i-a fost impusă – la propria rețea școlară. Anul 1893, va marca momentul când problema școlii publice va trece pe primul loc în prioritățile societății evreo-române. Iar această schimbare se materializează printr-o febrilă activitate pentru edificarea școlii. Difuzarea acesteia pe „orizontală”, atât în marile centre ca București, Iași, Galați sau Botoșani, dar și în mici așezări, precum Bujoreni, Sulița sau Frumușica, se face într-un ritm incredibil. Operația era deosebit de complexă și ridica o sumă de probleme de la cele strict financiare la recrutarea cadrelor didactice, de la construcția propriu-zisă la redactarea de manuale școlare, de la mobilier, la aparate de laborator etc.

În fapt, după 1893 se naște rețeaua școlară publică evreiască, care avea să surprindă în 1900, 54 școli, din care 34 de băieți, 14 de fete și 3 mixte, iar în 1912, s-a ajuns la 82 școli din care 32 de băieți, 24 de fete și 37 mixte¹⁴.

Școala israelito-română apare ca o școală primară, cu trei sau patru clase. Pentru a aminti pe cele mai reprezentative: Școala primară „Hilel Kahane” din Botoșani, Școlile de băieți și de fete „Cultura” din Iași, „Junimea” din același oraș, „Voința”, „Malbim”, Reeshith Daath, din București, „Luca Moise” din Ploiești, „Lumina” din Moinești etc.

În perioada cercetată apare școala evreiască de grad secundar. Răspândirea ei este lentă și ea cuprinde în special școli profesionale și comerciale.

Școala secundară apare în special sub forma școlilor profesionale. Cele mai importante: Ciocanul (de băieți), Focșăneanu (de fete), ambele din București și Reuniunea femeilor israelite din Iași.

Ca gimnaziu teoretic înregistrăm unul singur, în Iași: gimnaziul Betti și Moritz Wachtel, înființat în 1910, prin donația

marelui industriaș și bancher, M. Wachtel, foarte prezent în viața evreiască, fiind și președintele Societății evreilor pământeni.

Învățământul secundar apare pe două căi: prin înființarea unor gimnazii, ca cele amintite, ori prin adăugarea unei clase – sau a unui ciclu – de caracter secundar la școli de nivel elementar. Astfel, pot fi amintite școala „Cultura“ din Iași, căreia i s-a adăugat un curs secundar, școala israelito-română de băieți din Ploiești „Luca Moise“, căreia i se adaugă în 1908 o clasă gimnazială.

Clase gimnaziale au fost organizate și în cadrul unor școli particulare evreiești: Internatul comercial Gross din Craiova, școala „Segalescu“ din Galați, etc.

Gimnaziul a fost cea mai înaltă formă de școală evreiască; în perioada cercetată nu au existat licee evreiești.

Învățământul profesional era o tendință privilegiată din învățământul evreiesc, formarea unor lucrători industriali era o direcție importantă a strategiilor școlare evreiești a vremii¹⁵.

Învățământul profesional se prezenta prin câteva forme:

1. școli de ucenici, cum a fost școala societății „Munca“, condusă de bancherul Moscu Ascheer, conducător al comunității sepharde din București;
2. școlile secundare, deja amintite, cu ocazia prezentării învățământului secundar (Ciocanul, Focșăneanu și Reuniunea femeilor israelite);
3. școli de gospodărie (de menaj) pentru fete, ca școala de menaj „Baroneasa de Hirsch“ din București, sau „Lumina“ din Moinești – școala inițiată de I. Theiller, petrolist și unul din leaderii școlari din localitate, ce au grad de școală primară, cu un număr mare de ore de lucru manual, și o reducere corespunzătoare a materiilor teoretice, atât cele specifice evreiești, cât și cele românești.

În plus, învățământul profesional se manifesta prin introducerea în multe din școlile publice evreiești, în special pentru cele de fete, a unor materii practice (cusut, lenjerie, economie casnică etc.). Paralel, și de multe ori în strânsă legătură, s-a dezvoltat un învățământ comercial evreiesc. Nu întâmplător, școlile comerciale sunt în primul rând în importante centre comerciale, ca București sau Iași, sau orașe port, ca Galați.

Numărul acestor școli rămâne redus în perioada cercetată, adăugându-se la cele patru școli comerciale, de grad gimnazial, cursuri complementare comerciale, la unele din școlile publice evreiești:

Cultura din Iași, de exemplu.

Un fenomen interesant, în epocă, în lumea evreo-română îl constituie apariția și răspândirea învățământului preșcolar.

Grădinița de copii (kindergarten) apare relativ târziu în Europa, la mijlocul secolului al XIX-lea, fiind legată de unele mutații în societate, și în special de „ieșire“ a femeii din cadrul strict casnic. Primele apar sub influența pedagogului Frederich Frobel, ce a teoretizat valoarea educativă a *jocului* pentru vârsta mică.

Influența acestuia a existat și în învățământul românesc, dovadă pariția unor studii, ca cele ale lui Pop Florentin, în 1884, sau studiile lui M. Strejanu în „Convorbiri literare“.

În lumea evreiască tradiția educației preșcolare – prin *hadarim* – exista, dar elementul de noutate îl constituie laicizarea și cuprinderea fetelor. În învățământul evreiesc din România grădinița apare sub două forme principale: grădinița de copii propriu-zisă, care e independentă, și de cele mai multe ori este instituție particulară, dar în special după 1900, în perioada de consolidare a școlii israelito-române, apar în cadrul acestora „clase pregătitoare“ pentru copii, înaintea vârstei școlare, sau sub formă de „școli materne“ (*L'ecole marternele*).

Un exemplu de astfel de școli, pe lângă cele israelito-române, este cea din Dorohoi, înființată în 1899, cea din Piatra Neamț¹⁶.

În 1910, se înființează la Moinești, școala „Lumina“ ce avea în cadrul său o grădiniță pentru copii între 4 și 7 ani. Comitetul școlar „Junimea“ din Iași a deschis în 1906 o clasă pregătitoare etc.

O formă interesantă de învățământ este cea a școlilor de adulți. Este în fond o formă de învățământ recuperatoriu“, pentru cei ce au fost privați de școală¹⁷. Modelul a existat și în societatea română, fiind una din manifestările importante ale activității a o serie de cărturari români din care trebuie amintit în primul rând comitetele Scarlat Rosetti ce s-a ocupat îndeaproape, timp de decenii de această formă de școală.

La evrei, preocupările de această natură iau o amploare deosebită în anii '90 și continuă în primul deceniu al secolului al XX-lea. Unele dintre acestea nu sunt structuri evreiești, propriu-zise ci ele aparțin unor societăți din care fac parte și români. Dar majoritatea

elevilor și profesorilor sunt evrei. Astfel este școala societății funcționarilor publici, cu 60% din membrii erau evrei, iar principalul organizator era Solomon Fein, doctor în științe politice al Universității de la Poitiers, ofițer în rezervă în armata română¹⁸. Succesul școlii lui Fein a dus la deschiderea de școli-filiale în București, Ploiești, Brăila și Galați.

O altă formă originală de învățământ era școala de fabrică, structură legată de dezvoltarea industriei în România, și care cuprindeau copiii lucrătorilor și ai funcționarilor. În acest sens am aminti de școala fabricii de hârtie „Schiel“ din Bușteni, înființată în 1906 și condusă de Ida Thalmayer¹⁹.

În 1908 ia ființă pe lângă fabrica de postav din Buhuși, o școală pentru copiii lucrătorilor, sub conducerea Matildei David, absolventă a unei școli profesionale. Școli asemănătoare au funcționat pe lângă fabrica de zahăr Sascut, și pe lângă schela petrolieră Sascut.

După cum se vede rețeaua școlară evreiască a avut o multitudine de forme de manifestare, toate parte a strategiei școlare a grupului social evreo-român, strategie elaborată de elita socială a vremii.

NOTE

¹ I. Barasch, *Impresii de călătorie din anii 1841-1842*, în „Anuarul pentru Israeliți“ 1894-1895, p. 45-46.

² *Ibidem*, p. 11.

³ Archive de l'Alliance Israelite Universelle, E I 14 (Rapport sur les ecoles israelites de Bucarest, Piatra Neamtz, Buhusch, Roman, Folticeni, Dorohoi, Botosani et Jassy, 1899 (în continuare Rapport Astruc... 1899) p. 115-116.

⁴ I. Creangă. *Opere*.

⁵ ANB, Fondul Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (în continuare MCIP), d. 63/1869, f. 206.

⁶ ANB, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice d. 130/1897, f. 192 (cerere de autorizație).

⁷ „Anuarul pentru Israeliți“, VII-VIII, 1895-1896, reclama pe coperta interioară.

⁸ MCIP, d.497/1901, f.25.

⁹ *Statutele Israeliților lechi din Capitala București, după care se administrează această Congregație de la 1852 și până astăzi. Tipărită cu cheltuiala d-lui L. Vainberg, București, 1859, p. 21.*

¹⁰ *Ibidem*, p.22-23.

¹¹ *Ibidem*, p. 24-26.

¹² *Legea Instrucțiunii*, București, 1893, p. 3.

¹³ ASI, Fond Revizoratul școlar Iași, d. 350/1893, f. 19.

¹⁴ Arhiva Centrală de Istorie a Poporului Evreu, Ierusalim, Fondul Jewish Colonization Association (JCA)-167. Raportul lui Is. Astruc din august 1913.

¹⁵ Vezi, L. Rotman, *The vocational School in Romania's Jewish education system at the turn of the twentieth century*, in: „Shvut“ 3(19)/1996, p. 169-175.

¹⁶ AIU, E I 14 (Is. Astruc, Rapport, p. 87-88).

¹⁷ Central Archives for the History of the Jewish people, Jewish Colonization Association (în continuare JCA) 147. (Raportul societății Lumina din 2 septembrie 1910.)

¹⁸ MCIP, d. 130/1897 f. 1.

¹⁹ *Ibidem*, f. 2v.

UNELE ASPECTE DIN PROCESUL INTENTAT DE MAX DIAMANT PENTRU RECUNOAȘTEREA OFICIALĂ DE CĂTRE ADMINISTRAȚIA IMPERIULUI HABSBURGIC A IDIȘULUI

Ion LIHACIU

Problema recunoașterii naționalității evreiești și a idișului ca limbă oficială în Imperiul austro-ungar cunoaște în decursul istoriei mai multe etape.

În anul 1908, Nosn Birnboym este principalul organizator al Conferinței internaționale de lingvistică de la Cernăuți – eveniment cunoscut în literatura de specialitate sub denumirea de „Tshernovitser Conference” sau „Die Czernowitzer Sprachkonferenz” –, prima conferință ce a avut ca scop crearea premizelor pentru ridicarea idișului la rang de limbă oficială. Într-un studiu consacrat acestei conferințe, Joshua Fishman expune principiile teoriei sale socio-lingvistice¹ despre *corpus planning* și *status planning*. Prin *corpus planning* autorul înțelege modificările, îmbogățirile și standardizarea limbii prin publicarea unor îndreptare de ortografie și fonetică, a unor gramatici etc., măsuri puse în practică de obicei de către academii, de către diferite comisii lingvistice etc. Opusul lui *corpus planning, status planning*, se referă la cerința ca limba să fie folosită în educație, în justiție, în administrație, în mass-media etc., iar această cerință se afla la latitudinea guvernului sau a altui for cu putere de decizie.

La Conferința de la Cernăuți, crede Joshua Fishman, secțiunii *status planning* nu i s-a acordat importanța cuvenită, acesta fiind și motivul pentru care nu s-a reușit impunerea oficială și recunoașterea idișului de către autorități: *Recognition for the Yiddish language*. Procesul intentat de Max Diamant pe data de 13 mai 1909 împotriva autorității administrative a imperiului reprezintă în opinia noastră tocmai încercarea impunerii oficiale a idișului; nu credem că este o simplă coincidență între conferința pe probleme de lingvistică din anul 1908 și intentarea acestui proces prin care se încearcă de fapt punerea în aplicare a problemelor discutate la punctul 7 și la punctul 10 (*status planning*) de pe ordinea de zi a conferinței de la Cernăuți. (Desigur, nu negăm și alte implicații, ca de exemplu cele politice, în

special în ceea ce privește propaganda partidului în care activa Diamant.)

Unele date biografice ale lui Max Diamant confirmă faptul că el s-a implicat de timpuriu în acțiuni care vizau recunoașterea națiunii evreiești și a idișului ca limbă. În perioada studiilor la universitatea din Cernăuți, studentul la drept Max Diamant a fost, alături de Berl Kinsbrunner, Markus Krämer și alții, unul din membrii fondatori ai corporației studențești „Zephirah“, corporație fondată în anul 1897 de un grup de studenți de naționalitate evreiască². Unul dintre scopurile principale ale acestei organizații studențești era „propagarea spiritului național în rândul evreilor bucovineni“³.

Anul 1906 îl găsește pe avocatul Diamant în funcția de vicepreședinte al recent fondatului Partid Național Evreiesc, partid înființat de deputatul în Reichsrat, Benno Straucher, care a fost sprijinit de corporația studențească „Zephirah“; alături de Diamant se mai afla în conducerea proaspăt înființatului partid un alt fost purtător al panglicilor alb-albastre și membru fondator al corporației, Berl Kinsbrunner⁴.

În anul 1907 au loc alegeri pentru Reichsrat, iar corporația Zephirah colaborează cu Partidul Național Evreiesc în timpul campaniei electorale; vechiul prieten al lui Max Diamant, Mendel Kinsbrunner, este arestat chiar în ziua alegerilor la Zalesczyki, deoarece făcea propagandă pentru alegerea lui Nosn Birnboym ca deputat. Dr. Birnboym – proaspăt întors la Cernăuți din Statele Unite ale Americii, unde lansase ideea unei conferințe evreiești internaționale – fusese sprijinit și de corporația studențească Zephirah, pentru a fi ales în circumscripția electorală Siret-Rădăuți-Suceava și Zalesczyki⁵.

Astfel se explică și strânsa legătură dintre Max Diamant și Nosn Birnboym, acesta din urmă fiind și proprietarul săptămânalului de limbă idiș „Dokter Birnboym's vokhnblat“ (săptămânal fondat de Birnboym imediat după venirea sa de la Viena la Cernăuți). Alături de Nosn Birnboym, principalul organizator, Max Diamant a fost și el unul din inițiatorii conferinței lingvistice de la Cernăuți din anul 1908.

În numele unui grup de inițiativă, Max Diamant depune în limba idiș o cerere pentru înființarea unei asociații cu numele de „Jüdischer Theaterverein“, chestiune ce fusese discutată și la punctul 7

de pe ordinea de zi a conferinței lingvistice de la Cernăuți. Cererea a fost clasificată de funcționarii administrației ca cerere depusă în „limba evreiască” și cu caractere evreiești⁶. Răspunsul datat 3 aprilie 1909 și având numărul de înregistrare 10065 primit din partea Ministerului de Interne arată că cererea avocatului Diamant de înființare a unei asociații cu numele de „Jüdischer Theaterverein” cu sediul în Cernăuți nu a putut fi soluționată: „sus-numitul minister nu se află în posibilitatea de a da curs cererii, deoarece aceasta precum și cele cinci exemplare ale statutului asociației au fost redactate în limba și caractere ebraice (!) și deci nu a fost formulată într-una din limbile curente ale provinciilor și țărilor reprezentate în Reichsrat”⁷. Răspunsul primit din partea Ministerului de Interne a dus la hotărârea de a intenta un proces pentru recunoașterea de către autorități a idișului ca limbă curentă în Bucovina, proces ce a fost intentat la Tribunalul imperial din Viena (k.u.k. Reichsgericht) de avocatul Max Diamant și apărat de el însuși. Plângerea - înaintată prin poștă - împotriva Ministerului de Interne a fost depusă pe data de 3 mai 1909 (data poștei din Cernăuți este 16 aprilie 1909), având numărul de înregistrare 304/R.G.⁸ și a mai fost încă o dată depusă pe data de 13 mai 1909 (data poștei din Cernăuți fiind 30 aprilie 1909), când a primit numărul de înregistrare 311/R.G.⁹.

În plângerea sa, Diamant face referire la nerespectarea articolului XIX al constituției din 21 decembrie 1867 Nr. 142 – *Cu privire la drepturile generale ale cetățenilor din provinciile și țările reprezentate în Reichsrat* – care prevede dreptul cetățenilor la cultivarea valorilor neamului din care fac parte, în cazul de față dreptul la „perpetuarea și cultivarea naționalității și limbii evreiești”¹⁰.

Procesul a început în data de 26 octombrie 1909 dimineața la ora 10 și un sfert și s-a desfășurat în patru etape: 1) ședința publică din 26 oct., care a început de dimineața; 2) ședința internă din după-amiaza aceleiași zile; 3) ședința internă din dimineața zilei de 27 oct. 1909, ora 11; 4) anunțarea sentinței, etapa ce a avut loc în continuarea ședinței începute în dimineața zilei de 27 oct.”. Procesul a fost prezidat de dr. Josef Unger, iar corpul de jurați a fost compus din 11 judecători – dr. Karl Ritter von Czychlarz, dr. Karl Ritter von Feistmantel, dr. Anton Ritter von Randa, dr. Karl von Pelser, dr. Johann Ritter von Spaun, Ferdinand von Czoernig, dr. Hermann Esser, dr. Edmund Bernadzik,

dr. Friedrich von Call, dr. Leo Pininski și dr. August Kolisko, grefier fiind mai sus-amintitul dr. Karl Hugelmann.

Obiectul judecării a fost 304/R.G.(544) din 1909 și anume „plângerea depusă de dr. Max Diamant cu privire la încălcarea dreptului garantat prin constituție – a dreptului politic de conservare și cultivare a naționalității și limbii evreiești”¹².

Reprezentanții părților implicate în proces au fost, pe de o parte, dr. Max Diamant ca reprezentant al plângerii depuse și, pe de altă parte, Johann von Eichhoff ca apărător din partea Ministerului de Interne.

După consumarea formalităților procedurale, i s-a acordat cuvântul apărătorului Ministerului de Interne, von Eichhoff, care a prezentat cele două motive care au stat la baza Hotărârii luate de Ministerul pe care-l reprezintă pe data de 3 aprilie 1909 cu privire la cererea de înființare a asociației „Jüdischer Theaterverein”: a) cererea nu a fost redactată într-una din limbile uzuale; b) nu cunoaște existența unei așa-numite naționalități evreiești.

În pledoaria sa, von Eichhoff scoate în evidență aliniatele 1 și 2 din articolul 19 al constituției din 1867¹³ care au ca obiect națiunea și „ca proprietate a acesteia limba”¹⁴. În cazul de față nu se poate vorbi de dreptul la limbă, deoarece acest drept necesită două premize neexistente în cazul de față:

1. existența unei națiuni;
2. circulația acelei limbi într-una din provinciile imperiului.

Vom încerca să ne concentrăm doar asupra dezbaterii ce s-a purtat între cei doi avocați în prima parte în legătură cu statutul idișului și asupra dezbaterii ce a avut loc între jurați în legătură cu această problemă.

În ceea ce privește prima premiză expusă, argumentul reprezentantului Ministerului de Interne a fost că nu contează numărul indivizilor ce formează o națiune; important este dacă se poate vorbi de un grup compact de sinestătător, ai cărei membri să fie strâns uniți prin obârșie, limbă, religie, literatură etc. Von Eichhoff neagă existența unui asemenea „grup” evreiesc pe teritoriul Austriei, motivațiile fiind următoarele:

a) „evreii reprezintă doar părți răsfirate în cadrul maselor de populație de pe teritoriul Austriei”;

b) deși există comunități israelite în Moravia sau comunități israelite pe teritoriul Galiției și al Bucovinei, acestea sunt despărțite ca spațiu unele de altele și deci nu sunt răspândite pe un teritoriu bine determinat și compact;

c) evreimii îi lipsește o răspândire echilibrată în teritoriu, deoarece „un procent enorm de mare de evrei locuiește la oraș, iar procentul acelor ce locuiește la sate este infim“.

Von Eichdorf considera că existența unei nații care nu se bazează pe putere agrară este de neconceput în cadrul statului austriac. Faptul că exista pe teritoriul Austriei un număr mare de adepți ai religiei israelite,¹⁵ care din punct de vedere etnografic ar putea forma un neam, nu implică existența națiunii în cadrul statului austriac¹⁶.

Faptul că idișul nu este o limbă de circulație este motivat de von Eichhoff în felul următor:

a) idișul nu este o limbă de circulație a evreilor din Austria; ea este folosită doar în unele mici comunități care, procentual, reprezintă foarte puțin;

b) în anii 1905 și 1907 au fost date hotărâri privitoare la limbă de către autoritățile autonome din Moravia și Galiția, iar în acele hotărâri se vorbește doar de limbile germană și cehă, respectiv, germana, polona și ruteana (ucraineana); așadar, nu a fost niciodată menționată o limbă proprie comunităților israelite din aceste regiuni.

Avocatul Ministerului de Interne își încheie pledoaria afirmând răspicat că: „Evreii nu formează un neam (o națiune) și prin urmare nu sunt purtătorii unor drepturi cu privire la limbă [...]. Iar limba folosită de evrei în unele comunități din estul imperiului nu este o limbă uzuală/oficială¹⁷.”

După ce i-a fost acordat cuvântul avocatului Diamant, acesta a luat punct cu punct cele afirmate de von Eichhoff, încercând să convingă jurații de specificitatea Bucovinei și a Galiției față de restul Imperiului, aducând în sprijinul afirmațiilor sale patru fragmente din operele unor recunoscuți juriști în domeniu (Neumann, Jellinek, Stöger și Ehrlich), fragmente ce sunt anexate la stenograma procesului.

Diamant își începe pledoaria argumentând că articolul 19 al constituției din 1867 face distincție între „neam, naționalitate și limbă“, ceea ce înseamnă că este vorba de trei realități diferite. De asemenea, vorbitorul menționează că argumentul cu privire la „grupul

compact“ adus în discuție reprezintă doar una dintre caracteristicile naționalității, dar că „naționalitatea este ceva spiritual, subiectiv...“, afirmație pe care o argumentează citând din mari juriști și filosofi ai vremii: Stahl, Mohl, Neumann, Jellinek¹⁸. Diamant încearcă să stabilească o diferență între evreii din estul imperiului (Ostjuden) și cei din vestul imperiului (Westjuden), aducând în sprijinul diferențierii propuse afirmațiile profesorului de drept Eugen Ehrlich¹⁹ și menționând că nu dorește să aprofundeze acest subiect, ci doar „să cerceteze dacă evreii din est au o naționalitate proprie, dacă formează un spațiu cultural propriu, dacă au exercitat o funcție istorică, politică și economică pe aceste meleaguri“²⁰.

După o scurtă istorie a evreilor din estul monarhiei, Diamant face referire la unele momente istorice în care evreii au fost recunoscuți oficial de către cele mai înalte autorități imperiale:

a) privilegiile care le-au fost acordate în anul 1772 de către Maria Thereza evreilor din Galiția;

b) dreptul acordat evreilor de împăratul Iosif al II-lea de a-și depune petițiile în propria limbă în primă instanță (este vorba de decretul cu privire la evreii din Galiția din 7 mai 1789, decret foarte important deoarece a slujit drept ghid de comportament pentru autorități cu privire la politica dusă față de evrei până în 1848 – după cum demonstrează și J. Karniel în studiul său din 1982 – decretul fiind publicat încă din 1789 în *Edicta et mandata universalia in regnis Galiciae et Lodomeriae*);

c) interzicerea dreptului menționat la punctul b) prin decretul din 1814²¹.

Vorbitorul afirma în continuare că, prin decretul din 1814, care „a acționat asimilator“, tot ceea ce era evreiesc „era catalogat drept inferior“²².

Aducerea în discuție a statisticii demografice care demonstrează că populația evreiască din vest reprezintă doar 1% din populație, pe când evreii reprezintă în Bucovina 13-14% și în Galiția 11-12% dorea să sublinieze specificitatea provinciilor din estul imperiului în această privință și să facă o dată diferențierea între Ostjuden și Westjuden. Conform lui Hugelmann, Diamant a mai prezentat juraților o statistică demografică din care reieșea că, în anul 1900, în Cernăuți locuiau 13.030 de ruțeni (ucrainieni), 9.400 de

români, 8.601 de polonezi și 21.507 de evrei.

Problema cea mai dificilă, și anume aceea a limbii, este abordată de avocat prin intermediul unei întrebări retorice: „Este oare idișul o limbă?”²³ Demonstrația sa are cinci puncte principale:

- a) s-a vorbit până în prezent în mod oficial această limbă?
- b) este cumva un jargon?
- c) posedă această limbă o literatură proprie?
- d) există periodice și literatură științifică în această limbă?
- e) ca ultim punct este adusă o dovadă scrisă că în

Bucovina această limbă este folosită și în mod oficial.

Pentru primul punct, Diamant dă exemplul mult discutatului decret de la 1814 unde se menționează „că această limbă (idișul) este folosită în continuare”²⁴, deci însăși autoritatea o recunoaște. Sunt încheiate contracte în idiș, chiar dacă acestea nu au nici o valoare în cadrul procesurilor din procesele civile: registrul comercial este, însă, ținut în idiș și chiar „curtea de casație ține cont de acestea conform paragrafului 486 din codul penal”²⁵. Demn de menționat este și faptul că începând cu anul 1846 erau acceptate semnăturile în idiș pe declarații și alte acte oficiale, ele având însă statut de semne particulare.

În ceea ce privește întrebarea de la punctul al doilea Diamant demonstrează că idișul nu poate fi considerat un jargon, deoarece jargonul, spre exemplu cel al marinarilor sau cel al studenților, ia naștere pe baza unei anumite limbi; nu este cazul idișului, deoarece atât evreii din Londra, cât și cei din New York vorbesc aceeași limbă ca și evreii din Varșovia sau din Lvov.

În privința literaturii scrise în idiș, apărătorul se mulțumește să dea doar unele titluri și nume răsunătoare, precum Vrchlický sau Rosenfels în domeniul liricii (poetul din urmă fiind tradus în mai multe limbi) sau cântecele lui David Einhorn. Ca reprezentant al dramaturgiei îl numește pe Schalom Asch, autor care a fost tradus inclusiv în germană. Desigur că Diamant ar fi putut etala aici liste întregi de nume celebre; el a mai adăugat doar unele nume ilustre de autori străini ale căror opere au fost traduse preponderent din engleză în idiș precum Spinoza, Spencer sau Wilde. În ceea ce privește literatura științifică, Diamant se mulțumește să exemplifice prin anuarul revistei „Neues Leben” din New York și prin scrierile lui Peretz.

În privința periodicelor în limba idiș, Diamant nu a ținut să dea titluri, deoarece acestea apăreau chiar și la Viena și era un fapt arhicunoscut că în mai toate orașele mari din estul imperiului apăreau publicații în limba idiș (mai ales că o bună parte din industria presei era ținută în mână de patroni evrei). Avocatul a menționat doar că apar săptămânale, reviste și cotidiene în idiș pe întreg teritoriul ce desparte Rusia de America, recunoscând în același timp neapariția în idiș a celui mai important organ de presă din oricare provincie, anume, Foiaia Administrativă, dar adăugând că tocmai acesta este motivul plângerii sale.

Apropiindu-se de finalul pledoariei, Diamant a mai menționat că în perioada epidemiei de la Vijnița și în timpul alegerilor au existat afișe în „scris patritic evreiesc“, după cum le numește Hugelmann²⁶.

Elementul surpriză în pledoaria lui Max Diamant l-a constituit anexarea la dosar a unei adevărinite eliberate de primăria din Rădăuți, ce atesta faptul că diferitele anunțuri făcute din partea primăriei sunt redactate în limbile germană, română și idiș; documentul eliberat pe data de 21 aprilie 1909 de primăria din Rădăuți poartă numărul de înregistrare 6/1909, este semnat de primar și are următorul conținut: „Se adeverește prin prezenta, din partea primăriei, că pe aceste meleaguri se obișnuiește ca anunțurile primăriei și alte înștiințări publice să fie făcute în limbile germană, română și idiș“²⁷.

După un scurt schimb de opinii în contradictoriu între avocații celor două părți, președintele ședinței, Josef Ungar, declara ședința închisă și anunța ca următor termen 28 octombrie 1909, ora 10,30 dimineața.

Au urmat două ședințe interne, prima în după-amiaza aceleiași zile, care a durat, conform stenogramei, 45 de minute și o a doua ce a avut loc în ziua anunțată de președintele completului de judecată, dar care a început la ora 11.

Preferăm să nu intrăm în detaliile acestor două ședințe, ci doar să spicuiem din intervențiile juraților acele aspecte care vizau limba idiș.

Imediat după întrunirea completului de judecată pentru prima ședință internă, dr. Bernatzik declara că este de acord ca plângerea să fie admisă în condițiile în care se poate demonstra că „aceasta așa-numita limbă idiș este într-adevăr o limbă“. Vorbitorul

adăuga faptul că el nu este în măsură să evalueze dacă „această limbă folosită în cărți, reviste și teatru este într-adevăr o limbă în sensul constituției și nu un dialect al limbii germane, considerând că ar fi obligația completului de a cere o expertiză în acest sens”²⁸. Lui Bernatzik se opune Pininski care este de părere că o limbă care să cadă sub incidența aliniatului 2 din articolul XIX din constituție trebuie să întrunească trei premize, inexistente în cazul idișului, și anume: „trebuie să fie o limbă uzuală, trebuie să fie limba unui neam (în sensul unei naționalități specifice), trebuie să fie o limbă și nu un dialect”²⁹. Adăugând că în cazul în care se accepta diferențierea propusă de Diamant și Ehrlich, limba în discuție oricum nu ar fi a întregii națiuni evreiești, ci doar a evreilor din estul imperiului, vorbitorul mai amintește completului de judecată atenția cu care trebuie tratat acest subiect, ținând cont și de marile mișcări sioniste. Pininski își încheie alocuțiunea cu constatarea că dialectul vorbit de un evreu din Galiția ar putea fi catalogat „drept un dialect format dintr-o combinație de ebraică cu o germană strictă în care se amesteca unele bucăți slave”, dialect ce cu siguranță nu poate fi înțeles de evreii din alte țări³⁰. Von Randa se opune și el admiterii plângerii, susținând că actuala „legislație apreciază că această limbă nu este uzuală, atunci nici Tribunalul imperial nu o poate declara uzuală în ciuda faptului că ar putea fi”. Votantul von Czyhlarz este pe aceeași linie cu predecesorul, adăugând doar: „poate că vreodată va fi recunoscută și națiunea evreiască”³¹.

După intervenția președintelui, care atenționează că plângerea se referă la două lucruri distincte, națiune și limbă, intervine din nou Bernatzik care reiterează ideea unei expertize asupra limbii, propunerea sa fiind imediat supusă la vot. Vot care se încheie cu rezultatul de 9 la 2 împotriva lui Bernatzik, alături de care mai votase doar dr. Feistmantel. După scurte replici între membrii Curții de Jurați, replici în care cazul ajunsese să fie bagatelizat prin afirmații ironice, președintele declară ședința închisă. Întrunirea a fost continuată a doua zi în același spirit, aducându-se argumente de genul, „dacă se accepta faptul că evreii din estul imperiului au o limbă distinctă, s-ar putea ajunge la 10-20 de naționalități evreiești”³²; „dacă cererea de înființare a asociației «Jüdischer Theaterverein» ar fi fost redactată în limba germană s-ar fi rezolvat și nu s-ar fi ajuns până aici”³³. În final s-a hotărât respingerea plângerii. Bernatzik insista, însă, în continuare

pentru delimitarea celor două puncte:

a) respingerea, conform aliniatului 1 al art. XIX din Constituție, a problemei neamului și națiunii;

b) luarea în discuție, separat, conform aliniatului 2 al art. XIX, a normelor lingvistice ca drepturi individuale³⁴.

Bernatzik, care se fla în minoritate clară, prin propunerea sa, insistă până la sfârșitul ședinței asupra tratării separate a problemei limbii, dar fără folos, și atrage atenția asupra faptului că foarte mulți studenți refuză să treacă la înscriere o altă limbă maternă decât idiș³⁵, ei făcând reclamație în acest sens până la ministru.

Plângerea a fost respinsă, iar sentința a fost făcută publică. Printre motivele care apar menționate în sentință, dorim să le amintim doar pe acelea care privesc direct statutul idișului: „articolul XIX din constituție nu se extinde și asupra limbii ebraice sau idiș [...], deoarece nu este limba unui neam. [...] Pentru a fi limba unui neam ea trebuie să fie vorbită de toți membrii acestei națiuni pe teritoriul Austriei [...], iar după cum însuși reclamantul recunoaște, idișul vorbit în Bucovina și Galiția nu este vorbit în părțile vestice ale monarhiei [...] din această cauză nefiind o limbă națională, ci doar o limbă locală (un dialect cu caracter local) asupra căreia nu se extinde articolul XIX al Constituției din 21 decembrie 1867”³⁶.

Problema recunoașterii naționalității a iscat în continuare controversate; un alt caz interesant fiind cel din 1909, când s-au încercat unele artificii legislative, coroborate cu înțelegeri tacite între populația evreiască și administrație. Cele mai spectaculoase date referitoare la acest subiect... memorandumul semnat de Alexandru Hurmuzachi și trimis la Ministerul de Interne din Viena cu privire la modificarea legii electorale în anul 1909, document pe marginile căruia Alfred Fries face însemnări.

Chiar dacă inițiativa lui Max Diamant nu a avut succesul scontat, ea a fost prima care a încercat recunoașterea oficială a idișului și a naționalității evreiești, inițiativa fiind urmată de alte acțiuni care au avut același scop: memorandumul pentru modificarea legii electorale de la finele anului 1909, încercarea de impunere a idișului la rubrica „limba maternă” la recensământul populației din 1910 sau cererea tot mai imperativă a studenților ca idișul să fie recunoscut ca limbă maternă la înmatriculare³⁷.

NOTE

¹ J.A. Fishman, *Attracting a Following to High-Culture Functions for a Language of Everyday Life* in: Joshua A. Fishman, *Never Say Die!* Mouton Hague, 1981, p. 374.

² Vezi Z. Brender s.a., *Geschichte der J.N.A.V. „Zephirah“ in Czernowitz*, în: Hugo Gold, *Geschichte der Juden in der Bukowina* vol. II, Tel-Aviv, 1958, p. 175.

³ Idem.

⁴ Z.Bender, *op. cit.*, p. 176.

⁵ Idem.

⁶ Vezi Gerald Stourzh, *Galten die Juden als Nationalität in Altösterreich?* in: *Studia Judaica Austriaca* volumul X, Eisenstadt 1984, p. 80.

⁷ Karl Hugelmann, *Sammlung der Erkenntnisse des k.k. Reichgerichtes*. Volumul XIV, partea a treia, anul 1909 (de la numerele 1624 până la 1726), Viena, 1912, p.766. În această colecție de sentințe care a fost întemeiată de Anton Hye și continuată de Karl Hugelmann, sentința în speță este trecută la numărul 1722. Colecția va fi citată în continuare ca *Hye-Hugelmann*.

⁸ Dosarul în care a fost înaintată plângerea către înaltul Tribunal imperial de la Viena poartă pe copertă numărul de înregistrare 304/R.G., mențiunea dupl. cu 6 anexe (cererea de înființare a asociației „Jüdischer Theaterverein“ cu sediul la Cernăuți, plus cele cinci exemplare din statut), iar dedesubt este parafa „Dr. Max Diamant / Advokat/Czernowitz, Russischgasse 14/Telefon No. 430“ și semnătura reclamantului.

⁹ Hye-Hugelmann, *op. cit.* p. 766 și Stourzh, *op. cit.*, p. 96, nota 19.

¹⁰ Citatul de față este o traducere conform stenogramei ședinței deschise a Tribunalului imperial de la Viena din data de 26

octombrie 1909. Menționăm acest fapt, deoarece în colecția Hye-Hugelmann (cu toate că Hugelmann a fost grefier și la procesul în cauză) este trecut la plângere doar „dreptul la conservarea și cultivarea naționalității evreiești“, lipsind cuvântul *limba*. Așa cum se va vedea în continuarea articolului *limba evreiască* – după cum este numită de funcționarii Ministerului de Interne și de cei ai Tribunalului Imperial – a reprezentat argumentul cheie pe care avocatul plângerii l-a adus în apărarea cauzei sale. Stenograma procesului este redată aproape în totalitate de către Stourzh în anexa la articolul său (vezi Stourzh, *op. cit.*, p. 100-117) și va fi citată în continuare prin *Stenograma*. Originalul se află la Allgemeines Verwaltungsarchiv din Viena, fondul Reichsgericht și poartă numărul 544/R.G. din 1909.

¹¹ Sentința este publicată doar în colecția Hye-Hugelmann, *op. cit.*, p. 771-773.

¹² Stenograma, p. 100.

¹³ Aliniatul 1: „Toate națiunile statului sunt egale în drepturi, și fiecare națiune posedă dreptul inviolabil la respectarea naționalității și limbii sale“. Aliniatul 2: „Egalitatea limbilor uzuale în școală, instituții și viața publică este recunoscută de stat.“ Traducere după Edmund Bernatzik, *Die österreichischen Verfassungsgesetze*, Wien, 1911, p. 426.

¹⁴ Stenograma, p. 100.

¹⁵ Stenograma, p. 101.

¹⁶ Stenograma, p. 102.

¹⁷ Stenograma, p. 103.

¹⁸ Fr.J. Neumann, *Volk und Nation*, p. 132; Dr. G. Jellinek, *Das Recht des modernen Staates*, p. 106. Ambele extrase sunt anexate la procesul verbal al ședinței.

¹⁹ Diamant face referire la o conferință a lui Ehrlich, conferință ce a fost publicată apoi în Eugen Ehrlich, *Die Aufgaben der Sozialpolitik im österreichischen Osten, insbesondere in der Bukowina mit besonderer Beleuchtung der Juden und Bauernfrage*, Cernăuți 1909. Profesorul de drept Eugen Ehrlich era un foarte cunoscut și recunoscut specialist în materie. Ehrlich a fost mulți ani profesor de drept la Universitatea din Cernăuți, universitate al cărei rector a și fost în perioada 1906-1907. Despre juristul Ehrlich vezi Hugo Sinzheimer, *Jüdische Klassiker der deutsche Rechtswissenschaft*, Frankfurt a. M.,

1953, Frankfurter Wissenschaftliche Beiträge. vol. VII., p. 187-206.

²⁰ Stenograma, p. 103.

²¹ Cele două acte din perioada împăratului Josif al II-lea la care face referire Diamant sunt publicate împreună cu un studiu de către Josef Karniel, *Toleranzpatent Kaiser Josephs II. Für die Juden Galiziens und Lodomeriens* in: Walter Grab, *Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte der Universität Tel-Aviv* vol. XI, 1982, p. 55-89.

²² Stenograma, p. 105.

²³ Idem.

²⁴ Stenograma, p. 106.

²⁵ Idem.

²⁶ Hye-Hugelmann, *op. cit.*, p. 769.

²⁷ Idem.

²⁸ Stenograma, p. 110.

²⁹ Idem.

³⁰ Stenogrma, p. 111.

³¹ Idem.

³² Idem.

³³ Idem.

³⁴ Idem.

³⁵ Stenograma, p. 106.

³⁶ Hye-Hugelmann, *op. cit.*, p. 773.

³⁷ Vezi, de exemplu, John Leslie, *Der Ausgleich in der Bukowina von 1910: Zur österreichischen Nationalitätenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg*, in Emil Brix, *Geschichte zwischen Freiheit und Ordnung*, Graz, 1991, Emil Brix, *Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation*, Wien, 1982 și Adolf Gaisbauere, *Zionismus und Jüdischer Nationalismus in Zisleithanien (1881-1918)*, Dissertation, Universität Wien, 1981.

REPREZENTAREA EVREIMII ÎN DIETA BUCOVINEI (1861-1918)

Mihai-Ștefan CEAUȘU

În cele ce urmează ne propunem să abordăm, fără a avea pretenția exhaustivității, câteva aspecte privitoare la locul și rolul evreilor în viața politică a Bucovinei habsburgice, din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până la începutul secolului al XX-lea, din perspectiva participării lor în cel mai reprezentativ organism al autonomiei politice locale, Dieta sau Camera legislativă provincială.

În preajma anului 1848, evreii reprezentau, sub aspect economico-social și demografic, o prezență bine conturată în viața Bucovinei. Dacă la scurtă vreme după anexarea în 1775 a Bucovinei, administrația austriacă a căutat să stopeze, prin diferite măsuri de supraveghere polițienească, creșterea nenaturală, prin imigrare din Galiția, a populației evreiești din provincie, treptat rigoarea acestor măsuri s-a estompat. Acest fapt a permis imigrarea în continuare a evreilor galițieni în Bucovina, însă într-un număr mai redus. Ca urmare, populația evreiască din această provincie va cunoaște o creștere numerică de la aproximativ 2.500-2.700 de suflete, consemnate în momentul anexării austriece, la 11.580 de suflete în anul 1848¹. Cu toate că în perioada iosefină, sub impactul „utilitarismului etatist”, au fost luate măsuri drastice, mergând chiar până la expulzarea din provincie, în vederea obținerii unei reconversii socio-profesionale a populației evreiești, dinspre ocupații socotite dăunătoare statului și societății, precum camăta sau arendășia, spre activități meșteșugărești sau comerciale profitabile, rezultatele au fost destul de modeste².

Totuși, unele măsuri ale perioadei iosefine, în special edictul de toleranță al împăratului Iosif al II-lea din mai 1781 și patenta din 1789, prin care se acordau comunităților religioase evreiești aceleași drepturi cu cele ale confesiunilor creștine, trecându-i în schimb pe evrei de sub autoritatea juridică tradițională a rabinatului sub cea a statului și obligându-i să-și germanizeze numele de familie,

a constituit momentul de început al unui lung proces de emancipare, dar și de asimilare a evreilor în cadrul culturii germane, proces ce se va accentua mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea³. În același timp, faptul că li se acordă dreptul de a frecventa școlile publice le-a deschis treptat accesul spre noi profesii.

Spre jumătatea secolului al XIX-lea, populația evreiască din Bucovina, ce era concentrată mai ales în mediul urban, participa activ la viața economică a provinciei. Continuându-și mai vechile îndeletniciri din secolul al XVIII-lea, aceasta se ocupa, în majoritate, cu împrumuturile de capital, cu arendașia, cu comerțul, mai ales cel ce avea la bază desfacerea băuturilor alcoolice și, în același timp, cu practicarea diverselor meserii și a oricăror activități aducătoare de profit. În aceeași perioadă, prin școală și educație unii dintre evrei au avut acces treptat spre unele profesii liberale.

Ca urmare a climatului liberal instaurat la Viena în urma revoluției, prin patenta imperială din 20 octombrie 1848 au fost ridicate ultimele restricții în materie de impozite la adresa evreilor. Apoi, prin Constituția din martie 1849 s-a acordat evreilor dreptul cetățenesc de liberă deplasare în interiorul Monarhiei Habsburgice, precum și aceeași protecție juridică ca și creștinilor, ridicându-i totodată, la rangul de cetățeni ai unui stat de drept constituțional⁴. Ceva mai târziu, în ianuarie-februarie 1860, o serie de decrete imperiale au ridicat ultimele restricții la adresa evreilor privitoare la exercitarea unor profesii și, mai ales, în privința dreptului de proprietate imobiliară și funciară, iar prin legea fundamentală din 1867 aceștia au fost emancipați ca indivizi, fără a fi recunoscuți ca naționalitate în Austro-Ungaria⁵.

În urma acestor măsuri liberale, majoritatea evreilor din Bucovina, ca și din restul monarhiei, au fost câștigați de partea statului austriac, devenind sprijinatorii cei mai fideli ai regimului austriac. Totodată, evreimea a fost atrasă de cultura germană, fiind tot mai predispusă spre asimilare. Procesul de asimilare și de integrare în cultura germană a evreilor bucovineni atinge în a doua jumătate a secolului al XIX-lea punctul său maxim, astfel încât în statisticile oficiale austriece de la sfârșitul secolului și în cele de la începutul secolului următor, ei sunt socotiți în rândul populației germane, deosebindu-se de germani doar sub raport confesional.

După anul 1848, ca rezultat al măsurilor liberale, de emancipare, luate în provincie și la scara întregului imperiu, populația evreiască din Bucovina cunoaște o dinamică demografică foarte accentuată, bazată, mai ales, pe o imigrare masivă din Galiția și Rusia, ceea ce a făcut ca până în anul 1900 numărul său să se mărească de peste șase ori, ajungând la 91.150 suflete, respectiv peste 13% din ansamblul locuitorilor provinciei, față de numai 3% cât reprezenta în 1848⁶. Acestei creșteri demografice explozive i-a corespuns o pătrundere masivă a evreilor nu numai în comerț, industrie sau meserii, ci și în domeniul marii proprietăți funciare și, mai ales, în cel al profesiunilor liberale, precum și al funcțiilor publice, ce necesitau o pregătire academică. Toată această evoluție din a doua jumătate a secolului al XIX-lea a făcut ca, la sfârșitul acestui secol și la începutul celui următor, evreii din Bucovina să pătrundă, mai mult decât alte naționalități din provincie, în toate grupele de profesii orășenești burgheze, inclusiv în rândul muncitorilor⁷.

Dezvoltării demografice și succesului pe scara valorică socio-profesională i-au corespuns, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o participare tot mai activă a evreilor la viața politică a provinciei. Constituind o parte importantă a burgheziei urbane bucovinene, populația evreiască a subscris în anul 1848, alături de români și de celelalte naționalități, la acele acțiuni politice ce vizau separarea Bucovinei de Galiția, obținerea autonomiei și a unei Diete provinciale, instituirea egalității civice și religioase, instituirea liberalismului economic etc. Astfel, între cei peste două sute de semnatori ce iscălesc „Petiția Țării Bucovina“ din iunie 1848, figurează: avocatul cernăuțean, dr. Joseph Fechner, negustorii Iacob Rosenzweig, Israel și Herș Juster, negustorul sucevean Leibuka Barber, ș.a.⁸

După recunoașterea Bucovinei prin Constituția imperială din martie 1849, ca provincie imperială autonomă, cu titlul de ducat, în urma insistențelor elitei politice bucovinene, din rândul căreia făceau parte și unii reprezentanți ai evreimii, prin patenta imperială din 29 septembrie 1850 a fost aprobată Constituția provincială și Legea electorală. Prin aceste legi fundamentale era reglementată activitatea Dietei bucovinene, ca cea mai înaltă instituție politică a autonomiei provinciale, menită să reprezinte toate interesele provinciei⁹. Însă, prevederile referitoare la

instituirea reprezentanței provinciale, datorită introducerii neoabsolutismului în Monarhia de Habsburg, prin patenta imperială din 31 decembrie 1851, nu au mai fost transpuse în practica politică¹⁰.

Problema instituirii unei Diete sau a unei Camere legislative provinciale va intra în faza sa finală, un deceniu mai târziu, la începutul anilor șaizeci ai secolului al XIX-lea, în condițiile unor conjuncturi legate de anularea statutului Bucovinei de provincie autonomă ce vor conduce, în cele din urmă, la rezolvarea sa definitivă. Reacția elitei politice și opiniei publice bucovinene față de hotărârea ministrului Goluchowski, din 26 aprilie 1860¹¹, de desființare a guvernământului Bucovinei și de reincludere a acestei provincii în Galiția, ca un simplu district administrativ, a fost deosebit de vehementă. În calitate de reprezentanți ai burgheziei urbane, unii reprezentanți ai evreilor bucovineni, identificându-se cu idealurile mișcării autonomiste românești, au subscris memoriile înaintate Curții din Viena de oamenii politici bucovineni, în frunte cu Eudoxiu von Hurmuzaki și Lordachi von Vasilco, prin care se cerea, în mod insistent, despărțirea Bucovinei de Galiția și restaurarea autonomiei, a guvernământului și a unei reprezentanțe provinciale proprii¹².

Datorită schimbării cursului politic la Viena, ca urmare a înlocuirii, în decembrie 1860, a cabinetului federalist Rechberg-Goluchowski, cu cel liberal-centralist condus de Anton von Schmerling¹³, autoritățile centrale au îmbrățișat ideea revenirii Bucovinei la statutul anterior, de provincie autonomă, cerut atât de insistent de elita politică bucovineană.

Ca atare, prin Patenta imperială din 26 februarie 1861, care dădea tuturor dietelor provinciale din imperiu o organizare oarecum uniformă, s-a reconfirmat pentru Bucovina, statutul de provincie de coroană a imperiului austriac, cu titlul de ducat, ce urma să aibă propria sa dietă. Totodată, patenta imperială a promulgat pe lângă Constituția provincială și Legea electorală¹⁴. Aceste două legi fundamentale au reluat, în general, prevederile statutului provincial aprobat în anul 1850.

Noua Constituție și Legea electorală pentru ducatul Bucovinei declarau Dieta drept cel mai înalt organ al puterii în reprezentarea și administrarea intereselor provinciei. Dieta sau Camera legislativă provincială era compusă din 30 de membri, aleși pe baza

votului cenșitar, pentru o perioadă legislativă de șase ani consecutivi. Mandatele erau împărțite între episcopul greco-neunit al Bucovinei, care avea loc și drept de vot în adunare, ca virilist, și 29 de deputați aleși de ansamblul populației provinciei, în cadrul a trei mari curii electorale, împărțite conform principiului reprezentării proporționale a intereselor. Primei curii electorale, cea a marii proprietăți funciare, îi reveneau un număr de zece deputați. Curiei orașelor și a Camerei de Comerț și Industrie îi erau destinate șapte mandate, iar celei de-a treia curii, a comunelor rurale sau a micii proprietăți, îi reveneau doisprezece deputați¹⁵. Comparativ cu prevederile legii electorale din anul 1850, prin noua legislație, ponderea marii proprietăți și a clasei burgheze, în ansamblul său, în reprezentanța provincială a fost întărită, prin creșterea numărului deputaților de la 7 la 10, în cazul primei categorii, și de la 5 la 7, în cazul celei de-a doua categorii.

În privința curiei electorale a orașelor și a Camerei de Comerț și Industrie, în care vor activa cei mai mulți dintre deputații evrei din Bucovina, legea electorală stabilea că orașului capitală, Cernăuți, cu o populație de 26.345 locuitori, îi reveneau două mandate de deputat, iar orașelor Rădăuți, Siret și Suceava, cu 7.249, 5.633 și 6.012 locuitori, câte un mandat separat. Fiecare oraș alcătuia un district electoral aparte. Camera de Comerț și Industrie din Cernăuți urma să aleagă în Dietă doi deputați, corpurile electorale fiind alcătuite din totalitatea membrilor și a înlocuitorilor lor din fiecare cameră. Dreptul de vot era condiționat de plata unui impozit anual direct, de cel puțin 10 florini în orașul Cernăuți și de 5 florini în restul orașelor. Alegerea deputaților orașelor și ai Camerei de Comerț și Industrie se făcea în mod direct de primele două treimi din cei mai impuși la dări membri ai comunelor urbane¹⁶.

În general, cadrul democratic al noii legi fundamentale în Bucovina, la fel ca în întreaga Monarhie de Habsburg¹⁷, a fost oarecum limitat, dat fiind faptul că menținea un drept electoral destul de restrâns, care favoriza marea proprietate. Această chestiune ce va determina un anumit specific în alcătuirea Dietei Bucovinei, se va diminua treptat prin coborârea cuantumului censului, fapt ce va lărgi mereu clasa alegătorilor și a celor eligibili. În final, dreptul electoral va căpăta o extensie maximă o dată cu instituirea în 1907 a dreptului de vot universal și cu promulgarea în 1910 a unei noi legi electorale în Bucovina.

Populația evreiască bucovineană, pe măsura emancipării sale va fi prezentă, tot mai activ, în viața politică a provinciei și în activitatea Dietei. Faptul că evreii emancipați se declarau de partea statului austriac și a culturii germane a avut o influență și în domeniul politic. Guvernul austriac a sesizat, de la începutul anilor 70 ai secolului al XIX-lea, faptul că numeroasa populație evreiască din orașe reprezintă un important factor politic, care putea influența rezultatul alegerilor în direcția dorită de guvern. În acest sens, guvernatorul Bucovinei, Pino, raporta în anul 1872 autorităților centrale din Viena că, o dată cu separarea intelectualității sau a așa-numiților „evrei germani“, pro guvernamentali, de evreii ortodocși, la alegerile pentru Dietă desfășurate în orașe, nu puteau reuși decât acei candidați doriți de guvern¹⁸. Această atitudine pro guvernamentală a populației evreiești a fost o opțiune politică ce s-a manifestat constant, până la sfârșitul monarhiei.

Ca urmare, de la începutul activității Dietei Bucovinei, în anul 1861, și până la sfârșitul anilor '90 ai secolului al XIX-lea, evreimea vorbitoare de germană, în marea sa majoritate, s-a afirmat în rândul Partidului Liberal German sau a așa-numitului Partid Constituțional sau Centralist, care se pronunța cel mai hotărât pentru ideea de stat austriac¹⁹. Această opțiune politică, progubernamentală, i-a pus de nenumărate ori pe deputații de origine iudaică în contradicție cu deputații români, mai ales cu partida federalistă și cu cea națională. Totodată, ca deputați în Dieta din Cernăuți, evreii germanofoni au acționat până la sfârșitul secolului al XIX-lea și chiar și după aceea, în spiritul ideilor politice liberale germane. Din această perspectivă, până după 1890, între politicienii germani creștini și evreii mozaici din partida liberală, diferențele politice au fost minime.

În prima perioadă legislativă a Dietei bucovinene, dintre 1861-1866, evreimea a fost reprezentată printr-un număr de doi deputați, dintr-un total de 30 câți număra reprezentanța provincială, socotiți în rândul germanilor și care votau mereu cu Partidul Constituțional sau Centralist, condus până în anul 1874 de Eudoxiu Hurmuzaki. Cei doi reprezentanți ai evreilor au fost dr. Josef Fehner, avocat al provinciei și viceprimar al orașului Cernăuți, ca deputat al aceluiași oraș și Isak Rubinstein, bancher și președinte al comunității evreiești, ca deputat al Camerei de Comerț și Industrie²⁰.

Evreii, împreună cu germanii, au dominat în curia electorală a Camerei de Comerț și Industrie, dar și în cea a orașelor, în toată perioada existenței Dietei Bucovinei. Această predominare a mozaicilor a condus la situația specială ca la alegerile dietale să fie aleși, aproape mereu, reprezentanți din rândul evreimii, ca deputați, în special în prima circumscripție electorală, cea a Camerei de Comerț. În cadrul celor două circumscripții electorale, unii politicieni evrei au deținut perioade îndelungate mandatul de deputat, uneori chiar pe durata mai multor legislaturi. Spre exemplu, deputatul Camerei de Comerț și Industrie, Jakob Kohn, a fost prezent în reprezentanța legislativă bucovineană între anii 1874 și 1898, iar vicepreședintele aceleiași camere, David Tittinger, din anul 1886 și până la moartea sa, în mai 1900²¹. După înfăptuirea în ducatul Bucovinei, în anul 1910, a noii reforme electorale, evreii au pătruns după alegerile dietale din 1911 și în Curia mării proprietăți, dominată până la acea dată de marii proprietari funciari români și armeano-poloni²².

La fel ca și în prima perioadă legislativă și în următoarele legislaturi ale Dietei Bucovinei, până spre sfârșitul anilor '90 ai secolului al XIX-lea, deputații evreo-germani: dr. Josef Fechner, dr. Hermann Poras, Leibuka Barber, Heinrich Eduard Zuker, Jakob Kohn și David Tittinger, au conlucrat foarte strâns în reprezentanța provincială cu deputații creștini germani: Wilhelm von Alth, Richard Schultz, Ferdinand Stark, Wilhelm Pompe, Karl Hübsch, dr. Josef Rott ș.a., ca reprezentanți ai partidei liberale germane sau ai Partidului Progresist, dar și ca exponenți ai burgheziei alogene din Cernăuți și din celelalte trei orașe mai mici ale provinciei, respectiv Siret, Rădăuți și Suceava. În spiritul ideilor liberale ale timpului, aceștia vor susține, în cadrul Camerei Legislative provinciale, o serie de proiecte de legi și de inițiative parlamentare, menite să încurajeze dezvoltarea economică a Bucovinei în general, a căilor sale de comunicație, în special cele privitoare la construirea căii ferate Cernăuți-Lemberg și a legăturii sale cu România, prin Suceava etc²³.

În ultimul deceniu de dinaintea schimbării veacului, liberalismul încetează a mai fi curentul dominant în cadrul Monarhiei de Habsburg. Totodată, acum apare un nou val de antisemitism, mai ales în rândul germanilor din Viena și din celelalte provincii, care în plan politic s-a tradus în diferite programe elaborate de Partidul

Național German sau de Partidul Social-Creștin German, care prevedeau anumite măsuri antievreiești, mergând până la ideea scoaterii evreilor din viața publică²⁴. Ca reacție la succesul pe care îl avea în Viena mișcarea social-creștină condusă de Karl Lueger care ajunge să fie ales primar al capitalei imperiale, publicistul evreu vienez Theodor Herzl a publicat în anul 1896 binecunoscuta sa lucrare *Der Judenstaat*. Acest moment a fost socotit drept un punct de sciziune în relațiile politice tradiționale dintre evrei și germani și a constituit începutul unei mișcări naționale a evreilor din Monarhia de Habsburg care, respingând ideea emancipării prin asimilarea în alte culturi și națiuni, propaga atât ideea autoemancipării, cât și pe cea a creării unui stat național evreiesc în Palestina²⁵.

Această situație din capitala imperiului s-a transpus treptat și în Bucovina. Pătrunderea treptată a noilor idei în rândul populației evreiești bucovinene, a determinat la cumpăna veacurilor XIX-XX, apariția unui sentiment național la evreii din această provincie, la fel ca și în alte provincii ale imperiului. Deși antisemitismul în această provincie era mult mai scăzut, treptat și aici se produce o schimbare, în sensul spargerii comunității de interese politice, sociale și culturale de până atunci dintre evreii germanizați și germanii creștini. În plan politic, începând cu anul 1897, Partidul Liberal German se rupe într-o facțiune germană națională și una liberală. Noua direcție politică națională germană a fost îmbrățișată de deputații din Dieta cernăuțeană: Michael Kipper și prof. univ. dr. Arthur Skedl, care au format în același an „Uniunea Germanilor Creștini din Bukowina“, în timp ce gruparea liberală germană condusă de deputatul dr. Josef Rott a rămas în continuare deschisă colaborării cu evreii²⁶.

O dată cu scindarea lumii politice, ce reprezenta pe germanii creștini, în cele două facțiuni, au început și în rândul evreilor puternice contradicții între evreii liberali majoritari, ce se pronunțau pentru asimilare și gruparea politică, destul de restrânsă, a mișcării naționale evreiești, aflată în plin proces de afirmare. Aceste două tendințe au fost reprezentate în Dieta Bucovinei, pe de-o parte de gruparea liberală ce îl avea în frunte pe reprezentantul Camerei de Comerț și Industrie din Cernăuți, David Tittinger care, rămânând credincios tradițiilor liberale, a intrat în „Uniunea Germanilor Liberi“, o dată cu alegerea sa în Parlamentul din Viena, în anul 1896, iar de

cealaltă parte se afla gruparea evreilor naționaliști, ce îl avea în frunte pe avocatul cernăuțean, dr. Beno Stracher, care se făcea purtătoarea de cuvânt în problemele naționale evreiești²⁷.

La schimbarea veacurilor, cu prilejul alegerii unui nou deputat în Parlamentul din Viena și în Dieta Bucovinei, din partea Camerei de Comerț și Industrie a Bucovinei, în locul decedatului David Tittinger, guvernatorul provinciei, contele Bourguignon, raporta autorităților centrale faptul că majoritatea evreilor bucovineni se recunoșteau ca naționalitate germani. În condițiile creșterii antisemitismului în provinciile din vestul Monarhiei de Habsburg, evreii vroiau să-și păstreze locul în provinciile din răsărit. Ca urmare, în situația momentului de atunci, când Camera de Comerț era alcătuită în majoritate din evrei, dorința acestora era de a alege ca deputat tot un evreu. Pentru aceste mandate au candidat președintele Societății pe Acțiuni „Căile Ferate Locale Bucovinene“, Emanuel A. Ziffer, proprietarul unei berării din Cernăuți, Josef Steiner, pictorul de firme Moritz Pickler, socotit de autorități un sionist puțin demn de încredere, directorul filialei cernăuțene a Băncii Ipotecare a Galiției, Ferdinand Mayer și directorul Casei de Economii a Bucovinei, Leon Rosenzweig. Cu sprijinul guvernului, mandatul de deputat în Dietă i-a revenit lui Steiner, considerat de autoritățile austriece un negustor local de vază, loial ideii de stat austriac. Locul în Consiliul Imperial din Viena a fost obținut de Rosenzweig, socotit un finanțist priceput și o persoană loială regimului. Deși era mozaic, acesta era un adept al asimilării, fiind un susținător al Partidului Progresist German²⁸.

Fără a fi adepta sionismului, gruparea politică condusă de Beno Straucher a militat în plan politic, mai ales, pentru recunoașterea de către autoritățile centrale habsburgice a evreimii din imperiu, ca o naționalitate distinctă și nu numai ca o confesiune religioasă. În această idee, deputatul Beno Straucher, împreună cu Jakob Kohn, Richard Rappaport, Jakob Krauss, Paul Weisengrün, Hermann Kadisch ș.a. au fondat în anul 1902 Partidul Popular Evreiesc din Bucovina. Straucher a fost ales ca președinte al noului partid. Partidul Popular Evreiesc se pronunța, pe lângă împlinirea dezideratelor naționale evreiești, pentru liberalism politic, autonomie culturală și reforme sociale²⁹.

Ca urmare a creșterii conștiinței naționale evreiești în rândul micii burghezii și a proletariatului evreu din Cernăuți, Beno

Straucher a reușit, în 1903, să devină președinte al comunității evreiești din Cernăuți, funcție pe care o va deține timp de câteva decenii. Acest fapt îi va permite să joace, o lungă perioadă de timp, un rol politic determinant în cadrul burgheziei evreiești cernăuțene. Ca „tribun popular“ al evreimii și reprezentant al intereselor „omului de rând“, Straucher s-a pronunțat, atât în Dieta bucovineană, cât și în Parlamentul din Viena, împotriva oricărei forme de antisemitism. În același timp a militat, în cele două foruri parlamentare, pentru apărarea intereselor conaționalilor săi din România³⁰.

O dată cu pătrunderea, tot mai accentuată, a ideilor sionismului în Bucovina, după anul 1908, în rândul elitei politice evreiești se produce o sciziune consensuală³¹. Acest fapt a avut urmări importante și în plan politic, ducând la scindarea Partidului Popular Evreiesc. Gruparea politică majoritară a evreilor naționali, ce-l avea în frunte pe deputatul Beno Straucher, s-a desprins din partid, fondând Partidul Național Evreiesc. Noua grupare politică avea ca organ de presă ziarul „Volkswehr“ (Apărarea poporului). Cei rămași în Partidul Popular s-au grupat în jurul profesorului de limba engleză de la Universitatea din Cernăuți, Leon Kellner, care era un sionist înfocat. Organul de presă al grupării politice sioniste conduse de Kellner a fost ziarul „Volksrat“ (Consiliul Poporului). Între cele două grupări politice evreiești s-a dezvoltat o luptă pătimașă pentru putere, care va domina lumea evreiască bucovineană până la izbucnirea primului război mondial³².

Combătând politic ideea sionismului, Straucher și partidul său militau pentru recunoașterea evreilor ca națiune în cadrul Monarhiei de Habsburg. Această poziție se va evidenția, mai ales, cu prilejul dezbaterii în Dieta Bucovinei în anul 1909 a proiectului noii legi electorale, care își propunea să împartă mandatele pentru reprezentanța provincială pe naționalități, urmând a se constitui curii naționale atât în orașe, cât și în comunele rurale. Cu acest prilej, Beno Straucher a cerut și a reușit să obțină aprobarea deputaților români, ruteni, germani și poloni, pentru a înscrie în prevederile legii electorale instituirea unei curii naționale evreiești la nivelul întregii provincii Bucovina, în care urmau să fie aleși doar evrei, ca deputați în Dietă³³.

Autoritățile centrale austriece însă au respins acest punct din propunerea legislativă făcută de reprezentanța provincială bucovineană, pe motiv că tratarea populației evreiești ca o națiune nu era conformă cu

prevederile legilor austriece în vigoare. Ca urmare, în prevederile noii *Legi electorale pentru ducatul Bucovinei*, sancționate de împăratul Franz Joseph în anul 1910, era prevăzut în mod expres faptul că evreii urmau să aleagă împreună cu germanii, în cadrul aceleiași curii electorale³⁴. Recunoașterea evreilor ca națiune și nu numai ca o confesiune, a rămas dezideratul neîmplinit al populației evreiești bucovinene până la disoluția în anul 1918 a Monarhiei de Habsburg.

În urma noilor prevederi legislative electorale evreimea bucovineană era inclusă, în general, în cadrul districtului electoral german, în special în cadrul curiei a șasea, care urma să aleagă doi deputați pentru Camera de Comerț și cinci pentru orașul capitală Cernăuți și pentru restul orașelor din Bucovina. La aceasta s-a adăugat posibilitatea alegerii a doi deputați evrei în cadrul curiei a doua a marii proprietăți³⁵. Din cei 63 de deputați aleși în urma scrutinului electoral din anul 1911, evreii au fost reprezentați în Dietă de un număr de zece deputați, din care opt reprezentau partidul lui Straucher și doi mișcarea sionistă. Aceștia au format împreună un club politic evreiesc care a fost activ în dezbaterile Camerei legislative bucovinene până la încetarea activității acesteia, o dată cu începerea primului război mondial³⁶.

Concluzionăm că pe măsura emancipării evreilor, dar și a democratizării vieții parlamentare în Monarhia de Habsburg, aceștia au participat în număr tot mai însemnat la viața politică din Bucovina, în special în Camera legislativă provincială. Caracteristica esențială a fost atașamentul lor față de ideea de stat austriac, ca și față de ideile politice ale liberalismului german. Pe măsura dezvoltării conștiinței naționale, reprezentanții politici ai populației evreiești din Bucovina, prezenți în Dietă, precum și în viața politică provincială, au evoluat spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, de la o politică de asimilare și de integrare în rândul germanilor, spre sionism și, mai ales, spre o autoidentificare națională. În plan politic acest ultim aspect a condus la apariția Partidului Național Evreiesc, care a dezvoltat în reprezentanța provincială o activitate politică în sensul intereselor naționale evreiești, fără a reuși însă să obțină impunerea recunoașterii evreilor, ca națiune, în această provincie a Monarhiei de Habsburg.

NOTE

¹ I.E. Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916, p. 33.

² Mihai-Ștefan Ceașu, *Populația evreiască din Bucovina. Statut juridic, evoluție demografică și economico-socială la cumpăna de veacuri (XVIII-XIX)*, în: „SAHIR“, București, 1997, p. 117 și urm.

³ *Ibidem*, p. 121.

⁴ Wohlfdieter Bihl, *Die Juden*, in: *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. III/2, editat de Adam Wandruszka și Peter Urbanitsch, Wien, 1980, p. 893.

⁵ *Ibidem*, p. 894-895.

⁶ *Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina*, Heft XVII, Czernowitz, 1913.

⁷ Martin Broszat, *Von der Kulturnation zur Volksgruppe. Die nationale Stellung der Juden in der Bukowina im 19. Jahrhundert und 20. Jahrhundert*, in: „Historische Zeitschrift“, 200, Heft 1-3, München, 1965, p. 577 și urm.

⁸ ASS, colecția Documente, XII/35; Vasile Miron, Mihai-Ștefan Ceașu, Gavril și Sevastița Irimescu, *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente. 1393-1848*, București, 1983, p. 633-634.

⁹ Mihai-Ștefan Ceașu, *Modernizarea instituțional-politică a Bucovinei: instituirea Dietei provinciale (1848-1861)*, în: „Xenopoliana“ Buletinul Fundației Academice „A.D. Xenopol“ din Iași, VI, 1998, 1-2, p. 160.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Reichs Gesetz Blatt*, Wien, nr. 107/1860.

¹² A.I.C.B., fond Guvernământul Bucovinei, Ministerul de Interne, mapa 2, dosar nr.6/1860.

¹³ Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în*

prezent, vol. II, București, 1997, p. 501-502.

¹⁴ *Reichs Gesetz Blatt*, Wien, nr. 20/1861, anexa II, (Bucovina), p. 297 și urm.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, §12.

¹⁷ Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Oesterreich*, vol. I, Wien-Leipzig, 1902, p. 51-52.

¹⁸ Allgemeine Verwaltungs Archiv, Ministerium des Innern, Präsidiale, 31, K. 939, Prot. 4190/1872.

¹⁹ Wohlfdieter Bihl, *Die Juden*, p. 942-943.

²⁰ *Stenographischen Protokollen des Bukowinaer Landtags*, Erste Wahlperiode, Erste bis sechste Session, Czernowitz, 1861-1866.

²¹ Vezi anexa 1.

²² *Ibidem*.

²³ În acest sens vezi: *Stenographischen Protokollen des Bukowinaer Landtags*, anii 1864-1897.

²⁴ Erich Zöllner, *op.cit.*, vol. II, p. 528-529.

²⁵ Joy Eisenberg, *O istorie a evreilor*, București, 1993, p. 295 și urm.

²⁶ *150 Jahre Deuschtum in der Bukowina*, München, 1961, p. 111 și urm.

²⁷ Martin Broszat, *Von der Kulturnation zur Volksgruppe*, p. 591.

²⁸ Allgemeine Verwaltungs Archiv, Ministerium des Innern, Präsidiale, 34/2, K. 2222, K. 2226.

²⁹ Wohlfdieter Bihl, *Die Juden*, p. 937.

³⁰ Rudolf Wagner, *Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina*, München, 1984, p. 65-66.

³¹ Emanuel Turczynski, *Die Bukowina*, în vol.: *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Galizien, Bukowina, Moldau*, editat de Isabel Röskau-Rydel, Siedler Verlag, 1999, p. 269.

³² Wohlfdieter Bihl, *Die Juden*, p. 938.

³³ Rudolf Wagner, *Der Parlamentarismus*, p. 148 și urm.

³⁴ Gerald Stourzh, *Der nationale Ausgleich in der Bukowina 1909-1910*, în vol.: *Die Bukowina: Vergangenheit und*

Gegenwart, editat de Ilona Slawinski și Joseph P. Strelka, Bern-Berlin-Frankfurt a. M.-New York-Paris-Wien, 1995, p. 46 și urm.

³⁵ *Ibidem*, p. 51-52.

³⁶ *150 Jahre Deutschtum in der Bukowina*, p.115.

Anexa nr. 1

EVREI DEPUTAȚI ÎN DIETA BUCOVINEI

<i>Nr. Crt.</i>	<i>Nume și Prenume</i>	<i>Colegiul electoral</i>	<i>Opțiune politică</i>	<i>Ocupația</i>	<i>Perioada legislaturii dietale</i>
1	Dr. Josef Fechner	Oraș Cernăuți	Liberal-german (centralist)	Avocat al provinciei	1861-1866 1867-1870
2	Isak Rubinstein	Camera Comerț și industrie	Liberal-german (centralist)	Bancher	1861-1866
3	Dr. Hermann Poras	Oraș Cernăuți	Liberal-german (centralist)	Medic	1870-1871
4	Leibuka Barber	Camera Comerț și industrie	Liberal-german (centralist)	Comerțiant	1871-1877
5	Jakob Kohn	Camera Comerț și industrie	Liberal-german (centralist)	Comerțiant	1874-1877 1878-1883 1884-1889 1890-1892 1893-1898
6	Heinrich Eduard Zucker	Districul electoral rural Cernăuți	Liberal-german (centralist)	Căpitan districtual (prefect)	1878-1884
7	David Tittinger	Camera Comerț și industrie	Liberal-german (centralist)	Vicepreș. Camerei Com.	1886-1889 1890-1892 1893-1898 1899-1900
8	Josef Steiner	Camera Comerț și industrie	Liberal-german	Negustor de bere	1901-1904
9	(?) Tittinger	Camera Comerț și industrie	Liberal-german	Negustor	1905-1910
10	Dr. Benno Straucher	Oraș Cernăuți	Progresist-german Partidul Popular Evreiesc Partidul Național Evreiesc	Avocat	1901-1904 1905-1910 1911-1914
11	Dr. Josef Weidenfeld	Oraș Suceava	Liberal-german	Avocat	1905-1910
12	Salomon Rudich	Curia VI (orașe și Camera Comerț)	Partidul Național Evreiesc	Mare industriaș	1911-1914
13	Jakob Hecht	Curia VI	Partidul Național Evreiesc	Mare industriaș	1911-1914

14	Dr. Max Fokschaner	Curia VI	Partidul Popular Evreiesc	Avocat	1911-1914
15	Dr. Isidor Katz	Curia VI	Partidul Național Evreiesc	Avocat	1911-1914
16	Dr. Salo Weisselberger	Curia VI	Partidul Național Evreiesc	Consilier la Tribunal (pensionar)	1911-1914
17	Dr. Neumann Wender	Curia VI	Partidul Național Evreiesc	Inspector	1911-1914
18	Josef Blum	Curia II (marea proprietate funciară)	Partidul Național Evreiesc	Mare proprietar funciar	1911-1914
19	Janko Fischer	Curia II (marea proprietate funciară)	Partidul Național Evreiesc	Mare proprietar	1911-1914
20	Dr. Leon Kellner	Curia V	Partidul Național Evreiesc Sionist	Profesor universitar	1911-1914

ȘCOLARIZAREA ȘI „ASIMILAREA“ EVREILOR (1897-1918)

STUDIU DE CAZ (LICEUL „PETRU RAREȘ“ DIN PIATRA NEAMȚ)

Doina BARCAN-STERPU

În perioada liberală a României moderne (1866-1918), grupurile confesionale de mozaici (evrei) și catolici (unguri, germani) sunt puternic școlarizate. Afirmarea poate fi argumentată pe baza unor date concrete, cum sunt statisticile școlare. Arhiva liceului „Petru Rareș“ din Piatra Neamț, care face obiectul cercetării noastre, este un exemplu elocvent.

Școlarizarea grupurilor alogene are două implicații: pe de o parte, cea a strategiilor acestor grupuri, ce vizează fie păstrarea identității culturale, fie „asimilarea“, în vederea accederii în ierarhia socială și în viața politică, iar pe de altă parte, cea a politicii practicate de statul român, politică naționalistă implicând integrarea etniilor conaționale.

Dintre toate grupurile alogene, asimilarea cea mai avansată o întâlnim în cadrul comunității evreiești. Un scurt istoric al acestei comunități înainte de 1866 este, credem, necesar. După cum se menționează¹, evreii au venit masiv în Moldova începând cu secolul al XVIII-lea. Evreii emigrează din Polonia și Bucovina, de unde au fost expulzați de Carol Enzenberg² și din Rusia, după măsurile luate împotriva lor de țarul Nicolae I, în 1827. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, numărul evreilor crește, ponderea lor amplificându-se, în special în târgurile și orașele din Moldova³. În epoca regulamentară, evreii din Moldova formează o națiune aparte⁴, fiind de cele mai multe ori protejați de o putere străină⁵ și având ocupații complet diferite⁶ față de ceilalți locuitori ai țării. În această perioadă ei nu aspiră la obținerea de drepturi politice, având în vedere doar libertatea de a face comerț.

După ce au fost expulzați din Apus, în secolul al XIV-lea⁷, evreii au jucat un rol important în viața economică a Europei de est. Datorită implantării lor tot mai evidente în viața economică a Principatelor (Moldova și Țara Românească), Regulamentele Organice

(1831-1832) introduc și primele măsuri antievreiești, strict economice⁸. De aceea, afirmația lui Joseph Berkowitz⁹, că rușii* prin aceste legi au introdus antisemitismul pe teritoriul românesc este discutabilă. Antisemitismul se declanșează în România mai târziu, el luând amploare abia în perioada interbelică¹⁰.

Creșterea rolului economic al evreilor a coincis cu naționalismul românesc¹¹ și nu este necesară o investigație în psihologia, socială pentru a afirma că paralelismul celor două fenomene a creat climatul unei veritabile „probleme evreiești“.

„Problema evreiască“ trebuie privită din această perspectivă, în perioada de care ne ocupăm. În atmosfera naționalistă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, evreii cer drepturi politice, fapt ce a condus la o reacție antiseimită. Acordarea de drepturi politice evreilor din Principate a intrat în discuție, prima dată, în cadrul Conferinței de la Constantinopol (1856). Unirea de la 1859 a adus schimbări și în ce privește atitudinea față de evrei. Domnitorul A.I. Cuza lasă să cadă în desuetudine majoritatea măsurilor antievreiești din perioada regulamentară. Libertatea comerțului, facilitățile navigației, rețeaua de căi ferate cereau fonduri, ce puteau fi obținute de la evrei, ei fiind „singurii capitaliști din țară“¹².

În condițiile afirmării burgheziei indigene, intoleranța față de evrei face progrese juridice, materializate prin articolul 7 al Constituției din 1866¹³ – ce reprezintă oficializarea „problemei evreiești“ în perspectiva istorică –, legea din 1867 privind constituirea corpului de avocați¹⁴, legea „vagabonzilor“ din 1867, ș.a.

După 1866, cu toate eforturile depuse de Adolphe Cremieux prin „Alianța Israelită“, evreii din România nu obțin drepturi politice, cu excepția articolelor votate și incluse în cuprinsul Tratatului de la Berlin (1878)¹⁵.

Obiectul studiului de față este școala și atitudinea pe care o au evreii față de această instituție. Se cunoaște¹⁶ că școlile evreiești existente până în 1866 s-au autodesființat, evreii urmând școli publice românești. Cauza? Evreii acceptă „asimilarea“ culturală promovată prin politica naționalistă guvernamentală, deoarece puteau accede mai ușor în ierarhia socială și chiar în viața politică.

---

* Regulamentele Organice sunt introduse în Principate în timpul ocupației țariste (1828-1834).

Din altă perspectivă, școala este instanța decisivă a asimilării grupurilor alogene. Înainte de 1900, învățământul secundar românesc se caracterizează printr-o accentuată eterogenitate etnică și confesională. Este și cazul liceului „Petru Rareș“ din Piatra Neamț¹⁷. înființat în 1897. Orașul, ca multe alte târguri din Moldova, cuprindea o importantă populație evreiască¹⁸. De aceea, este firesc că în cadrul liceului sa apară elevi ce aparțin acestui grup alogen.

Analiza asupra școlarizării evreilor în cadrul liceului „Petru Rareș“ s-a realizat pe baza documentelor de arhivă, în perioada 1897 – anul înființării liceului – și 1918 – anul Marii Uniri. Potrivit datelor existente, s-a constatat că populația școlară este eterogenă, atât din punct de vedere etnic (vezi Anexa 1), cât și din punct de vedere confesional (vezi Anexa 2). Cel mai bine reprezentați sunt evreii, dintre toate grupurile alogene. De exemplu, pentru promoția 1901/1902, dintr-o clasă de 24 elevi, 15 sunt români și 9 sunt evrei. Un alt exemplu și mai revelator este promoția 1902/1903, alcătuită din 15 elevi, din care 6 români, 8 evrei și 1 german. Exemplele pot continua (vezi Anexa 1).

Această situație, surprinsă și la nivel religios, se datorează nu atât inexistenței liceelor confesionale, cât faptului că o funcție în stat putea fi ușor obținută prin absolvirea unei școli publice românești. Limba de studiu (limba română) și taxa de școlarizare¹⁹ nu sunt piedici pentru frecventarea liceelor de către această etnie. Se poate vorbi de o „asimilare“, dar la nivel cultural, iar fenomenul pornește din interiorul acestui grup. De aceea, nu se poate vorbi de o „persecuție legală“²⁰, deoarece politica oficială, practică de statul român, după 1866, a făcut ca numărul de analfabeți în rândul evreilor să fie minim. În ce privește alfabetizarea evreilor există o opoziție majoră între vestul și estul Europei. Proporția este foarte mică la evreii din răsărit, comparativ cu cei din apus²¹. Această situație, care se regăsește și în România, trebuie raportată la întreaga populație. În aceste condiții, se constată că în 1899²², din totalul locuitorilor de la 7 ani în sus numai 49,4% știau carte, restul de 50,6 fiind analfabeți (la orașe). În rândul locuitorilor de la sate situația este catastrofală: 84,8% nu știau să scrie și să citească.

Comparând aceste statistici cu situația existentă în liceul „Petru Rareș“ (vezi Anexa 1), reiese că evreii sunt suprașcolarizați în

România modernă, în raport cu românii. Explicația este simplă: evreii acceptă contractul de asimilare culturală, propus de guvernele României.

Școlarizarea și „asimilarea“ evreilor nu s-ar fi putut realiza fără existența unui important capital economic. Știm că evreii erau numeroși în orașul Piatra Neamț, însă școlarizarea lor se datorează, în primul rând, mediului social, așezării spațiale și capitalului economic.

Selecția școlară este strâns legată, în cazul evreilor, de selecția socială. Din sursele oferite de arhiva liceului „Petru Rareș“, am realizat un tablou cu privire la profesia tatălui, pentru a putea trage concluzii asupra mediului social din care provin elevii evrei. S-a constatat că aceștia aparțineau unor familii de mici și mari comercianți, funcționari și intelectuali (vezi Anexa 3). Majoritatea familiilor evreiești aparțineau burgheziei mari și mijlocii, iar categoria cea mai numeros reprezentată în școli era cea a *comercianților*. Nu s-a putut efectua o analiză completă asupra acestei profesii, deoarece datele biografice ale elevilor provin în exclusivitate din declarațiile acestora sau ale părinților lor. Indicatori precum: „negustor“, „comerciant“, „proprietar de fabrică“, „fabricant“, „manufacturier“ sunt imprecizi și variabili. Același individ poate să definească printr-un termen sau altul o meserie, fără a semnifica o schimbare reală în plan profesional. Frontierele sunt fluctuante între negustori și bancheri, între proprietari și industriași, astfel încât o profesie poate fi înlocuită cu alta și, deci, denaturat adevărul.

Alături de selecția socială și capitalul economic, un rol important are așezarea spațială. Prin natura profesiei lor, evreii populează, în special orașele. Pentru comunitatea evreiască, deținătoare a unui capital economic important și urbanizată, școlarizarea nu este străină universului ei social.

Școlarizarea evreilor în învățământul secundar românesc arată opțiunea pentru „asimilare“, dirijismul spre elita și cultura național-dominantă. Pentru a veni în sprijinul acestei idei, am urmărit *traectoria socială* a absolvenților liceului „Petru Rareș“. Aceste date, disparate, provin în exclusivitate din mențiunile unor profesori ai liceului.

Toate categoriile menționate – comercianți, funcționari, intelectuali – sunt interesate a-și plasa descendenții în mediul elitei

majoritare. De exemplu, familia *Ipcar*, familie de comercianți, reușește să-i școlarizeze pe toți cei cinci descendenți și să-i plaseze convenabil în ierarhia socială, după cum urmează:

– *James Ipcar* a absolvit liceul în 1905, iar în 1920 se află în fruntea personalului de la Societatea Română de Asigurări „Generală” din București;

– *Alexandru Ipcar*, absolvent al liceului în 1907, ajunge inginer-șef la Societatea „Columbia” (minele Moreni-Prahova);

– *Felix Ipcar*, absolvent în 1909, obține licența în științe comerciale la Viena, iar în 1920 este reprezentant al Societății de Asigurare „Generală”, filiala Piatra Neamț;

– *Elvira Ipcar*, absolvă liceul în 1913, curs particular, iar în 1920 este licențiată în farmacie; traiectoria acesteia este cu atât mai importantă cu cât la începutul secolului XX fetele studiau în pensioane;

– Ultimul fiu al familiei *Ipcar*, *Mircea*, absolvă liceul în 1914 și urmează Școala Superioară de Arhitectură din București.

Rămânând în cadrul aceleiași categorii, în perioada 1897-1918 au absolvit 92 de fii de comercianți, majoritatea evrei. Dintre aceștia doar la 12 s-a putut urmări traiectoria socială, din care 4 urmează Universitatea în țară (Moise Ștrul, Wegler Avram, Iuster Iancu, Dimitrie Hozoc), 2 în străinătate (Iuster A. Raoul – la Liège, Herșcovici David – la Columbia University). Ceilalți sunt licențiați în științe comerciale (familia *Ipcar*, Osiais Copelovici – Școala Comercială din Anvers), medicină sau farmaceutică (*Elvira Ipcar*).

Un alt mediu social bine reprezentat la liceul „Petru Rareș” este cel al *funcționarilor publici*. S-a putut urmări traiectoria socială doar la câțiva din descendenții acestei categorii:

– Șistarovici Teodor, absolvent în 1911, ajunge oficiar gradul II la Poșta din Piatra Neamț;

– Carol Bermann – absolvent în 1910 – ajunge la Societatea de Import „J. Cerbeanu & Co” din București;

Traietoria socială în rândul evreilor este un indiciu al accesului la funcții, superioare sau inferioare, aceasta făcându-se în funcție de mediul social, capitalul economic și așezarea spațială. Aceste caracteristici sociale se manifestă în limitele unei populații școlare deja selecționate la nivelul învățământului secundar.

Se pot trage câteva concluzii interesante. Bilingvismul la evrei (idiș și limba română) este o șansă, se transformă într-o competiție școlară²³. Dorința acestui grup alogen de a face parte din elita societății românești este mai mare decât păstrarea identității culturale. Această dorință dă naștere, în epocă, la accente antisemite. Iată ce scrie, în 1909 ziarul „Bistrița” (ziar conservator-democrat) care apărea săptămânal la Piatra Neamț:

„Nu vedem în acest oraș manifestată mai întâi tăria etnică a neamului nostru; acea putere economică și culturală din care să se vadă forța românească propriu-zisă. În orașul acesta averea, banii și avântul de interese nu sunt românești [...]. Or, agricultura trece prin epoci de secetă, din această cauză negoțul e-n decadentă, iar industria lemnului e speculată de câțiva indivizi străini. Alarmantă e mai apoi stagnarea aproape completă a vieții culturale și estetice”²⁴.

Legile din învățământul secundar românesc²⁵ și publicistica „antisemită” au atras nemulțumirea evreilor. Cu ajutorul „Alianței Israelite” apar în străinătate articole în care se afirmă că românii îi „persecută pe evrei”²⁶. Se afirmă, de asemenea, că în România există un „antisemitism crunt”²⁷. Aceste articole aveau menirea de a atrage simpatia opiniei publice internaționale asupra „problemei evreiești”. Metoda aceasta, frecvent întâlnită la sfârșitul secolului al XIX-lea este abandonată. În fața politicii naționaliste, evreii aleg o cale cu mai puține riscuri: „integrarea culturală”. Ei vor împrumuta nume românești, își schimbă naționalitatea, dar rămân tributari religiei mozaice²⁸.

Ambianța naționalistă de la începutul secolului al XX-lea nu este în măsură a diminua școlarizarea evreilor. Afirmția lui Edmond Sincerus, că „școlile publice primare și secundare populate de elevi evrei au început a fi numite școli evreiești și nu școli publice de stat”²⁹, confirmă acest lucru.

Se poate concluziona că „asimilarea” lingvistică, mai bine spus bilingvismul evreilor a dus la o școlarizare acceptabilă în rândurile acestora și la ridicarea nivelului lor cultural, în general. Evreii au un caracter distinctiv: rămân un grup alogen, dar profită de școlarizare. Acest fapt s-a datorat capitalului economic și poziției în ierarhia socială, două avantaje care le permite accesul în rețeaua de învățământ românesc.

¹ Vezi, Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, București, Editura Hasefer, 1996; Carol Iancu, *L'émancipation des Juifs de Roumanie (1913-1919)*, Montpellier, Centre de Recherches et d'Études Juives et Hébraïques, Université Paul Valery, 1993; Nicolae Iorga, *Judaica*, București, 1937; Nicolae Iorga, *Istoria evreilor în țările noastre*, în „AARMSI“, tom. XXXVI, 1913; Verax (Radu Rosetti), *la Roumanie et les juifs*, Bucarest, I.V. Socescu, 1903; Edmond Sincerus, *Les juifs en Roumanie depuis le traité de Berlin jusqu'a ce jour*, Londres, 1901.

² Mihai Ștefan Ceaușu, *Populația evreiască din Bucovina. Statut juridic, evoluție demografică și economico-socială la cumpăna veacurilor (XVIII-XIX)*, în SAHIR, vol. II, 1997, p. 117-118.

³ Vezi, Dumitru Ivănescu, *Populația evreiască din orașele și târgurile Moldovei între 1774-1832*, în SAHIR, vol. II, p. 59-65; Verax, *op. cit.*, p. 1-59.

⁴ Verax, *op. cit.*, p. 69.

⁵ Stela Marieș, *Importanța catagrafiei din anii 1824—1825 pentru problema sudiților evrei din Moldova*, în SAHIR, vol. I. Ed. Hasefer, 1996, pp. 51-138.

⁶ Dumitru Ivănescu, *Populația evreiască a orașului Iași în perioada 1755-1860*, în SAHIR, vol. I, Ed. Hasefer. 1996, p. 42-43.

⁷ Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, Editura Meridiane, București, 1993, p. 217.

⁸ Dumitru Ivănescu, *Populația evreiască a orașului Iași în perioada 1755-1860*, în SAHIR, vol. I, Ed. Hesefer, 1996, p. 40.

⁹ Joseph Berkowitz, *La question des israelites en Roumanie, etudes de son histoire et des diverses problemes de droit qu'elle soulive*, Jouve, Paris, 1923, p. 24.

¹⁰ Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și problema*

evreiască în România anilor '30, Editura Humanitas, București, 1995.

¹¹ Vezi în acest sens, A. D. Xenopol, *La questions israelite en Roumanie*, article paru „Renaissance Latine“, du octobre 1902, Paris; Nicolae Iorga, *Istoria evreilor în țările noastre*, Idem, *Iudaica*; Idem, *Problema evreiască la Cameră*, cu o introducere de A.C. Cuza, Vălenii de Munte, Tipografia „Neamul Românesc“, 1910; A.C. Cuza, *Chestia evreiască*, studiu analitic și comentarii asupra petițiunii adresată Corpurilor Legiuitoare de evreii pământeni, Editura ziarului „Critica“, București, 1910; B. Petriceicu Hasdeu, *Studiu asupra iudaismului*, Editura ziarului „Apărarea Națională“, București, 1901.

¹² Verax, *op. cit.*, p. 43.

¹³ Alexandru Pencovici, *Dezbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra Constituției și legii electorale din România*, Tipografia Statului, București, 1883, p. 290.

¹⁴ În 1867 Ion Brătianu dă legea privind constituirea corpului de avocați, în care erau admiși numai românii.

¹⁵ Verax. *op. cit.*, p. 113-169.

¹⁶ *Chestia școalelor israelite și a progresului israelit în România*, de E. S., Imprimeria C.P. Condoratu, București, 1878, p. 7.

¹⁷ În 1869 își începe activitatea prima școală secundară din Piatra Neamț, care avea doar curs inferior de studii. Prima încercare de transformare a gimnaziului în liceu are loc în martie 1893 când o delegație locală, condusă de Ion Negre – unul din primii profesori ai gimnaziului – cere Ministerului Instrucției Publice să înființeze cel de-al doilea liceu real din Moldova (primul era la Brăila). Ministerul răspunde că nu poate aproba nimic înaintea reformei învățământului, care se pregătea atunci. Este vorba de proiectul din 1895 al lui Take Ionescu.

A doua încercare are loc în ianuarie 1896, încheiată tot cu un eșec. Înființarea liceului era condiționată de desființarea Școlii profesionale, cerință neîndeplinită.

În ianuarie 1897 se aduc Ministerului argumente solide pentru înființarea liceului:

– în țară există 10 gimnazii reale cu un singur liceu real, la Brăila, pe când pentru 17 gimnazii clasice există 14 licee clasice;

– liceul din Piatra Neamț va fi populat cu absolvenți ai gimnaziilor reale din Dorohoi, Vaslui, Bârlad, Tecuci;

– gimnaziul este cel mai vechi din zonă, datând din 1869, astfel că populația școlară este asigurată;

– există și 109 școli rurale, care vor alimenta și ele liceul.

La 26 iunie 1897, Ion Negre obține aprobarea pentru „înființarea clasei a V-a cu începerea anului școlar viitor“.

(Alexandru Iftimie, *Monografia liceului Petru Rareș*.

1869-1969. Tipografia Piatra Neamț, 1969, p. 30.

¹⁸ Arhivele Statului, Piatra Neamț, Fond liceul „Petru Rareș“, dosar nr. 128/1896, filă nepaginată, aflăm că pentru anul 1895-1896 structura etnică în oraș era următoarea:

8355 – români

8361 – evrei

464 – alte naționalități.

¹⁹ Din Arhivele Statului Piatra Neamț, Fond liceul „Petru Rareș“, dosar nr. 172/1901-1902, filă nepaginată, aflăm că taxele de școlarizare erau: 40 de lei/lună pentru evrei și 30 de lei/lună pentru români; În același fond, dosarul nr. 181/1901-1902, aflăm că au fost scutiți de taxă 5 israeliți, din cauza situației materiale precare. De asemenea, în dosarul nr. 198/1904 sunt scutiți de taxă 9 israeliți.

²⁰ Edmond Sincerus, *op. cit.*, p. 121.

²¹ Victor Karady, *Etnicitè, scolarization et assimilation chez des juifs et des lutheriens en Hongrie pedant la Monarchie bicefale* (etude sociologique), „Hungarian Studies“ 4/1 (1988), Akademiai Kiado, Budapest, p. 28.

²² Leonida Colescu, *Analiza rezultatelor recensământului general al populației României din 1899*, București, 1944, p. 109.

²³ Victor Karady, *op. cit.*, p. 29.

²⁴ Ziarul „Bistrița“, Piatra Neamț, 1 martie 1909. *Din ale orașului Peatra*, p. 2.

²⁵ Vezi legea lui Spiru Haret, *Aplicarea legii învățământului secundar și superior*. extras din ziarul „Voința Națională“, București, 1899, articolul 123, cu privire la străini.

²⁶ Vezi I.G. Bibicescu, *Sunt persecutați evreii în România?*, Tipografia „Voința Națională“, București. 1902. p. 23; Isidore Loeb, *Evreii*, traducere de E. Schwartzfeld, Editura ziarului „Egalitatea“, 1894, p. 20; Carol Iancu, *L'emancipation...*, p. 20; Verax, *op. cit.*, p. 215; Nicolae Iorga, *Istoria evreilor...*, p. 39.

²⁷ Carol Iancu, *L'émancipation...*, p. 302.

²⁸ Din cercetarea de față a reieșit că pentru anul 1906-1907, din 5 elevi evrei 2 declară că sunt de naționalitate română: Postelnicu Solomon și Redler Ițic. Nu sunt singurele exemple: 1913/1914 – Bozianu Samuel declară că este român, de religie mozaică; 1915/1916 – Redler Bercu; 1917/1918 – Bozianu Iosub Catz.

²⁹ Edmond Sincerus. *op. cit.*, p. 121.

Anexa nr. 1¹

Tablou general cu elevii absolvenți la liceul "Petru Rareș", pe naționalități

Naționalitatea	1899/ 1900	1900/ 1901 ²	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909	1909/ 1910	1910/ 1911	1911/ 1912	1912/ 1913	1913/ 1914	1914/ 1915	1915/ 1916	1916/ 1917	1917/ 1918	1918/ 1919
Români	15	17	6	14	11	24	23	21	8	13	12	8	14	10	16	8	5	9	15
Evrei	9	10	7	7	7	3	2*	6	4	2	3	6	5	10	12	6	8	9	16
Alte naționalități	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	1	1	-	-	-

¹ Anexele sunt întocmite pe baza documentelor referitoare la Liceul "Petru Rareș" din Piatra Neamț (cataloge, matricole școlare, diplome de bacalaureat), păstrate în cadrul Arhivelor Statului.

Primele dosare cercetate au numerele cuprinse între 120/1897 și 157/1910. Alături de acestea s-au mai cercetat: dosarele nr. 24, 50, 51 din cutia 43 și dosarele nr. 19, 44 din cutia 40/1910-1912; dosarele 51, 52 din cutia 44 și dosarele 25, 52/1913-1914; dosarele 28, 54/1914, 1915 (cutia nr. 50); cutia nr. 51/1916-1917 (dosarele nu sunt numerotate); dosarele nr. 132, 151, 57, 19/1916-1918 (cutia nr. 52).

Din aceste dosare s-au extras date referitoare la originea socială (profesia tatălui), religia și naționalitatea fiecărui absolvent de studii secundare.

² Introducându-se clasa a VIII-a secundar în anul școlar 1901-1902 liceul "Petru Rareș" nu are absolvenți.

* Doi elevi declară că sunt români, de religie mozaică.

Anexa nr. 2

Tablou general cu elevii absolvenții, după *religie*

Religia	1899/ 1900	1900/ 1901	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909	1909/ 1910	1910/ 1911	1911/ 1912	1912/ 1913	1913/ 1914	1914/ 1915	1915/ 1916	1916/ 1917	1917/ 1918	1918/ 1919
Ortodoxă	15	16	6	14	11	24	20	21	8	12	11	7	14	9	15	7	5	7	15
Mozaică	9	10	7	7	7	3	4	6	4	2	3	6	5	11	13	7	8	10	16
Catolică	-	1	1	-	-	-	2	-	-	1	1	1	1	-	1	1	-	1	-

Anexa nr. 3

Tablou general privind *originile sociale* ale elevilor (profesia tatălui), pe naționalitate

Profesia	1899/1900		1900/1901		1902/1903		1903/1904		1904/1905		1905/1906		1906/1907		1907/1908		1908/1909		1909/1910	
	R	E	R	E	R	E	R	E	R	E	R	E	R	E	R	E	R	E	R	E
Profesii liberale	1	4	4	1	3	3	-	-	-	-	5	-	2	-	3	1	1	2	1	-
Învățător	1	-	1	-	-	-	2	-	1	-	3	-	1	-	1	-	2	-	1	-
Profesor	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Funcționar	3	-	2	-	1	-	2	1	2	1	2	-	2	1	3	1	-	3	2	-
Avocat	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Doctor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Farmacist	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Grădinar	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2	-	1	-	-	-	-	-
Arendaș	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Proprietar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3
Comerciant	-	5	-	8	1	5	1	5	4	2	2	2	2	-	3	-	-	-	-	4
Agricultor	1	-	1	-	2	-	5	-	3	-	8	-	4	-	2	-	2	-	1	-
Preot	1	-	3	-	-	-	2	-	1	-	2	-	2	-	3	-	2	-	-	-
Rabin	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Militar	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Plutaș	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Croitor	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Camierier	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

R : români

E : evrei

Anexa nr. 3

(continuare)

Profesia	1910/1911		1911/1912		1912/1913		1913/1914		1914/1915		1915/1916		1916/1917		1917/1918		
	R	E	R	E	R	E	R	E	R	E	R	E	R	E	R	E	
Profesii liberale	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Învățător	1	-	2	-	3	-	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Profesor	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Funcționar	2	2	2	1	5	-	2	2	7	-	3	2	-	-	3	2	-
Avocat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Doctor	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Farmacist	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Grădinar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Arendaș	-	-	-	3	1	4	1	7	-	7	-	3	-	-	3	4	-
Proprietar	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Comerciant	2	-	-	-	-	-	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Agricultor	1	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2	-	-	-	-	1	-
Preot	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rabin	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Militar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Plutaș	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Croitor	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Camerier	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-

R = români

E = evrei

ANEXA nr. 4

Numele absolvenților evrei, pe ani de studii, și media obținută la terminarea cursurilor secundare (media de la bacalaureat)

<p>1899/1900 Calman I. Moise – 7,82 Cernățeanu Avram – 6,31 Horovitz Avram – 6,41 Iuster Iancu – 7,28 Rotman Moise – 5,93 Saraga Mendel – 6,53 Șor Iosif – 5,95 Ștrul Moise – 7,23 Vexler Abram – 6,76</p>	<p>1900/1901 Alter David – 5,60 Goldenberg Avram – 8,69 Grünberg Moisa – Iuster Leon – 7,20 Körner Ijic – 6,04 Moise S. Moise – 6,46 Regenstreif Leizer – 6,38 Reis Haim – 8,04 Șmil Sarariu – 6,59 Șor Ștrul – 6,26</p>	<p>1902/1903 David Riven – 7,01 Einschlag Natlan – 5,80 Grünberg Herman – 6,10 Iuster Aron – 6,28 Lazarovici Haim – Rosenthal Leiba – 8,23 Segaller Beniamin –</p>
<p>1903/1904 Copolovici Osias – 7,40 Fișer Haim – 6,40 Lazarovici Osias – 5,40 Nacht Efroim – Pisam Marcu – Schwatz Moisa – 5,60 Vexer Michel – 6,20 Vexer David – retras</p>	<p>1904/1905 Ipcar James – Reichbach Șulem – 7,60 Reis Simon – 6,20 Sufrim Clement – 6,80 Sufrim Josef – 6,80 Șapira Aron – 5,60 Zeilicoici Haim – 5,80</p>	<p>1905/1906 Iuster Lazer – 7,80 Iuster Josef – 5,80 Stambler Bernard – 6,00</p>
<p>1906/1907 Ipcar Alexandru – 6,40 Abramovici Lupu – Postelnicu Solomon – 6,00 (român-mozaic) Redler Ijic (român-mozaic)</p>	<p>1907/1908 Avram I. Herșcu – 6,80 Edelstein Herman – 8,00 Iuster Veniamin – 7,80 Iuster Israel – 7,60 Leizer Beniamin – Tindic Haisje – 6,60</p>	<p>1908/1909 Bassei Moise – 7,78 Ipcar Felix – 7,61 Reis Aron – 8,02 Ștrul M. Ștrul – 7,11</p>
<p>1909/1910 Berman Carol – 8,40 Rabinovici M. – 7,02</p>	<p>1910/1911 Iuster A. Solomon – 7,00 Leiba Șmil – 7,78 Șistarovici I. T. – 5,60</p>	<p>1911/1912 Berman E. Martin – Herman H. Moise – 9,20 Ivancovici H. Marcus – 7,80 Mochi S. Marcu – Negru D. Șmil – Leiba Marcu – 7,37</p>
<p>1912/1913 Ficher M. – 7,80 Grünberg I. Marcu – 9,20 Romașcanu I. Marcu – 8,00 Schlessinger M. Leon – 8,40 Weissman I. Michel – 8,40</p>	<p>1913/1914 Aizic Stiegler – 6,20 Bozieanu Samule – 7,60 (român-mozaic) Chegher Talic – 8,00 Feingold Herscu – 8,20 Ipcar Mircea – 7,80 Iuster Israel – 7,20 Lazarovici Lazăr – 7,60 Șapira Bercu – 8,87 Stiegler C. – 6,60 Stambler Emil – 7,10</p>	<p>1914/1915 Calmanovici S. – Fandianer S. – 6,40 Fărcăuanu V. – 7,05 Goldenberg R. – 7,40 Gölner A. Ivancovici S. Iuster Israel – Kanfinam Osias – Redler Bercu – 6,14 Reis Solomon – 5,80 Stein Victor – 6,50 Weinrauch I. – 7,13 Weissman N. – 7,13</p>
<p>1915/1916 Adlersberg Leon – 7,40 Almășanu Jigu – 6,00 Bandel Isac – 8,20 Kolomeer Pincu – Lobelsohm Ilie – 8,40 Witner Iancu – Redler Bercu (român-mozaic)</p>	<p>1916/1917 Agastein David – 8,00 Alteim Avram – 6,34 Drimer S. Israel – 6,34 Grünstein Haim – 7,34 Icamnzoph Robert – 6,34 Rosenstein Solomn – 6,00 Zelnicher Remus – 6,00</p>	<p>1917/1918 Adelstein Nicu – 7,88 Abramovici Jack – 7,80 Herșcu Iosub – 6,54 Herșcu Roșu – 5,60 Lobensohm I. Lazăr – 6,58 Michel Iancu – 7,76 Moscovici Șulaim – Șmilovici Albert – 7,40 Bozieanu Iosub Catz – 5,20 (român-mozaic)</p>

COMUNITĂȚI ȘI SOCIETĂȚI FILANTROPICE ISRAELITE 1906-1908. STUDIU DE CAZ

Codrin-Valentin CHIRICA

Prezente de o manieră discretă în peisajul istoriografic de dinainte de 1989, studiile de istorie a evreilor din România au astăzi o amplitudine cantitativă însemnată, dar și una calitativă, reflectată în înalta lor ținută științifică. În afara controversatelor aspecte politice, abordate, și acestea, deschis, fără prejudecăți sau inhibiții¹, câștigă tot mai mult teren subiectele demografice², spirituale³ sau de viață cotidiană⁴. În acest cadru se situează și demersul nostru care, pe un interval cronologic restrâns, caută să scoată în evidență o trăsătură specifică evreilor din toate timpurile, caritatea.

Pentru secolele al XVIII-lea și mai ales al XIX-lea, există numeroase mențiuni ale corporațiilor „croitorilor“, „ciubotarilor“, „căciularilor“ sau „meseriașilor“ în mai toate orașele românești. În a doua jumătate a secolului trecut și la începutul secolului nostru se înființează asociații de ajutor reciproc, cum ar fi „Societatea fraternă a croitorilor“ din Galați, sau „Junimea meseriașilor israeliți“ din aceeași localitate. În octombrie 1908, la Brăila, s-a constituit chiar o societate de ajutor reciproc a funcționarilor de birou⁵.

În afara unui procent relativ mic de negustori, cămătari sau industriași bogați, marea majoritate a evreilor trăia în condiții mizere, în mahalalele și cartierele sărace ale orașelor, în case și maghernițe insalubre. Spre aceștia s-a îndreptat efortul filantropic susținut și permanent al comunităților sau diferitelor societăți înființate în acest scop.

I. Comunități

1. *Comunitatea israelită din Galați.* Bilanțul pe exercițiul financiar 1905-1906 relevă următoarele sume folosite în scopuri caritabile⁶: 600 lei subvenție pentru azilul din localitate; 90 lei pentru întreținerea unor infirmi; 200 lei pentru eliberarea unui act de naștere pentru copilul susținut de comunitate; 412 lei cărți pentru copii săraci; 150 lei taxe de examen pentru 5 elevi săraci; 1.800 lei contribuție la

Comitetul de asistență pentru împărțitul lemnului la săraci; 2.463 lei subvenții lunare pentru infirmi și orfani; 3.277 lei binefaceri diverse. Dacă raportăm totalul pe care îl obținem – de 8.992 lei la totalul cheltuielilor comunității – de 91.963 lei, reiese că preocupările caritabile ale comunității se cifrează la un procent de 9,77% din cheltuieli. Procentul ar putea fi și mai mare dacă am adăuga cheltuielile necesare întreținerii școlilor israelite și cantinelor acestora.

În exercițiul financiar 1906-1907, binefacerile, de aceeași natură cu cele din anul anterior, se ridică la suma de 11.123.50 lei, la care se adaugă subvenții diverse, în valoare de 9.840 lei. Obținem un total de 20.963.50, care, raportat la totalul cheltuielilor – de 97.923, relevă un procent al acțiunilor caritabile de 21,40%, dublu față de anul anterior⁷.

2. *Comunitatea israelită din Brăila.* În bilanțul pe exercițiul financiar 1905-1906 găsim următoarele sume destinate unor acțiuni filantropice⁸: 1.125 lei ajutoare la familii sărace și bolnavi; 189 lei pentru medicamente; 1.720 lei pentru lemne la săraci; 1.091 lei mantale și pantaloni pentru elevii săraci din Școlile Schwarzmann și Talmud Thore, 891 lei cizme și ghete pentru elevii săraci din aceleași școli. Obținem un total de 5.016 lei, care raportat la totalul cheltuielilor, de 41.623 lei, scoate în evidență un procent al acestui tip de activități, de 12,05%.

Aceeași comunitate raporta, pentru luna ianuarie 1908, următoarea situație⁹: 197,45 lei ajutoare și medicamente; 325,70 lei taxe și speze pentru Școala de fete; 517,55 lei pentru cantina școlii. Rezultă un total de 1.040,7 lei, care raportat la totalul cheltuielilor, de 4.372 lei, dă un procent al preocupărilor filantropice de nu mai puțin de 23,80%. O situație asemănătoare era raportată și pentru luna februarie¹⁰, când Comunitatea din Brăila a cheltuit pentru îmbrăcăminte și încălțăminte destinate copiilor săraci 1.607 lei, iar pentru alte ajutoare, 266 lei, ceea ce înseamnă un procent de peste 40% al acestor activități în ponderea generală a cheltuielilor pe acea lună.

3. *Comunitatea israelită din Târgu Neamț.* În bilanțul pe exercițiul financiar 1906-1907 raporta următoarele activități filantropice¹¹: ajutoare pentru bolnavi – 1.544 lei; lemne pentru nevoiași și ajutoare de anul nou – 476 lei; ajutoare de Paști – 100 lei. Obținem un total de 2.122 lei, care, raportat la bugetul Comunității,

cifrat la 18.436 lei dă un procent al acestui tip de activități de 11,51%.

Pentru exercițiul financiar 1907-1908, ajutoarele distribuite de aceeași comunitate¹² totalizau 3923 lei, la care se adăugau subvenții diverse în valoare de 836 lei. Dacă raportăm suma obținută, de 4.759 lei, la totalul cheltuielilor comunității, de 14.317 lei, rezultă un procent al banilor cheltuiți în scopuri caritabile, de 33,24% în creștere evidentă față de anul anterior.

4. *Comunitatea israelită din Craiova*, cu un buget pentru exercițiul financiar 1907-1908 de 28.820 lei, a cheltuit 13.000 lei pentru întreținerea școlii israelite și 2.000 lei pentru ajutoare diverse, adică 52% din bugetul comunității. De asemenea, din totalul veniturilor obținute între 1 ianuarie și 31 martie 1908, cifrat la 5.004 lei, 1.388 lei au fost cheltuiți pentru înzestrarea fetelor sărmăne¹³.

5. *Templul Coral București* raporta, în septembrie 1906, următoarele preocupări filantropice¹⁴: întreținerea Școlilor Templului Coral, a ospătăriei Breyer care hrănea 140 de elevi de la Școlile Templului Coral, Gimnaziul Evreesc, Școala Comunității Israelite și Școala Carolina Löbel, precum și administrarea următoarelor fonduri de ajutor: „Isaia și Fani Sabethey” – ajutoare de măritiș la 7 fete sărace „Aron Goldenberg” – același tip de ajutor pentru 4 fete, „David și Debora Gabriel” – pentru 3 fete, „Carl și Lazăr Focșaner”, respectiv „Abram Schnitzer” – asigurarea de lemne de foc pentru săraci, „Abram Lazăr și Ettel Löbel” - îmbrăcăminte și încălțăminte pentru elevii fără mijloace.

La 8 martie 1908, Templul Coral a publicat o notă în „Cronica israelită”¹⁵ prin care făcea cunoscut că a primit o importantă donație de la Elias Marcus, în valoare de 50.000 lei, destinată înzestrării în fiecare an a 4 fete sărace.

6. *Comunitatea israelită de rit spaniol din București* raporta la 29 iulie 1906 că, în exercițiul financiar anterior, a efectuat următoarele cheltuieli destinate Școlii primare de băieți: 500 lei, cărți pentru elevii fără mijloace și premii Sarah S. Ascher; 506,55 lei completare taxe examene pentru elevii săraci. La Școala primară de fete, au fost distribuite cărți și premii în valoare de 251 lei, și au fost plătite taxe de examen de 242 lei¹⁶.

Aceeași comunitate patrona și „Casa Ghemiluth Hasadim de doamne”, care sprijinea financiar fetele sărace aflate la măritiș,

precum și Fondurile inalienabile „Gracia Veneziana Elias” și „Lea Abraham Halfon”, care ajutau în fiecare an câte o domnișoară ce se căsătorea¹⁷.

7. *Comunitatea israelită din Iași*. Comitetul de binefacere din Iași, patronat de Comunitate, raporta pentru exercițiul financiar 1906-1907 următoarea situație: ajutoare lemne la săraci – 3.509,25 lei; ajutoare în numerar – 398 lei; diverse ajutoare și speze – 191 lei. Totalul se ridică la suma de 4.376,45 lei, în casă rămânând un sold de 277,30 lei¹⁸.

Un alt organism comunitar cu scopuri filantropice era Comitetul pentru distribuirea de azime la săraci, care, pentru exercițiul financiar 1907-1908, raporta următoarea situație: 1.970,30 lei – 5.182 kg azime; 1.407,50 lei – ajutoare; 322,75 lei – hrănirea militarilor evrei; 156,50 lei – speze diverse. rezultă un total de 3.892,75 lei, cu un sold de 35,70 lei¹⁹.

II. Societăți

1. Societăți care își propuneau să ajute copiii fără mijloace:

a. În Capitală.

Societatea „Stăruința” a organizat la 6 ianuarie 1907 un bal de binefacere, fondurile fiind destinate îmbrăcării copiilor săraci²⁰. „Bas Zion” a dat un mare bal la 16 februarie, banii strânși cu acest prilej fiind destinați întreținerii Școlii de fete din raionul Dudescu-Rahova-Gramont²¹. Tot în aceeași zi în care se celebra Purimul, a organizat un bal și Societatea „Datoriilor Sfinte” „Herbos Noso Hamito”, cei 983 lei colectați fiind folosiți la înzestrarea tinerilor fără deosebire de naționalitate²². În același scop a organizat un bal la 24 februarie și Societatea „Deșteptarea”²³.

Sărbătorind 5 ani de existență, „Reuniunea Israelită Culturală” invita pe evreii bucureșteni cu dare de mână la o reprezentație teatrală cu piesa „Ben Hador”, la 10 martie, iar a doua zi la un bal din sala Dacia, patronat de familia Nae Sterescu, în folosul cantinei școlare gratuite²⁴. Dintr-un bilanț, dat publicității de această societate, reiese că în cei cinci ani de activitate, cantina școlară gratuită a hrănit nu mai puțin de 1.182 elevi²⁵. Și Societatea „Tiferis Israel” a organizat o reprezentație teatrală cu piesa „Seder Nacht” la 15 aprilie, în beneficiul școlii cu același nume²⁶. La 23 aprilie, societatea „Amiciția” a dat o serată dansantă, la Saloanele Liedertafel, cu scopul

ajutorării copiilor săraci²⁷.

„Protecția Luminei“ a distribuit la 27 septembrie 1907 rechizite complete la 100 de copii săraci fără deosebire de naționalitate²⁸. Societatea „Silința“ a organizat o serată la 2 decembrie, la Saloanele Liedertafel, fondurile obținute fiind destinate îmbrăcării a 50 de copii sărmani cu echipament complet de iarnă²⁹.

Din bilanțul pe exercițiul financiar 1907-1908 al societății „Speranța“, care își propunea prin statut distribuirea de cărți, rechizite și haine copiilor săraci, reiese că, dintr-un venit de 2.604,55 lei, 805,70 lei au fost cheltuiți pentru haine cu care au fost îmbrăcați 5 copii săraci, iar 518,55 lei – pentru cărți distribuite la 100 de copii, rămânând un sold de 774,25 lei³⁰.

Un caz mai deosebit este cel al Societății „Luceafărul“, fondată de elevii din clasele a III-a și a IV-a de la Institutul Goldenberg. Aceștia își propuneau să-și ajute colegii mai săraci³¹.

b. În Provincie

Societatea „Malbiș Neurim“ din Galați a îmbrăcat în prima zi de Crăciun a anului 1907, 100 de copii săraci fără deosebire de naționalitate³². În luna decembrie a anului următor societatea a mai cheltuit 2.180 lei în același scop³³.

„Societatea Doamnelor Israelite“ din Craiova a împărțit, la începutul lunii decembrie 1908, îmbrăcăminte de iarnă la 10 fetețe sărace. Pe lângă aceasta, societatea a mai făcut cunoscut presei că la cantina școlară întreținută de aceasta se ospătau zilnic 20-25 de elevi săraci, iar cu ocazia sărbătorii Macabeilor mai împărțise haine la 25 de copii. În aceeași perioadă, societățile „Cantina Școlară“ din Roman și „Progresul“ din Botoșani au distribuit haine și încălțăminte de iarnă la copiii fără mijloace³⁴.

Societatea „Fraterna“ israelită din Iași, care își propunea prin statut „procurarea mijloacelor pentru vindecarea membrilor săi bolnavi“, strângea fonduri pentru construirea spitalului de copii „Dr. L. Ghelerter“³⁵. În acest scop, Moritz Ghelber lăsa moștenire, la începutul lunii decembrie 1908, suma de 500 lei³⁶. Și „Casa de orfani Neuschotz“, din localitate, își propunea să asigure toate cele necesare pentru întreținerea a 10 copii orfani israeliți, până la „săvârșirea învățaturii primare“. De asemenea, exista obligativitatea trimiterii alternative la Școala Comercială din Viena a „doi copii sărmani evrei

și a unui copil sărman creștin, născuți în Moldova³⁷.

2. Societăți care își propuneau să-i ajute pe evreii fără mijloace.

În 1890, „Societatea meseriașilor“ din Iași a pus bazele unui azil de bătrâni. La 1 februarie 1906, L. Aronovici, președintele societății „Azilul de bătrâni“, a solicitat de la Primăria Iași o autorizație de construcție pentru a ridica o nouă clădire în care să fie adăpostiți „cei 25 de bătrâni invalizi și fără mijloace, care fără această instituție ar răăci pe stradă“, document elaborat la 28 iunie 1906³⁸. În decembrie 1908, societatea primea 1.000 de lei, moștenire de la Moritz Ghelber³⁹.

Societatea „Marpe Lenefesch“ din Brăila, care întreține azilul de noapte din localitate, fondat în 1888, a dat publicității următoarea statistică ocazionată de împlinirea jubileului de 20 de ani: în această perioadă au fost găzduiți 98.762 nevoiași, au fost distribuite 204.640 porții de ceai și 31.938 porții de supă la săraci, fără deosebire de naționalitate⁴⁰. Aceeași societate administra și un fond destinat văduvelor și orfanilor⁴¹. Un fond asemănător era patronat și de societatea de ajutor reciproc „Fraternitatea Hebros Rofe Cholim“ din București⁴², alături de un altul, pentru cazurile de boală și de deces. La 24 februarie 1908, societatea își sărbătorea 50 de ani de la înființare, prilej pentru donații⁴³. O altă societate care își propunea să distribuie ajutoare pentru bolnavi sau la înmormântări era „Löw Echod“, înființată în august 1908 la Tg. Ocna⁴⁴, ca și societatea „Machne David“ din Galați, fondată în noiembrie, care pe lângă aceste scopuri filantropice, își propunea să construiască și o baie tradițională evreiască⁴⁵. Tot la Galați, în martie 1908, societatea „Junimea meseriașilor israeliți“ a împânzit azime la 80 de familii sărace, ajutoare bănești la 12 persoane și ajutoare de Paști la încă 500 de persoane⁴⁶.

La începutul lunii decembrie 1908, societatea „Fraterna“ din Focșani împlinea 30 de ani de activitate, prilej de a face un bilanț: în acest răstimp, societatea a plătit efectuarea unor vizite medicale la familii nevoiașe în valoare de 10.285 lei, a cumpărat medicamente de 14.706 lei și a distribuit ajutoare bănești de 13.478 lei⁴⁷.

Un caz aparte este cel al „Societății Sacre“ din București, care a dispus pentru exercițiul financiar 1907-1908, de un capital impresionant pentru acea vreme: 253.754 lei. Din această sumă au fost

cheltuiți în scopuri caritabile 135.389 lei: 46.238 lei – ajutoare pentru școli și cantine școlare; 32.290 – pentru spitalul Caritas; 9.000 lei – pentru azilul de bătrâni „Elisabetu”; 32.745 lei – pentru Policlinica „Principesa Elisabeta; 15.116 lei – ajutoare pentru emigranți⁴⁸.

După cum se poate observa, societățile care își propuneau activități filantropice în sprijinul copiilor și tinerilor reprezintă 2/3 din totalul societăților din această perioadă. Important de subliniat este că unele dintre acestea dirijau ajutoarele către copii de toate naționalitățile. Comunitățile au alocat, la rândul lor, sume importante în același scop. Este acesta tabloul unui popor care, sprijinind tânăra generație, investea în viitor.

Pe de altă parte, în ceea ce privește modalitățile de strângere a banilor, comunitățile se bazau pe cotizații, donații și moșteniri, iar societățile organizau baluri, serate dansante sau spectacole de teatru, cu scopuri filantropice concrete. Un articol din „Cronica israelită” din ianuarie 1908, deplângea aceste modalități extraordinare de colectare de fonduri, în absența unor contribuții substanțiale și constante din partea elitelor evreiești⁴⁹.

Există și alte tipuri de activități caritabile, pe care nu le-am abordat aici. Ziarul „Curierul israelit” din 5 decembrie 1908 menționează cazul unui evreu bucureștean care, păstrându-și anonimatul, a împărțit 200 de lei la 22 de săraci. Pe de altă parte, „Tribuna sionistă” prezenta cu regularitate contribuțiile evreiești la Fondul Național⁵⁰.

Continuarea studierii acestor date poate duce la formularea unor observații interesante de natură socială și demografică asupra vieții evreilor din România.

NOTE

¹ Cf. Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie 1866-1918. De l'exclusion a l'emancipation*. Ed. De l'Universite de Provence 1978; Idem, *L'emancipation des juifs de Roumanie 1913-1919*, Universitè Paul Valery, Montpellier, 1992; Gh. Platon, *Pentru o metodologie a analizei „problemei evreiești“ în secolul al XIX-lea*, în SAHIR, II, Editura Hasefer, București, 1997, p. 28-47.

² D. Ivănescu, *Populația evreiască din orașele și târgurile Moldovei între 1774-1832*, în *Ibidem*, p. 59-67; I. Caproșu, Gh. Pungă, *Două catagrafii ale evreilor din târgul Ștefănești*, în *Ibidem*, p. 108-114.

³ Mosche Idel, *Despre înălțarea sufletului în hasidism*, în *Ibidem*, III, Editura Hasefer, București, 1998, p. 37-54.

⁴ I. Kara, *Din viața cotidiană a evreilor în Moldova și Țara Românească în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în *Ibidem*, p. 55-61.

⁵ „Curierul israelit“, an II, seria a II-a, 36(89), 17 octombrie 1908.

⁶ „Cronica israelită“, an VI, 26, 15 iulie 1906, București.

⁷ *Ibidem*, an. VII, 44, 24 noiembrie 1907.

⁸ *Ibidem*, an. VI, 31, 19 august 1906.

⁹ *Ibidem*, an. VIII, 11, 22, martie 1908.

¹⁰ *Ibidem*, an. VIII, 13, 3 aprilie 1908.

¹¹ *Ibidem*, an. VII, 37, 6 octombrie 1907.

¹² *Ibidem*, an. VIII, 28, 24 iulie 1908.

¹³ „Curierul israelit“, an. II, seria a II-a, nr. 17(70), 8 iunie 1908.

¹⁴ „Cronica israelită“, an. VI, 32, 26 august 1906; *Ibidem*, an. VI, 33, 2 septembrie 1906.

¹⁵ An. VIII, nr. 9, 8 martie 1908.

¹⁶ *Ibidem*, an. VI, 28, 29, 29 iulie 1906, 5 august 1906.

¹⁷ *Ibidem*, an. VI, 30, 12 august 1906.

¹⁸ *Ibidem*, an. VII, 39, 20 octombrie 1907.

¹⁹ *Ibidem*, an. VIII, 9, 8 martie 1908.

²⁰ „Curierul israelit“, an. I, 2, 5 ianuarie 1907.

²¹ *Ibidem*, an. I, 6, 10 februarie 1907.

²² *Ibidem*, an. I, 8, 17 februarie 1907.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, an. I, 11, 10 martie 1907.

²⁵ „Cronica israelită“, an. VII, 43, 17 noiembrie 1907.

²⁶ „Curierul israelit“, an. I, 15, 7 aprilie 1907.

²⁷ *Ibidem*, an. I, 17, 21 aprilie 1907.

²⁸ „Cronica israelită“, an. VII, 37, 6 octombrie 1907.

²⁹ *Ibidem*, an. VIII, 45, 1 decembrie 1907.

³⁰ „Curierul israelit“, an. II, seria a II-a 39 (92), 7 noiembrie

1908.

³¹ „Viața israelită“, an. I, nr. 1, 1 ianuarie 1907.

³² „Cronica israelită“, an. VIII, 1, 5 ianuarie 1908.

³³ *Ibidem*, an. VIII, 45, 4 decembrie 1908.

³⁴ „Curierul israelit“, an. III, seria a II-a, 1 (100), 19 decembrie

1908.

³⁵ Rodica Anghel, *Câteva instituții filantropice evreiești ieșene*, în SAHIR, III, Editura Hasefer, București, 1998, p. 270.

³⁶ „Curierul israelit“, an. II, seria a II-a, 46 (99), 12 decembrie

1908.

³⁷ Rodica Anghel, *op. cit.*, p. 271.

³⁸ *Ibidem*, p. 275.

³⁹ „Curierul israelit“, an. II, seria a II-a, 46 (99), 12 decembrie

1908.

⁴⁰ *Ibidem*, an. II, seria a II-a, 26 (79), 10 august 1908.

⁴¹ „Cronica israelită“, an. VII, 28, 21 iulie 1907.

⁴² „Curierul israelit“, an. II, seria a II-a, 23 (76), 20 iulie

1908.

⁴³ „Cronica israelită“, an. VIII, 8, 1 martie 1908.

⁴⁴ „Curierul israelit“, an. II, seria a II-a, 26 (79), 10 august 1908.

⁴⁵ *Ibidem*, an. II, seria a II-a, 40 (93), 14 noiembrie 1908.

⁴⁶ „Cronica israelită“, an. VIII, 13, 3 aprilie 1908.

⁴⁷ „Curierul israelit“, an. II, seria a II-a, 46 (99), 12 decembrie

1908.

⁴⁸ „Cronica israelită“, an. VIII, 10, 15 martie 1908.

⁴⁹ *Ibidem*, an. VIII, 2, 12 ianuarie 1908, 3, 19 ianuarie 1908.

⁵⁰ „Tribuna sionistă“, an. I, 9, 10, București.

TRAIECTORIA UNUI INTELLECTUAL EVREU DIN ROMÂNIA: ARNOLD SCHWEFELBERG

Leon VOLOVICI

(Universitatea Ebraică, Ierusalim)

Juristul Arnold Schwefelberg, colaborator apropiat al lui W. Filderman, liderul comunității evreiești din România, poate fi considerat, cred, reprezentativ pentru intelectualitatea evreiască formată în Vechiul Regat la începutul secolului XX. Asemeni generației care-i precede, a lui Adolphe Stern și W. Filderman, generația lui Arnold Schwefelberg, născut în 1896 (cu 14 ani mai tânăr decât Filderman), e în bună măsură integrată în societatea românească, dar continuă să păstreze o puternică identitate evreiască. Schwefelberg e și el un intelectual modern, cu studii solide în România și în Occident, „emancipat” și, în bună măsură, detașat de tradiția evreiască, dar sensibil la persecuții și la încălcarea drepturilor cetățenești recent dobândite, încrezător în puterea legii și în instituțiile statului democrat; cu simpatii sioniste, mai curând „sentimentale” decât programatice, și adoptând o formă moderată de militantism evreiesc.

La bătrânețe, s-a decis să rememoreze în scris etapele vieții sale sub titlul „Amintirile unui intelectual evreu din România” – cu intenția de a oferi „un document despre istoria tristă a generației mele”¹.

Putem distinge, urmărind istoria familiei Schwefelberg, etapele emancipării și ale procesului de modernizare și integrare a păturii mijlocii evreiești din România. Ca în cazul multor familii din care au ieșit intelectuali de prestigiu, e o mișcare în trei generații, a cărei ilustrare literară și paradigmatică a fost puternica dramă a lui Ronetti-Roman, *Manasse*.

Familia bunicului dinspre tată, Iancu Pecetaru Schwefelberg, era, ca a multor alora, originară din Galiția, ceea ce explică și numele de rezonanță austriacă al familiei. Iancu e, într-adevăr, un cunoscut pecetar din Iași, primind și comenzi de peceți și monede de la curtea domenească.

Fiul lui, Isaac (tatăl lui Arnold), e dat la școală românească, la „Școala publică primară“ din Sărărie (avându-l ca învățător pe Ion Creangă), de unde primește atestatul în 1871; apoi gimnaziul din Iași. „O dovadă clară a tendinței de asimilare“, observă Arnold, care remarcă de îndată tendințele integratoare manifeste chiar de la generația bunicilor.

„Apoi și faptul că fiul meseriașului gravor a învățat la o școală medie teoretică, pregătindu-se astfel pentru o profesie intelectuală, este o dovadă că familia Schwefelberg își propunea să se distanțeze de ceea ce se numea pe atunci „breasla jidovilor“ (p. 2-3).

Bunicul dinspre mamă, Velvl Stein, e „melamed“ (învățător de școală evreiască tradițională) la Galați, predând în idiș și ebraică. O dată cu introducerea obligatorie și a limbii române, în 1878 Isaac e adus la Galați, ca dascăl de română, devenind și ginerele bătrânului învățător. Tinerii se mută la Brăila, unde Isaac e institutor la școlile evreiești din oraș, iar din 1902 primește din partea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice autorizația de a funcționa ca director al „unei școli primare israelite“ (la Brăila). În 1907 Epitropia Comunității Israelite din Brăila îl numește director al Școlii de băieți „Frații Abraham și David Schwarzmann“².

Fazele emancipării și ale integrării evreilor din păturile mai înstărite pot fi urmărite și în numele pe care-l primesc copiii la naștere. Bunicii mai poartă nume evreiești, dar părinții lor preferă să dea copiilor nume care indică dorința de integrare „europeană“, oscilând între nume germane și românești. Fiul lui Iancu Pecetaru-Schwefelberg e Isaac, dar copiii acestuia sunt Arnold, Wilhelm, Mihail, dar și Iancu, după bunic.

Arnold e cel mai mic dintre cei cinci copii ai lui Isaac. Toți învață acum la școala evreiască din Brăila, recent modernizată și omologată de Ministerul Instrucțiunii Publice.

„Nu știu ca vreunul din frații mei să fi învățat la «heder». Astfel limba noastră maternă sau, mai exact, paternă, a fost limba română: părinții vorbeau uneori între ei idiș, noi înțelegam, dar aproape că nu știam deloc să vorbim idiș.“ (p.3).

În genere, precaritatea culturii idiș la pătura mai înstărită a evreimii, la data când începe „sincronizarea“, a „subțiat“ substanța culturală iudaică a intelectualilor evrei – care au optat destul de repede, pentru o identitate culturală „româno-evreiască“, concept de la început

ambiguu și problematic.

Ambivalența e continuată profesional. Isaac va fi profesor de română la Școala evreiască din Galați (din 1877), apoi profesor și director la Școala „israelito-română” din Brăila. Aici a învățat și Arnold.

Tatăl frecventa „templul” numai de sărbători, dar era „un sceptic” raționalist, socotit de alții un „apikores” (eretic). În casă se respectau kashrutul și unele „datini”, „mai mult pentru că așa voia mama”. Băiatul a ținut însă să treacă ceremonia de „bar-mitzva” (la 13 ani): „A fost totuși o formă de legământ, nu cu religia mozaică (căci după câteva luni am încetat a pune *tefilim*, considerând că gestul nu întărea credința și desfacerea lui n-o tăgăduia), dar un legământ cu neamul, cu iudaismul ca idee națională.” (p.5) Pe pereții locuinței de-acasă atârnavu portretele lui Crémieux, Montefiore și Th. Herzl.

În 1906 a fost printre pușinii evrei admiși la liceul „N. Bălcescu” din localitate, când este și martorul primelor tulburări studențești cu caracter antisemit, extinse și printre elevii brăileni.

Ca în cazul tuturor viitorilor intelectuali și lideri comunitari, antisemitismul și ideile sioniste au avut un important rol formativ:

„Pe de o parte, așadar, atmosfera de antisemitism, mai acută în unele perioade, dar cronic în mod neîntrerupt, pe de alta ecourile tot mai puternice ale mișcării sionsite, care pătrundeau și în rândurile tineretului evreiesc – aveau să fie hotărâtoare pentru aria dezvoltării și preocupărilor mele viitoare.” (p. 10)

A înființat, împreună cu câțiva colegi, cercul sionist „clandestin” *Spre ideal*. Din aceeași perioadă datează și primele încercări literare: poezii, o piesă de teatru despre confruntarea dintre idealul socialist și „problema evreiască”, a cărei rezolvare însemna, gândea adolescentul, dispariția iudaismului. Organizează o bibliotecă publică evreiască, unde ține și conferințe despre celebrități de origine evreiască din toate domeniile culturii, sau pe teme sionsite. În 1914, se mută la București, cu mama și doi frați, într-o locuință modestă, având ca vecini familia hahamului Rabinson, a cărui fiică – „o tânără fată zveltă, șatenă cu ochi albaștri” – era profesoară de ebraică și se va numi după căsătorie Ana Pauker...

Student la Academia de studii comerciale și industriale

(studiind paralel și dreptul). a activat în „Hasmonaea“, societatea studenților sioniști, împărțând și idei socialiste, pe care le aplică într-o „încercare de interpretare materialistă a istoriei evreilor“, apărută în revista *Hasmonaea*.

Încorporat în timpul războiului, a participat la lupte în prima linie („eram considerat ca bun pentru misiuni îndrăznețe“, notează el), scriind în răgazuri poezii pacifiste. Traumatizat de atmosfera și propaganda antisemită din armată și de discreditarea militarilor evrei, acuzați de a fi „filogermani“ și făcuți vinovați de primele înfrângeri ale armatei, Schwefelberg e foarte sensibil la comportarea umană, necontaminată de ostilitatea curentă și întreținută oficial. După primirea biletului de demobilizare, povestește el, s-a prezentat în biroul colonelului Gh. Cornescu:

„Eram singur cu el în biroul lui și i-am spus că, nefiind acum sub ordinile sale, va crede în sinceritatea cuvintelor mele de mulțumire ce i le exprimam, pentru purtarea sa părintească față de noi, evreii din regiment. A fost foarte mișcat și, cu lacrimi în ochi, m-a îmbrățișat.“ (p. 31)

Încă din armată a primit încetățenirea, fiind printre cei 300 de militari evrei care au primit cetățenia, la intervenția misiunii franceze și a americanilor deveniți aliați în război. Cetățenia română obținută îi va deschide, ca și altora din camarazii lui evrei din armată, drumul spre promovare socială (posibilitatea de a deveni avocat), spre „asimilare“, dar și spre angajare în activitatea publică pentru apărarea drepturilor recent câștigate.

După cum se știe, după Unirea de la 1918, noua configurație a României a avut efecte profunde și asupra organizării și asupra orientărilor în sânul comunității evreiești, care include acum și puternicele comunități din Transilvania, Basarabia și Bucovina, cu profil cultural social sensibil diferit de al evreilor din Vechiul Regat. După acordarea drepturilor cetățenești, în urma semnării Tratatului minorităților, agenda comunității, reorganizată în 1923 în „Uniunea Evreilor din România“ (UER), cuprinde acum, în afară de apărarea acestor drepturi, câteva opțiuni de „politică evreiască“, diferite sau chiar divergente: o redefinire a identității evreiești pusă în discuție de liderii evreimii din provinciile integrate, cu consecințe asupra organizării școlilor evreiești, a vieții de cult, a conținutului activităților

culturale; la care se adaugă acum, mai mult ca înainte, opțiunea sionistă, relansată după Declarația Balfour din 1917, ca și influența mișcării socialiste și impactul Revoluției bolșevice din Rusia.

Dominante și mereu în confruntare în viața comunitară evreiască din România au fost, în cele din urmă, orientarea reprezentată de UER condusă de Filderman – vizând o integrare în societatea românească, cu păstrarea unei identități evreiești laice și a recunoașterii instituționale a „cultului mozaic” și, în opoziție cu această orientare, linia „național sionistă” și a autonomiei etnice evreiești, reprezentată ideologic de A.L. Zissu.

Schwefelberg înclină, evident, dar nu fără rezerve, spre cei dintâi, preferință motivată (în amintirile sale) și ca o opțiune sufletească și patriotică.

*„Temperamental eram împotriva manifestărilor excesive în politica evreiască, pentru că îmi dădeam seama de slăbiciunea forțelor evreiești, și înăuntrul țării, și în afară. De aceea n-am înțeles atunci pe deplin **actualitatea** «căminului național» deschis evreilor în Palestina, ca rezultat al Declarației Balfour. Am rămas astfel fixat și cu gândul, în mod pasiv, cum eram fixat în fapt, în țară. [...] Că eram legat de țară e un lucru cu totul firesc. Născut și crescut în țară, având ca limbă maternă româna, în care făcusem atâtea încercări literare; pătruns de ideea independenței României și de dreptul ei de a cuprinde în hotarele sale din «țările române ocupate de străini» (cum era intitulată harta nelipsită din clasele de școală, cuprinzând tot spațiul dintre Tisa, Dunăre și Nistru), mă simțeam sub toate aceste aspecte român și-mi dovedisem atașamentul sincer și entuziast pentru țară prin comportarea mea în război. Dar și sub raport personal, cariera mea de avocat era, de asemenea, legată de dreptul român. Această legătură nu era nicidecum slăbită de discriminarea, deocamdată mai mult morală, decât materială, ce se menținea și creștea, față de evrei.” (p.37)*

Schwefelberg definește, nuanțat și aproape neutru, diferențele dintre cele două poziții, în ciuda apropierii de Filderman, căruia îi vedea calitățile personale, dar și limitele politicii lui, cu deosebire excesiva restrângere pragmatică la obiective imediate:

„Cu toate părțile criticabile ale activității sale, d-rul Filderman, deși n-avea o concepție largă, era înzestrat cu o inteligență, un talent, o putere de muncă, un curaj, un devotament pentru apărarea

intereselor evreiești și dreptății evreilor - într-un grad cu totul superior. Pe nedrept A.L. Zissu, care îl combătea pe d-rul Filderman, acuzându-l de asimilism – ceea ce nu corespundea realității - îl numea disprețuitor: «șeful contenciosului evreilor români». Dr. Filderman era omul practicii și actualității și, sub acest aspect, a realizat lucruri mari; el este, de pildă, cel ce a obținut un statut legal pentru cultul mozaic și care a creat «Federația comunităților evreiești», existentă și azi (deși cu atribuții mai mici), după cum el a creat școlile O.R.T. din România. Era un om mare în ceasurile mari, deși mic în chestiunile mici. Eu am rezumat o dată poziția sa în materie de iudaism cam așa: «Sunt evreu, rămân evreu, dar nu cred util să proclam această ca un program etern, să flutur ostentativ acest stindard, pentru că nu văd la ce ar folosi, dar văd că ar putea strica. Principiile să le ținem pentru noi, în noi; în afară să utilizăm instrumentele juridice și politice pe care le avem la îndemână.» - Desigur, d-rul Filderman (deși membru al instituției «Jewish Agency», alcătuită din sioniști și din nesioniști) nu era de acord ca sioniștii să participe la politica românească în calitatea lor de sioniști; și, în adevăr, era o nepotrivire între poziția lor ca sioniști, orientată spre Palestina – unde urmăreau să emigreze – și prezența lor ca sioniști, în politica locală. Aceasta a dus la conflictul mai mult decât ideologic, între «Uniunea Evreilor Români» și Partidul Evreiesc, creat de sioniști prin 1927. Dacă partidul evreiesc ar fi fost numai minoritar, cu același titlu ca și partidele german și maghiar, poziția sa ar fi fost clară; dar acest partid era în același timp, nu numai prin persoanele ce-l conduceau, dar chiar prin ideologia sa, identic cu organizația sionistă, deci un partid cu orientare extra-teritorială, ceea ce oferea prilej de critici din partea politicianilor români și le dădea mijlocul de a acuza pe evrei că sunt și rămân străini. ” (p. 41)

Deși reproșa „unioniștilor“ lui Filderman că nu aveau o doctrină clară, că erau lipsiți de o „perspectivă a viitorului“, și Schwefelberg a urmat aceeași cale. S-a dedicat, cu mult devotament, obiectivelor imediate, tot mai acute, ca și activităților culturale în cadrul Asociației titraților evrei „Unirea“ (al cărei vicepreședinte a fost).

Cu mijloace asemănătoare celor practicate de Filderman, Schwefelberg s-a implicat în lupta împotriva eliminării avocaților evrei din barou, începând din 1935, scriind nenumărate memorii și broșuri („pot spune că am ajuns un specialist în «memorii»“), foarte bine

documentate, uneori semnate de colegi români sau de o prietenă din Franța³.

O dată cu agravarea situației evreilor după venirea la putere, în decembrie 1937, a guvernului Goga-Cuza, Schwefelberg inițiază o întâlnire între reprezentanții U.E.R. și reprezentanții Partidului Evreiesc, pentru coordonarea acțiunilor de apărare și crearea unui „Consiliu central al evreilor din România“.

„Era prima mea încercare – scrie Schwefelberg – de a realiza o unire în «ulița evreiască». După scurtă vreme, încercarea a eșuat, din cauza exclusivismului celor două grupări și adversității dintre ele.“ (p. 46)

Atmosfera e cu deosebire inflamantă la Palatul de Justiție:

„Primejida de a fi atacat de «colegi» bătauși, care umblau în bande în Palatul de Justiție, era atât de serioasă, încât și noi evreii căutam să circulăm în grup. Personal am purtat multă vreme în buzunar ca mijloc de apărare, un «pumn» de fier (cu cinci degete ghintuite). Așa treceam pe «sala pașilor pierduți», spre sălile de ședință!“ (p. 49)

Schwefelberg, cu structura sa profund democrată, e mai conștient decât mulți colegi de-ai lui evrei de cracterul problematic al alianței cu comuniștii împotriva grupărilor antisemite:

„Antisemitismul în barou se întetea. A fost nevoie de o intensă luptă de apărare. Și nu era numai antisemitism sau rasism, ci un reacționarism corespunzător fascismului. În aceste împrejurări, apărarea contra antisemitismului a ajuns a fi paralelă cu lupta antifascistă dusă de socialiști și comuniști. Este adevărat că cei neîncadrați politicește, ca mine, preferam să nu se extindă frontul de luptă, pentru a nu extinde și acuzarea de «comunism» asupra mișcării de apărare a pozițiilor evreiești contra atacului antisemit. Totuși luptam sub forme diferite, însă concordante, pe diferite terenuri.“ (p. 43)

După instaurarea regimului Antonescu, Schwefelberg a fost mai întâi victima jafului și agresiunii unor bande de legionari în timpul rebeliunii din ianuarie 1941, care l-a traumatizat pentru lungă durată, clătînându-i încrederea restabilirii bunei conviețuirii între români și evrei „în generația noastră și poate nici în cea următoare“ (p. 52)

În anii războiului, a fost foarte activ în organizațiile evreiești de asistență a celor rămași fără lucru în urma legislației de

românizare a personalului din întreprinderi, de ajutorare a refugiaților din Cehoslovacia, a familiilor victimelor pogromului de la Iași, a celor deportați în Transnistria sau întorși din deportare, în organizarea unor emigrări spre Palestina; în salvarea unor evrei din Ungria evadați în ajunul deportării și refugiați în România. A condus efectiv Comisia de ajutorare a deportaților, fiind sprijinit, mai ales în a doua parte a războiului, de Crucea Roșie Internațională și de Joint DC, profitând și de o anumită relaxare a rigorilor oficiale. În privința motivelor acestei schimbări de atitudine, nu-și făcea iluzii.

„Trebuie să menționez că înlesnirile tot mai largi ce le obțineam și încuviințările tot mai largi ce le culegeam – nu chiar gratuit – se explică nu prin bunăvoința guvernului și programele sale, ci mai ales prin faptul că încă de la retragerea nemților din fața Moscovei și, mai mult, după intrarea Americii în război, după debarcarea din Africa, după dezastrul nemțesc de la Stalingrad, etc. – adică treptat cu succesele aliaților, guvernul trecuse de la politica de nimicire, la cea de extorcare a evreilor – menținându-și astfel o «față» pentru timpurile ce simțea că vor veni. Așa au putut fi oprite deportările reîncepute în septembrie 1942, la executarea hotărârilor luate la faimoasa «conferință» de cale ferată de la Wannsee. În această ultimă privință aș avea multe de spus, dar aș depăși și mai mult cadrul ce mi l-am propus.” (p.58)

În primii doi-trei ani după război, fără a fi afiliat unei organizații sioniste (a rămas, de altfel, consecvent, toată viața, deciziei de a nu se înrola în nici un partid politic sau organizație politică evreiască). Schwefelberg e acum mai apropiat de convingerea că evreii au, sau ar trebui să aibă, posibilitatea unei asimilări treptate, inevitabil parțiale, și, totodată, posibilitatea de a pleca și de a se stabili într-un stat național evreiesc. Schițează chiar, în 1946, în broșura „Condițiunile asimilării evreilor”, un program social-economic pentru realizarea unei distribuții profesionale mai sănătoase și productive a populației evreiești din România, în vederea procesului progresiv de asimilare pentru cei rămași în țară.

În 1946 e ales în conducerea secției române a Congresului Mondial Evreiesc, e activ în reintegrarea evreilor în drepturile lor cetățenești, iar în vara aceluiași an participă la Conferința de pace de la Paris.

În 1948, asistă („înfiorat”, notează el) la ridicarea, pentru prima dată, a steagului alb-albastru deasupra legației Israelului la București și plânge auzind, prin fereastră, pe membrii legației israeliene cântând „Hatikva”. Din același an, începe să învețe serios limba ebraică.

Spre deosebire de nu puțini intelectuali evrei, Schwefelberg nu-și face iluzii în privința regimului politic care se instalează în România. Deși cu simpatii de stânga, a rămas mefient față de comunism, cu toate că fiicele sale vor îmbrățișa noua ideologie. Fiica cea mare, poeta Veronica Porumbacu, fusese chiar o tânără ilegalistă în timpul războiului. Interesantă e explicația pe care tatăl o atribuie opțiunii copiilor: „Aceasta desigur datorită faptului că primiseră o educație universal umană, iar nu una evreiască, astfel că nu activaseră pe teren național evreiesc, necum sionist.” (p. 62)

Schwefelberg observă de îndată anomaliile și formele politizate, pro-comuniste, ale preconizatei noi autonomii culturale evreiești:

„Personal, îmi dădeam seama – instinctiv, aș zice – că această relativă autonomie nu va ține mult și că, de altfel, nevoile și aspirațiile evreiești nu corespundeau cu tendințele de socializare a economiei și nici de nivelare a culturii. până la uniformizare.” (p. 63)

Față de CDE, organizația evreiască controlată de noii lideri comuniști, Schwefelberg are o specială aversiune:

„Îmi dădeam seama că, dacă întinzi celor ce reprezintă partidul comunist – exclusivist și fanatic – un deget, nu-ți iau numai mâna până la cot, ci te iau prizonier cu totul; iar dacă eziți, te împing din ce în ce mai departe de ei, te ștampilează ca dușman, caută să te desființeze și adesea reușesc.” (p. 76)

În iunie 1952, este arestat și anchetat, sub acuzația de a fi sprijinit activitatea sionistă și emigrările spre Israel. O vreme a stat în celulă cu Ionel August Ioanid, bizantinolog și diplomat. Îmbolnăvit de dezinterie, Ioanid, notează Schwefelberg, „mi-a murit în brațe”. (p. 87)

În închisoare, compune, prin memorizare, o continuare la *Manasse*, percepând și el drama lui Ronetti Roman ca o epopee, o „agada”, a istoriei evreilor din România, al cărui nou capitol ține să-l adauge. *Urmașii lui Manasse*, proiectul nedus la capăt al lui Schwefelberg, „urmărește soarta copiilor și nepoților lui Manasse” –

soarta celor „asimilați“, retrimiși în ghetou de legislația din 1940, apoi situația lor în 1949, „începutul neoantisemitismului, care a decis chiar pe unii evrei socialiști să emigreze“, și, în sfârșit, „situația actuală a «urmașilor lui Manasse», fie ei chiar comuniști“. (p. 91)

La ora bilanțului, în frecventele clipe de descurajare, când sentimentului eșecului e precumpănitor, vede cauza în opțiunea lui inițială, „asimilistă“:

„Din tot ce am scris mai sus, cred că e timpul să conchid de ce mă aflu aici și nu acolo. Pentru că, născut într-o vreme de emancipare culturală, am prins rădăcini prea adânci în cultura română și universală și deci n-am fost suficient legat de iudaism, și mai ales nu la timp – pentru că eu însumi mi-am crescut copiii în același fel, dându-le aproape exclusiv cultură română și universală, și astfel ei n-au mai urmat nici chiar linia mea. [...] Și când mă gândesc că ar putea să aibă noi deziluzii acești «urmași ai lui Manasse» - îmi amintesc de sfatul pe care ni-l dădea răposatul meu frate. Mihail, din Italia: «Nu rămâneți toți pe aceeași bucată de pământ și mai ales nu acolo unde sunteți.»“ (p. 95)

Când își scrie memoriile, în anii '60, cu un epilog în 1973, Schwefelberg e un om copleșit de melancolie cu regretul de a nu fi avut curajul emigrării în Israel („țara visurilor mele de totdeauna“, p. 97).

„Viața mea nu are, de fapt, nimic surprinzător. Am trăit viața timpului și locului meu, și-i suport blestemul. [...] Tristețea mă însoțește continuu și mi s-a întipărit și pe față, veșnic contractată, ca de suferință. [...] Dar oare realitatea nu justifică, din nefericire, imaginea întunecată ce o produce în oglinda sufletului meu? [...] Și mă întreb: ce să fac ca să rup acest cerc, în care spiritul meu se sufocă și sensibilitatea mea îngheață? Cui să cer un sfat, când puținii prieteni ce mă mai înconjoară nu sunt în măsură a-mi da, fiind și ei tot atât de apăsați, nu numai sufletește, dar și de griji materiale tot mai mari? Și-n fine mă întreb: la ce bun chiar această confesiune, pe care am simțit nevoia s-o consemnez aici? N-o știu decât eu și hârtia pe care am scris-o: nu vreau s-o arăt nici soției, ca să n-o amărăsc. Este încă o expresie a totalei mele singurătăți. Aș vrea să fug de mine însumi – dar cum și unde?“ (p. 95-98)

Dacă suntem îndreptățiți să căutăm o semnificație mai generală acestui profund sentiment al eșecului, comun și altor

intelectuali evrei din generația lui, cred că-i putem afla explicația într-o permanentă, „hamletiană“, oscilare între integrarea deplină, culturală și socială, în mediul românesc și asumarea, în grade foarte diferite, a unei identități evreiești, însoțită de regulă cu o formă bovarică, sentimentală sau culturală de sionism. În împrejurări normale, asemenea rădăcini duble sunt posibile și chiar fertile, deși nu lipsite de drame și scindări interioare. Generația aceasta n-a avut însă parte de astfel de împrejurări. Legislația discriminatorie și apoi tragedia provocată de regimul Antonescu și naziști au spulberat iluzia conviețuirii. Crearea statului Israel a făcut apoi anacronic și inadecvat sionismul sentimental; iar regimul comunist a oferit, de data aceasta și cu participarea a nu puțini intelectuali evrei, o formă pervertită, des-eticizantă de integrare.

Schwefelberg are o puternică nostalgie a normalității, pe care o regăsim și la Mihail Sebastian, dar și la dinamicul lider democrat al evreilor români, Filderman. E nostalgia pentru o Românie democratică, în care și evreii să aibă libertatea de opțiune, între asimilare, integrare în societatea românească, cu păstrarea unei diferențe de identitate exprimate cultural sau religios, sau opțiunea stabilirii în Israel.

În 1979, când murea copleșit de melancolie și deziluzie, această normalitate continua să fie o utopie.

NOTE

¹ Pasajele din memoriile lui Schwefelberg sunt extrase din manuscrisul depus de el la Arhiva Yad Vashem din Ierusalim. O ediție integrală a memoriilor se află în pregătire la Editura Hasefer.

² Toate atestatele și documentele de familie mi-au fost puse la dispoziție de fiica lui Arnold Schwefelberg, Doamna Maria Constantin, căreia îi mulțumesc pentru bunăvoință și încredere.

³ Madeleine Coulon, *Des graves événements dans le bureau roumain* (Paris, 1937); I. Spătaru: *Revizuirea înscrierilor în barou*, 1938; Radu Olteanu, *În jurul legii de revizuire a evreilor*, 1939.

UN ASASINAT POLITIC: DR. HERȘCU ARONEANU (1881-1920)

Leon EȘANU

La 24 octombrie 1920 înceta din viață în închisoarea garnizoanei orașului Bacău, dr. H. Aroneanu, militant de frunte al mișcării socialiste din România, om iubit și respectat de concetățenii săi, de toți cei ce l-au cunoscut.

Împrejurările neobișnuite, care au determinat moartea sa în niște condiții ieșite din comun, au dus imediat la concluzia că încetarea sa din viață nu s-a datorat unor cauze naturale.

Din momentul când opiniei publice i-au parvenit anumite amănunte în legătură cu faptele petrecute în orașul Bacău, chestiunea a luat proporții, a devenit un „caz“ care creștea mereu în intensitate, deși cenzura a încercat să împiedice presa vremii de a publica informațiile existente și a face dezvăluirile care se impuneau în jurul acestei probleme.

Cercetarea atentă a documentelor care s-au mai păstrat, împreună cu presa și dezbaterile parlamentare din acel timp, pun în lumină împrejurările care au determinat acest asasinat politic, ce au avut un puternic ecou în primii ani ai celui de-al treilea deceniu al secolului nostru.

Herșcu Aroneanu s-a născut la 17 octombrie 1881 în comuna Cleja din județul Bacău.¹ După absolvirea școlii primare a urmat cursurile liceale la Bacău, iar în anul 1901, s-a înscris la Facultatea de Medicină din București. Din acești ani tânărul student a luat primul contact cu ideile socialiste și acest fapt l-a îndreptat în mod nemijlocit către proletariatul din țara noastră.

În anul 1906 pe când era încă student a organizat la Bacău cercul „România muncitoare“. Această acțiune a determinat ziarul „Socialismul“ din 3 noiembrie 1920, să aprecieze că „din anul 1906, tovarășul dr. Aroneanu ca student aparținea mișcării socialiste din România“.

Terminându-și studiile universitare, medicul H. Aroneanu se reîntoarce la Bacău, unde contribuie în mod nemijlocit la organizarea sindicatelor muncitorești din întreaga regiune.

După intrarea României în primul război mondial, este mobilizat și trimis pe front. Evenimentele la care a participat în anii războiului au avut o puternică influență asupra sa și acest fapt se va resimți imediat după venirea lui acasă.

Intelectual a cărui viață s-a contopit cu lupta clasei muncitoare din România, dr. H. Aroneanu a condus în acești ani intensa activitate organizatorică și propagandistică a secțiunii socialiste băcăoane, a contribuit în mod hotărâtor prin puternica sa personalitate la dezvoltarea și întărirea permanentelor legături care au existat între secțiune și diversele fabrici aflate pe Valea Bistriței și a Troțușului, cu centrele muncitorești din întreaga zonă, la apropierea continuă de lumea satelor, la pătrunderea ideilor mișcării socialiste în armată.

Cunoscut pentru activitatea sa socialistă, pentru aptitudinile sale de organizator și conducător al luptei proletarietului, autoritățile îl urmăreau pas cu pas, căutând prilejul potrivit pentru a-l suprima.

O dată cu declanșarea grevei generale care a cuprins întreaga țară, în zorii zilei de 21 octombrie 1920, dr. Aroneanu, împreună cu alți fruntași socialiști din Bacău a fost arestat și depus la închisoarea regimentului 22 infanterie din localitate.²

Maiorul Poltzer, reprezentant al Parchetului Militar, care îl torturase în anul precedent cu ocazia grevei de la fabrica „Letea“, a găsit momentul favorabil – bizuindu-se și pe asentimentul autorităților superioare – pentru a-și pune în aplicare planul său ucigaș. Ca atare la 24 octombrie 1920, dr. Aroneanu a fost trimis la închisoarea garnizoanei orașului.

În aceeași zi atât el cât și ceilalți deținuți politici din Bacău au fost chemați unul câte unul și bătuți atât de crunt, încât erau aduși înapoi la închisoare într-o stare gravă. Ca urmare a maltratărilor suferite, socialistul I. Baciuc a rămas schilod pentru toată viața.³ Când mai rămăsese doar dr. Aroneanu, a venit un soldat care l-a anunțat că este chemat la maiorul Poltzer. Cum a intrat la acesta, o ceată de indivizi, pregătită în mod special pentru cele ce trebuiau să urmeze, s-au

năpustit asupra lui și după ce a fost lovit cu brutalitate, a fost strangulat cu propria sa cravată. Primii medici care au văzut cadavrul, au găsit pe gât urmele sugrumării.⁴

A doua zi, când familia celui asasinat s-a prezentat pentru a cere cadavrul, maiorul Poltzer a refuzat să-l predea, căci vroia să-l înmormânteze în timpul nopții.⁵

Înțelegând gravitatea faptului comis, vinovații au dispus autopsia cadavrului la locul crimei, încercând în felul acesta să pună familia celui ucis și pe toți aceia care se vor interesa de cele întâmplate în fața unui fapt împlinit.

La șirul de mistificări făptuite după asasinat, prima autopsie a cadavrului celui ce fusese dr. Aroneanu „un eminent practician și om de bine“ merită o relatare mai amănunțită. Au asistat din partea autorităților primul-procuror Gavrilescu, văr cu maiorul Poltzer, colonelul Cacip, comandantul garnizoanei, colonelul doctor P. Niculescu medicul șef al diviziei a 14-a, maiorul Poltzer ca reprezentant al Parchetului Militar, T. Iamandi medicul primar al orașului, cumnatul maiorului Poltzer, doctor Pastia și cumnatul doctorului Aroneanu.⁶ Autopsia a fost făcută la lumina unui bec electric de 16 W, iar când medicii familiei au venit la fața locului, operațiunea era în plină desfășurare, fapt interzis de lege. Larinxul n-a fost examinat cu toate protestele cumnatului doctorului Aroneanu. După terminarea „autopsiei“ medicii pe de o parte și oficialitățile pe care le-am menționat au redactat un proces-verbal cu următoarele trei concluzii, ce ulterior se vor dovedi total nefondate, adevărul fiind în mod deliberat falsificat. Concluziile la care ne referim menționau următoarele:

- 1) Nu a fost găsită nici o urmă de violență pe corp;
- 2) Moartea a fost naturală;
- 3) Cauza morții a fost insuficiența aortei.⁷

Ulterior au fost înaintate o serie de rapoarte autorităților superioare, dar aceste informații nu prezentau împrejurările tragice în care a fost asasinat dr. Aroneanu. Astfel, Parchetului General din Iași i s-a comunicat foarte lapidar că-n noaptea de 25 octombrie „la orele 24 a fost găsit mort în camera ofițerilor dr. Aroneanu, unul din conducătorii socialiști. Nu s-au găsit urme de violență; cauza morții se crede a fi cordul“.⁸ Raportul adresat de primul-procuror, I. Gavrilescu,

Ministrului justiției era ceva mai detaliat, fără a căuta însă să clarifice cele întâmplate. Din parcurgerea acestuia, aflăm că dr. Aroneanu și ceilalți fruntași socialiști au fost arestați și depuși la garnizoana Bacău fără știrea și avizul Procuraturii.⁹

În continuarea documentului pe care îl menționăm, se informa asupra chemării la garnizoană a primului procuror în noaptea de 24 spre 25 octombrie, a reprezentanților autorităților aflați acolo, ei aducând acestuia la cunoștință „moartea dr. Aroneanu întâmplată la închisoarea militară”.¹⁰

După acel simulacru pe care l-a reprezentat prima autopsie, cadavrul a fost predat familiei.

Cele 30 de persoane care au fost admise să urmeze carul funebru ce s-a îndreptat spre Cimitirul evreiesc din Bacău au fost încadrate de un cordon dublu de soldați cu baioneta la armă. Aceasta a fost înmormântarea – avea să relateze presa – unui ofițer de rezervă care a făcut întreaga campanie, din primul război mondial, fiind avansat la gradul de căpitan.¹¹

Tot acum vor începe șicanele aproape incredibile, la care a fost supusă Bertha Aroneanu, văduva celui asasinat. Urmărită pas cu pas, ea a putut ajunge la București, numai folosind procedeul travestirii. Trecând peste toate greutățile și obstacolele întâmpinate, Bertha Aroneanu, devotată aceluiași crez pentru care își sacrificase viața și soțul ei, va începe lupta pentru a obține pedepsirea celor vinovați. Înfățișând cele întâmplate, Președenției Consiliului de Miniștri, i s-a răspuns să se adreseze Parchetului civil din Bacău. Hotărâtă să lupte din răsuputeri pentru a se face dreptate, ea a reclamat faptele petrecute, Ministerului Justiției și Direcției serviciului sanitar superior.¹²

Adresându-se la 18 noiembrie 1920 ministrului justiției „pentru a se face completă lumină asupra cauzelor morții soțului meu, vă rog să ordonați o contraexpertiză medicală care sper că va pronunța cuvântul științei nepărtinitoare și o anchetă mixtă străină de localitate care să asculte martorii oculari și suferințele soțului meu pentru ideea socialistă”.¹³ Limitele de spațiu nu ne permit de a înfățișa numeroasele argumente în sprijinul cererii sale. Ea arăta printre altele: „Soțul meu se bucura de o sănătate perfectă [...] și datorită rezistenței lui fizice a putut face cu succes ambele campanii din anii 1913 și 1916, după ce înainte de această epocă fusese trei ani de zile în șir concentrat.

Cadavrul său prezenta semne vădite de violență. Cum pot să am încredere într-o expertiză medicală făcută de însuși cumnatul celui vinovat de moartea sa?¹⁴

Dezvăluirile presei și indignarea opiniei publice în fața celor întâmplate, au determinat pe Rege să o primească în audiență pe Bertha Aroneanu. Abia atunci ministrul de interne, C. Argetoianu, s-a decis să numească o comisiune de anchetă și să dispună executarea unei a doua autopsii a cadavrului.

Dezbaterea problemei Aroneanu în Parlament, datorită interpelării adresate guvernului de dr. N. Lupu, a contribuit la menținerea acesteia în plină actualitate. Înfierând arestările comise cu ocazia grevei generale din octombrie 1920 împotriva a sute de muncitori și a altor membri ai Partidului Socialist, dr. N. Lupu s-a oprit pe larg asupra modului cum a fost ridicat de acasă dr. Aroneanu și a tratamentului ce i-a fost aplicat lui și celorlalți fruntași socialiști arestați la Bacău.¹⁵ El a relatat în fața Parlamentului și a reprezentanților presei, modul în care a fost maltratată și în cele din urmă ucis „un om care a făcut cinste țării, a luptat în război ca ofițer medic în armata română, iubit de masele muncitoare care vedeau în el un om, un conducător și un sfătuitor”.¹⁶

Dr. N. Lupu a demascat în cuvântul său vinovăția personală a ministrului de interne C. Argetoianu, dovedită de falsificarea primei autopsii și împiedicarea presei de a relata adevărul despre cele întâmplate. În expunerea făcută a fost dezvăluit modul „cum era acoperit maiorul Poltzer, asasinul dr. Aroneanu, persecuțiile la care era supusă văduva celui asasinat. În încheierea intervenției sale, dr. N. Lupu a arătat: „N-am încredere în guvern. Cer instituirea unei comisii parlamentare de anchetă din care să facă parte fruntașii aleși ai tuturor partidelor”.¹⁷

Demersurile familiei, ecoul pe care întreaga chestiune l-a declanșat în Parlament și protestele opiniei publice alături de comentariile presei democratice au obligat guvernul să acționeze pentru a crea impresia că dorește să clarifice faptele petrecute la Bacău. Conform instrucțiunilor Ministrului de Justiție, la această a doua autopsie au participat dr. Mina Minovici și Fr. Reiner, asistați de doctorii L. Ștefănescu și N. Lupu. Erau, de asemenea, prezenți membrii familiei, unii dintre medicii ce luaseră parte la prima autopsie, precum

și reprezentanți ai presei din Capitală.¹⁸ Concluziile la care întreaga comisiune a ajuns după o atentă examinare a cadavrului, făcută de data aceasta de niște reputați specialiști, în prezența asistenței menționate, au fost consemnate în procesul-verbal din care rezulta în mod limpede următorul fapt: „Nu poate fi vorba de o insuficiență aortică“.¹⁹

Nici cea de a doua autopsie, obținută după lungi demersuri nu putea constitui un scop în sine. În mod normal toate probele fiind adunate, ar fi fost firesc ca întreaga chestiune să intre pe un făgaș în care justiția să poată acționa nestingherită. Dar lucrurile nu s-a întâmplat așa, căci, deși faptele erau extrem de concludente, guvernul nu intenționa dezvăluirea adevărului și pedepsirea celor vinovați. Făcând bilanțul celor întâmplate, Ministerul de Justiție conchidea: „Dosarul a fost constituit, o altă cercetare s-a făcut de o comisiune parlamentară, al cărei rezultat s-a discutat în Cameră. Credem că o nouă cercetare asupra acestui caz ar fi de prisos“.²⁰

Întrucât tendința de a îngropa întreaga chestiune fără a-i da nici o finalitate era evidentă, dr. N. Lupu a revenit cu o nouă intervenție în Parlament. Pe baza celor constatate la cea de a doua autopsie la care a asistat, dr. N. Lupu a putut declara că „actul medico-legal (al primei autopsii – n.n.) a fost fals și cauza indicată morții nu era cea adevărată. Inima dr. Aroneanu era mai sănătoasă decât a ori căruia dintre dvs.“²¹ Afirmațiile dr. N. Lupu, care demascau încercările fâțișe de denaturare a realității, au fost susținute de N. D. Cocea și A. Dobrescu, acesta din urmă arătând că „cea de a doua autopsie la care au luat parte dr. Mina Minovici și ceilalți experți cotați ca cei mai buni din România a dovedit că nu a fost vorba de insuficiență aortică“.²²

Comentând furtunoasa ședință parlamentară în care s-a dezbătut cazul Aroneanu, presa democratică a calificat intervenția dr. N. Lupu ca o „interpelare senzațională“.²³

Cu toată agitațiunea produsă, chestiunea pedepsirii asasinilor dr. Aroneanu a rămas nerezolvată, întrucât acțiunea nu fusese dusă până la capăt, vinovații nefiind predați justiției.

După doi ani de zile, timp în care atâtea și atâtea probleme își făcuseră loc pe arena social-politică a societății românești, un fapt cotate ca extraordinar a avut darul de a redeschide problema Aroneanu, readucând la suprafață niște elemente care păreau deja învăluite în negura uitării. Acest fapt l-a constituit declarația făcută de C. Argetoianu

– fostul ministru de interne în timpul guvernului Averescu – sub ministeriatul căruia se comisese asasinarea dr. Aroneanu în anul 1920 și care a făcut totul pentru mușamalizarea faptelor. Șocat de opoziția ce i-a fost făcută la alegerile din anul 1922 la Roman, el a afirmat cu cinismul ce-l caracteriza: „Sunt uimit c-a putut fi adus aici (la Roman – n.n.) maiorul Poltzer care să comande jandarmii el care – afirm ca cel mai îndreptățit s-o știu – este asasinul dr. Aroneanu”.²⁴ Complicitatea fostului ministru de interne la tănuirea crimei era pe deplin dovedită. „Cerem guvernului să deschidă acțiune publică contra ucigașilor lui Aroneanu, fiindcă tocmai respectul uniformei cere ca armata să fie curățită de asasini”²⁵ va replica presa democratică imediat.

Din momentul când întreaga chestiune a revenit la ordinea zilei, familia Aroneanu a reînceput demersurile pentru a obține o reexaminare a dosarului asasinatului comis în octombrie 1920. Pentru aceasta Isac Aroneanu, domiciliat în București, fratele defunctului dr. Aroneanu, a adresat următoarea cerere ministrului de justiție: „În urma celor publicate de diferite ziare din Capitală și a declarațiilor categorice ale d-lui C. Argetoianu, fost ministru de interne, făcute în ziarul „Îndreptarea”, nr. 193 din 25 august 1922 unde denunță pe maiorul Poltzer din Bacău ca ucigaș al fratelui meu, vă rog să deschideți acțiune publică contra sa și împotriva d-lui C. Argetoianu, fost ministru de interne ca tănuitor al acestei crime. Mă adresez dvs. ca șef al tuturor Parchetelor din țară și ca să fiu convins că se va face dreptate, vă rog să numiți magistrați din București pentru anchetă”.²⁶

Fratele dr. Aroneanu, adresându-se ministrului de justiție, J.Th. Florescu, acesta din urmă a promis „se va face dreptate”.²⁷ Realitatea a demonstrat că îndoiala manifestată în această privință a fost confirmată de evoluția ulterioară a evenimentelor.

Rezultatul: scos din arhive, dosarul Aroneanu a ajuns la Iași la Corpul IV Armată, care mergând pe urmele cazului a început o anchetă pentru lămurirea celor petrecute. În acel moment Ministerul de Justiție „a cerut imediat dosarul înapoi și el se află azi acolo, lucrurile s-au întors la începutul lor, în timp ce asasinii dr. Aroneanu se plimbă nesupărați, constituind o adevărată primejdie socială”.²⁸

La răscolirea produsă de declarația lui C. Argetoianu, s-au adăugat și alte destăinuiri făcute de cei care au jucat un rol în această acțiune criminală sau care au fost martori la cele întâmplare. Scurt timp

după cele relatate de fostul ministru de interne, au urmat revelatoarele destăinuri făcute de unul din militarii care au cunoscut toate amănunțele crimei comise în octombrie 1920. Mărturisirile sale au fost comunicate prin scrisoarea adresată de către cel în cauză ziarului „Aurora“.

Ignorarea vădită a faptelor va determina indignarea opiniei publice românești și va impune noi luări de poziție. Astfel, la 22 noiembrie 1922 într-o scrisoare adresată ministrului justiției, T. Teodorescu-Braniște îi va reproșa deschis acestuia: „N-ați găsit după trei luni de zile timpul necesar citirii dosarului Aroneanu“.²⁹

Acestor aprecieri, evidente pentru toți cei nepărtinitori, li se opuneau cele oficiale ale Procuraturii Generale care aducea la cunoștință Ministerului Justiției la 23 decembrie 1922 că „din declarațiile d-lui Argetoianu nu reiese nici o culpabilitate contra cuiva. Maiorul Poltzer fiind militar activ, urmează a fi instruit de organele justiției militare“.³⁰

Aceasta însemna practic „înmormântarea definitivă a dosarului Aroneanu“.³¹

Ce constatări se impun după cercetarea atentă a documentelor păstrate în arhive, după parcurgerea presei vremii și a dezbaterilor parlamentare cu privire la acest caz oarecum neobișnuit chiar și pentru practicile politice și judiciare ale acelor ani?

Cunoaștem felul în care s-a încercat mușamalizarea întregii afaceri, acoperirea celor vinovați, tendințele de a induce în eroare opinia publică. Cu toate dezvoltările făcute, în pofida scandalului izbucnit în Parlament, toate stăruințele de a obține la sfârșitul anului 1922 o anchetă au rămas zadarnice. Guvernul declara că a anchetat el singur „și nu mai e nevoie de nici o cercetare“.

După peripețiile cunoscute de cazul Aroneanu la doi ani de la asasinat, la începutul celui următor, adică în 1923, dosarul cu piesele componente a fost trimis Ministerului de Război.³² În felul acesta chestiunea n-a mai putut fi urmărită prin intermediul instanțelor civile.

Regimul politic care a admis asasinarea cunoscutului militant socialist în octombrie 1920 a făcut totul pentru acoperirea vinovaților care nu au fost niciodată deferiți instanțelor judiciare pentru a răspunde de faptele lor.

La sfârșitul acestui articol vrem să menționăm un aspect

care poate fi important în analiza vieții și activității dr. H. Aroneanu. Care au fost raporturile lui ca evreu cu obștea comunității etnice din care făcea parte? Răspunsul pe care îl dăm se bazează pe cercetarea atentă a documentelor rămase din perioada menționată. Fără îndoială că problema evreiască nu se situa printre preocupările majore de zi cu zi ale dr. Aroneanu. Explicația este lesne de dat: el socotea că problema evreiască în general și în speță în România va fi rezolvată de victoria socialismului, ca singura posibilitate în această direcție. Că nu a avut dreptate din acest punct de vedere a dovedit-o istoria contemporană a României și pe un plan mai larg istoria poporului evreu în acest tragic și eroic secol XX.

Dr. Aroneanu a luat totuși de-a lungul anilor o poziție constructivă în chestiuni diverse dar în care era vorba și de situația unor categorii de evrei din România aceluși timp. Aceste intervenții ale sale, s-au produs în diferite momente când problema evreiască era la ordinea zilei.

În ziarul „Egalitatea“, cunoscutul săptămânal a lui M. Schwarzfeld din 28 septembrie 1912, dr. H. Aroneanu publică articolul „Medicii evrei și legea meseriilor“ în care arăta că cea mai mare parte din medicii evrei sunt adevărați proletari intelectuali și sursa existenței lor mai ales în orașele din provincie o formează meseriașii și muncitorii. Dr. Aroneanu a tras un semnal de alarmă pe o aceeași temă și în numărul din 29 septembrie 1912 al „României muncitoare“.

Avertismentul dat de dr. Aroneanu a venit la timp căci a demonstrat că medicii evrei prin pozițiunea lor politică nu puteau avea avantajele economice ale colegilor lor români. El a arătat, de-asemeni, că evreii medici și mai ales cei din Moldova nefiind temeinic organizați nu pot avea spitalele și clinicile lor. Concluzia era că singura sursă a existenței lor se găsea în păturile de jos ale populației. În comentariul ziarului „Egalitatea“ se concluziona referitor la justificata intervenție a dr. Aroneanu: „Rămâne acum de văzut dacă apelul valorosului medic va găsi răsunetul ce-l merită“.³³

La 1 noiembrie 1919 dr. Aroneanu adresându-se unei importante adunări cetățenești organizată la Bacău s-a referit printre alte probleme la evreii care și-au vărsat sângele pentru reîntregirea României la Oituz, Mărăști³⁴ și Mărășești și nu au primit votul universal și încetățenirea.

Subliniind că populația evreiască a suferit pierderi mari proporțional cu numărul ei în războiul de reîntregire al României el a menționat în încheierea expunerii sale că datoria guvernelor țării constă în asigurarea drepturilor egale și acordarea cetățeniei mai ales acelor evrei care au luptat pe front.³⁵

Ne oprim aici cu exemplificările noastre, căci socotim că ele sunt concludente pentru poziția dr. Aroneanu ca membru al obștii evreiești din România.

Amintirea dr. Aroneanu, a vieții și activității sale închinată clasei muncitoare și idealurilor poporului nostru a rămas neștersă în istoria socialismului român. Congresul sindical de la Brașov din octombrie 1921 a omagiat memoria neobositului luptător socialist și a adoptat o moțiune în amintirea sa. În anul 1932 sindicatele muncitorești din orașul Bacău au redactat și difuzat un afiș prin care muncitorimea și ceilalți cetățeni ai orașului erau chemați la întrunirea publică organizată în vederea comemorării morții dr. Aroneanu.³⁶

La 25 de ani de la moartea sa tragică, ziarul „Libertatea” organul Partidului Social Democrat din România a publicat un amplu articol evocator, în care au fost reamintite atât momentele principale ale vieții și activității sale cât și împrejurările care au dus la asasinarea sa. Articole care evocau prodigioasa viață a dr. Aroneanu au mai fost publicate de ziarul „Înainte” (Bacău, anul I, nr.31 din 23 octombrie 1944), „Luptătorul” organul Comitetului regional P.M.R. Bacău (an V, nr. 814 din 24 octombrie 1950), „Libertatea”, „Scânteia” și altele.

Cu ocazia împlinirii unui sfert de secol de la asasinarea sa a avut loc la Bacău o mare întrunire comemorativă la care au luat parte soția, membrii familiei, delegați ai partidelor muncitorești și un numeros public.³⁷

Deși au trecut 80 de ani de la tragicul său sfârșit, dr. Aroneanu rămâne în amintirea poporului român ca un admirabil luptător care și-a pus întreaga viață în serviciul idealurilor socialismului și ale patriei sale.

NOTE

¹ Autorul a rectificat data nașterii dr. H. Aroneanu pe baza actelor de stare civilă arătând că acesta s-a născut în 1881 și nu în 1880 cum a apărut la un moment dat în revista „Anale de istorie“ (an. XVII, nr.5/1971, p. 172, 173).

² ASI. Fond Parchet General Iași, dosar 458/1920, f. 460.

³ Din declarațiile tovarășilor săi, martori la cele întâmplate, a reieșit că înaintea torturilor fizice la care au fost supuși, toți cei arestați au fost obligați să îndeplinească o serie de corvezi umilitoare; cel mai mult a avut de suportat și din acest punct de vedere dr. Aroneanu, căruia nu i s-a respectat nici demnitatea umană, nici faptul că era medic și ofițer de rezervă în armata română.

⁴ „Adevărul“, an. XXXV, nr. 11870 din 15 decembrie 1920.

⁵ „Dimineața“, an. XVII, nr. 5162 din 15 decembrie 1920.

⁶ AICB, fond Ministerul Justiției, Direcția judiciară, dos. 196/1920, f. 48; Arhivele Naționale. Direcția județeană Iași, *dosar citat*, f. 464, 467.

⁷ AICB, *dosar citat*, f. 48; „Chemarea“, an. III, nr. 565 din 15 decembrie 1920.

⁸ *Ibidem*. Concludent este faptul că prezumția „cordului“ ca fiind cauza decesului a fost avansată chiar înainte de facerea autopsiei.

⁹ AICB, *dosar citat*, f. 46.

¹⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, ds. 763, f. 11, 12. (Autorul utilizează în mod deliberat această sursă arhivistică așa cum era folosită înainte de decembrie 1989. El nu cunoaște unde sunt acum respectivele fonduri și dosarele lor componente.)

¹¹ „Chemarea“, an. III, nr. 524 din 1 noiembrie 1920.

¹² AICB, fond Ministerul Justiției, Direcția judiciară, ds.196/1920, f. 39, 47. În primul număr reapărut după greva generală, „Socialismul“ scria despre dr. Aroneanu: „el moare în floarea vârstei,

lăsând în urmă o neștersă amintire în rândurile proletariatului din întreaga țară“.

¹³ În încheierea intervenției sale, Bertha Aroneanu arăta: „În numele memoriei sfinte a iubitului meu soț, în numele unui fost căpitan în armata română, a patru copii rămași orfani, în numele dreptății care trebuie să fie deasupra noastră a tuturor, cer să fie dat curs de urgență plângerii mele. Inima mea rănită de mamă și soție nu va găsi răgaz și liniște până ce [...] nu se va face completă lumină și dreptate“ (AICB, *dosar citat*, f. 39, 42).

¹⁴ „Dimineața“, an. XVII, nr. 5162 din 15 decembrie 1920.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 5173 din 27 decembrie 1920; AICB *dosar citat*, f. 36.

¹⁶ În sprijinul celor arătate de dr. N. Lupu, N. D. Cocea a cerut și el instituirea unei comisii parlamentare care să studieze împrejurările morții dr. Aroneanu. El a citit propunerea opoziției în care se menționa: „În urma interpelărilor și declarațiilor dr. N. Lupu, Camera hotărăște instituirea unei comisii de anchetă compusă din deputați din toate partidele și din organe administrative competente“ („Chemarea“, an. III, nr. 550 din 27 decembrie 1920).

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ AICB, *dosar citat*, f. 63, 66; ASI, *dosar citat*, f. 563.

¹⁹ AICB, *dosar citat*, f. 77; ASI, *dosar citat*, f. 71.

²⁰ Dezbaterile Adunării Deputaților din 25 decembrie 1920, p. 390.

²¹ *Ibidem*.

²² „Chemarea“, an. III, nr. 551 din 29 decembrie 1920: „Este senzațional nu fiindcă se referă la o crimă ce-și păstrează partea ei de mister ci fiindcă cu prilejul ei am putut constata că-n țara noastră mai există conștiințe capabile să se indigneze contra unei crime. Dr. Lupu a început o adevărată cruciadă“ (*Ibidem*).

²³ Dezbaterile Adunării Deputaților din 24 decembrie 1920, f. 388, „Chemarea“, an. III, nr. 550 din 27 decembrie 1920.

²⁴ „Dimineața“, an. XIX, nr. 5780 din 26 august 1922.

²⁵ „Adevărul“, an. XXXV, nr. 11780 din 26 august 1922.

²⁶ AICB, fond Ministerul Justiției, Direcția judiciară, dos. 196/1920, f. 21.

²⁷ Vezi de ex. „Aurora“, an. II, nr. 292 din 18 octombrie

1922; „Socialismul“, an. XVI, nr. 184 din 10 septembrie 1922.

²⁸ „Aurora“, an. II, nr. 292 din 18 octombrie 1922;

²⁹ *Ibidem*, din 22 noiembrie 1922.

³⁰ *Ibidem*, nr. 324 din 22 noiembrie 1922.

³¹ AICB, *dosar citat*, f. 16; „Adevărul“, an. XXXV, nr. 11795 din 6 decembrie 1922.

³² „Aurora“, an. II, nr. 262 din 16 ianuarie 1923.

³³ „Egalitatea“, an. XXIII, nr. 37 din 28 septembrie 1912.

³⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dos. 30238/65, f. 13.

³⁵ *Ibidem*, f. 14.

³⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, dos. 9325, f. 112.

³⁷ „Libertatea“, organ al P.S.D., an. II, nr. 363 din 28 octombrie 1945. „Scânteia“, an. XV, nr. 360 din 26 octombrie 1945.

Autorul a stat de vorbă la Bacău cu soții Seinștein Ieuda și Malca de la care a aflat o serie de elemente referitoare la viața și activitatea dr. H. Aroneanu și a familiei acestuia.

Printre altele s-a relevat faptul că Seinștein Ieuda a organizat comemorarea din anul 1945 de la Bacău consacrată împlinirii a 25 de ani de la dramatica moarte a dr. H. Aroneanu. Adunarea s-a desfășurat în sala teatrului din Bacău după care a urmat procesiunea până la Cimitirul evreiesc însoțită de mii de cetățeni ai orașului și județului Bacău.

**Scrisoarea dr. H. Aroneanu adresată în septembrie 1919
comisarului regal al Curții Marțiale a Corpului IV Armată
cu ocazia puternicei greve de la fabrica „Letea“ din Bacău
(Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 2423, filele 1-3)**

Bacău 24 septembrie 1919

Domnule Comisar Regal al Curții Marțiale
al Corpului IV Armată

Subsemnatul Herșcu Aroneanu, din orașul Bacău, am onoarea a vă relata următoarele: ivindu-se o grevă printre lucrătorii fabricii „Letea“ Bacău în urma refuzului domnului director al fabricii de a satisface cererile muncitorilor domnul maior Poltzer, comandantul garnizoanei Bacău, găsește de cuviință: de a zugruma greva instaurând teroarea printre greviști, bătându-i și schingiuindu-i; pe membrii Partidului Socialist localnic – între care sunt și eu – arestându-i și făcându-le acte de dare în judecată Curții Marțiale după ce ne-a ținut 5 zile în închisoare ca pe niște criminali.

Fiind membru al Partidului Socialist, secția locală, și candidat la Camera Deputaților am venit în mai multe rânduri la sediul sindicatelor din strada Tavernelor, vorbind muncitorilor despre revendicările lor economice și politice, ținându-le conferințe culturale, științifice, sociale, etc.

În ziua de 21 ora 5 și 30 minute p.m. în cabinetul domnului maior *am fost insultat cu cuvintele cele mai triviale, trăgându-mi-se 6-7 palme peste obraz* (subliniat în text – n.n.).

La întrebarea mea dacă știe că sunt ofițer în rezervă (căpitan medic) și medic în localitate, a răspuns că știe continuând a fi

maltratat și insultat.

Sunt printre acei ofițeri care mi-am făcut pe deplin datoria de medic în campaniile din 1913 și 1916-1919 îngrijind mii de răniți și sute de bolnavi de tifos exantematic (notele șefilor mei pot face dovada). Dacă acum iau apărarea acestor eroi care au făcut România Mare nu înțeleg să fiu maltratat de acest ofițer.

Rog să întreprindeți o anchetă severă fiind jignit în onoarea mea de ofițer și de om.

Dacă acest ofițer a putut avea o astfel de atitudine, față de mine, ofițer, medic, proprietar, vă puteți închipui atitudinea lui față de muncitori, a acestor eroi făuritori ai României Mari, făcând pe zbirul în oraș și producând indignarea cetățenilor.

Nu înțelegem ca în conflictele dintre muncă și capital, armata să se pună în solda capitaliștilor provocând stupeoare în oraș și eu să fiu maltratat și insultat. Cer cu insistență a fi satisfăcut.

Dr. H. Aroneanu
Bacău

Arhiva Oficiului Stării Civile Județ Bacău
Registrul de decese pe anul 1920, fila 188
Certificatul constatator de deces nr.345

Herșcu Aroneanu

Act de moarte nr. 385

Din anul 1920, luna octombrie, ziua 26, ora 11.

În ziua de 24 ale prezentei luni a încetat din viață, la casa din strada Pavel și Ana Cristea, domnul Herșcu Aroneanu în etate de 39 de ani, de profesie doctor în medicină și dentistică.

Născut în comuna Cleja județul Bacău, căsătorit cu doamna Betti Aroneanu născută Talic, domiciliat în orașul Bacău strada Vasile Alecsandri nr.16, domnul Herșcu Aroneanu este fiu din părinții Avram Aroneanu și Haza Ghitla Aroneanu. Moartea a fost verificată de dl. doctor Telemac Iamandi, medicul urbei și verificatorul morților, care a eliberat certificatul nr. 345 din 26 octombrie curent. Această declarație ni s-a făcut în prezența următorilor martori: dl. Constantin Gonciu de ani 40, funcționar din Bacău strada Buna Vestire nr. 17 și dl. Constantin Pintilie de ani 42, funcționar din Bacău strada Neagoe Vodă nr. 22 care după ce le-am citit acest act l-au scris, împreună cu noi Ion Chervăsuță, membru în Comisia Interimară a urbei Bacău și ofițer al Stării Civile.

Martori

Indescifrabil

Oficier

Indescifrabil

Dr. Herșcu Aroneanu (1881-1920)

Mormântul Dr. Herșcu Aroneanu aflat la
Cimitiul evreiesc din orașul Bacău.

LEGEA DOBÂNDIRII ȘI A PIERDERII NAȚIONALITĂȚII ROMÂNE DIN 1924 ȘI EVREII DIN ROMÂNIA

Gheorghe I. FLORESCU

O realitate unanim recunoscută azi, după ce în anii dictaturii comunise a fost pentru un timp contestată, apoi deformată, este aceea că, la sfârșitul primului Război Mondial, România se înfățișa lumii ca o țară hotărâtă să-și clădească viitorul în virtutea principiilor democratice, consfințite de sacrificiile reclamate de conflagrația abia încheiată. Deciziile adoptate la 9 aprilie, 28 noiembrie și 1 decembrie 1918 au făcut posibilă realizarea statului națiune, sancționat de victoria Antantei. Sistemul tratatelor de pace au transformat România într-un stat invidiat de vecinii ei, care pierduseră atât teritorii însemnate, cât și un important număr de locuitori. Creșterea suprafeței și dublarea numerică a populației s-au constituit, desigur, în netăgăduite avantaje, care au atras însă după ele și unele inconveniente, metamorfozate, destul de repede, în dificultăți care s-au repercutat, în mod defavorizant, asupra consolidării unirii morale a tuturor acelor care acceptaseră a rămâne între granițele românești post – 1918. S-a remarcat nu o dată – și într-un totul justificat – că românii care au intrat între noile granițe li s-au adăugat și considerabile procente de populație aparținând diferitelor Țnii, circumstanță care va complica, din varii considerente, evoluția generală a României, devenită un stat cu probleme naționale, generatoare de insatisfacții, confruntări și chiar dezbinări periculoase. De aceea, integrarea componentelor etnice, în anii care au urmat războiului, s-a transformat într-un proces dificil și de durată, dar mai întâi delicat, pe care România nu-l avusese în vedere. Ratificarea unirii Basarabiei, a Bucovinei și a Transilvaniei de către Parlamentul constituit în 1919 și o serie de legi adoptate anterior au oficializat acordarea cetățeniei române locuitorilor acestor provincii. Diferite legi speciale, emise în anii 1918-1920, au sancționat calitatea de cetățeni români evreilor din Vechiul Regat. Tratatelor internaționale și deciziile guvernului român

au oferit un cadru juridic potrivit soluționării principalelor dificultăți care grevau integrarea comunităților etnice în structurile statale românești¹.

După 1918, aproximativ 28% din populația României era reprezentată de etnici neromâni, dintre care 7,9% erau maghiari, 4,1% germani, 4% evrei etc.² Așadar, a treia minoritate națională, ca dimensiuni cifrice, era aceea a etniei evreiești, care nu apăruse după 1918, ci doar sporise atunci numeric, prin alipirea provinciilor devenite românești. Așa cum am amintit deja, oficialitățile bucureștene s-au străduit să adopte o serie de prevederi legislative care să anuleze toate deosebirile de ordin lingvistic, confesional, cultural etc., conferind populației evreiești drepturi și obligații egale cu populația majoritară. Constituția din martie 1912 stipula în articolul 5 că „Românii, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau de religie, se bucură de libertatea conștiinței, de libertatea învățământului, de libertatea presei, de libertatea întrunirilor, de libertatea de asociație și de toate libertățile și drepturile stabilite prin legi”³. În același spirit, articolul 7 consemna că deosebirile de religie, etnie și limbă „nu constituie în România o piedică spre a dobândi drepturile civile și politice și a le exercita”⁴, pentru ca în articolul următor să se precizeze că indiferent de etnie, limbă sau religie, „toți românii [...] sunt egali înaintea legii și datorii a contribui fără deosebire la dările și sarcinile publice”⁵. În sfârșit, articolul 133 privea modalitatea încetățenirii evreilor din Vechiul Regat, propunând ratificarea tuturor decretelor-legi care au avut în vedere această exigență, precum și a acelor „de încetățenire individuală”, „care s-au făcut înaintea decretelor specificate mai sus”⁶.

Încorporarea etniei evreiești în cadrul acelei identități pe care o reprezenta populația majoritară a României nu a fost un proces simplu, datorită legislației în vigoare, care nu era aceeași în Vechiul Regat și în provinciile unite cu acesta. Apoi, evreismul acestei etnii diferea și el, ipostază care a făcut ca spiritul național, afirmat de această minoritate, să evidențieze accente distincte și departe de a fi identice. Consolidarea unirii spirituale, atât de des invocată, a rămas tributară diferențelor specifice, păstrate și manifestate de români și evrei. Apropierea sperată, singura care putea duce la o comuniune națională, a fost mereu amânată, iar uneori compromisă de

imposibilitatea unei reconcilierii sincere și definitive. Opera de integrare a comunității evreiești s-a văzut confruntată, nu mult timp după încheierea războiului, cu tendințele și apoi cu manifestările antisemite care au avut loc în România anilor '20. Afluxul, către această țară, al evreilor ce părăsiseră Rusia, Polonia și Ungaria a complicat și mai mult situația etniei evreiești, ajungându-se la afișarea tot mai insistentă a unui curent politic care pretindea „revizuirea cetățeniei evreilor”⁷. Oricum, după adoptarea noii Constituții, o lege specială, consacrată acestui subiect, devenise o stringență a epocii, una iminentă.

La 15 octombrie 1923, deschizând o nouă sesiune a Adunărilor Naționale Constituante, regele Ferdinand preciza, adresându-se aleșilor țării, că „veți continua opera de consolidare pe care ați întreprins-o încă de la începutul acestei legislaturi. Constituțiunea fiind votată, opera Domniilor Voastre va fi înlesnită întrucât sunt stabilite principiile fundamentale de la care trebuie să porceadă de acum încolo diferitele legi de organizare menite să așeze pe temelii puternice țara noastră mărită”⁸. Patru luni mai târziu, M.G. Orleanu, președintele Camerei Deputaților, anunța că la ordinea de zi a dezbaterilor fusese înscris proiectul de lege pentru dobândirea și pierderea naționalității române⁹. Întrucât Vladimir Athanasovici, raportorul legii, nu era prezent, raportul și proiectul de lege au fost citite de Ion Florian. Înainte de toate se preciza că „membrii comisiunii de legislație civilă, comercială și criminală, întruniți [...] în ședința de la 9 februarie 1924, a<u> luat în cercetare legea (votată de Senat) pentru dobândirea și pierderea naționalității române și a<u> admis-o cu câteva modificări, primate și de d. ministru de justiție”¹⁰. Motivându-și demersul, raportorul declara că „situațiunea de drept și de fapt creată în tot cuprinsul țării prin alipirea provinciilor dezrobite de Statul român, cu caracter de Stat național unitar, principiu consacrat în art<icolul> 1 din noua Constituție, dispozițiunile din tratatele internaționale, intervenite în urma războiului mondial, după cari supușii, ce au aparținut altă dată altor State, sunt considerați ca cetățeni de drept ai Statului român, dacă se găsesc în anumite condițiuni prevăzute de tratate, fac imperioasă și urgentă necesitatea unei legi speciale asupra modului de dobândire și pierdere a naționalității române”¹¹. Continuându-se cu argumentele de ordin general, în raport

se arăta că „dacă principiul naționalităților, care este invocat atât de des în timpurile noastre, are drept scop să facă a coincide frontierele Statelor cu acelea ale națiunilor și a considera astfel naționalitatea din punct de vedere politic, nu e mai puțin adevărat însă că din punctul de vedere al dreptului pur trebuie să dăm deoparte tot ce este afacere de sentiment și de simpatie și să nu privim materia decât din punctul de vedere al legăturii juridice a naționalității. Nimeni nu poate contesta importanța care o are pentru un Stat buna definire și distincțiunea precisă relativ la locuitorii săi, determinarea cine este național și cine este străin”¹². Ajuns în acest punct al argumentării sale, raportorul observa că „deși după principiul larg al Constituțiunii noastre, principiu consacrat atât în vechea cât și în noua Constituție, străinii aflători pe pământul României se bucură de protecțiunea dată de legi persoanelor și averilor în genere, totuși este un mare interes pentru Statul nostru a cunoaște precis cine sunt naționalii săi, adică între cari persoane și Stat există legătura pe care materia dreptului internațional o denumeste naționalitate”¹³. Apoi, același observa că „împrejurarea că modalitatea dobândirii naționalității române a fost prevăzută chiar în vechea Constituție cum de altfel se află și în noua Constituție, denotă câtă importanță legiuitorul nostru a dat întotdeauna modului de dobândire a naționalității române din partea străinilor și dacă sunt deschise largi porțile încetățenirii române tuturor acelor cari merită s-o dobândească“, adăugând că „nu e mai puțin adevărat că îngrădirile, care s-au simțit necesare a se introduce și în proiectul de față, conceput într-un spirit din cele mai democratice, erau necesare, fiind inspirate din înaltul sentiment al conservațiunii naționale”¹⁴.

Înainte de a intra în prezentarea propriu-zisă a proiectului la care ne referim, Vladimir Athanasovici atrăgea atenția asupra faptului că „cine voiește să examineze chestiunile în legătură cu naționalitatea română din punct de vedere al dreptului pur, astfel cum se prezintă actualmente, nu poate decât să constate un adevărat haos, pe care îl constată și documentata expunere de motive a d-lui ministru de justiție, care însoțește prezentul proiect de lege. În loc de unitate și în absența unei legi ne aflăm în fața unor crâmpie de articole din legea civilă [...]. În provinciile alipite exista <o> diversitate de dispozițiuni asupra modalităților de dobândire și de pierdere a cetățeniei, diferite unele în mod fundamental de principiile cari călăuzesc legiuirea

noastră civilă¹⁵. „Câtă importantă are, dar, pentru Statul nostru fixarea cu precizie a naționalității tuturor locuitorilor săi, conchidea raportorul, este lesne de înțeles¹⁶. De aceea, „necesitatea coordonării tuturor principiilor cari au călăuzit tratatele internaționale, a diferitelor dispozițiuni legislative, din care unele prevăzute în decrete-legi ratificate; imperiozitatea redactării unei legi speciale, pentru reglementarea procedurii și <a> condițiilor de naturalizare, au făcut viu simțită nevoia unei legi unitare, a unei opere de unificare legislativă, *privitoare* la dobândirea și pierderea naționalității române, și acesta este scopul prezentului proiect de lege¹⁷.

În încheierea raportului, Vladimir Athanasovici arăta că „terminând expunerea noastră asupra proiectului de lege prezentat de d. ministru al justiției, nu ne putem împiedica de a constata că d-sa, în fața doctrinei care ar părea diferită pentru a ști, când e vorba de naționalitate, cărui principiu trebuie dat preferință, aceluia bazat pe *jus sanguis* sau aceluia bazat pe *jus soli*, sau aceluia bazat pe domiciliul părinților, a reușit, ținând seama de tradițiunea istorică în țară la noi, să consacre aplicațiunea principiului *jus sanguis*, dând asemenea osebită importanță aplicațiunii bazate pe *jus soli* și fără a omite consecințele favorabile cari nasc pentru străini când sunt născuți și crescuți în România¹⁸. Se sublinia, de asemenea, că „proiectul de față ține seamă de tendința legislațiunilor moderne, cari tind prin o muncă fără preget să se apropie în privința fixării principiilor în materia dreptului internațional privat și să ajungă pe cât e posibil la un fel de unificare internațională, mai ales în materia naționalității, parte integrantă din această importantă știință juridică¹⁹. Convingerea raportorului era aceea că „proiectul de față constituie o lucrare complectă, bine studiată și documentată, asupra materiei care formează obiectul său; el formează un Codex întreg al naționalității române, pe tot cuprinsul României întregite²⁰.

G.G. Mărzescu, ministrul de Justiție, preciza, la rândul său, în *Expunerea de motive*, că „dispozițiunile noii Constituții, deosebirile ce există între legiurile civile în vigoare în deosebitele părți ale Statului român, și, în fine, necesitatea administrativă și națională de a cunoaște compunerea populațiunii, după cetățenie și naționalitate, impun realizarea neîntârziată a proiectului de lege ce avem onoarea a vă propune, sub titlul: *proiect de lege pentru dobândirea și pierderea naționalității române*²¹.

Imediat după prezentarea raportului semnat de deputatul Vladimir Athanasovici, M.G, Orleanu declara deschisă discuția generală a proiectului de lege avansat. Primul care a intervenit a fost D.R. Ioanițescu, deputat averescan, care constata, dintru început, că „chestiunea naturalizării în sine, adică felul cum străinul dobândește cetățenia română în viitor“ și „cum se rezolvă, mai ales după înfăptuirea României Mari, chestiunea naționalității locuitorilor din țările cari s-au alipit la patria mamă“ erau criteriile fundamentale pentru dobândirea și pierderea naționalității, criteriile care se regăseau în proiectul la care se referea și „cari aduc laudă autorului proiectului“²². Același vorbitor remarca însă că a doua parte a proiectului ridica justificate semne de întrebare atunci când se avea în vedere rezolvarea problemelor învederate de epoca de tranziție, aceea de după 1918, „din felul cum legea interpretează tratatele de pace și legile și decretele legi electorale“²³. Grigore N. Iunian, apoi, a afișat o atitudine mai critică, atrăgând atenția asupra faptului că proiectul de lege supus dezbaterii nu respecta Constituția, adoptată chiar de cei care își propuneau să definitiveze o lege reclamată de pactul fundamental al țării²⁴. Întrerupt de G.G. Mârzescu, deputatul țărănist nu se arăta impresionat de nici o intervenție de moment, declarând că „dacă, d-le ministru, v-ați preocupat de mișcarea de idei din alte țări, ați fi știut că această chestiune a preocupat și pe alte state, care, fără să intenționeze a invoca în ce privește modul în care se poate dobândi naționalitatea, se gândeau să vină să fixeze, printr-o lege, condițiile și mijloacele prin care să se facă dovada unei naționalități. Aceasta trebuie s-o faceți dacă voiți cu adevărat să se înlătore haosul pe cari d-voastră pretindeți că l-ați înlăturat, dar pe cari nu ați putut să îl înlăturați, pentru că rămân încă toate aceste categorii de străini arătate de d-voastră [...], care nu sunt nici români, nici străini, fiindcă nicăieri nu arătați care este situațiunea ce li se creează prin legea d-voastră“²⁵.

Așadar, proiectul de lege elaborat de guvern nu întrunea acordul forțelor politice reprezentate în parlament. Dincolo de eventualele rațiuni politice ale acuzațiilor adresate liberalilor, se impune observația că inițiativa legislativă în dezbateri era criticabilă, atâta timp cât nu reușea să evite limitele evidențiate.

După aceste intervenții, venite din partea Partidului Poporului și a Partidului Țărănesc, prin intermediul a doi reprezentanți

ai populației majoritare, discuția generală a acesteia a continuat cu alocuțiunea deputatului evreu Adolf Stern, care mărturisea că preopinienții săi s-au ocupat de ceea ce intenționa și el să vorbească, astfel încât nu-i mai rămăseseră decât puține considerații de adăugat. „Proiectul, observa el, în loc de a cuprinde dispoziții care tind la verificarea, constatarea, statistica acestor lucruri îndeplinite, și aceasta în conformitate cu legile existente și în conformitate cu convențiunile diplomatice, a ajuns în realitate să stabilească derogări esențiale și adânci din aceste tratate internaționale, și în loc de a fi o lege care să constate și să verifice drepturile dobândite, se prescriu derogări și decăderi de la aceste drepturi”²⁶. Asemenea remarci, pretindea el, făcuseră obiectul analizelor întreprinse de cei doi antevorbitori, fapt care îi confirma supozițiile. Fără a mai reveni, deci, asupra unor puncte de vedere deja exprimate, Adolf Stern își avertiza colegii, arătându-le că „voi aduce, însă, aminte, d-lor deputați, că în această materie trebuie să ne referim mai ales la «legile existente și la convențiunile diplomatice», care au stabilit principiile pentru naționalizarea locuitorilor de pe teritoriile României, dispozițiuni principiale, care trebuie să ne călăuzească în această materie, dacă nu vrem să creăm conflicte periculoase pentru țara noastră în viitor”²⁷. Așadar, perspectiva la care apela distinsul jurist nu privea, în primul rând, dobândirea, pur și simplu, a naționalității de către etnicii care nu o aveau, ci „conflictele periculoase” pe care aceștia le puteau provoca în viitor. Deși lansat pe un ton calm, acest avertisment încerca să-i prevină pe guvernanți, deci pe reprezentanții populației majoritare, că minoritățile naționale nu vor înceta să militeze pentru dobândirea drepturilor lor firești.

Înainte de toate, Adolf Stern pretindea respectarea legii din 30 august 1920, prin care se sancționa Convenția de la Paris, din 10 septembrie 1919, potrivit căreia toți supușii austro-ungari și ruși din Vechiul Regat și provinciile alipite au devenit, de drept, fără nici o formalitate, cetățeni români²⁸. Proiectul de lege semnat de G.G. Mârzescu abjura, după convingerea lui Adolf Stern, de la „un principiu conform cu adevăratele reguli ale dreptului internațional public, consacrate și de tratatele internaționale”²⁹, divizând o dispoziție care elucida și soluționa astfel întreaga problemă în trei paragrafe înscrise în articolul 56, care „adaugă condițiuni mari și dificile” dobândirii

naționalității. Ceea ce-l nemulțumea pe deputatul Stern era înscrierea în acest articol a prevederii potrivit căreia „sunt și rămân cetățeni români, fără a fi obligați să îndeplinească vreo formalitate, [...] toți locuitorii din Bucovina, Transilvania, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș care aveau indigenatul (apartenența) la 18 noiembrie/1 decembrie 1918”³⁰. „Ne întrebăm, preciza el, ce însemnează acest «indigenat», de unde a scos d. ministru acest indigenat ca o condițiune esențială pentru ca locuitorii acestei provincii să devină cetățeni români: căci în art<icolul> 3 din legea din 30 august 1920 nu se cuprinde?”³¹. Întrebarea, care se voia de fapt o acuzație, era determinată de faptul că înscrierea indigenatului ca exigență a dobândirii naționalității de către populația minoritară anula prevederile articolului 3, al Convenției de la Paris, din septembrie 1919, care nu impunea nici o formalitate persoanelor domiciliat în România, care doreau a li se recunoaște statutul de „supuși români”. În plus, deputatul aflat la tribuna Camerei amintea că în momentul votării articolului 133 din Constituție, pentru a se evita orice neînțelegeri privitoare la statutul locuitorilor din provinciile alipite, ministrul justiției la acea dată, Ioan Th. Florescu, „a citit o declarațiune din partea guvernului, prin care zice: «situațiunea locuitorilor din provinciile alipite rămâne sub regimul tratatelor internaționale»”³². Această specificare, adăuga Adolf Stern, l-a determinat să voteze articolul menționat. „Oamenii aceștia, în prezența tratatului și a declarațiunii guvernului, nu s-au mai grăbit, își continua el pledoaria, să facă opțiune pentru naționalitatea lor de origine, astfel încât astăzi, dacă d-voastră veți primi acest proiect de lege astfel cum e întocmit, vom avea această situațiune anormală, arătată de d. Ioanișescu, că tocmai ceea ce tratatele internaționale au voit să desființeze, adică existența unor oameni fără patrie, heimatlos, să fie creată prin această lege!”³³. „Este o situațiune anormală, adăuga vorbitorul, care nu se poate admite și mai ales nu se poate admite la noi, pentru că noi știm ce am suferit din pricina existenței unei asemenea clase de heimatlos și am fost foarte fericiți și cu toții ne-am felicitat când am votat aci Constituțiunea în aplauzele unanime ale Camerei întregi, pentru că toată lumea simțea că am desființat o stare de lucruri hibridă, care, departe de a ne folosi, ne-a adus mari pagube. Iată, însă, că o restabilim în oarecare măsură” și „venim iarăși să înființăm în țară o clasă de «heimatlos»”³⁴.

Persuasiunea cu care a interpretat Adolf Stern proiectul de lege pentru dobândirea și pierderea naționalității române se explică prin aceea că în discuție era adusă o chestiune care privea populația evreiască, aceleia căreia îi aparținea și el. Toate argumentele și obiecțiile sale, transferate entității etnice pe care o apăra, erau explicabile, chiar dacă nu erau întru totul justificate. Ele contraveneau însă intențiilor legiuitorului, care încerca a le evita nu ca o manevră antisemită, ci ca o măsură de preîntâmpinare a eventualelor complicații, capabile să întrețină nerezolvată chestiunea dobândirii naționalității române de către unele categorii de evrei. Se știe că după 1918 și după ce fuseseră fixate principiile încetățenirii, evreimea a sporit numeric, eludând legile în vigoare. S-a și remarcat de altfel că „deși în epocă s-au înregistrat unele plângeri ale minorității evreiești privind modul în care se respectau drepturile și libertățile democratice, în fapt România a fost una din puținele țări spre care s-au îndreptat evreii persecutați în Polonia, Rusia și Ungaria. Mulți dintre ei au intrat și s-au stabilit în țară fără forme legale”³⁵. Dorința lui Adolf Stern era aceea de a se acorda cetățenie tuturor evreilor aflați în februarie 1924 în România, fără ca ei să fie obligați a-și demonstra în vreun fel acest drept. Privită din perspectiva etniei pe care o reprezenta, o asemenea pretenție era absolut îndreptățită. Dar, existau și unele limite, care nu puteau fi eludate, iar legiuitorul, la rândul său, așa cum recunoscuse raportorul proiectului de lege, nu își putea depăși atribuțiile, fixate de principiile deja acceptate. O asemenea stare de fapt era recunoscută, indirect, chiar și de Adolf Stern, atunci când declara că legiuitorii considerau că fără a se pretinde indigenatul, ci numai domiciliul, „s-ar putea strecura în naționalitatea română persoane pripășite în țară de ieri-de alaltăieri sau refugiați din aceia care au venit în urma războiului și bineînțeles că aceste elemente sunt elemente nedorite și eu sunt cel din urmă care aș voi ca ele să se strecoare în naționalitatea română”³⁶. Recunoașterea sa însă era doar aparentă, întrucât revenea imediat, subliniind că „această temere nu e întemeiată”, iar „introducerea acestei condițiuni (indigenatul – n.n.) de către d. ministru în proiectul d-sale nu are nici un rost, ba, din contră, are acel defect de a ne pune în contradicție cu legile anterioare, cu legile votate de noi și cu principiile dreptului internațional public. De aceea, continua el, eu aș ruga pe d. ministru ca, în limitele posibilului, dacă nu să desființeze această condițiune, dar cel puțin să o mitizeze, poate să

înlocuiescă cuvântul de «domiciliu» sau să-l precizeze. Puteți defini noțiunea de domiciliu în așa mod încât să excludeți posibilitatea de a se strecura în naționalitatea română elemente indezirabile³⁷. Fără a ne referi și la alte aspecte ale legii, Adolf Stern s-a mărginit a discuta chestiunile care îi priveau pe evrei, convins fiind însă că sugestiile sale nu vor avea câștig de cauză.

Imediat după încheierea discursului rostit de Adolf Stern, la tribuna Camerei a urcat G.G. Mârzescu, împotriva întreruperii dr. N. Lupu, care propunea ca ministrul justiției să răspundă a doua zi, datorită faptului că la dezbateri mai erau prezenți doar 30-40 de deputați³⁸. Cerând favoarea de a interveni, G.G. Mârzescu promitea că va încerca să satisfacă „curiozitatea d-lui Stern [...], pentru a dovedi netemeinicia cuvântării sale“, asigurând auditoriul că „mă voi putea ține de cuvânt pentru că nu voi răspunde decât la partea politică, care se leagă de dispozițiunile tranzitorii, lăsând pe seama d-lui raportor Athanasovici sarcina de a răspunde la chestiunile juridice ce s-au ridicat“³⁹. Precizarea sa de început era aceea că „toate observațiunile ce s-au făcut în discuțiunea generală nu sunt observațiuni de principiu, ci de aplicațiune [...]. Toți oratorii au fost unanimi în a împărtăși principiile legii“⁴⁰. Făcând această afirmație, ministrul justiției reamintea că „Statul e stăpân între hotarele lui și are dreptul suveran și discreționar de a acorda naționalitatea lui cui crede că o merită“⁴¹. Cu o asemenea precizare, discursul lui Adolf Stern era pus, în totalitate, sub semnul caducității. Ceea ce l-a nemulțumit pe ministrul liberal era faptul că deputatul evreu și ceilalți doi vorbitori puseseră, în intervențiile lor, tratatele internaționale înaintea intereselor și a drepturilor naționale. „Și ați mers atât de departe în această direcție, încât tot pe tractatele internaționale v-ați sprijinit când ați voit să-mi <im>puneți naționalitatea română unor categorii de străini din Vechiul Regat, cari nu puteau dobândi această naționalitate după legile ieșite din Suveranitatea Statului român“⁴¹.

Mai întâi, el îl asigura pe Adolf Stern că potrivit proiectului de lege în discuție nu se cerea nici o formalitate celor proveniți din fostul Imperiu austro-ungar pentru dobândirea naționalității române. „Dar, adăuga el imediat, d-lor, chiar dacă s-ar fi impus o formalitate locuitorilor, ea era necesară după înseși <acele> tractate. Căci tractatele nu acordă naționalitatea pur și simplu,

necon condiționat, ci o supune la două condiții cari trebuie constatate, dovedite: prima, indigenatul, apartenența sau competența în momentul Unirii, seconde, teritoriul dezmembrat din fosta monarhie austro-ungară pentru unii, din Rusia pentru alții. Aceasta a înțeles-o Statele moștenitoare ale Austro-Ungariei, cari au încheiat convenția de la Roma⁴². Răspunzându-i lui Adolf Stern, care a întrebat când s-a semnat această convenție, G.G. Mârzescu preciza că documentul în discuție a fost definitivat după încheierea tratatelor de pace, „tocmai în vederea executării acestor tratate“, astfel încât, le reproșa el vorbitorilor, „d-voastră ați vroit să ne contestați ceea ce ne acordă această convenție, adică ceea ce străinii ne recunosc“⁴³. Pentru a proba afirmația, cita articolul 1 din convenție, care stipula că „obținerea sau pierderea naționalității sunt reglementate de legile fiecărui stat“. Atunci, a intervenit în discuție D.R. Ioanițescu – simțindu-se, desigur, incriminat –, care adăuga că această prevedere se referea la viitor, nu la drepturile câștigate⁴⁴. În replică, G.G. Mârzescu declara că „nu este pentru viitor, este pentru aplicațiunea tratatelor internaționale de pace“, amintind articolul 2 din aceeași convenție, care sublinia că „în raporturile dintre înaltele părți contractante, naționalitatea va fi dovedită printr-un *certificat liberat de autoritatea competente, după legea fiecărui Stat, și vizat de autoritatea de care aceasta depinde. Certificatul va indica baza legală de obținere a naționalității*. Ceea ce facem noi, conchidea el, vor face toate Statele interesate în aplicarea tratatelor de pace, în regularea situației transitorie a naționalității“⁴⁵. Totodată, se întreba el, „cine ne-ar putea contesta dreptul legitim de a vroi să ne cunoaștem compunerea populațiunii, de a vroi să ne cunoaștem cetățenii, pe acei cari vor avea, prin exercițiul dreptului de vot, să-și spună cuvântul hotărâtor în administrarea interesului Statului și în apărarea drepturilor și <a> aspirațiunilor neamului“?⁴⁶ Și, pentru a nu se îndepărta de obiectul intervenției sale, G.G. Mârzescu îi asigura pe toți cei interesați că „nu-i trece nimănui prin minte să priveze de drepturile lor pe locuitorii cari au dobândit cetățenia română prin efectul unirii, dar, iarăși, nu ni se poate pretinde să recunoaștem și pe aceia cari după unire s-au strecurat pe teritoriul Statului român. Nu! Aceasta nu ne-o poate cere nimeni. Și nicăieri aceasta nu se poate câștiga“⁴⁷.

Cerând un tratament privilegiat pentru evrei, Adolf Stern a

apelat, atrăgea atenția ministrul de Justiție, la legea prin care s-a ratificat tratatul minorităților, „pe care d. dr. Stern ține să ni-l amintească chiar când nu sunt la mijloc interesele evreilor pământeni”⁴⁸. Dar, își continua el răspunsul, din nenorocire pentru d-sa, teza d-sale nu se poate susține nici pe baza acestui tratat⁴⁹, întrucât „nici chiar tractatul minorităților, la care vă referiți, și nici unul din tratatele de pace ce regulează transmisiunea cetățeniei de la un Stat la altul”⁴⁹ nu permit a se proceda cum se pretinde. Respingând acuzațiile formulate de Adolf Stern, G.G. Mărzescu se arăta surprins că preopinutul său „vrea să ne convingă că acest tratat are a stabili norma naționalității române chiar pe teritoriul Vechiului Regat și indiferent de situația străinilor”⁵⁰. Explicând imposibilitatea renunțării la condiția indigenatului, ministrul român se întreba dacă Adolf Stern „se teme ca evreii să nu fie supuși la verificare, la formalități? Dar, adăuga imediat, nimeni nu e supus la formalități, pentru că am spus că constatarea se face din oficiu. Și evreii pământeni nici într-un caz n-au a se plânga de aceasta pentru că prin art<icolul> 64 din proiect îi oțitem cõplet. [...] Și mai este încă ceva, pentru ce atât<e>a discuțiuni când știți cu toții că verificarea naționalității este de fapt începută pe temeiul unui regulament al Ministerului de Interne, pus în aplicare din septembrie 1923 și suspendat numai acum în urmă, pentru că [...] unele din dispozițiunile lui aveau nevoie să fie ratificate printr-o lege, care este tocmai legea de față”⁵¹.

O zi mai târziu, Vladimir Athanasovici, raportorul proiectului de lege, răspundea și el obiecțiilor avansate de cei trei vorbitori, arătând că în momentul adoptării, articolul 133 din Constituție a fost mult discutat, iar Adolf Stern, „fiind perfect mulțumit, a luat cuvântul în ședința publică și a adresat mulțumirile sale d-lui președinte al consiliului și întregului guvern pentru rezolvarea foarte bună și foarte înțeleaptă a chestiunii evreiești. Credeam că s-a terminat. [...] Și ar fi fost bine să fie considerată terminată și deci închisă”⁵². Din păcate, nu era așa, deși „preocuparea d-lui Stern este mai mult pentru un detaliu: vor mai fi obligați evreii la o revizuire înaintea comisiei administrative prevăzută de art<icolul> 64 din proiect [...]?”⁵³. Răspunsul era negativ, însă îi privea numai pe evreii care dobândiseră hotărâri judecătorești, întrucât ceilalți, care „s-au strecurat în naționalitatea română [...] numai cu simple certificate

obținute de la diferite comune, prin cine știe ce mijloace, [...] vor merge înaintea comisiei administrative, fiindcă ei n-au hotărâri judecătorești prevăzute în decretul legi ratificate de Constituție⁵⁴.

În acel moment însă a intervenit Adolf Stern, întrebând: „dar cine a cerut altfel?”⁵⁵ Această intervenție inoportună i-a permis lui Vladimir Athanasovici să-l acuze pe acela care l-a întrerupt, replicându-i că „ai venit aici să vorbești numai când se ivește o chestiune a evreilor, fie cu ocazia unei interpelări, fie provocată din alte împrejurări. [...] Dar dacă evreii au devenit cetățeni români, acei cari născuți, crescuți în țară n-au avut nici o protecțiune străină și au căpătat drepturile de cetățenie, aceasta însemnează că au și datorii în această țară, fiindcă în materie de drepturi, corelativul stă în datorie. Or, d. Stern poate să le facă un mare bine coreligionarilor săi, să le fie de mare folos d-nealui, care este un om luminat, dacă i-ar povăui pe toți acești evrei, care au devenit români deodată, în bloc, prin decretul legi ratificate prin articolul 133 din Constituție, să fie buni cetățeni, buni români, folositori în această țară⁵⁶.

Din păcate însă raportorul nu s-a oprit la aceste recomandări, justificate întru totul, continuându-și sugestiile într-o sferă care depășea limitele dobândirii naționalității. „Și poate că e locul – considera Vladimir Athanasovici, încurajat de aplauzele Camerei – să-l consilies prietenește ca să despovățuiască pe toți acești coreligionari ai săi, de a avea ziare speciale ale lor, de a avea societăți, de a ține întruniri, pentru că toate aceste manifestațiuni nu mai au nici un sens, nici un rost, când au devenit români, căci dacă au devenit români se presupune că sunt solidari cu toate interesele întregului Stat și nu pot să mai aibă alte interese distincte, separate, de apărât în elanul d-nealor⁵⁸. Aceste recomandări nu pot fi confundate, desigur, cu un ordin de interdicere ori cu o măsură restrictivă. Opinia celui care le avansase era aceea că neromânii, o dată deveniți cetățeni români, trebuiau să renunțe la orice formă de afirmare a identității lor etnice.

Adresându-se, în continuare, lui Adolf Stern, Vladimir Athanasovici declara că „îmi place a crede că n-ai venit aci, în Parlament, numai ca să-i aperi, să te faci promotorul tuturor chestiunilor cari s-ar ridica în această materie, deoarece în urma egalizării drepturilor politice a<le> evreilor cu românii nu mai putem vorbi decât de români, eu de religia oamenilor n-am să mă ocup; în țara

aceasta sunt și mahomedani, sunt și catolici, sunt și ortodocși, sunt și evrei: ceea ce ne preocupă este naționalitatea. Toți sunt români, toți trebuie să-și îndeplinească datoria în mod cinstit către această țară, care este așa de largă și așa de ospitalieră cu toată lumea⁵⁸.

În ședința din 21 februarie 1924, înainte de a se relua discuția pe articole a proiectului de lege pentru dobândirea și pierderea naționalității române, deputatul Ioan Florescu a făcut o comunicare ce nu poate fi trecută cu vederea în cazul demersului nostru. Îngrijorat de situația internațională și, deopotrivă, de cea din România, el arăta că „ziarele ne aduc mereu știri că după moartea lui Lenin s-a început în Rusia o serioasă mișcare contrarevoluționară a țăranilor ruși, cari voiesc să scape de tiranica dominațiune a Sovietelor, conduse, cum se știe, de elementul evreiesc. Mișcarea aceasta se îndreaptă, în primul rând, împotriva evreilor, fiind ei socotiți ca pricină de căpetenie a suferințelor și a mizeriei ce au bântuit și bântuie populațiunea rusească de la întronarea sovietismului. Cuprinsă de spaimă, populațiunea evreiască caută să se refugieze în țările vecine, cu deosebire în țara noastră – blagoslovit de Dumnezeu azil al atâtor neamuri străine, aduse de vânturi –, unde găesc adăpost cald, hrană din belșug, mijloace repezi de îmbogățire, puțință nestânjenită de a ne corupe sufletul și prăpădi trupul, nepăsarea noastră, ca să ne poată sfida și jigni la noi acasă și defăima în străinătate, nesupărați de nimeni, pângărind și calomniind tot ce avem mai sfânt și mai bun, năzuind cu îndrăzneala caracteristică parazitului de a ajunge stăpânii acestei țări, care cu o îngăduință vinovată rabdă prea mult⁵⁹. Avansând aceste informații, el ruga guvernul „să ia grabnice și severe măsuri ca să nu mai intre în țară alți străini, între cari și evrei. Avem destui și prea destui!... Să se zăvorască bine porțile țării!...⁶⁰ După ce amintea că în România trăiau cei mai mulți evrei din toate țările europene, Ioan Florescu considera că „sunt necesare măsuri de împiedicare a străinilor, în general, și a ovreilor, în special, de a mai intra în țară, mai cu seamă că, zilnic, constatăm sentimente neromânești ale unora din minorități și ale elementului ovreiesc față de țara aceasta, așa de primitoare!...⁶¹ Dezvăluind motivația acestei comunicări, autorul ei se arăta convins că „nu putem trece cu vederea, pe de o parte, asaltul pe care ovreii l-au dat la poarta cetățeniei românești de la război încoace, sub aparența dorinței de a trăi aici ca cetățeni români, pe de alta, tendința lor de a se

încăuna în fruntea țării, acaparându-i bogățiile și căutând s-o domine mai apoi culturalicește și politicește⁶². Pentru a nu rămâne în planul unor considerații generale, același deputat arăta că „o ilustrare a celor ce afirm este demonstrațiunea pe care alaltăieri se trudea să ne-o facă aici d. dr. Adolf Stern, deputat evreu, cum că articolele din proiectul de lege pentru dobândirea cetățeniei române, relativ la indigenatul locuitorilor din noile teritorii, sunt în contrazicere cu dispozițiile decretului-lege din 30 august 1920, căci proiectul, în loc să consacre situațiunea de fapt a ovreilor, el calcă atât dispozițiunile Constituției și ale decretelor-legi din anii din urmă, cât și tratatele internaționale. Cu alte cuvinte, d-sa este împotriva revizuirii situațiunii străinilor, cari, profitând unii de certificatele eliberate de către autoritățile românești, în legătură cu dreptul lor de liberă petrecere în țară, alții de acte de naștere false, alții de întocmirea nepricepută a listelor electorale de către unii din președinții de voloste din Basarabia, s-au strecurat în cetățenia română pe poarta din dos, înscriindu-se în listele electorale și în rândurile oștirea⁶³. Comunicarea lui Ioan Florescu a rămas fără vreo replică a deputaților aflați în incinta Camerei. Nici Adolf Stern, vizat direct, nu a intervenit.

O zi mai târziu însă continuându-se discuția pe articole a legii privitoare la acordarea cetățeniei române, Adolf Stern era primul care cerea cuvântul, în dezbateri fiind articolul 56, asupra căruia se rostise deja. El recunoștea că „fiecare dintre noi își îndeplinește mandatul său așa cum știe și cum poate“, plecând de la observația lui Vladimir Athanasovici, potrivit căreia el se arăta preocupat, din păcate, numai de apărarea drepturilor populației evreiești⁶⁴. Nemulțumit de această remarcă, Adolf Stern le reamintea colegilor săi parlamentari că în sensiuena precedentă „am contribuit într-o măsură nu mică la dezlegarea unei probleme din cele mai importante a acestei țări, o problemă de mare însemnătate și politică și morală și socială, adică chestiunea evreilor pământeni. Cred, considera el, că mi-am îndeplinit în această privință pe deplin datoria mea de mandatar și câte zile voi avea [...] îmi voi aduce aminte cu mândrie de acea clipă istorică în care, în această incintă, s-a votat art<icolul> 133 din Constituție. Vърbele mele au fost acoperite de aplauzele acestei Camere⁶⁵. Rememorând momentul votării Constituției, când rolul său nu a fost unul oarecare, Adolf Stern se arăta surprins că atât G.G. Mârzescu, cât și Vladimir

Athanasovici i-au reproșat demersul din 19 februarie 1924, amândoi întrebându-se ce urmărea el prin intervenția în sprijinul evreilor care fuseseră deja recunoscuți ca cetățeni români. Explicația implicării sale în discuția generală a proiectului de lege pentru dobândirea și pierderea cetățeniei române rezida, recunoștea el, în „respectul cuvenit tratatelor internaționale, pe care d. ministru s-a declarat aici în mod solemn că dorește să le execute în mod sincer și loial, și mai este încă ceva: este preocuparea pentru păstrarea intactă a unui mare principiu, acela al stârpirii vagabondajului internațional, al stârpirii a ceea ce se cheamă, în dreptul internațional, a «heimatlos»-ilor, adică a oamenilor fără patrie. Acest principiu este un principiu fundamental, pe care d. raportor a zis că îl consacără acest proiect de lege⁶⁶. Pentru a înlătura orice confuzie, el conchidea că „într-adevăr, d-lor, în ce privește pe evreii pământeni, chestiunea este definitiv închisă și nu eu voi fi acela care să am temeritatea și imprudența să viu să o redeschid aici⁶⁷. Revenind la articolul 56, pus în discuția Camerei, Adolf Stern se arăta convins că nu era bine ca în România să rămână „oameni fără patrie, fără căpătâi, heimatlos. Nu mai voim acest flagel, trebuie să-l stârpim. În toată această chestiune să ne desbărăm de ideile cele vechi, când este vorba de naționalizarea locuitorilor de pe pământul nostru. Bogăția adevărată a țării nu sunt cele materiale, ci este bogăția omenească; omul este bogăția cea mare, pentru că el este acela care pune în valoare resursele materiale și este un interes capital ca aceste persoane să nu rămâie străine, ci să fie legate de interesul țării acesteia. Pe om îl legi de interesul acestei țări când îi recunoști legătura de cetățean și de naționalitate⁶⁸”.

Un alt deputat evreu care a intervenit în discutarea pe articole a proiectului de lege pentru dobândirea și pierderea naționalității române a fost Iacob Pistiner, care a cerut respectarea tratatelor internaționale și renunțarea la obligativitatea indigenatului, în favoarea domiciliului administrativ⁶⁹.

Răspunzând, atât lui Adolf Stern, cât și lui Iacob Pistiner, G.G. Mârzescu preciza, încă o dată, că indigenatul era o condiție obligatorie a dobândirii naționalității române după Unirea din 1918, condiție impusă de tratatele de la St. Germain și Trianon. „Nu noi avem interesul de a eluda dispozițiunile tratatelor, remarca el, ci acei cari voiesc să-și susțină acțiunea pe teritoriul Statului nostru, introducând cetățeni cari n-au drept după tratate. La aceasta ne opunem în mod hotărât⁷⁰”.

La 23 februarie 1924, Camera Deputaților a votat legea pentru dobândirea și pierderea naționalității române, cu unele modificări propuse în cadrul discuției generale, printre care nu se regăseau și cele preconizate de Adolf Stern și Iacob Pistiner, respinse în timpul dezbaterilor pe articole. De altfel, așa cum a reieșit din intervenția ministrului justiției și cea a raportorului proiectului de lege, modificările pretextate nu se justificau decât în cazul în care s-ar fi acceptat acordarea cetățeniei române și evreilor intrați în țară nu demult și ilegal, care nu se încadrau în prevederile tratatelor internaționale și ale Constituției adoptate în urmă cu un an.

Indiferent de unele limite, implicite sau conjuncturale, legea privind dobândirea și pierderea naționalității române, din 24 februarie 1924, a reprezentat un moment important al definitivării statutului juridic al populației evreiești din România. Dobândirea naționalității asigura evreilor drepturi egale și aceleași obligații cu populația majoritară, în împrejurări neobișnuite, când România se confrunta cu o ascensiune gravă a mișcărilor antisemite. Și chiar dacă această lege nu s-a constituit într-o baricadă împotriva antievreismului, adoptarea ei poate fi considerată ca un important reper al înaintării democratice românești. Pentru prima dată în îndelungatele încercări de soluționare a unui „dosar“ deosebit de complicat și gingaș, ca problematică, dobândirea și pierderea naționalității române a evreilor – dar nu numai a lor – au fost abordate într-un asemenea cadru, justificat de Constituția țării. Așa cum era și de așteptat, legea din 24 februarie 1924 nu a reușit să răspundă tuturor întrebărilor pe care le incumba statutul juridic al evreilor români. Inițiativele legislative ulterioare, subsumate aceluiași subiect, au reprezentat o recunoaștere implicită a unei stări de fapt care, prin consecințele ei, se repercuta asupra evoluției generale a țării. Dobândirea și pierderea naționalității române de către evreimea din România puteau fi considerate două chestiuni foarte simple, care nu erau însă așa, întrucât, dincolo de aspectul lor juridic, interveneau dificultăți care țineau de mentalul colectiv al epocii, imposibil de modificat de pe o zi pe alta, prin legi sau sugestii conjuncturale. Legiuitorul gândea soluția având în vedere întreaga populație a României, în timp ce reprezentanții unei etnii anume, așa cum erau evreii de pildă, își judecau revendicările – cu îndreptățire, desigur – plecând de la considerente care depășeau sau contraveneau uneori principiilor generale. Oficialitățile române nu

puteau acuza, desigur, evreimea de antiromânism, după cum nici evreii nu puteau și nici nu au intenționat, de altfel, să-i învinuiască pe guvernanți și pe parlamentarii români de antievreism. O lege este, înainte de toate, un pact, o înțelegere, imposibile fără renunțare și dorința de a înfăptui ceva. Legea pe care o avem în vedere acorda naționalitatea română evreilor îndreptățiți a dobândi acest privilegiu în virtutea unor principii internaționale și naționale. Perfectibilă, deci și criticabilă, această lege a permis evreilor să-și asume o identitate juridică oficială, dobândind o naționalitate care semnifica acceptarea lor de către ceilalți locuitori ai țării, dar și acceptarea de către ei a celorlalți români. Intenția de emancipare a tuturor componentelor etnice care conviețuiau în România era evidentă și acest temei trebuie avut în vedere în primul rând.

NOTE

¹ Cf. Ioan Scurtu, *Minoritățile naționale din România în anii 1918-1925*, în „Arhivele Statului din România“, *Minoritățile naționale din România, 1918-1925. Documente*, Coordonată de : Ioan Scurtu, Liviu Boar, București, 1995, p. 7-8; Ioan Șerbănescu, *Studiu introductiv*, în „Federația Comunităților Evreiești din România“, *Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940). Documente (extrase)*, Coordonator: Ioan Șerbănescu, București, 1998, p. XV și urm.

² Ioan Scurtu, *op.cit.*, p. 8.

³ C. Hamangiu, *Constituțiunea nouă din 29 martie 1923*, în *Codul general al României. Legi noi de unificare, 1922-1926*, vol. XI-XII, București, s.a., p. 3. Vezi și Dezbaterile Adunării Deputaților (în continuare D.A.D.), ședința din 20 martie 1923, p. 1296.

⁴ C. Hamangiu, *op.cit.*, p. 3; D.A.D., 26 martie 1923, p. 1593.

⁵ *Ibidem.*

⁶ C. Hamangiu, *op.cit.*, p. 18. Erau ratificate decretele-legi din 30 decembrie 1918, privind acordarea drepturilor cetățenești, din 28 mai și 13 august 1919, care se refereau la „încetățenirea evreilor care locuiau în Vechiul Regat“.

⁷ Ioan Scurtu, *op.cit.*, p. 10.

⁸ D.A.D., 15 octombrie 1923, p. 1.

⁹ Idem, 19 februarie 1924, p. 1504.

¹⁰ *Ibidem.* În Senat, acest proiect de lege a fost votat la 7 februarie 1924, cu o unanimitate de 76 de voturi.

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ *Ibidem.*

- ¹⁵ *Ibidem*, p. 1504-1505.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 1505.
- ¹⁷ *Ibidem*.
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 1509.
- ¹⁹ *Ibidem*.
- ²⁰ *Ibidem*.
- ²¹ *Ibidem*, p. 1523.
- ²² *Ibidem*, p. 1549.
- ²³ *Ibidem*, p. 1551.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 1559.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 1560.
- ²⁶ *Ibidem*, p. 1562.
- ²⁷ *Ibidem*.
- ²⁸ *Ibidem*.
- ²⁹ *Ibidem*.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 1519.
- ³¹ *Ibidem*, p. 1562.
- ³² *Ibidem*, p. 1563.
- ³³ *Ibidem*.
- ³⁴ *Ibidem*.
- ³⁵ Ioan Scurtu, *op.cit.*, p. 10.
- ³⁶ D.A.D., 19 februarie 1924, p. 1563.
- ³⁷ *Ibidem*.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 1564.
- ³⁹ *Ibidem*.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 1565.
- ⁴¹ *Ibidem*.
- ⁴² *Ibidem*.
- ⁴³ *Ibidem*.
- ⁴⁴ *Ibidem*.
- ⁴⁵ *Ibidem*.
- ⁴⁶ *Ibidem*.
- ⁴⁷ *Ibidem*.
- ⁴⁸ *Ibidem*.
- ⁴⁹ *Ibidem*.
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 1566.
- ⁵¹ *Ibidem*.

- ⁵² D.A.D., ședința din 20 februarie 1924, p. 1592.
- ⁵³ *Ibidem.*
- ⁵⁴ *Ibidem.*
- ⁵⁵ *Ibidem.*
- ⁵⁶ *Ibidem.*
- ⁵⁷ *Ibidem.*
- ⁵⁸ *Ibidem*, p. 1593.
- ⁵⁹ D.A.D., 21 februarie 1924, p. 1605.
- ⁶⁰ *Ibidem.*
- ⁶¹ *Ibidem.*
- ⁶² *Ibidem.*
- ⁶³ *Ibidem.*
- ⁶⁴ D.A.D., 22 februarie 1924, p. 1626.
- ⁶⁵ *Ibidem.*
- ⁶⁶ *Ibidem.*
- ⁶⁷ *Ibidem.*
- ⁶⁸ *Ibidem*, p. 1628.
- ⁶⁹ *Ibidem*, p. 1635.
- ⁷⁰ *Ibidem*, p. 1635-1636..

PARTICIPAREA UNOR ÎNTREPRINZĂTORI EVREI LA EXTINDEREA RELAȚIILOR ECONOMICE ALE ROMÂNIEI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ: CAZUL CAMERELOR DE COMERȚ MIXTE DIN BUCUREȘTI ȘI TEL AVIV ÎN ANII '30

---

dr. Avram ROSEN
Centrul Goldstein-Goren
Universitatea Tel Aviv

Analiza economiei românești în diferite perioade ale evoluției sale relevă – prin date și fapte – participarea populației evreiești, împreună cu populația majoritară și de alte etnii, la producerea de bunuri și servicii în diferite ramuri (industrie, construcții, agricultură, transporturi ș.a), cât și la realizarea lor pe piața internă și internațională, sfera de activitate și gradul de antrenare a acesteia la viața economică aflându-se sub influența nemijlocită a reglementărilor existente.

Este știut că, îndeosebi după Marea Unire – în perioada interbelică – s-au realizat progrese însemnate în dezvoltarea și modernizarea economiei românești, contribuția evreilor în acest domeniu fiind determinată de condițiile noi create prin dobândirea de către aceștia a cetățeniei române în anul 1919, problemă soluționată prin Tratatul de pace încheiat după primul război mondial.

În această sferă de preocupări este de relevant aportul unor întreprinzători evrei, ca și al altor operatori economici. la extinderea relațiilor economice ale României cu alte state în perioada interbelică, cadru în care se înscriu și relațiile dintre România și Palestina, ce fac obiectul analizei noastre.

În legătură cu această problemă, din cercetarea unor documente de arhivă, materiale statistice, periodice și alte publicații – efectuată în România (București și Iași) și în Israel (Ierusalim și Tel Aviv) – au rezultat o serie de aspecte caracteristice evoluției relațiilor economice dintre România și Palestina care, se știe, se afla atunci în perioada „Mandatului asupra Palestinei“, conferit Marii Britanii de către Liga Națiunilor la 24 iulie 1922. Analiza întreprinsă s-a axat cu

prioritate pe relațiile comerciale, de import-export, ce se stabiliseră în anii '20 între firme și întreprinzători din România și Palestina, relații stimulate și amplificate în deceniul următor prin activitatea susținută, cu rezultate semnificative, desfășurată de către Camerele de Comerț mixte Româno-Palestineană din București și Palestineano-Română din Jaffa – Tel Aviv, înființate în anul 1933.

1. *Relațiile economice ale Palestinei cu România, cât și cu alte state, au evoluat, în acei ani, potrivit reglementărilor generale înscrise în „Mandat” care, în ansamblul lor, au fost favorabile realizării unor schimburi comerciale fără avantaje speciale pentru o țară sau alta și stipulau (art. 18) că, în desfășurarea schimburilor comerciale „[...] nu se va face în Palestina nici un fel de deosebire în defavoarea mărfurilor ce se importă din orice stat sau care sunt destinate pentru orice stat și se va asigura libertatea de tranzit pe teritoriul mandatarului în condițiuni egale [...]”¹.*

„Din cauza politicii sale liberale – scria Nicolae Gh. Leon, subsecretar de stat la Ministerul Industriei și Comerțului, într-un articol publicat în 1936 – Palestina oferă țării noastre posibilități largi de expansiune și de îndrumare a produselor noastre către această țară. Lipsa îngrădirilor autarhice și creșterea consumului datorită imigrației continue, deschid perspective mari exportului românesc. Toate încercările, cari duc spre o dezvoltare a raporturilor comerciale cu Palestina sunt binevenite și un ministru român nu poate să le privească decât cu simpatie”².

În ce privește strategia, pe care România o urmărea în realizarea schimburilor comerciale cu alte țări, Theodor V. Orghidan – unul din marii comercianți din România acelor ani – în adunarea de constituire a Camerei de Comerț Româno-Palestineană din București (aprilie 1933), care l-a ales președintele acesteia – arăta că *„politica debușeurilor nu este pentru noi un simplu postulat platonice, o simplă năzuință, ci axa vitală a întregului nostru comerț exterior”* și că *„[...] atențiunea noastră se îndreaptă [...] spre acele noi piețe, cari preferă mărfurile și produsele noastre [...], una din acestea fiind Palestina, care în ultimii ani ne-a cumpărat cantități din ce în ce mai mari de produse; este noua piață cu care năzuim să avem relații de afaceri din ce în ce mai însemnate”³.*

Legat de această direcție de acțiune în planul schimburilor

comerciale externe, într-un document aflat în Arhivele Naționale București – ce a fost înaintat Guvernului României, în luna august 1933, de către conducerea Târgului Levantului din Tel Aviv – se menționa (pct. 8): *„Comerțul exterior al României este strâns legat de piețele Orientului Mijlociu și posedă deci aici posibilități favorabile pentru desfacere încă dinainte vreme. Acest lucru se explică în primul rând prin situația geografică. În calitatea sa de stat riveran la Marea Neagră, România are legături directe de navigație cu toate porturile Orientului Mijlociu și dispune prin aceasta de un avantaj considerabil față de alte țări“*.

Referitor la raporturile economice dintre România și Palestina, David Komarofsky – personalitate ieșană de prestigiu pe tărâm comercial și bancar în anii interbelici – într-un articol, publicat în 1937, arăta ca Palestina *„devine mediul cel mai eficace pentru a face ca produsele românești să ajungă până și dincolo de această țară, spre enigmaticul Orient“*, subliniind în context că, în România *„[...] evreii au fost printre înaintașii comerțului întins și au dat avânt legăturilor cu străinătatea [...]“*⁵.

Palestina, observa profesorul Virgil Madgearu – renumit economist, fost ministru de finanțe și ministru al industriei și comerțului în anii 1928-1933 – a constituit *„[...] o insulă ocolită de ravagiile economice mondiale“* (se referea la criza economică din 1929-1933 – precizarea noastră – A.R.) și că, în acea perioadă *„[...] criza economică a stimulat legăturile comerciale dintre România și Palestina, principalele produse necesare vieții economice palestinieniene constituind principalele produse de export ale României (cereale, petrol, lemn, animale)“*⁶.

2. Trebuințele sociale în ansamblu, în condițiile structurii și nivelului economiei existente în Palestina în acea epocă, s-au aflat sub influența determinantă a ritmului imigrației evreiești, respectiv a cerințelor de consum sporite (inclusiv spații de locuit) ale unei populații în creștere rapidă, ceea ce a imprimat un anumit dinamism și specificitate schimburilor comerciale externe, inclusiv ale celor realizate cu România.

Potrivit recensământului din octombrie 1922, în Palestina erau 83,8 mii evrei (11,1% din populația totală, de 752 mii persoane); în luna noiembrie 1931 (recensământ) – 174,6 mii (16,9% din totalul

de 1.035,8 mii), iar la sfârșitul anului 1939 – populația evreiască ajunsese la 445.5 mii (29,7% din totalul de 1,5 milioane persoane)⁷.

După estimările noastre, bazate pe informații statistice privind imigrarea, numărul evreilor originari din România era în 1939 de aproximativ 32 mii⁸, față de 5.011 ($\pm$ 56 de alte etnii) – la recensământul din 1931⁹.

La 18 noiembrie 1948 – când s-a efectuat primul recensământ al populației de după proclamarea Statului Israel – numărul acesteia era de 827,7 mii, din care 716,7 mii evrei, originarii din România ajungând la 56.167¹⁰, respectiv 7,8% din populația evreiască.

3. Din analiza volumului *schimburilor comerciale între România și Palestina* – aflat și sub influența evoluției populației la care ne-am referit – rezultă că acesta atinge nivelul maxim spre sfârșitul anilor '30, cu un prag vizibil față de perioada anterioară în 1933, urmare, în principal, a activității desfășurate în această direcție de către cele două Camere de Comerț, Româno-Palestiniană la București și Palestino-Română la Jaffa – Tel Aviv, înființate în acel an. Pentru a evidenția această evoluție, se prezintă *dinamica schimburilor comerciale până în 1932* și, distinct, perioada ulterioară.

Exportul României în Palestina între 1926-1929 a fost de circa 200 mii L.P. (lire palestiniene) anual, iar în perioada imediat următoare s-a ridicat la 247 mii L.P. în 1930, 360 mii L.P. în 1931 și 519 mii L.P. în 1932, România situându-se pe locurile 8-9 între cele 20-24 țări de unde Palestina importa, nominalizate în diverse publicații statistice ale epocii¹¹. Principalele mărfuri importate din România au fost lemnul (în primul rând lemn pentru construcții și lăzi pentru citrice), produsele petrolifere, agro-alimentare, animale vii, iar într-o proporție relativ mai mică, produsele nealimentare (textile, încălțăminte, chimicale ș.a.).

Importul României din Palestina s-a situat, în aceeași perioadă, la un nivel mai redus decât cel al exportului produselor românești în Palestina, ceea ce a influențat favorabil balanța comercială a României. Astfel, între anii 1926 și 1931, importul realizat a fost de 10-20 mii L.P. anual, iar în 1932 ajunge la 54 mii L.P., proporția dominantă (60-70%) constituind-o citricele (portocale, grapefruits, lămâi). România importând atunci din Palestina și alte

bunuri de consum (ulei comestibil, săpunuri ș.a.)¹².

4. În legătură cu cele două *Camere de Comerț mixte*, la care ne-am referit, menționăm că înființarea lor a fost recunoscută de Guvernul României în următoarea succesiune: la 4 mai 1933 – Camera de Comerț Palestiniانو-Română, cu sediul în Tel Aviv și la 22 mai 1933 – Camera de Comerț Româno-Palestiniană, cu sediul în București¹³.

Ulterior, statutul de funcționare a Camerei de Comerț Româno-Palestiniană a fost aprobat de către Ministerul Industriei și Comerțului (decizia nr. 44.019 din 9 iunie 1933)¹⁴, fiind afiliată la Uniunea Camerelor de Comerț și de Industrie din România. Potrivit reglementărilor, aceste două instituții trebuiau să asigure colaborarea cu Camera de Comerț Palestiniانو-Română din Tel Aviv, cât și resursele financiare necesare desfășurării activității acesteia¹⁵.

Formarea unor astfel de organisme arată importanța acordată de către autoritățile românești, din acei ani, extinderii relațiilor economice cu Palestina. Înființarea lor răspunde, totodată, unui deziderat exprimat în acest sens, în urmă cu câțiva ani, de către un grup de mari întreprinzători – industriași și comercianți – între care s-au aflat Theodor V. Orghidan, Micu Zentler, Lazăr Margulies, Sever Herdan, Vasile Prodanoff – din București, Apostol Popa – din Galați, Take Manicatide – Constanța, Max de Anchauh – Cernăuți, oameni de afaceri preocupați de crearea unui for competent care să contribuie la dinamizarea legăturilor economice ale României cu Palestina¹⁶.

„Crearea unei asemenea Camere de Comerț mixte – sublinia la constituirea Camerei de Comerț Româno-Palestiniene Theodor V. Orghidan, președintele acesteia – înseamnă, în primul rând, crearea unor noi factori de progres cari contribuie – incontestabil – la dezvoltarea comerțului nostru exterior la intensificarea relațiunilor noastre de schimb, la acea strânsă apropiere către care converg mai toate interesele noastre economice. Acesta este motivul pentru care Camerele naționale privesc cu toată simpatia asemenea inițiative, menite să sporească mijloacele necesare pentru o mai bună cunoaștere a produselor noastre, pentru o mai strânsă legătura cu acele popoare cu cari, în mod firesc, avem relațiuni de schimb”¹⁷.

În cadrul aceleiași adunări, avocatul Mișu Weissman –

personalitate proeminentă a evreilor din România, în acei ani deputat în Parlamentul României (1932-1933) – arăta că „*Palestina este importantă nu numai pentru ceea ce este acum, dar și pentru ceea ce va deveni*” și că, în Palestina există „*o atmosferă favorabilă pentru comerțul cu România*”¹⁸.

Se cuvine să relevăm că Mișu Weissman a avut o contribuție importantă la înființarea Camerei de Comerț Palestino-Română din Jaffa – Tel Aviv. Astfel, într-un document al Uniunii Camerelor de Comerț și Industrie din România, datat 20 martie 1933, se stipula „*însărcinarea recenta dată Dlui avocat, deputat Weissman de a lua contact cu autoritățile palestinienne în vederea înființării unei Camere de Comerț [...] la Tel Aviv*”¹⁹, acțiune la care – cu încuviințarea guvernului României – a procedat în luna martie 1933, când a fost în acest scop în Palestina²⁰.

Președinte al *Camerei de Comerț Palestino-Română* din Jaffa – Tel Aviv a fost ales una din personalitățile elitei economice din acei ani – Zadok A. Chelouche – mare comerciant, exportator de portocale, care s-a dovedit a fi bun cunoscător și analist al piețelor de mărfuri și a militat pentru extinderea relațiilor economice dintre Palestina și România. În aceeași adunare de înființare a Camerei, vicepreședinte a fost desemnat Wadih A. Haouri – director la Banca di Roma din Jaffa, iar secretar al Camerei – David Birnbaum din Tel Aviv, originar din România.

Din primul Consiliu de administrație au făcut parte și alți oameni de afaceri interesați în extinderea relațiilor economice cu România, între care S. Talkowsky, Z. Tennenbaum, precum și Meir Apfelbaum, Peretz Pascal, Abraham Cahane (ultimii trei erau originari din România, stabiliți cu mulți ani în urmă în Palestina)²¹.

În ce privește *Camera de Comerț Româno-Palestineană*, cu sediul în București, la constituire a fost ales președinte Theodor V. Orghidan –, mare comerciant (manufactură), fost președinte al Camerei de Comerț și Industrie – I București (mai 1929 – iulie 1932) și deputat în Parlamentul României, președinte al Societății comercianților și industriașilor angroșiști din România²².

Semnificativ este și faptul că, încă de la înființarea acestei Camere, din comitetul de direcție, consiliul de administrație, ca de altfel din componența generală a Camerei, au făcut parte mari întreprinzători,

manageri de vază ai industriei și comerțului, reprezentanți ai unor instituții bancare, de import-export, juriști etc. Bunăoară, în 1933, în primul comitet de direcție au fost aleși pe lângă președintele Th.V. Orghidan, Adolph Bernhardt (comerciant) și prof. M. Brancovici – vicepreședinți, Sever Herdan (mare industriaș) – casier și dr. A. Mibashan (birou de turism și voiaj) – secretar general (onorific). În anii următori au fost aleși în Comitet avocații Jean Cohen și M. Segal în calitate de consilieri juridici, precum și ing. N. Paves – secretar²³.

Interesul manifestat față de activitatea pe care o desfășura Camera de Comerț Româno-Palestineană este concludent exprimat de evoluția numărului membrilor activi ai acesteia: 36 în anul 1933, 422 în 1935 și 520 în 1937-1938²⁴, deci de peste 14 ori mai mulți decât la înființarea Camerei, dinamică influențată și de sporirea numărului întreprinzătorilor evrei. De relevat totodată că, între membrii activi ai Camerei s-au aflat mari industriași și comercianți ai timpului, cum au fost: Max Aușnit, Lazăr Margulies, Vasile Prodanoff, Samuel Karres, Sekely și Retti, O. Olteanu, I. Iosipovici, C. Zamfirescu, David Goldenberg, Sever Herdan, Thoma Dinischiotu, Carol Zimmer, I. Botez, Fred Șaraga, David Komarofsky, Lazăr Bercovici, Apostol Popa²⁵.

Camera de Comerț Româno-Palestineană avea în componența ei și unii membrii de onoare – între care personalități din sfera diplomatică și guvernamentală – ce aveau sau au avut în activitatea lor preocupări legate de relațiile economice externe, îndeosebi cele ce priveau România și Palestina. În anul 1938, între cei 13 membri de onoare ai Camerei s-au aflat²⁶ și:

- Sir Reginald Hoare – ministru plenipotențiar și trimis extraordinar al Marii Britanii în România;
- prof. Marcu Beza – consulul general al României la Ierusalim;
- Mitiță Constantinescu – ministrul Economiei Naționale, guvernatorul Băncii Naționale;
- Mircea Cancicov – ministrul de finanțe.

De asemenea, Zadok A. Chelouche – președintele Camerei de Comerț Palestiniano-Română din Tel Aviv făcea parte dintre membrii de onoare.

Potrivit atribuțiunilor înscrise în statutele de funcționare, cele două Camere de Comerț au acționat pentru intensificarea relațiilor

economice dintre România și Palestina, au folosit diferite modalități pentru ca resursele economice, potențialul de import-export să fie cât mai bine cunoscute, au pregătit și pus la îndemâna oamenilor de afaceri – comercianți și industriași – materialele informative ce le erau necesare, în special în domeniul legislației economico-financiare și vamale, au întocmit și publicat buletine economice etc. S-a urmărit, și pe această cale, impulsivitatea schimburilor comerciale, încheierea de acorduri comerciale și de plăți între România și Palestina, cunoașterea și sporirea vitezei de răspuns la cererile și ofertele de mărfuri ale diferitelor firme, organizarea și participarea unui număr sporit de întreprinderi și societăți la expoziții și târguri, în special la Târgul Internațional al Levantului din Tel Aviv.

Concludente pentru acțiunile întreprinse de cele două Camere de Comerț sunt, în primul rând, realizările în domeniul schimburilor comerciale care au cunoscut o dinamică ascendentă – am putea spune un salt vizibil – începând chiar din anul înființării acestora – 1933.

În acest sens arătăm că, în 1938, *exportul produselor românești* ajunsese la 1.253.023 lire palestiniene (581.635 L.P. în anul 1933), România ajungând pe locul 3 (cu 11,03%) între cele 26 țări – nominalizate în publicații – de unde Palestina importa, respectiv după Anglia (și posesiunile britanice) – ce deținea 19,57% și Germania – 14,48%²⁷. În 1938, în structura importului din România, 42% dețineau cherestea, lăzile pentru citrice și alte materiale lemnoase, 33% petrolul și produsele petrolifere și 25% importul de vite, păsări, cereale etc.²⁸.

După cum rezultă îndeosebi din documentele de arhivă, printre întreprinzătorii evrei din România, care au exportat în anii 1930 mărfuri în Palestina din producția întreprinderilor ai căror proprietari erau, s-au aflat:

- Maier Kissman din Câmpulung-Bucovina²⁹ și Leon Scharf din Cernăuți³⁰ – care au exportat cherestea, lăzi pentru portocale și alte produse din lemn;

- Firma Gross din Bacău care, în anii 1932-1933 de exemplu, a exportat 6 vagoane piei brute pentru talpă unei mari tăbăcării din Tel Aviv³¹;

Aron Goldenberg din Ploiești, proprietarul fabricii de

produse chimice „SARGO“, care exporta acizi și săpunuri naftenice³².

Tot cu titlu exemplificativ, arătăm că, în industria lemnului, între societățile industriale care, în acea perioadă, au exportat mărfuri și în Palestina, au fost:

- „Davidovici și Berall“ S.i.n.c. – Piatra Neamț (exporta cherestea)³³;
- „Întreprinderea Forestieră S. Weisman și F. Weisman“ S.i.n.c. – Iași (exporta cherestea și parchet)³⁴;
- „Industria Forestieră – Bihoreană“ S.A. – Arad (exporta cherestea de stejar, fag și parchet); director general era Adalbert Grünstein³⁵;
- „Fabrica de Cherestea Birnbaum și Schwartz“ – Vicovul de Jos (Bucovina) exporta cherestea; în 1938 a exportat 3.650 m³, respectiv 87,5% din producția anuală³⁶;
- Fabrica de mobile „Ardeleana“ S.A. – Târgu Mureș – Szekely și Retti (în 1935 a exportat mobilă în 12 țări, între care și Palestina)³⁷.

Menționăm, totodată, că societatea „ARIF“ din Curtea de Argeș a exportat în sezonul 1932/1933, 450 mii lăzi pentru portocale în Palestina, din care 250 mii lăzi societății „Pardess“ – Jaffa și 200 mii lăzi firmei „Kendler“ – Tel Aviv³⁸, continuând exportul de lăzi pentru portocale și în anii următori.

Importul de mărfuri al României din Palestina a fost în 1938 de 116 mii lire palestiniene (42,8 mii L.P. în 1933), reprezentând 2,31% din exportul Palestinei (România ocupa locul 9), ponderea principală – ca și în anii anteriori – revenind citricelor (circa 70%)³⁹.

Nivelurile exportului și importului la care ne-am referit au condus, în 1938, la o influență pozitivă în balanța comercială a României echivalentă cu peste 1,1 milioane lire palestiniene sold favorabil, care – la niveluri mai mici – se realizase și în anii precedenți. Această situație a făcut, uneori, obiectul unor discuții cu partenerii din Palestina, fără a impieta însă derularea operațiunilor de import-export cu România⁴⁰.

Cât privește locul pe care-l deținea Palestina în volumul schimburilor comerciale ale României se constată, în special din a doua parte a anilor '30, sporirea sensibilă a proporției exportului produselor românești destinate Palestinei (2,2% în anii 1935-1939,

comparativ cu 1,0% în 1930-1934), situând din acest punct de vedere Palestina pe locul 12 între cele 27 de țări nominalizate atunci în publicațiile statistice din România, respectiv înaintea Iugoslaviei (1,3%), S.U.A. și Spaniei (cu câte 1,2%), Poloniei (0,9%), Turciei (0,7%), U.R.S.S. (0,2%) etc.⁴¹

Totodată, o anumită creștere se constată și în privința ponderii mărfurilor pe care România le importa din Palestina, pondere care ajunge la 0,6% din total în perioada 1935-1939 (0,2% în cei 5 ani anteriori), ocupând locul 18 între cele 27 țări nominalizate la importul României, după care urmau Suedia și Egiptul (fiecare deținea 0,5%), Spania (0,3%), U.R.S.S., Portugalia, Japonia, Norvegia, Bulgaria (fiecare cu câte 0,1% din total)⁴².

Tendința spre o astfel de evoluție a schimburilor comerciale între România și Palestina a fost semnalată încă din anul 1934 de către Theodor V. Orghidan – președintele Camerei de Comerț Româno-Palestiniene din București – care scria atunci următoarele: „*Dacă în statistica noastră oficială, Palestina, până în 1925 nu figura, ci era înglobată ca și Danemarca și India, în rubrica «alte țări», astăzi ea figurează cu cifre pline de făgăduință*”⁴³. Datele prezentate asupra evoluției exportului și importului între România și Palestina în anii '30 ilustrează că așa a și fost.

5. Pe de altă parte, trebuie avut în vedere că, în perioada analizată, relațiile economice dintre România și Palestina au cunoscut și alte modalități de realizare pe lângă schimburile comerciale, care au deținut ponderea principală. Ne referim la faptul că, în acei ani, *au fost înființate unele societăți industriale, comerciale, de transport, turism etc.*, îndeosebi de către întreprinzători evrei din România, sau în asociere cu întreprinzători din Palestina, între care mulți originari din România.

Din cercetarea nomenclatorului firmelor străine înscrise în registrul comerțului de către autoritatea mandatară abilitată, a reieșit că, încă de la începutul anilor '20, în Palestina, au fost înființate unele societăți mixte care, prin activitatea desfășurată au contribuit la extinderea relațiilor economice dintre România și Palestina.

Ne referim, bunăoară, la o primă societate de acest gen, „*The Roumanian-Palestine Trading and Industry Company*“, înregistrată în Palestina în anul 1921, al cărui obiect de activitate era

de natură comercială și industrială, cu un capital inițial de 3 milioane lei și reședința în București. Semnificativ pentru această societate este faptul că fusese fondată de mari întreprinzători, manageri cunoscuți în industria și comerțul României (unii dintre ei inițiatori și ulterior membri activi ai Camerei de Comerț Româno-Palestiniană din București): Avem în vedere, în ordinea înscrierii lor în registrul comerțului, pe Lazăr Margulies, ing. O. Olteanu, ing. M. Wechsler, Heinrich Schwartz, A.L. Zissu, Mișu Weissman, I.M. Gotlieb, Adolph Bernhard – toți din București, precum și Shulim Mayer din Jaffa – desemnat director. Secretar al societății a fost Abraham Cahane, tot din Jaffo, originar din România⁴⁴.

O altă societate mixtă „*Moldopal, Jaffa*“, înscrisă în registrul comerțului din Palestina, a început să funcționeze la 15 august 1923, obiectul activității fiind comerțul cu materiale de construcții. Societatea a fost constituită de 7 parteneri, din care 5 din România (S.A. Spilner și Ephraim Holimer din Iași, Mendel Solomon din Săveni, Iosiph Șmil din Roman, Yoel Zelicovici din Fălticeni) și 2 parteneri din Tel Aviv (Isac Spilner și Aron Solomon) autorizați cu administrarea și drept de semnătură⁴⁵. După cum se constată – după numele de familie al celor 2 parteneri din Tel Aviv – aceștia erau, probabil, rude cu doi din partenerii lor din România (S.A. Spilner și Mendel Solomon), numărându-se între originarii din România ce emigraseră în Palestina.

Menționăm, totodată, că, printre întreprinzătorii din România care au investit capital în unele sectoare din industria acelei perioade din Palestina, s-a aflat și *Avram Goldstein* din Tecuci (*Avram Goldstein-Goren* după ce a emigrat în Palestina, în anul 1944) care, a înființat în asociere, în 1932 la Tel Aviv, întreprinderea de produse chimice, „*Dio Bialik*“. Din unele documente, pe care acesta ni le-a pus la dispoziție, reiese că, în 1935, această întreprindere – de mărime relativ mică – producea cerneluri, tuș și gumă arabică. *Avram Goldstein* deținea în acel an 70% din capitalul întreprinderii iar asociatul său *A. Abae* – originar din România stabilit în Palestina – 30% din capital⁴⁶.

6. Realizarea schimburilor comerciale, cât și a altor componente ale relațiilor economice dintre România și Palestina din perioada la care ne-am referit, a făcut necesară stabilirea unor relații

corespunzătoare și în domeniul financiar-bancar, care au permis efectuarea operațiunilor de încasări și plăți aferente importului și exportului, precum și a celor din alte activități. La începutul anilor '30 astfel de relații au existat între Banca Marmorosch, Blank et Co. S.A. București și Angelo-Palestine Bank Ltd. Ierusalim, cu filialele sale din Haifa, Jaffa – Tel Aviv⁴⁷ iar, prin convenția perfectată la București în luna iulie 1935 între reprezentanții Băncii Naționale a României și dr. Sigfried Saalheimer – director general adjunct la Anglo-Palestine Bank, această bancă a devenit corespondentul Băncii Naționale și a efectuat încasările ce reveneau agenților economici din România pentru mărfurile exportate în Palestina⁴⁸, facilitând astfel operațiunile de decontare între diverse firme.

Dezvoltarea schimburilor comerciale a determinat, totodată, sporirea în ambele părți a reprezentanților diferitelor firme ale întreprinderilor și societăților producătoare de bunuri industriale și agricole, ale unităților comerciale, de transporturi, turism, crearea de agenții comerciale de diferite profiluri, a unor unități specializate în reclame comerciale etc.

Pentru exemplificare arătăm că, în România, existau reprezentanți ai celei mai mari societăți producătoare și exportatoare de portocale și grapefruits din Palestina – Societatea „Pardess“, cu sedii la Jaffa – Tel Aviv și Haifa. Reprezentanța generală a acestei societăți în România o deținea firma Take Manicatide – Constanța, Societatea „Pardess“ având și alți reprezentanți, atât la Constanța (Leo Choiff, Souré și Anastasiadis), cât și la București („Rompalital“ – Leon Vlodingher și „Palesrom“ – Frații Jankelevici) și Galați (Apostol B. Popa, Leo Choiff, Strati D. Souré și Isac Cohen)⁴⁹.

7. Evoluția relațiilor economice, a nivelului și structurii exportului și importului dintre România și Palestina, cât și realizarea unor schimburi comerciale cu alte state din Orientul Apropiat au fost influențate, în bună măsură, și de *participarea unor firme din România la „Târgul Internațional al Levantului“ din Tel Aviv*, organizat în anii 1932, 1934 și 1936⁵⁰ – activitate căreia cele 2 Camere de Comerț mixte din București și Tel Aviv i-au acordat o mare importanță.

Însemnătatea acestui „Târg“ – deschis circa o lună la intervale de 2 ani – a constat nu numai în aceea că, prin intermediul lui, era posibilă expunerea produselor diferitelor firme, ci și în faptul că a

permis cunoașterea și realizarea unor relații directe între întreprinzători, între industriași și comercianți, finalizate în numeroase cazuri cu încheierea de tranzacții comerciale.

România a fost invitată și s-a numărat printre cele 26 de state participante la *prima editie a Târgului Internațional al Levantului* (7 aprilie – 9 mai 1932), unde au expus o serie de produse, în special bunuri de consum 24 de firme românești. Organizatorii Târgului au acordat atunci medalii și diplome și la 9 firme expozante din România pentru produsele prezentate. Dintre acestea cu medalie de aur a fost premiată Uniunea industriilor casnice din București – pentru broderiile și țesăturile expuse, iar cu medalie de argint –, Societatea „Textila Buhuși” – pentru țesături de lână, precum și întreprinderea „Textila” – Iași, pentru țesături și alte produse⁵¹.

Pe lângă firmele aflate în Pavilionul românesc din cadrul Târgului, au mai expus la Tel Aviv în Marea sală internațională a industriei – existentă atunci – încă 12 firme din România, aproape toate din Transilvania (cum a fost Fabrica de sticlărie – Turda, Întreprinderea Smuk et Co. ambalaje de lemn – Tg. Mureș, ș. a.), care au fost reprezentate atunci de către K. Feirștein din Tel Aviv, originar din România (Cluj)⁵².

În anii ce au urmat, prin activitatea depusă de către cele două Camere de Comerț mixte, Româno-Palestineană din București și Palestiniano-Română din Jaffa – Tel Aviv, coroborată cu acțiunile și sprijinul acordat de autoritățile românești și palestinene, *participarea României la Târgul Internațional al Levantului din 1934* și, mai ales, la cel din 1936 s-a amplificat atât ca număr de expozanți și ramuri reprezentate, cât și în privința tranzacțiilor convenite. Astfel, în Pavilionul românesc din cadrul Târgului de la Tel Aviv a fost prezentă în 1934, pentru prima dată, și societatea „Steaua Română”, cu exponate din industria petroliferă⁵³.

O noutate a acestei ediții a Târgului – menționată în publicațiile vremii – a constituit-o „Parcul de vite din România”, singurul de acest fel existent la Târgul din 1934, parc ce fusese organizat de către sindicatul exportatorilor de vite din Cernăuți⁵⁴, între expozanți aflându-se și Pinkas Gutter, cunoscut ca „mare exportator de vite în Palestina”⁵⁵.

Despre „Parcul de vite din România” s-a scris că „[...] a

constituit un punct de atracție și admirație generală, nu numai printre vizitatori și importatori din Palestina“ și alte state „[...] dar și din partea autorităților guvernului local care, răspunzând invitației făcute de Camera de Comerț Palestino-Română Jaffa – Tel Aviv, au rugat pe Dl consilier comercial Nicolae Mănescu și pe Dl Președinte al Camerei Z. A. Chelouche, ambii delegați oficiali ai guvernului României la această expoziție, să transmită autorităților românești admirațiunea și felicitările sincere ale guvernului Palestinei pentru grija deosebită ce se acordă culturii vilelor în România”⁵⁶.

Interesul exportatorilor, altor oameni de afaceri din industrie și comerț, din alte sectoare economice din România de a participa la Târgul Internațional al Levantului din Tel Aviv – în cazul dat la cel din 1934 – este ilustrat și de următorul fapt, consemnat în documentele de arhivă: la 22 martie 1933, B.N. Constantinescu – președintele Camerei de Comerț și Industrie Buzău – făcea cunoscut președintelui Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie din România, că „[...] Dl Marcu Rosenștein, consilier al Camerei, componentul firmei Marcu Rosenștein și N. Vlădescu din Buzău – pentru comerțul de cherestea, dorește să facă un voiaj de afaceri în Palestina și să ia parte la Târgul de primăvară din Tel Aviv care se ține în luna aprilie, cu dorința de a realiza legături cu firmele de acolo pentru exportul de cherestea. Folosindu-se de aceasta și în executarea ordinului nr. 161.291/1934 al Ministerului Industriei și Comerțului, Camera noastră delegă pe Dl Consilier Marcu Rosenștein să ia parte în numele Camerei noastre la Târgul din Tel Aviv, să studieze posibilitățile de export și legăturile comerciale ce se pot face cu Palestina, referindu-ne asupra rezultatului obținut. Firma sa este una din cele mai serioase în branșa lemnului și prin legăturile ce le are cu societatea Foresto-Română (fostă Göetz) are mari posibilități de a lucra”⁵⁷.

Următoarea ediție – din anul 1936 – a Târgului Internațional din Tel Aviv a marcat, prin amploarea sa, evoluția pozitivă a relațiilor comerciale ale Palestinei cu alte state, inclusiv cu România. Au participat atunci expozanți din 26 de țări, din România fiind prezente 65 de firme și asociații (de aproape 3 ori mai multe decât la ediția precedentă a Târgului, care au expus mărfuri din cele mai diferite ramuri. Pavilionul românesc avea rezervate standuri pentru

industria prelucrării lemnului (cherestea și mobilă), alimentară, textile, pielărie, sticlărie – ramuri ale căror produse interesau îndeaproape piața, viața comercială din Palestina, în primul rând⁵⁸. Au expus atunci mărfuri și mostre întreprinderi din București, Timișoara, Sibiu, Galați, Cernăuți, Chișinău și din alte orașe interesate în comerțul cu Palestina.

Menționăm că, unul din marii industriași bucureșteni din acea vreme – Sever Herdan – membru în comitetul de direcție al Camerei de Comerț Româno-Palestiniană din București și delegat al Ministerului Industriei și Comerțului la Târgul din 1936, a organizat secția alimentară din Pavilionul României și a dat informații celor interesați despre produsele alimentare românești⁵⁹.

În legătură cu prezența României la Târgul Internațional al Levantului, „Buletinul“ editat atunci de către organizatorii acestuia *„releva în mod deosebit felul impozant în care România înțelege să participe la ediția din 1936 a Târgului, precum și faptul că președenția comitetului român de patronaj a Pavilionului României a fost încredințată însuși ministrului industriei și comerțului“*⁶⁰, dr. Ion Costinescu. Acesta, în preajma deschiderii Târgului scria: *„Ca ministru al industriei și comerțului, calitate în care am dat, pe cât mi-a fost posibil, sprijinul moral și material necesar în vederea participării țării noastre la Târgul Levantului țin să-mi exprim întreaga satisfacție pentru activitatea Camerei de Comerț Româno-Palestiniană, al cărei bilanț este creșterea zi de zi a exportului nostru în Palestina.*

*Pavilionul țării noastre la această expoziție [...] este o mărturie a consolidării bunelor raporturi comerciale pe care le avem [...] și a înfăptuirii primului avant-post al exportului românesc pe piața Orientului“*⁶¹.

De remarcat, totodată, că Theodor V. Orghidan, președintele Camerei de Comerț Româno-Palestinene din București, fusese desemnat membru al comitetului român de patronaj al Pavilionului României și delegat al Ministerului Industriei și Comerțului să asiste la inaugurarea acestuia.

Semnificativ pentru relațiile generale ale României cu Palestina, existente atunci, este și faptul că spre sfârșitul anului 1935, când s-a constituit, sub auspiciile Consulatului general al României la Ierusalim, Comitetul palestinian de patronaj al Pavilionului României la Târgul Levantului – din care au făcut parte, îndeosebi, personalități

ale vieții economice (cum au fost, de exemplu, S. Hoofien – directorul general al Anglo-Palestine Bank și S. Tolkowsky – directorul general al societății „Jaffo Citrus Exchange“) – președenția de onoare a acestui Comitet i-a fost acordată primarului orașului Tel Aviv, Meir Dizengoff⁶².

La inaugurarea pavilionului au participat ca reprezentanți oficiali: M. Dizengoff, M. Dawe – ministrul agriculturii, din partea guvernului palestinian, precum și dr. Marcu Beza – consulul general al României la Ierusalim.

În cuvântul rostit cu acest prilej, primarul Tel Avivului s-a referit la evoluția pozitivă a schimburilor comerciale cu România, la importanța Târgului Internațional al Levantului ca mijloc de apropiere între state, „fiind ridicat – spunea acesta – în scopul păcii, egalității și al muncii“, comercianții având „misiunea să realizeze, în mare măsură [...] puntea apropierii dintre popoare“⁶³.

În acest cadru, consulul general al României la Ierusalim, istoricul Marcu Beza, a oferit în dar lui M. Dizengoff o menora (candelabru cu 7 brațe – obiect de cult mozaic) din partea dr. Ion Costinescu – ministrul industriei și comerțului. Într-un material de arhivă referitor la inaugurarea Pavilionului, se arată că, atunci „emoționat și copleșit de amintiri, primarul orașului Tel Aviv povestea publicului: „[...] La Congresul Internațional al primarilor ce a avut loc, cu mulți ani în urmă la Paris, l-am cunoscut pe dr. Ion Costinescu care, în calitate de primar al Capitalei României, mi-a arătat multe lucruri frumoase din țara Domniei Sale. De atunci am rămas amic sincer al României“⁶⁴.

La această inaugurare festivă, dr. Ioseph Berkowitz – atașat comercial al României în Palestina – a înmănat din partea autorităților românești medalia „Meritul Comercial și Industrial“ conferită prin decret regal, la sfârșitul lunii martie 1936, la 22 de personalități – reprezentanți ai corpului diplomatic, organizatori ai Târgului Levantului, industriași, comercianți, bancheri, unor membri din conducerea Camerelor de Comerț Palestiniano-Română din Tel Aviv și Româno-Palestiniană din București – care, prin activitatea lor au contribuit la dezvoltarea relațiilor dintre România și Palestina⁶⁵.

La rolul avut și diversitatea acțiunilor întreprinse de aceste Camere de Comerț mixte pentru amplificarea schimburilor comerciale

s-au referit, în publicațiile acestor Camere, și unii demnitari români care, în acei ani, dețineau funcții importante în domeniul economic și financiar-bancar, cum a fost Mitiță Constantinescu, care în 1936 scria: „merită toată lauda și încurajarea cei ce s-au devotat, cu atâta însuflețire, propășirii schimburilor dintre România și Palestina, precum și toate inițiativele ce se îndrumă pentru realizarea acestui scop”⁶⁶. Tot în acel an, un alt demnitar – profesor Constant Georgescu remarca: [...] creșterea volumului schimburilor de mărfuri dintre Palestina și România se explică prin fericita împrejurare că în fruntea Camerelor de Comerț mixte din ambele țări, se găsesc personalități, care s-au interesat de aproape de problemele comerciale [...]”⁶⁷.

8. *Derularea operațiunilor de import-export între România și Palestina s-a menținut la un nivel ridicat și în 1939-1940, urmărindu-se, ca și în anii anteriori, realizarea prevederilor din acordurile încheiate.* Pentru acest interval s-a avut în vedere, de exemplu, acordul comercial negociat prin tratativele de la București cu privire la importul de citrice din Palestina și exportul de lăzi pentru citrice din România în intervalul august 1939 – iulie 1940, acord semnat la 11 iulie 1939 de către Ion Bujoiu – ministrul Economiei Naționale în guvernul României (atunci guvernul Armand Călinescu) și Zadok A. Chelouche – șeful delegației palestinieni, președintele Camerei de Comerț Palestino-Română din Tel Aviv⁶⁸.

Este știu că, în anii ce au urmat și chiar din 1940, condițiile politice interne din România, cât și cele existente pe plan internațional s-au schimbat radical: situația și relațiile interstatale s-au modificat prin declanșarea de către Germania nazistă a celui de-al doilea război mondial, în România a fost instaurată dictatura antonesciană (1940-1944), însoțită și de adoptarea unei legislații antievreiești, în cadrul căreia s-au aflat și numeroase măsuri pentru eliminarea evreilor din activitatea economică. Toate acestea au determinat și întreruperea relațiilor României cu Palestina, inclusiv a schimburilor comerciale care, în perioada 1941-1944 „au fost” ca și inexistente⁶⁹.

Instaurarea unui alt regim politic în România spre sfârșitul anului 1944 și înfrângerea Germaniei naziste, au făcut posibilă reluarea treptată a relațiilor României cu Palestina, un început modic de relansare a import-exportului, înregistrându-se din 1945-1946⁷⁰.

Legăturile României cu Statul Israel, proclamat în 1948,

au fost continuate în condiții noi – între două state suverane – care, deși structurate atunci socio-politic diferit, manifestau interes pentru dezvoltarea relațiilor economice, a schimburilor comerciale bilaterale.

9. Pe baza faptelor, a documentelor și publicațiilor consultate și concluziilor reieșite din analiza acestora, se poate afirma că, în perioada interbelică, nivelul în creștere al schimburilor comerciale, *relațiile economice generale dintre România și Palestina au fost influențate favorabil și de dorința și, mai ales, de acțiunile întreprinse în acest scop de către evrei originari din România ce se stabiliseră în Țara Sfântă.*

În același sens se pronunțase în perioada anilor '30 directorul general al Institutului Național de Export din București – Emil Marian, bun cunoscător al piețelor de mărfuri din România și Palestina, susținător al extinderii schimburilor comerciale între ele și care, într-un articol pe această temă, arăta: „*In emigranții evrei [..], România are pionieri prețioși pentru plasarea produselor ei în Palestina și pentru dezvoltarea relațiilor cu aceasta [..]*”⁷¹.

În decursul anilor s-a constatat că, prin profesie, ocupații, experiența acumulată și preocupările ce le-au avut, un număr însemnat dintre aceștia cunoșteau posibilitățile și necesitățile economiei românești, iar acum și pe cele ale pieții palestinienilor. Ei au văzut în activitatea depusă în această direcție posibilitatea de a contribui la întărirea economică a Țării Sfinte unde s-au stabilit și a păstra, totodată, legătura cu țara de origine.

Exemplificativ, ne referim la:

- *Abraham Cahane* din Tel Aviv, născut la Iași în 1897, absolvent al Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București, în Palestina din anul 1919 – comerciant; din 1925 director al Societății Româno-Palestiniene „Rompal“, reprezentant a numeroase firme străine în Palestina, membru în Comitet, vicepreședinte și, apoi, președinte al Camerei de Comerț Tel Aviv – Jaffa⁷².

- *Moise Arisohn* – unul din fondatorii localității Zichron Iacob, născut la Caracal în 1871, în Palestina din 1880 și la fiul acestuia – *Mayer Arisohn* din Tel Aviv, născut la Zichron Iacob în anul 1894 – comerciant președintele Asociației agenților comerciali din Palestina, membru al Camerei de Comerț Jaffa – Tel Aviv, coproprietar

al firmei „M. Dizehgoff et Co.“ – Tel Aviv (agenție de import, export, transport naval) care – așa cum reiese din publicațiile vremii „*desfășoară o mare activitate pentru dezvoltarea relațiilor economice româno-palestiniene*“ și căruia i s-a înmănat la deschiderea Pavilionului României la Târgul Levantului din Tel Aviv 1936, medalia „Meritul Comercial și Industrial“ clasa I-a, conferită prin decret regal⁷³.

- *Foca Hirsch*, dr. inginer din Ness Ziona, născut la Râmnicu-Sărat în 1908, director și coproprietar la societatea „Orah“ Diamond Factory Ltd. și al altor societăți din Tel Aviv și, totodată, garant pentru produsele exportate în România de către „The Palestine Products Export Co.“⁷⁴;

- *Meir Apfelbaum* din Zichron Iacob – inginer agronom, mare proprietar plantații portocale, exportator portocale – originar din Bacău, în Palestina din 1882. A fost un timp trezorier al Camerei de Comerț Palestiniano-Română din Jaffa – Tel Aviv. A publicat articole despre relațiile economice ale Palestinei cu România⁷⁵;

- *Peretz Pascal* din Petah-Tikva – inginer agronom, proprietar plantații portocale, exportator portocale; născut la Galați în 1871, în Palestina din anul 1882. A fost un timp secretar general al Camerei de Comerț Palestiniano-Române din Jaffa – Tel Aviv⁷⁶;

- *David Birnbaum* din Tel Aviv, secretar al Camerei de Comerț Palestiniano-Române Jaffa – Tel Aviv, decorat cu medalia „Meritul Comercial și Industrial“, conferită prin decret regal în 1936; originar din România⁷⁷.

Referitor la problematica interacțiunii întreprinzător-țară de origine, Idov Cohn (Idov Cohen din anul 1940, când a emigrat în Palestina) – personalitate marcantă a evreilor originari din România – în articolul *Lirism și Comerț*, publicat în anul 1936 în „Buletinul Camerei de Comerț Româno-Palestineană“ s-a oprit cu deosebire la faptul că „*momentul sufletesc este îndiscutabil prezent în orice domeniu de activitate omenească, deci și în negustorie, convingere care găsește în tinerele relațiuni de comerț româno-palestiniene o categorică întărire. Oare numai vecinătatea marină a litoralelor român și palestinian să fie un determinant al acestei admirabile prietenii comerciale [...]?* Cred că un puternic factor al acestei amiciții, exprimate atât de precis în un miliard de lei [...] îl constituie

*prezența în Eretz Israel a unui mare număr de evrei originari din România, răspândiți peste toată suprafața țării, cu dorurile, nostalgiile și neuitările lor*⁷⁸.

*

Cercetarea efectuată ne-a permis analiza și relevarea unor elemente definitorii pentru diversitatea acțiunilor și interesul manifestat de către numeroși întreprinzători din industrie și comerț, de alți oameni de afaceri – între care și întreprinzători evrei din diferite ramuri industriale și comerț – pentru extinderea relațiilor economice, a schimburilor comerciale dintre România și Palestina, un rol deosebit în dinamizarea acestora având – s-a arătat – activitatea celor două Camere de Comerț mixte, Româno-Palestineană din București și Palestiniano-Română din Jaffa – Tel Aviv, înființate în anul 1933.

În legătură cu evoluția acestor relații dr. A. Mibashan – unul din fondatorii și membrii activi ai Camerei de Comerț Româno-Palestiniene, un timp secretar general al acesteia – om de afaceri, publicist, în articolul „România și Palestina. Legăturile economice între cele două țări“, s-a referit la inițiativa, munca depusă și străduința unor întreprinzători evrei pentru ascensiunea „[...] exportului românesc în Palestina și Orientul Apropiat“, activitate care – scria A. Mibashan – „va forma una din paginile cele mai interesante și cu atât mai valoroase [...] din istoria contribuției evreilor-români la ridicarea prestigiului și a economiei românești în Orient”⁷⁹.

Într-adevăr, așa cum reiese din cele prezentate, *activitatea desfășurată în această direcție de către unii întreprinzători evrei în perioada interbelică se înscrie cu rezultate pozitive la dezvoltarea relațiilor economice externe ale României, este relevantă pentru participarea evreilor la viața economică, constituie o componentă importantă a capitolului economic al istoriei evreilor din România, a istoriei economice generale a României.*

NOTE

¹ L.B. Wechsler și M. Moscovici *Palestina, țara evreească*, București, 1934, p. 17.

² „Buletinul Camerei de Comerț Româno-Palestineană“, București, (în continuare BCCR-P.B.), nr. 9/1936, p. 5-6.

³ BCCR-P.B., nr. 1/1934, p. 2.

⁴ Arhivele Naționale București (în continuare ANB), fond Ministerul Industriei și Comerțului (în continuare Fond M.I.C.), dosar 21/1933, f. 33. Textul citat reprezintă o parte din pct. 8 a Memorandului înaintat Guvernului României, în luna august 1933, de către conducerea Târgului Levantului din Tel Aviv – scris în limba germană (f. 40-48); traducerea „Memorandului“ în limba română – filele 31-39.

⁵ „Almanahul ziarului Tribuna Evreiască pe anul 5698“ (redactat de C.C. Barzilay și B. Caușansky), Iași, sept. 1937 (Tișri 5698), p. 111.

⁶ BCCR-P.B., nr. 9/1936, p. 20-21.

⁷ a) Government of Palestine „Palestine Blue Book 1938“, Jerusalem, [1939], p. III (recensământul populației din 1922);

b) Government of Palestine „Census of Palestine 1931“, Jerusalem, 1932, p. 1 (recensământul populației din 1931);

c) „Statistical Handbook of Jewish Palestine“, Jerusalem, 1947, p. 46-47 (date privind populația în anul 1939).

⁸ Calcule estimative, efectuate de noi pe baza datelor din *op. cit.*, pct. 7c, p. 100.

⁹ *Op. cit.*, pct. 7b, p. 1.

¹⁰ *Statistical abstract of Israel 1949/1950*, Jerusalem, [1950], p. 12.

¹¹ *Op. cit.*, pct. 7a, p. 13 și *op. cit.* pct. 7c, p. 252-253.

¹² *Op. cit.*, pct. 7a, p. 13.

¹³ ANB, fond Președinția Consiliului de Miniștri – Jurnale,

dosar 359/1933, f. 20 (Jurnal, nr. 509 din 4 mai 1933) și f. 346 (Jurnal, nr. 593 din 22 mai 1933).

¹⁴BCCR-P.B., nr. 7-8, 1936, p. 18.

¹⁵„Anuarul Camerelor de Comerț și de Industrie 1937“, București, 1937, p. 34.

¹⁶BCCR-P.B., nr. 1/1934, p. 3.

¹⁷*Ibidem*, p. 2.

¹⁸*Ibidem*, p. 4.

¹⁹ANB, fond Uniunea Camerelor de Comerț și de Industrie (în continuare Fond U.C.C.I.), dosar 42/1933, f. 26.

²⁰*Ibidem*, filele 14-16.

²¹ANB, fond U.C.C.I., dosar 42/1933, f. 13-14, 33.

²²ANB, fond U.C.C.I., dosar 28/1931, f. 3-4.

²³BCCR-P.B., nr. 6/1936, p. 11.

²⁴BCCR-P.B., nr. 7-8/1936, p. 11; nr. 11/1937 și nr. 17-18/1938 (coperti interioare față).

²⁵ANB, fond M.I.C. Direcția Reglementări comerț exterior, dosar 19/1938, f. 29-30.

²⁶BCCR-P.B., nr. 17-18/1938.

²⁷*Op. cit.*, pct. 7a, p. 13.

²⁸„Bulletin Palnews“, Tel Aviv (în continuare B. Pal.), nr. 21/1939, p. 5.

²⁹ANB, fond M.I.C., dosar 33/1938, p. 34.

³⁰ANB, fond Uniunea Generala a Industriașilor din România (în continuare fond U.G.I.R.), dosar 7/1938, f. 66.

³¹BCCR-P.B., nr. 1/1934, p. 18.

³²ANB, fond M.I.C., dosar 30/1938, f. 11-12.

³³ANB, fond U.G.I.R., dosar 33/1938m, f. 70.

³⁴*Ibidem*, f. 171.

³⁵*Ibidem*, f. 40.

³⁶*Ibidem*, f. 243-244.

³⁷ANB, fond U.G.I.R., dosar 7/1938, f. 75.

³⁸BCCR-P.B., nr. 1/1934, p. 18.

³⁹*Ibidem*, *op. cit.*, pct. 27 și pct. 28.

⁴⁰a) B. Pal., nr. 15/1938, p. 2, 5-6 și nr. 16/1938, p. 12.

b) BCCR-P.B., nr. 11/1937, p. 8-10, 16-17.

⁴¹Academia Română, Institutul Național de Cercetări

Economice *Economia României* – sec. XX, București, 1991, p. 355.

⁴² *Ibidem*, p. 357.

⁴³ BCCR-P,B., nr. 1/1934, p. 2.

⁴⁴ Government of Palestine „The Commercial Bulletin of the Department of Commerce and Industry“, vol. II, Jerusalem, 1922, p. 63-64.

⁴⁵ Government of Palestine „The Commercial Bulletin“, Department of customs and trade, Jerusalem, vol. V, nr. 54/1924, p. 200-201.

⁴⁶ a) Materiale din arhiva personală a Dlui Avram Goldstein – Goren, Milano: Bilanțul întreprinderii „Dio Bialik“, str. Ha’alia, Tel Aviv, încheiat la 26.11.1935, 1 filă.

b) Simon Săveanu, *Miracole. 50 minuni, întâmplări neobișnuite, salvări miraculoase*, Tel Aviv, 1993, p. 69.

⁴⁷ ANB, fond Casa Regală, dosar 64/1931, f. 17.

⁴⁸ BCCR-P,B., nr. 6/1935, p. 5.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 23, 26.

⁵⁰ BCCR-P,B, nr. 1/1934, p. 11, 16-19; nr. 5/1935, p. 3; nr. 7-8/1936, p. 4.

⁵¹ BCCR-P,B, nr. 1/1934, p. 11.

⁵² *Ibidem*, p. 18.

⁵³ L.B. Wechsler și M. Moscovici, *op. cit.*, pct. 1, p. 124-125.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 125.

⁵⁵ ANB, fond M.I.C., dosar 21/1933, f. 75.

⁵⁶ L.B. Wechsler și M. Moscovici, *op. cit.*, pct. 1, p. 125-126.

⁵⁷ ANB, fond U.C.C.I., dosar 45/1933, f. 115.

⁵⁸ BCCR-P,B., nr. 10/1936, p. 12-13.

⁵⁹ *Ibidem*, pp. 47, 55.

⁶⁰ BCCR-P,B., nr. 7-8/1936, p. 15.

⁶¹ BCCR-P,B., nr. 9/1936, p. 1.

⁶² ANB, fond U.C.C.1., dosar 21/1936, f. 5.

⁶³ ANB, fond M.I.C. Direcția generală a Comerțului. Serviciul atașați comerciali, dosar 13/1936, f. 23.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ BCCR-P,B., nr. 9/1936. p. 49.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 3.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ B. Pal., nr. 33/1939, p. 7-8.

⁶⁹ *Statistical Abstract of Palestine 1944-1945*, Jerusalem, [1946], p. 71, 76, Importul Palestinei din România a reprezentat 0,48% din totalul acestuia în 1941 (64.355 lire palestinieni), 0,06% în 1942 (12.450 L.P.), 0,05% în 1943 (13.840 L.P.) și 0,005% în anul 1944 (1.736 L.P.). În anii 1941-1944, România nu a importat mărfuri din Palestina.

⁷⁰ *Op. cit.*, pct. 7c, p. 250-251.

În anul 1945, exportul României în Palestina (format integral din lucruri personale ale emigranților) a fost de 6.700 lire palestinieni (0,02% din importul total al Palestinei), iar importul României din Palestina a fost de 18.826 L.P. (0,09% din exportul total al Palestinei), din care peste 3/4 a reprezentat import de încălțăminte.

⁷¹ BCCR-P.B., nr. 10/1936, p. 13.

⁷² a) *Palestine Personalialia, 1947*, Tel Aviv, 1947, p. 49-50.

b) *Who's Who in the State of Israel*, vol. II, Tel Aviv, [1949], p. 54.

c) *Who's Who Israel 1958*, Tel Aviv, 1958, p. 95.

⁷³ a) BCCR-P.B., nr. 10/1936, p. 20.

b) „Who's Who 1945-1946“, vol. I, Tel Aviv, p. 17.

⁷⁴ *Op. cit.*, pct. 72a, p. 123.

⁷⁵ a) ANB, Fond U.C.C.I., dosar 42/1933, f. 13.

b) Lucie Matuzewitz *Le cactus et l'ombrelle Chronique familiale juive*, Paris, 1977, p. 30-40.

⁷⁶ a) ANB, *ibidem*, pct. 75a.

b) *Op. cit.*, pct. 72a, p. 202.

⁷⁷ BCCR-P.B., nr. 9/1936, p. 49.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 20-21.

⁷⁹ *Almanahul evreesc ilustrat pentru România 5692 (1932)* – redactat de dr. A. Mibashan, București, 1932, p. 206-207.

Vă rog să-mi îngăduiți ca, înainte de a aborda subiectul comunicării mele, să dau glas plăcerii de a mă afla din nou la Iași unde, e adevărat, am mai fost în treacăt de câteva ori, dar de a cărui atmosferă intelectuală m-am simțit foarte legat din cea mai fragedă tinerețe. Într-adevăr, nu aveam mai mult de 14-15 ani când, mulțumită unor circumstanțe favorizante, am sorbit literalmente toată colecția „Vieții Românești”, de la nr. 1 și până la cele apărute până în 1935-1936. lectură care m-a înrăurit profund. Iar mai târziu, mult mai târziu, am avut privilegiul să-i cunosc și personal pe câte unii din cei pe care îi citisem odinioară: pe Păstorel, pe Demostene Botez, pe Mihail Sevastos, care – văzând însuflețirea cu care-i vorbeam de Iașul cultural al copilăriei mele – a avut amabilitatea să-mi dăruiască, cu dedicație, ultima-i carte, atunci tocmai apărută, *Amintiri de la Viața Românească*.

Era, însă, și un aspect care, mărturisesc, mă deconcerta în copilărie, mai mult, mi se părea aproape ireal: anume existența paralelă – alături de atâția mari scriitori, mari cărturari, spirite generoase care continuau în veacul nostru tradiția mai veche a „Junimii” – a unor curente troglodite, gălăgioase, agresive, ba chiar criminale, personificate de inenarabilul A.C. Cuza sau de locatarii și frecventatorii Râpei Galbene (Ieșenii de baștină știu la cine mă refer.).

Fenomen care, evident, nu numai pe mine mă îndurera și îngrijora. Încât până astăzi mi-au rămas întipărite cele citite, tot în copilărie, în admirabila carte a blândului și învățatului Eugen Herovanu *Orașul amintirilor* (București, Librăria „Universala” Alcalay et comp., 1937, Ediția a doua, p. 303), din care nu m-am putut împiedica să spicuiesc acum câteva rânduri din capitolul „De ce n-am devenit antisemit”, pe care vi le reproduc:

„Și iarăși – de ce am cultivat fără nici o rezervă – în școală, în carieră și oriunde am avut de îndeplinit datoriile împreună cu alții –

societatea camarazilor mei evrei (în rândul cărora mi-am făcut prietenii devotate și prețioase) fără nici o deosebire de toți ceilalți?

Atitudinea mea în fața problemei pe care am pus-o a fost [...] la origine de natură afectivă, mai târziu numai ea a devenit reflectată.

Sunt totuși mulțumit.

Mulțumit că iubirea ce mă leagă de țara mea, de națiunea din care fac parte, de trecutul lor, n-a fost niciodată umbrită nici de vreo violență inutilă, nici de vreun act de intoleranță, nici de vreo atitudine nedreaptă“.

În această lume bipolară, a Iașului de altădată, a trăit și Carol Drimer, un nume care, din păcate, nu mai spune prea mult astăzi, deși la vremea lui el s-a bucurat de o certă notorietate în orașul său de baștină și, vom vedea, nu numai între hotarele acestuia. S-a născut în 1889 ca fiu al rabinului Berl Drimer din Herța, care l-a și inițiat în literatura tradițională ebraică. Foarte studios, a deprins, însă, și mai multe limbi străine. Era, pe scurt, un om cu o insatiabilă curiozitate intelectuală, cu o neostoită dragoste pentru carte și, în genere, pentru răspândirea frumosului, cu întinse și solide amiciții în mediile scriitoricești ale vremii, ceea ce nu-l împiedica, totuși, defel să fie și un participant activ la viața comunității evreiești.

Populația evreiască a Iașului antebelic număra 40.000 de suflete. În chip firesc, această importantă comunitate avea tot felul de instituții: de învățământ, de asistență socială, asociații culturale ș.a.m.d. Din volumul *Evreii ieșeni în documente și fapte*, autori H. Gerner și Beno Wachtel (Iași, Tip. „Opinia“, 1939), aflăm, bunăoară, (p. 103) – în ordinea de idei ceva mai înainte amintită – că Drimer făcea parte din comitetul de conducere al Spitalului israelit, unde lucrau 31 de medici primari și secundari, care dădeau până la 25.000 de consultații pe an și se efectuau mii de examene radiologice sau de laborator. Era vorba, așadar, de o instituție cu un management complicat – cum am spune noi astăzi – care cerea multă dăruire și spirit de răspundere. În alt loc al aceleiași lucrări (p. 190) citim că în 1936, în cadrul ciclurilor de conferințe organizate de asociația „Toynbee Hall“, Carol Drimer a conferențiat despre „Savantul filolog Dr. Gaster“. Articolul „Îndeletnicirile culturale ale evreilor ieșeni“ semnat de Beno Wachtel în Almanahul ziarului „Tribuna evreiască“ (Iași, sept. 1937) ne informează că Drimer a condus o vreme Asociația culturală

„Ameitiv“. pe care autorul o considera chiar „cea mai reușită“ dintre instituțiile similare care au funcționat în Iașul evreiesc interbelic.

Dar pentru că am pomenit ceva mai înainte de dăruire, mă simt obligat să adaug numaidecât că Drimer nu era un filantrop, pentru simplul motiv că nu era un om cu stare și că tot ce avea el de împărțit era dragostea de carte. A trebuit să înfrunte mereu greutățile vieții (trăia din meditații) și fiecare lucrare pe care a scos-o a fost legată de nenumărate demersuri spre a găsi sprijinitori care să-i facă posibilă publicarea.

Cei care au avut privilegiul să-l cunoască – dintre care, din păcate, prea puțini mai sunt în viață – mi l-au descris ca pe un tip pitoresc, veșnic aferat, mereu cu un teanc de cărți sub braț, alergând de la o redacție la alta, de la o întâlnire la alta.

E timpul, însă, să trec, fie și sumar, în revistă lista lucrărilor semnate de-a lungul timpului de Carol Drimer.

Mai întâi, firește, cele trei volume de *Studii critice*; primul apărut în 1923, la Institutul de Arte Grafice „Viața Românească“; al doilea publicat în 1926 la Tipografia „Progresul“, A. Grünberg – Iași; al treilea în 1928, din nou la Institutul de Arte Grafice „Viața Românească“.

Fiecare din ele sau, mai exact, fiecare studiu ar merita măcar câteva fugare considerații. Ar însemna, însă, să vă răpesc enorm de mult timp, să abuzez nepermis de răbdarea dumneavoastră. De aceea, spre a vă media fie și o palidă idee despre cuprinsul lor și, implicit, despre aria prospecțiunilor intelectuale ale autorului, am să mă limitez a vă reproduce doar titlurile eseurilor incluse în fiecare din aceste volume.

Astfel, volumul I, dedicat soției, include eseurile: „Răspuns d-lui A.C. Cuza: Col Nidre“; „A. Vlahuță și evreii“; „Incidențe la Vlahuță“; „Patru generațiuni“; „Evreii în Constituția Moldovei din 1822“; „Primul pacificator“; „Dr. A. Steuerman“; „Sfârșitul evreului: După S. Bernfeld“; „Omul de prisos“; „Rabinul A. Taubes: Omul și opera“; „O nouă operă a lui Delitzsch“ și „Ronetti-Roman și Dr. Steuerman“.

Volumul II, dedicat Daisyei, cuprinde: „Cabala în noua concepție – Ernst Müller, Der Sohar und seine Lehre“; „Iom Kipur – IERI și AZI“; „Tișre be-Ab“ (din ebraică după Brandes); „La primul Congres“; „Anatole France despre evrei“; „De pe stâncă («Poezii și poeme» de Enric Furtuna)“; „Primitivele“ lui B. Luca; „Figuri distinse: Lazăr Atlas“; „Comemorarea lui Grillparzer. «Evreica din Toledo»“;

„«Esterka». Nuvelă de Sacher Masoch“; „«Frânturi de suflet», Sonete de Arthur Bergman; „Erev Iom Kipur (Ajun de Iom Kipur)“; „Un român ebraist, Prof. dr. Silvestru Octavian-Isopescul“; „«Din zilele de Paște»; M. Braunștein – Mibascban“; „Poetul Sol. Segal“.

La finele volumului se află o Erată în care Drimer a ținut să precizeze: „Din eroare a apărut în acest volum – «Studii și critice» – schița „Esterka“, traducerea din Sacher Masoch destinată pentru «Antologia scriitorilor străini» care e acum sub presă“. La care noi am avea tot dreptul să adăugăm propria erată, în care să arătăm că amintitul volum n-a apărut, în pofida zbaterilor lui Drimer, asupra cărora ne vom opri ceva mai încolo.

În sfârșit, volumul III înmănunchează studiile: „Tolstoi, Iudaismul și Evreii – Fragment“. În frunte, acest motto: „Opera lui a fost complet tradusă în idiș și ebraică. Dr. I. Niemirower a spus că-l va enumera printre marile spirite pe care le amintește de Roș Hașana“; „Hanuka“; „Sohar“; „A. Vereea“; „Dr. A. Flachs – Omul și opera“. (Autor al unei *Antologie Romänischer Lyriker 1740-1900 im Versmasse des Originals ins Deutsche übertragen* von Dr. Albert Flachs (București, 1925, edit. Cartea românească); Moritz Lazarus (*Etica iudaismului*).

Între timp, în 1926, Carol Drimer a tradus din ebraică și publicat *Esther (Purim)*, cu un studiu introductiv al lui (Iași, Tip. „Arta“, Milnitzer și Reiter, precum și *Eclesiast (Cohélet)* (Iași, tip. „Modernă“ Sam. Schoenfeld). Se cuvine să notăm, de asemeni, că aceste strădanii ale sale n-au rămas fără ecou în publicistica vremii. Astfel, sub titlul „Cântarea Cântărilor“, un recenzent ce a semnat cu inițialele G. D. a semnalat, de pildă, în „Adevărul literar și artistic“ (anul VII, nr. 286, din 30 mai): „În al doilea volum de studii critice, apărut de curând, d. Drimer pune în discuție chestiuni de un interes deosebit. [...] Domnul Drimer posedă cunoștințe temeinice. Studiile sale fac dovada unei serioase consultări bibliografice și a unui bogat material de experiență personală“. Iar ceva mai târziu, tot în același an, un alt recenzent, H.B., a glosat tot în „Adevărul literar și artistic“ (din 24 octombrie) asupra traducerii *Eclesiastului* scriind: „Tălmăcitorii sfântului testament au de întâmpinat greutăți covârșitoare. Dar pe lângă greutatea de a găsi textul adevărat și pe lângă enormele piedici care sunt de înfrânt în găsirea echivalentelor reale în limba în care se

face transpunerea, traducătorul a ținut să cunoască profund izvoarele de inspirație autentice ale autorilor *Bibliei* și toate discuțiile iscate în jurul textelor sfinte. [...] Carol Drimer a răspuns în parte la unele din aceste cerințe în tălmăcirea pe care a făcut-o *Eclesiastului*.“ Sau: [...] „Carol Drimer a muncit serios și cu vădită pasiune“.

Dar câte n-a făcut Carol Drimer în același scurt răstimp? A mai prefațat cartea lui Beniamini Gartenberg: *Un strigăt care te răpune* (Mizeria din ghetto-ul botoșănean) și a tradus *Cartea Le Grand* a lui Heine (în editura Asociației „Junimea evree“ din București). A colaborat la efemera revistă „PE DRUM“, care a apărut la Piatra Neamț (dec. 1926-feb. 1927, în total cinci numere) și la care au mai scris Enric Furtună, Eugen Relgis – cu un articol despre poetul B. Luca. A fost prezent în „CUPA LITERARĂ“, o efemeră publicație ieșană, condusă de Maur Săveanu. A publicat proză de Șalom Alehem în „CADRAN, literar. critic. social“, apărut la Iași între ianuarie-iunie 1934, întemeiat de Sandu Teleajen și G.M. Zamfirescu. A scris despre „George Panu și evreii“ (august 1937) în „CULTURA“, revistă pentru literatura și arta renașterii evreiești, condusă de Horia Carp. Îl regăsim în Almanahul „ADAM“ (1939), la împlinirea a zece ani de apariție a revistei, cu un articol despre „Istoricul Spitalului israelit din Iași“ ori în ziarul ieșean „Prutul“ (9 mai 1940) cu articolul „Evocări. Cinci ani de la moartea lui Panait Istrati“.

În arhiva Bibliotecii Academiei Române există un voluminos pachet cu traduceri făcute de Drimer din literatura germană, ce n-au mai apucat să vadă lumina tiparului la vremea lor dar, care – cine știe? – cercetate atent poate că ar putea fi utilizate astăzi. E vorba de piesele *Minna von Bamhelm* și *Nathan înteleptul* ale lui Lessing, *Egmont* a lui Goethe, *Clopotul scufundat* a lui Gerhard Hauptmann, *Pe muntele Pincio* de Leopold Kompert și *David Blum* de Karl Emil Franzos.

Și spre a veni la titlul comunicării mele și a vă întregi ideea despre neobositul, impetuosul nostru cărturar, care a știut să se facă prețuit în cele mai diverse cercuri, dați-mi voie să vă comunic că în fondul „Saint Georges“ al Bibliotecii Naționale există un număr de scrisori adresate de Carol Drimer Marthei Bibescu între 1935 și 1938. Din ele rezultă că au existat și răspunsuri ale scriitoarei, dar, din nefericire, sub vitregia vremurilor din biblioteca și arhiva lui Drimer

nu ne-a mai rămas, cel puțin până acum, nici o urmă.

Cea dintâi misivă e datată 6 aprilie 1935 și repetă o scrisoare anterioară prin care Drimer o rugase pe Martha Bibescu să-i trimită ultima ei „operă“, cu autograf. La 16 aprilie el își reînnoia rugămintea – semn că adresanta nu avusese răgazul să i-o satisfacă – precizând că intenționa s-o recenzeze atât în presa ieșeană, cât și în ziarele germane din Bucovina și Transilvania. În nici una din aceste două misive, expeditorul n-a precizat, însă, la ce carte anume se referea și în ce ziare intenționa să o recenzeze, încât n-am putut să-mi dau seama nici dacă adresantă i-a satisfăcut rugămintea cu pricina, nici în ce ziare a recenzat-o, eventual, Carol Drimer.

Marea, arzătoarea ambiție a acestuia era, însă, mai ales, să alcătuiască o antologie în limba germană a celor mai reprezentativi scriitori români spre a mijloci astfel o mai bună cunoaștere a acestora peste hotare. Drept care, la 15 mai 1937, el a adresat Ministerului de Externe următorul memoriu¹:

„Excelență,

După o muncă neîntreruptă de circa 20 ani, am terminat, cu traduceri de schițe, nuvele și studii în limba germană, pe următorii prozatori români: I. Agârbiceanu, Tudor Arghezi, Ioan Botez, Brătescu-Voinești, I.A. Bassarabescu, Zaharia Bârsan, I. Creangă, I.L. Caragiale, A. Cazaban, B. Delavrancea, Prof. Dașcovici, Traian Demetrescu, N. Dragoslav, M. Eminescu, N. Gane, G. Galaction, M. Gaster, Arthur Gorovei, Em. Grigorovitza, E. Gârleanu, B.P. Hasdeu, Iulia Hasdeu, G. Ibrăileanu, Panait Istrati, Titu Maiorescu, Prof. Marinescu, Iacob Negruzzi, Alex. Russo, I. Slavici, M. Sadoveanu, Ionel Teodoreanu, G. Tafrali, Al. Odobescu, Ing. D. Osiceanu, V.A. Ureche, A. Vlahuță, A.D. Xenopol, Duiliu Zamfirescu etc.

Foarte multe dintre aceste lucrări le-am publicat în diferite ziare și reviste din Vechiul Regat, Transilvania, Banat, Bucovina și Basarabia.

O mare parte din ele le posed în manuscris. În total ar forma vreo 2.000 de pagini. Vreau să le strâng, tipărindu-le în 3 volume sub titlul *Antologia prozatorilor români*, scoțând câte 10.000 de exemplare, cu prefață de dl. Traian Bratu, profesor de limba

germană la Facultatea de Litere, rectorul Universității din Iași.

Prin traducerile mele, străinii vor cunoaște tezaurul sufletesc al poporului român exprimat prin penele scriitorilor lui, germanii din România Mare vor putea aprecia mai mult noua lor patrie.

Vor fi deschise de noi încă câteva geamuri spre Apus. [Ca să vedeți cât de mult s-au schimbat vremurile: acum se spune „deschidere spre Occident“, doar dezideratul a rămas neschimbat!] Ar fi o puternică propaganda în favoarea țării și împotriva mișcării revizioniste.

Mă adresez deci dumneavoastră, care încurajați întotdeauna operele utile patriei și neamului.

Lucrările vor costa circa lei 300.000 – Vă rog să binevoiți a contribui cu o subvenție de lei 50.000.

Cele trei volume le voi dedica dumneavoastră și vă rog să binevoiți să le onorați cu o prefață.

Înainte de a le tipări și după ce vor fi zețuite vor fi corectate de d. Karl Kurt Klein, sas din Transilvania, pastor protestant, conferențiar universitar pentru limba germană la facultatea din Iași și directorul Bibliotecii Universității.

Referințe puteți obține de la d. ministru Victor Iamandi.

Primiți, vă rog, asigurarea, deosebitei mele considerațiuni.

Carol Drimer“

O intenție atât de nobilă nu putea fi, desigur, desconsiderată, niciunul ignorată. Și nici n-a fost. Numai că, printr-o apostilă a unui funcționar al Direcțiunii Presei și Propagandei din Ministerul Afacerilor Străine, suplicantului nostru i s-a recomandat cu multă căldură: „D. Drimer se va adresa în acest scop Academiei Române, Ministerului Educației Naționale, Ministerului Artelor, în resortul cărora se încadrează opera d-sale“.

Dar nici măcar această recomandare, atât de „călduroasă“, n-a putut opri entuziasmul și cerbicia lui Drimer care, deci, n-a dezarmat, ci a pornit numaidecât să caute alți sponsori (cum am spune noi acum!). Iar unul dintre primele lui gânduri a fost la Martha Bibescu căreia, la 8 iulie 1937, i-a scris:

„Maestro!

Sunt în plăcută posesiunea stimatei dv. scrisori din 30 mai a.c.
Vă mulțumesc.

M-am adresat la timp Academiei Române. Mi s-a răspuns
că instituția n-are fonduri fiindcă a fost expropriată.

Eu nu vă cer lei 300.000, operele vor costa această valoare.

Îmi permit, deci, prin prezenta a repeta rugămintea să aveți
deosebita bunăvoință a contribui cu o sumă oarecare la tipărirea acestor
lucrări și a-mi încuviința să dedic cărțile mele Domniei-Voastre.

Orice sumă ce veți binevoi a-mi trimite va fi binevenită.

Voi începe imediat tipărirea volumelor.

Editura îmi acordă credit, primind numai un acot.

Primiți, vă rog, asigurarea deosebitei mele considerațiuni
și mulțumiri anticipate.

Carol Drimer“

Adresa: Carol Drimer, Iași.

Martha Bibescu era, se știe, o personalitate cu întinse
relații atât în țară, cât și în străinătate, cu dese deplasări și primiri de
înalți oaspeți și n-a apucat să răspundă numaidecât rugăminții lui
Drimer. Care, nerăbdător să-și vadă împlinit visul, după vreo lună
jumătate, i-a repetat-o. Încât posedăm o nouă scrisoare a lui, datată 24
august 1937, în care citim:

„Maestro!

Mă refer la devotatele mele anterioare și îmi permit din nou
a vă ruga să aveți deosebita bunăvoință a le rezolva în mod favorabil.

Orice sumă ce veți binevoi a-mi trimite va fi binevenită.

După cum v-am scris, operele vor fi dedicate Dvs.

Vă mulțumesc anticipat și vă salut. Cu deosebită stimă.

Carol Drimer“

Am arătat ceva mai înainte că arhiva lui Drimer nu ni s-a păstrat, încât n-avem cum ști care a fost până la urmă răspunsul Marthei Bibescu. Cert este însă că entuziastul cărturar ieșean n-a putut aduna cei 300.000 de lei necesari – sumă foarte mare la vremea aceea – spre a-și realiza frumosul și, categoric, importantul proiect.

Nu mai puțin sigur este, totuși, că relația dintre Carol Drimer și Martha Bibescu a rămas și mai departe la fel de cordială, adevăr mărturisit de o altă misivă adresată celei dintâi, ultima din câte ne sunt cunoscute, datată 23 noiembrie 1938, în care el arăta:

„Maestro!

N-am destule cuvinte a vă descrie marele succes – adevărat triumf – al filmului „Katia“ în localitate.

L-am văzut și eu.

Cred că cartea e și mai interesantă, fiindcă în film sunt relatate numai elementele dinamice.

Vă rog, deci, să aveți deosebita bunăvoință a-mi trimite un exemplar din opera d-voastră „Katia“.

Vă mulțumesc anticipat și vă salut.

Cu profund respect,
Carol Drimer“.

Nu strică, poate, să amintim că atât romanul Marthei Bibescu, apărut mai întâi în foiletonul ziarului „Paris Soir“ și tradus îndată în mai multe limbi, cât și filmul inspirat de el – având-o ca interpretă pe Danielle Darieux în rolul prințesei Katia Dolgoruki, iubita țarului Alexandru al II-lea – s-au bucurat, într-adevăr, de cele mai entuziaste aprecieri. Un articol publicat de ziarul „Lumea Românească“, condus de Zaharia Stancu, remarca, de pildă, la 13 octombrie 1938: „...filmul «Katia» nu e «marele film» al anului, filmul «Katia» nu poate fi clasat; filmul «Katia» e unic! Atât de bogată și de măreață e înscenarea și atât de dumnezeiască e Danielle Darieux în rolul Katia“.

Cam atât știm, cel puțin deocamdată, despre misivele trimise de Carol Drimer scriitoarei. Răspunsurile ei, am văzut, nu ni s-au păstrat. În vasta corespondență primită de Martha Bibescu și păstrată în secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române mai există, totuși, o scrisoare semnată: Drimer. Dar nu de Carol, ci de Fanny C. Drimer, soția celui dintâi. Căci adresantul nu mai era, de fapt, de mult în situația de a putea scrie.

Scrisoarea d-nei Drimer e datată 8 august 1942 și din cuprinsul ei rezultă limpede că ea răspundea unei cereri de informații venite din partea Marthei Bibescu, care se interesase de soarta lui Carol Drimer. Probabil că după un an și mai bine aflase Martha Bibescu – care trăia într-o lume atât de diferită de aceea a soților Drimer – de adevăratele proporții ale masacrului din 29 iunie 1941 și, poate, neliniștită că nu mai primise nici o veste de la corespondentul ei ieșean, voise să afle ce se întâmplase cu el.

Textul este elocvent prin el însuși, împrejurările din ziua aceea nefastă sunt cunoscute, comentariile ar fi de prisos, iar concluziile le veți trage singuri. Așadar, iată scrisoarea soției lui Drimer – redactată, de fapt, în franceză, dar pe care eu îmi iau libertatea de a o vă înfățișa în românește.

„Doamnă,

Cele câteva rânduri adresate soțului meu mi-au parvenit mie. Vă interesați de adresa lui; din păcate, prințesă, nici eu n-o cunosc. Și aș fi cea mai fericită dintre femei, dacă cineva ar putea să mi-o indice.

Bietul de el (ce suflet frumos) a fost ridicat din casa lui? în ziua (de tristă amintire) 29 iunie 1941; a ajuns la Roman și de acolo a dispărut fără urmă.

După toate probabilitățile, trebuie să fie în vreunul din „lagărele“ necunoscute în care nu poate pătrunde un muritor de rând.

Dacă s-ar găsi vreo personalitate cu inima caritabilă, poate ar descoperi acele locuri.

Sărmanul om zace, poate, ca „frumoasa în pădurea adormită“ și așteaptă să fie salvat de o prințesă.

Doamnă, o femeie nefericită îndrăznește orice, încât vă rog să-mi iertați cutezanța de a vă vorbi atât de direct, deschizându-mi în fața dumneavoastră inima sângerândă.

Deci, prințesă, o femeie odinioară prea fericită, iar astăzi foarte, foarte nenorocită, va imploră, cu lacrimi în ochi, să-i veniți în ajutor, regăsindu-i tovarășul de viață. Poate prin intermediul Crucii Roșii ori poate prin intervenția unui ilustru personaj sau, în fine, prin tot ceea ce inima voastră generoasă va găsi cu cale. Fiți zâna lui bună, îngerul lui păzitor și Dumnezeu cel veșnic să vă călăuzească.

Cu mii de scuze, primiți, doamnă, respectuoasele mele sărutări de mâini.

Fany. C. Drimer“.

Ce s-ar mai putea, ce-ar mai trebui adăugat? La 52 de ani, Carol Drimer fusese expedit într-o lume în care nici o prințesă și nici vreun alt „ilustru personaj“ nu-i mai putea fi de nici un ajutor. Murise asfixiat, alături de alte sute de îmbarcați, la 29 iunie 1941, în „trenul morții“ și fusese coborât, la 4 iulie 1941, la Roman (atât durase infernala călătorie dintre aceste două orașe atât de apropiate) și zvârlit, împreună cu alți 52 de evrei, în groapa comună săpată acolo. Omul de cultură cu inima largă și sufletul înaripat, care ar fi vrut, cu atâta pasiune, să slujească și peste hotare cunoașterea și răspândirea scrisului românesc, nu mai putea continua nici măcar dialogul epistolar cu Martha Bibescu. Care, iată, a contribuit, însă, la a-i perpetua, pentru posteritate, amintirea, lăsându-ne o prețioasă mărturie despre acest evreu român ucis bestial de un regim dictatorial, în plină înflorire a personalității sale.

În rest tăcere, reculegere, cumplite amintiri...

Vă mulțumesc.

NOTE

¹ El se află la Arhivele Naționale din București.

² Situată în strada Anastasie Panu 13.

CONCEPȚIA MAREȘALULUI ANTONESCU PRIVIND SOLUȚIONAREA PROBLEMEI EVREIEȘTI ÎN ROMÂNIA

Lya BENJAMIN

„Guvernul mareșalului Antonescu a pus în aplicare sistematic o politică antisemită“, conchide prof. Dinu C. Giurescu în cartea sa: *România în al doilea război mondial*¹. Întrebarea este: în ce măsură concepțiile mareșalului Antonescu privind așa-zisa soluționare a problemei evreiești în România și-a pus amprenta asupra acestei politici ? Există o literatură bogată în care sunt enunțate diferite puncte de vedere asupra concepțiilor și poziției mareșalului în problema care ne interesează. După unii autori, mareșalul a imprimat regimului său un antisemitism cu o „incontestabilă față umană“²; în viziunea altora, Antonescu a protejat „de facto evreii români“ împotriva exterminării sistematice prin – soluția finală – împărțind standardele occidentale privind drepturile umane și civile fundamentale“³.

Keith Hitchins consideră că „Antonescu a fost și a rămas un naționalist al cărui scop era crearea unui stat etnic puternic și prosper; pentru el românizarea fiind doar un mijloc de a crea o burghezie puternică care să formeze coloana vertebrală socială și politică a țării“⁴. Randolphe Braham apreciază că Antonescu „a promovat în primele 18 luni ale guvernării sale o politică de o brutalitate antievreiască care i-a impresionat și pe naziști. Ulterior, același Antonescu a respins soluția finală, salvând o bună parte a populației evreiești din Vechiul Regat și sudul Transilvaniei“⁵.

În spiritul poziției lui R. Braham se înscrie și concluzia lui Radu Ioanid atunci când susține că „evreii din România îi datorează mareșalului Antonescu nu numai moartea dar și viața“⁶.

Georg Mosse îl pune pe mareșalul Antonescu alături de amiralul Horthy, regentul Ungariei; regele Boris al III-lea al Bulgariei sau de mareșalul Pétain, șeful regimului de la Vichy. În viziunea autorului, respectivii conducători, deși nu i-au agreat pe evrei, totuși,

au zădărnicit ordinele lui Hitler în problema evreiască: nu au fost rasiști, nu au consimțit la periclitarea drepturilor omului prin violență sau la periclitarea ordinii tradiționale a lucrurilor prin exterminarea evreilor. („Diktatoren wie Antonescu, Horthy, Boris oder Petain in Frankreich waren keine Rassisten. Sie mochten zwar die Juden nicht, verspürten aber nicht das Verlangen, das Recht durch Gewalt zu gefährden oder die traditionelle Ordnung der Dinge durch die Vernichtung der Juden aufs Spiel zu setzen“)⁷.

De fapt, însuși mareșalul, într-o discuție cu ambasadorul Raoul Bossy, a declarat că el nu „stă rău cu Londra“, deoarece nu a „făcut greșelile lui Hitler“ și n-a „persecutat pe evrei“⁸.

Joseph Goebbels avea păreri contradictorii despre poziția mareșalului Antonescu față de evrei. Dacă la 14 august 1941 el nota în jurnalul său: „că un bărbat precum Antonescu procedează mult mai radical în problema evreiască, decât cum au procedat înșiși nemții („als wir das bisher getan haben“)⁹, ulterior, a evidențiat natura inconsecventă a politicii antievreiești promovată de conducătorul statului român. (Die Judenfrage wird zum teil Lax, zum teil aber auch sehr radikal zur Lösung gebracht“)¹⁰. În același timp, răspunsul drastic al mareșalului la protestul lui W. Filderman împotriva deportării evreilor basarabeni în Transnistria, reprodus integral și în presa germană a timpului, s-a bucurat de o înaltă apreciere din partea lui Goebbels. În opinia sa, popularizarea acestui răspuns oferă un bun prilej pentru o nouă campanie antievreiască și în Germania. „Auch dieser Antwort Antonescus [...] wird von der deutscher Presse ebenso gut übernommen, so das wir also insgesamt jetzt eine neue grosse Antijudenkampagne starten können“)¹¹.

O analiză pertinentă a sintagmei „Antonescu și evreii“ a fost întreprinsă de Jean Ancel în studiul său cu același titlu. Este prima sinteză care pune în evidență rădăcinile istorice și conținutul politico-ideologic al antisemitismului antonescian; măsurile de exterminare a evreilor ordonate de conducătorul statului¹².

Totuși, în lucrările axate pe tematica vizată de noi nu s-a întreprins încă: 1. o analiză a documentelor cheie relevante pentru înțelegerea concepțiilor și practicii politice a conducătorului în problema evreiască; 2. concepțiile lui Antonescu sunt prezentate, de regulă, prin prisma așa-zisei politici de salvare a colectivității evreiești

din România; 3. analiza istorico-filosofică și sociologică a concepțiilor antisemite ale mareșalului este înlocuită cu considerații politice și politicianiste, de multe ori de natură conjuncturală. În comunicarea de față ne propunem, de aceea, să aducem în atenția cercetării științifice o documentație bazată, în principal, pe textele emenate de conducătorul statului însuși asupra temei enunțate. Avem în vedere directive către autoritățile militare și civile, intervenții în cadrul ședințelor Consiliului de Miniștri, interviuri acordate unor ziariști sau scriitori, declarații politice ș.a. Deși suntem în prezența unor texte risipite în diverse izvoare documentare, totuși, din ele se poate descifra existența unei concepții antonesciene coerente cu privire la „soluționarea problemei evreiești în România“. Ele reflectă, în modul cel mai concludent, că „soluționarea problemei evreiești“ a constituit pentru Antonescu și pentru regimul său o coordonată programatică, esențială în acțiunile lor politice. Problema evreiască nu a fost nici pentru mareșal, nici pentru regimul său o problemă periferică, de natură conjuncturală, condiționată, doar, de presupusele necesități strategico-militare ale războiului. Mareșalul considera, chiar, că eludarea problemei evreiești ar însemna trădarea românismului. Este relevantă în acest sens declarația dată reprezentanților presei imediat după venirea sa la putere.

„Problema evreiască este o problemă vitală [...]; ignorarea acestei probleme sau marcarea ei prin soluții aparente ar însemna o trădare a românismului. Generalul Antonescu și-a luat angajamentul să rezolve această problemă metodic și progresiv“¹³.

După guvernul Goga-Cuza și al celui prezidat de inginerul Gigurtu, Ion Antonescu a fost, prin urmare, al treilea șef de guvern, de data aceasta și șef de stat, care a afișat ca punct important în cadrul programului său de guvernare „rezolvarea problemei evreiești“. A intervenit astfel o nouă etapă în dinamica antisemitismului în contextul românesc. Dacă în epoca interbelică, până la sfârșitul deceniului patru, antisemitismul s-a afirmat în principal în publicistică și în programele unor partide sau organizații politice, de regulă de extremă dreaptă, acum a început să se impună ca politică de stat. Desigur, contextul geopolitic în care s-a aflat România la data respectivă a favorizat, din plin, ascensiunea la guvernare a acestei orientări politice antisemite.

Așadar, în ce a constat, de fapt, în viziunea conducătorului român esența problemei evreiești și ce a însemnat, în concepția sa

rezolvarea ei?

Jean Paul Sartre afirmă undeva că *Problema evreiască* este o născocire antisemită și că suprimându-se antisemitismul se va rezolva, automat, și problema evreiască. În contrast cu enunțul lui Sartre, în *Declarația de Independență a Statului Israel din 14 mai 1948*, care se referea și ea la o problemă evreiască – dar în cu totul alți termeni – se vorbea despre soluționarea acesteia prin restabilirea Statului Evreiesc în Țara Israelului¹⁴.

În ceea ce îl privește pe mareșal, pentru el esența problemei evreiești era generată de însuși faptul prezenței evreilor pe solul românesc, era o problemă gravă, economică, demografică, socială, politică, culturală, care se cerea a fi soluționată radical și definitiv prin eliminarea treptată și metodică a evreilor, mai întâi din structurile economico-sociale, mai apoi din interiorul țării însăși. Ce-i drept, aceste deziderate nu reprezentau o noutate programatică. Ele au fost formulate, printre alții, de A. C. Cuza în *Programul LANC-ului*, în capitolul intitulat: *Problema Jidănească*. Pentru soluționarea ei, omul politic român, A. C. Cuza, preconiza: retragerea drepturilor politice și înlăturarea evreilor de la împământenire; revocarea cu efect retroactiv a legii numelui; revizuirea cetățeniei; repatrierea forțată a tuturor jidanilor intrați în țară după 1 august 1914; scoaterea jidanilor din comunele rurale; exproprierea pământurilor ocupate de jidani și trecerea lor în mâinile sătenilor; scoaterea jidanilor din funcții publice; exproprierea treptată a proprietăților urbane jidănești; numerus clausus în toate domeniile de activitate¹⁵.

La rândul său, Nichifor Crainic, a elaborat programul statului etnocratic, reiterând formularea dată de N. Iorga încă în anul 1909, și anume, că România este numai a românilor [etnici]¹⁶.

Analizând punct cu punct, în special Programul LANC-ului, se poate conchide că în concepțiile sale privind „soluționarea problemei evreiești“, mareșalul Antonescu s-a afirmat ca un exponent fidel al antisemitismului cuzist. Prin adoptarea legislației antievreiești în era antonesciană, programul cuzist a căpătat o formulare politico-juridică și o aplicare în practica cotidiană, reaşezându-se astfel, pe noi principii, cu caracter coercitiv, întreaga viață evreiască.

Mareșalul, ca și A.C. Cuza, de altfel, a considerat că procesul de eliminare a evreilor din societatea românească se impunea

ca o acțiune de civilizare a românilor, de eliberare a lor de „vâscul“ și „neghina“ străină. Mijloacele de înfăptuire a acestui proces erau considerate a fi, prin definiție, civilizate și la modă; ele se înscriau în spiritul noului naționalism ce străbătea atunci Europa. Într-un discurs adresat tineretului la 1 februarie 1941, conducătorul statului dădea toate asigurările „că nu se va abate de la drumul naționalismului, de la încadrarea neamului în spiritul nou al vremii; statul se va întemeia pe primatul românesc“, înlăturându-se „vâscul și influența străină“¹⁷. Unicul criteriu ca acest proces să se înfăptuiască în condiții „civilizate“ a fost așezarea lui pe baze juridico-legale corespunzătoare¹⁸. Căci, așa cum s-a exprimat mareșalul, era „una să iei de la evrei cu forme și alta să iei fără forme“¹⁹. Ce-i drept, prin această poziție conducătorul statului nu numai că s-a delimitat de anarhia și teroarea practicate de mișcarea legionară, dar a și condamnat și denunțat metodele ei²⁰. Iar după cum a declarat public într-un interviu acordat ziarului italian „Stampa“ (30 septembrie 1940), „evreii vor putea trăi, dar nu vor putea fi beneficiarii resurselor și bogățiilor acestei țări“²¹, el s-a delimitat și față de naziști, care la data respectivă nu mai ascundeau intențiile lor de a extermina fizic evreii. Un nazist ca Robert Ley declara, spre pildă, la 21 mai 1939, „că evreul trebuie nimicit dacă celelalte popoare vor să trăiască“. (Der Jude muss vernichtet werden, wenn die übrigen Völker leben wollen“)²². Și, totuși, mareșalul condiționa soluționarea definitivă a problemei evreiești în România de rezolvarea finală care va fi dată de Berlin²³. Până atunci a acționat, însă, în spiritul concepțiilor proprii.

În etapa statului național legionar, Ion Antonescu a inițiat și decretat un întreg corpus de legi antievreiești, care poartă amprenta concepțiilor sale „legaliste“ privind trecerea metodică și progresivă la aplicarea politicii de românizare. Conform promisiunii date de conducătorul statului lui Horia Sima în ședința Consiliului de Miniștri din 27 septembrie 1940²⁴, în lunile octombrie-decembrie 1940, au fost adoptate o serie de legi pe baza cărora: s-au expropriat bunurile rurale evreiești; evreii au fost eliminați din școli, din instituțiile de stat și parțial din întreprinderile particulare, din profesiunile liberale²⁵ ș.a.

Așadar, conducătorul statului s-a delimitat, de legionari, numai din punctul de vedere al metodelor folosite în „soluționarea problemei evreiești“. În conținut, el considera – ca și legionarii – că

evreii au invadat țara, punând în pericol însăși ființa națională a neamului românesc. „Urmăriți de la anul 1800 și până azi – „spunea I. Antonescu într-o ședință cu reprezentanții marilor industrii. – să vedeți cum plecând din regiunea Bucovina, valul evreiesc s-a întins spre restul țării [...]. Vedeți cum valul acesta de invazie care cotropește neamul românesc cucerește teren și ne dislocă. Operația pe care vrem s-o facem noi acum nu se poate realiza cu pedeapsa cu moartea sau cu lagăre de concentrare, ci cu organizarea proprie a vieții noastre economice“²⁶.

Cu astfel de convingeri, problema românizării rămânea o permanență în preocupările mareșalului și după înfrângerea rebeliunii legionare și formarea noului cabinet la sfârșitul lui ianuarie 1941.

Iată câteva considerații pe această temă expuse în Consiliul de Miniștri din 7 februarie 1941:

– „Această problemă, adică a românizării, este una din problemele capitale care stă la baza pietrei unghiulare a statului nou pe care vrem să-l creem“;

– „suntem pe punctul de a face o lege care va stabili bazele mari, principiale ale românizării și etapele succesive în care se va exercita operația, pentru că eu nu înțeleg să fac aceasta prin mijloace brutale, în mod revoluționar, ci în etape succesive în mod evolutiv, așa încât să nu dărâmăm structura economică a statului și cu voință sau inconștient să provocăm o catastrofă economică“²⁷.

Concepțiile mareșalului despre ritmul în care urma să se desfășureze românizarea oglindesc, în subtextul lor, că în ciuda deciziei de eliminare radicală a evreilor din structurile societății românești, totuși, el a fost conștient de importanța elementului evreiesc pentru viața economică a României. În consecință, atunci când respingea metodele teroriste ale legionarilor folosite împotriva negustorilor și industriașilor evrei, nu apăra interesele evreiești, ci interesele economice ale României.

Dar cu prilejul aceluiași Consiliu din 7 februarie 1941, mareșalul a abordat pentru prima oară și o altă latură a românizării și anume problema *purificării atmosferei de elementele iudaice*. Ceea ce, în vederile lui Ion Antonescu, presupunea aruncarea evreilor, în masă, peste graniță. Ce-i drept, măsura a fost enunțată doar ca acțiune de perspectivă. După cum tot la nivel de perspectivă a pus în discuție și eventualitatea ghetoizării evreilor din Capitală și din orașele

moldovenești, preconizând crearea, în București, a unui cartier pur evreiesc „ale cărui axe”, cum se exprima el, „erau trasate de jidani căci este axa Văcărești și axa Dudești și unde, în timp de doi ani, tot ce este evreu în Capitală trebuie să intre în această cetate jidovească și tot ce este român va trebui să iasă”²⁸.

Cum bine se știe, planul ghețozării a fost aplicat, în principal, pe teritoriul Basarabiei și Bucovinei.

Problema aruncării evreilor peste graniță sau a expatrierii, în general, a constituit obiectul unor discuții în mai multe ședințe ale Consiliului de Miniștri²⁹. În ședința din 15 februarie 1941 conducătorul statului a stabilit criteriile pe baza cărora va opera expatrierea treptată a evreilor din România. El a împărțit evreii în mai multe categorii. Conform concepției sale, băștinași erau doar evreii care s-au aflat pe teritoriul vechiului Regat în 1913. Ei vor fi tratați „într-un anumit fel”³⁰, spunea conducătorul statului: „despre ei va fi vorba la urmă, după ce vom fi curățat țara de ceilalți evrei”.³¹ Pe evreii aflați în teritoriile alipite României prin Marea Unire din 1918 îi considera *invadatori, protejați de tratatul de pace din 1918*³². A stabilit și o a treia categorie: „cei fără de patrie, cei izgoniți din Germania, Austria și din celelalte țări la începutul celui de-al doilea război mondial. Sub fostul regim aceștia au invadat țara. [...] Acum trebuie să facem operațiunea inversă și să scoatem din țară de la noi în primul rând pe cei care au venit în urmă”³³, conchidea conducătorul statului. Și, totuși, în planurile sale de purificare etnică nu-i viza doar pe străinii care „au venit în urmă”. În vederile lui Ion Antonescu purificarea și omogenizarea generală a neamului era o necesitate națională. „Domnilor – spunea în ședința guvernului din 7 martie 1941 – să aveți înaintea dumneavoastră necesitatea pentru acest neam de a profita în acest dezastru, ca să se purifice, să devină omogen. Sunt fără milă. Nu mă gândesc la om: mă gândesc la interesele generale ale neamului românesc”³⁴.

Concepțiile conducătorului privind „curățirea etnică”, a teritoriului românesc și-au căpătat aplicare practică după intrarea României în războiul alături de Germania nazistă (22 iunie 1941).

În Consiliul de Miniștri din 25 iunie 1941, prof. Mihai Antonescu aducea la cunoștința participanților că „Domnul general Antonescu a luat hotărârea – în Moldova fiind – ca să scoată, încă de

pe acum, din toate comunele rurale, și din Moldova, și din Basarabia și din Bucovina pe evrei. Măsura aceasta a început deja să se aplice în Moldova³⁵.

În ceea ce privește situația din Basarabia și Bucovina, acolo procesul de purificare etnică se afla sub controlul personal al conducătorului statului. „Țin să vă înștiințez – spunea Mihai Antonescu, în ședința Consiliului din 2 iulie '41 – că domnul general Antonescu consideră că purificarea națională care trebuie îndeplinită în Basarabia ne impune o perioadă de totală izolare a Basarabiei și Bucovinei de restul Regatului [...]. Domnia sa luându-și răspunderea conducerii și reorganizării acestor provincii³⁶.

Conform unor păreri emise de unii cercetători, de fapt, nu era vorba despre o concepție și o politică de purificare etnică, ci despre măsuri de represalii împotriva evreilor din Basarabia și din nordul Bucovinei pentru acțiunile lor așa „zis trădătoare împotriva autorităților românești în retragere, după ultimatumul sovietic din vara anului 1940, pentru atitudinea lor procomunistă³⁷. În ce-l privește pe mareșal, el motiva astfel politica sa de „dislocare“ a evreilor din zonele respective: „Din cauza oribilei lor purtări (adică a evreilor – n.n.) din timpul ocupației acestor pământuri de către ruși, populația era atât de îndârjită împotriva lor încât fără această măsură de siguranță ar fi dat naștere la cele mai odioase pogromuri³⁸.

Contrar celor afirmate mai sus, analiza documentelor de epocă, a ordinelor mareșalului și a expunerilor sale, în ședințele guvernului, pune în evidență existența unei concepții antonesciene de purificare etnică a teritoriilor românești cu scopul de omogenizare etnică a poporului român și de curățire a României de evrei și de minoritari în general.

„Dacă nu profităm de situația care se prezintă pe plan internațional și european, pentru a purifica neamul românesc – declara mareșalul Antonescu în ședința de guvern din 6 octombrie 1941 – scăpăm ultima ocazie pe care istoria ne-o pune la dispoziție. Și eu nu vreau s-o scap, pentru că dacă aș scăpa-o desigur că generațiile viitoare mă vor blama. Pot aduce și Basarabia înapoi și Transilvania, dacă nu purific neamul românesc n-am făcut nimic căci nu frontierele fac tăria unui neam, ci omogenitatea și puritatea lui. Și aceasta urmăresc în primul rând.³⁹

Purificarea Basarabiei și Bucovinei marca începutul acestui proces „istoric”. În perspectivă, conducătorul statului urmărea restrângerea generală a activității evreilor pentru ca „energiile românești [...] să poată înlocui acest element dizolvant”. Verdictul mareșalului Antonescu era fără echivoc: „Tot ce este străin, încet, încet trebuie să plece”⁴⁰.

Politica de purificare etnică i-a afectat, desigur, grav, în primul rând, pe evreii din Basarabia, din nordul și sudul Bucovinei și din județul Dorohoi de unde au avut loc deportări în masă în Transnistria; din restul teritoriului au fost afectați în primul rând evreii din mediul rural, de unde a fost evacuată întreaga populație evreiască, fiind concentrată în capitalele de județe.

Câteva mii de evrei au fost deportați în Transnistria din Vechiul Regat și sudul Transilvaniei.

Datele recensământului de „sânge evreiesc” efectuat în vara anului 1942 indică rezultatele acestei politici⁴¹. Câteva exemple: dacă în 1930 în Basarabia trăiau 170.827 evrei, în 1942 au rămas 101; în Bucovina din 144.107 – 19.475, din care în județul Câmpulung din 7.747 – 76; în județul Cernăuți din 51.681 – 16.794, în Suceava din 6.697 – 31; în județul Dorohoi din 14.874 – 2.316. Iar în privința populației evreiești pe medii din 157.936 locuitori câți s-au aflat în rural în 1930, în 1942 au rămas 2.539⁴².

În Transnistria au pierit în mai puțin de trei ani peste 50% din cei deportați⁴³.

Schimbările raportului de forțe în desfășurarea războiului în favoarea coaliției antihitleriste și presiunile exercitate asupra conducătorului statului de numeroase cercuri politice românești și de conducătorii organizațiilor evreiești din țară și de peste hotare, au determinat anumite modificări în concepțiile mareșalului Antonescu cu privire la „soluționarea problemei evreiești” în România. Dacă în vara anului 1942 era gata să cedeze presiunilor Germaniei naziste în problema deportării evreilor din România în lagărele naziste de exterminare, în toamna aceluiași an și-a revocat decizia, salvând, astfel, viața comunităților evreiești din Vechiul Regat și sudul Transilvaniei⁴⁴. Hotărârea mareșalului de a nu deporta evreii din România a fost, desigur, de importanță vitală pentru supraviețuirea evreilor locali. Unii cercetători consideră, chiar, că nu interesează

motivațiile pentru care a intervenit această cotitură, important este faptul supraviețuirii. În opinia noastră este însă de datoria cercetării istorice să elucideze cauzele schimbărilor survenite. Căci, dacă în prima etapă mareșalul a acționat în virtutea unei convingeri sincere de natură naționalist-etnicistă, în etapa a doua mobilurile au fost de natură politico-conjuncturale. În mod paradoxal, însă, ambele orientări au fost produsul naționalismului adânc înrădăcinat în mentalitatea conducătorului statului. Purificarea etnică și omogenizarea rasială au fost deziderate izvorâte din însuși programul politic al naționalismului integral afișat de Ion Antonescu în momentul preluării puterii. Dar, când a realizat că extinderea unei atari politici și trecerea la acțiunea de exterminare fizică totală a evreilor ar putea dăuna grav poziției internaționale a României, într-un context european în care Germania nazistă ar putea fi învinsă, a decis stoparea deportărilor nu numai în lagărele naziste dar și în Transnistria. Încheierea etapei așa-zisei purificări etnice a fost motivată în termenii următori de I. Antonescu:

„Soluția cea mai radicală ar fi să iau pe toți evreii și să-i trec peste graniță. Dar noi suntem o țară mică nu o țară mare ca Germania. Eu lupt să câștig războiul dar se poate întâmpla să câștige democrațiile și noi știm ce înseamnă democrația. Și atunci să expun eu generațiile viitoare ale neamului unei pedepse fiindcă printr-o asemenea măsură a mea au fost scoși evreii din țară?”⁴⁵

Așadar, prin noua sa politică mareșalul nu urmărea, în primul rând, salvarea evreilor, ci salvarea viitorului României însăși.

Și totuși, într-o scrisoare adresată arhitectului Clejan, în februarie 1944, mareșalul își exprima regretul pentru faptul că nu a deportat toți evreii, căci motiva el „dintre evreii rămași se recrutează instrumentele cele mai numeroase ale dușmanilor țării [...]. E aceasta tragedia rasei evreiești de a nu fi recunoscătoare țării în care trăiește și profită”⁴⁶.

O analiză a textelor antonesciene, a retoricii sale, pune în evidență convingerile rasist-antisemite ce nutrea cât și numeroasele sale oscilații și contradicții în privința „soluționării problemei evreiești”. Mareșalului îi plăcea să se considere „om de concepție europeană”, să exprime idei și enunțuri de înaltă ținută morală spunând că „vestește orice ură”, condamnă „orice răzbunare și necinstire a vieții, onoarei și averii altuia”⁴⁷. Pe de altă parte însă cerea ca românilor

să li se inspire „ura împotriva dușmanilor nației așa cum a crescut“ el „cu ură împotriva turcilor, jidanilor și unгурilor“⁴⁸.

Contextul istoric nu i-a permis conducătorului să „soluționeze problema evreiască“ până la capăt, conform vederilor sale programatice inițiale. Din unele afirmații rezultă că intenționa să izgonească toți evreii din țară, nu doar pe cei așa-zisi străini și să dea o soluție definitivă problemei evreiești după ce va fi câștigat războiul.

Iată ce declara, în acest sens, în noiembrie 1943:

„Incontestabil, dacă pot să fac un grup românesc omogen o voi face, însă, cu mijloace civilizate. Dacă circumstanțele îmi vor ajuta să câștigăm războiul atunci fiți sigur că nu este altă soluție decât deplasarea maselor minoritare, printr-o reformă pe care va trebui s-o facem și prin eliminarea acestor mase minoritare din mijlocul elementului românesc“.⁴⁹ În același timp, preconiza un plan de românizare „de cinci sau zece ani“ perioadă în care „treptat vor fi luate averile pe care le-au făcut pe nedrept evreii, după care vor fi trecuți peste graniță dându-li-se numai o cotă pentru munca pe care au depus-o și capitalul pe care l-au investit“⁵⁰. Dar, susținea și soluția emigrării imediate; condiționa acceptarea reîntoarcerii unor evrei deportați în Transnistria de trecerea lor „într-un timp foarte scurt în afara granițelor noastre“⁵¹.

Mareșalul s-a delimitat de Hitler în soluționarea problemei evreiești. Nu a acceptat calea exterminării fizice totale. De altfel, în noiembrie 1943 a și cerut să se transmită trupelor germane în retragere că nu tolerează asasinarea evreilor pe teritoriul românesc⁵².

În ciuda deciziilor politice de acest fel, în concepțiile sale, mareșalul Antonescu, a rămas un adept al tezelor antisemite de factură rasistă: A demonizat și culpabilizat etnia evreiască. Pentru el evreii, ca etnie, în esența și substanța lor erau ca și pentru naziști, răul absolut și iremediabil, întruchiparea „satanei“⁵³, „neghină“, „vâsc“⁵⁴, care a „supt, a sărăcit, a speculat și a oprit dezvoltarea neamului românesc timp de câteva secole, o plagă a românismului“⁵⁵. Mareșalul a considerat că până și ciuntirea teritorială a României în vara anului 1940 a fost de „inspirație și execuție tipic evreiască“⁵⁶. Într-un interviu acordat lui Brătescu-Voinești în anul 1943 i-a numit pe evrei „dușmani“ pe care i-a socotit „mai vătămători decât cei externi, pentru că de la dușmanii din afară ne poate veni ciuntirea țării, dar de la cei din interior otrăvirea

și ticăloșirea neamului nostru⁴⁵⁷.

Literatura istorică este înclinată să susțină că mareșalul, în concepțiile sale, a disociat evreii din Vechiul Regat de cei din provinciile alipite României în anul 1918 și în special de evreii din Basarabia și Bucovina. Este adevărat că politica de purificare etnică a început să fie aplicată în aceste provincii, că în restul teritoriului nu a fost extinsă o atare acțiune ca fenomen de masă (exceptând cazul evreilor din mediul rural). Totuși, în enunțurile sale de culpabilizare a evreilor, conducătorul statului nu a făcut distincții după criterii geografice. În ultimă instanță, angajamentul său politic a fost „purificarea totală a nației de această neghină⁴⁵⁸”.

În concluzie, antisemitismul, cu o devenire anume în contextul românesc, a atins cotele sale cele mai distrugătoare prin politica antievreiască promovată de mareșalul Antonescu. Și chiar dacă „soluția locală” a fost „nefinală”, totuși, ea s-a integrat în epoca Holocaustului.

Politica de purificare etnică și lagărele din Transnistria au fost variante locale ale soluției finale.

Politica mareșalului în problema evreiască este, astfel, paradigmatică pentru înțelegerea formelor paroxiste pe care le poate îmbrăca naționalismul în anumite contexte istorice favorabile afirmării extremismelor de dreapta. Căci dacă „soluția finală” preconizată de hitlerism era un cataclism în istorie, atunci politica antonesciană poate fi apreciată ca o expresie fidelă naționalismului etnicist.

NOTE

¹ Dinu C. Giurescu, *România în al doilea război mondial (1939-1945)*, Editura All Educational, București, 1999, p. 145.

² Mihai Fătu, *Consens pentru salvarea națională a României. Septembrie 1940 – august 1944*, Editura Ministerului de Interne, București, 1966, p. 151.

³ Larry, L. Watts, *O Casandră a României. Ion Antonescu și lupta pentru reformă, 1918-1941*, Traducerea de Liana Pop și Virgil Stanciu. Editura Fundația Culturală Română, 1994, p. 403.

⁴ Mihai Bărbulescu, Denis Deletant, Keit Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria Românilor*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 453.

⁵ Randolph Braham (ed.), *The Tragedy of Romanian Jewry*, Columbia University Press, New York, 1994, p. V.

⁶ Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, Editura Hasefer, București, 1997, p. 373.

⁷ Georg L. Mosse, *Die Geschichte des Rassismus in Europa*. Aus dem Amerikanischen von Ellriede Burau und Hans Günter Holl, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1990, p. 262.

⁸ Apud Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 191.

⁹ Joseph Goebbels, „*Die Tagebücher [...]*“, Band I. Juli-Sept. 1941. Bearbeitet von Elke Fröhlich, München, 1966, p. 269.

¹⁰ *Op. cit.*, p. 280.

¹¹ *Op. cit.*, Band 2. Oktober-Dezember, 1941, p. 188.

¹² Jean Ancel, „*Antonescu and the Jews*“, Yad Vashem Studies, 25/1994, p. 216-279.

Sunt abordate temele: Antonescu și moștenirea antisemită; legături familiale dubioase și relații cu francmasoneria; statul antonescian și atitudinea sa față de evrei; relații cu legionarii; Antonescu, antisemitul adoptă soluția finală; Odessa și Transnistria.

Pogromul de la Iași ș.a.

¹³ *Evreii din România între anii 1940-1941* [...], vol. II, București, Editura Hasefer, 1996, p. 129 (În continuare *E.R.*, II).

¹⁴ Vezi în acest sens Alex. Bein, *The Jewish Question, Biography of a World Problem*, London and Toronto, Associated University Presses (f.a.), p. 18.

¹⁵ A. C. Cuza, *Doctrina naționalist-creștină. Programul LANC*, Cluj, Tipografia Națională SA, 1934, p. 13.

¹⁶ Nichifor Crainic, *Ortodoxie și etnocrație* cu o anexă *Programul statului etnocratic*, Editura Cugetarea, [1937], p. 275.

¹⁷ *Generalul Ion Antonescu către români* [...]. *Chemări, cuvîntări, documente*. La o răscruce a istoriei. Adunate de amiral Dan Zaharia, București, 1941.

¹⁸ Este relevantă în acest sens discuția din cadrul ședinței Consiliului de Miniștri din 13 noiembrie 1941 în legătură cu situația bunurilor expropriate de la evreii din Basarabia și Bucovina. Mareșalul pretindea: „Totul trebuie situat pe baze juridice clare” – (vezi *E.R.*, II, p. 335).

¹⁹ Vezi stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 4 dec. 1941, în *E.R.*, II, p. 352.

²⁰ În ședința Consiliului de Miniștri din 3 februarie 1941, Conducătorul statului preciza: „...pe măsură ce va începe să funcționeze creditul românesc îi vom disloca pe străini. Așa am vrut să fac, dar am fost depășit de presiunea legionară, care vroia să ia aceste prăvălii cu sistemul pistolului și al suprimării celui care posedă un magazin” (*E.R.*, II, p. 184).

²¹ *E.R.*, II, p. 135.

²² Robert Ley, *Ansprache auf einer Kundgebung des Deutschen Handwerks in der Festhalle in Frankfurt am Main*, publicat în *Judenverfolgung und jüdisches Leben unter den Bedingungen der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft*. Band I. Tondokumente und Rundfunksendungen 1930-1946. Zusammenge stellt und bearbeitet von Walter Roller unter Mitwirkung von Susanne Hoschel. Verlag für Berlin-Brandenburg, Potsdam, 1996, p. 151-152.

²³ Avem în vedere o aluzie indirectă făcută de conducătorul statului în cadrul Consiliului de Miniștri din 7 februarie 1941, când punând problema trecerii evreilor peste graniță, în regiunile care se vor

fixa ulterior, conchidea: „Dar aceasta este o problemă pe care nu poate să o rezolve neamul românesc singur, ci care se înlănțuiește în spațiul continental și intercontinental și vom vedea ce soluție se poate da acestei probleme cu timpul“ (*Evreii din România între anii 1940-1944* [...], vol. 1. București, Editura Hasefer, 1993, p. 292). (În continuare *E.R.*, I.)

²⁴ La întrebarea lui Horia Sima „cum rezolvăm problema jidovească“, conducătorul statului îi răspunde: „Îi dăm afară de peste tot, îi aruncăm fără mijloace de existență, îi dăm afară din școli, din situații sociale, din profesiunile libere [...] toate magazinele evreiești, toată industria, va trebui să primească elemente românești“ (*E.R.*, II, p. 133).

²⁵ Vezi în acest sens *E.R.*, I, legile promulgate în perioada septembrie-decembrie 1940.

²⁶ Stenograma consfătuirii conducătorului statului cu reprezentanții marilor industriei, 14 martie 1941, *E.R.*, II, p. 210-211.

²⁷ *E.R.*, I, p. 291.

²⁸ *Loc. cit.*

²⁹ Vezi în acest sens nota 23.

³⁰ *E.R.*, I, p. 291-292.

³¹ Vezi *E.R.* II, p. 190. Deportările în Transnistria au început cu evreii din Basarabia și Bucovina. Din restul țării au fost deportați evrei pe criterii așa-zis politice sau pe alte motive de natură așa-zis infracțională. „Aceste măsuri aveau drept scop nu atât combaterea nerespectării legilor cât degajarea centrelor de elemente iudaice parazitare“, *E.R.*, I, p. 231.

³² *Loc. cit.*

³³ *Loc. cit.*

³⁴ *Loc. cit.*, p. 207.

³⁵ *E.R.*, vol. II, p. 241-257. Vezi și Ordinul Ministerului Afacerilor Interne cu adresa nr. 4147 din 21 iunie 1941 prin care se dispunea foarte urgent și confidențial evacuarea familiilor evreiești din satele dintre Siret și Prut și toate familiile evreiești care se găseau în satele din restul țării (*Loc. cit.*, nota 2).

³⁶ *Loc. cit.*, p. 258-259. Așadar, toate măsurile de exterminare a evreilor din aceste provincii s-au petrecut sub îndrumarea personală a conducătorului statului.

³⁷ Aprecierea cea mai relevantă în acest sens îi aparține lui Alex. Mihai Stoenescu, care conchide: „Atitudinea Armatei române și

a statului român față de evrei nu s-a constituit ca parte a unei campanii de teroare organizate pe principii rasiale criminale, planificată programatic înainte de izbucnirea războiului și apoi executată fidel, potrivit unui proiect preconcept sau imaginat ulterior, ca în cazul Germaniei naziste. Reacția față de evrei s-a manifestat în cadrul antisemitismului demagogic și în raport cu asocierea acestora la comunism, ideologie care amenința direct, prin doctrina și practica sa, integritatea teritorială și suveranitatea statului român“. (Alex. Măai Stoenescu, *Armata, Mareșalul și Evreii. Cazurile Dorohoi, București, Iași, Odessa*, RAO International Publishing Company, București, 1998, p. 496).

³⁸ Vezi scrisoarea adresată de mareșalul Antonescu arhitectului H. Clejan, 4 februarie 1944. Publicată în Matatias Carp, *Cartea Neagră* [...], vol. al III-lea. *Transnistria*. Ediția a II-a, București, Editura Diogene, 1996, p. 474.

³⁹ *E.R.*, II, p. 524.

⁴⁰ Extras din Cuvântarea conducătorului statului în fața prefecților, 11 octombrie 1941. (*E.R.*, II, p. 328).

⁴¹ Decretul lege pentru recensământul locuitorilor având sârge evreiesc a fost promulgat la 16 decembrie 1941 (*E.R.*, I, p. 179-180).

⁴² Vezi *E.R.*, II, p. 88-105.

⁴³ Conform informațiilor furnizate de generalul C. Vasiliu, subsecretar de stat la Ministerul Internelor, la 17 noiembrie 1943 în Transnistria mai erau 61.000 supraviețuitori din totalul de 180.000 deportați. Concluzia mareșalului Antonescu pe marginea acelei informații: „înseamnă că mor într-un ritm prea accentuat“. Extras din stenograma Consiliului de Miniștri din 17 noiembrie 1943. (*E.R.*, II, p. 526).

⁴⁴ Vezi în acest sens stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 13 octombrie 1942 și notele incluse în aparatul critic (*E.R.*, II, p. 455-456).

⁴⁵ *E.R.*, p. 511.

⁴⁶ Vezi nota 38.

⁴⁷ *Generalul Antonescu către români...* p. 114-115.

⁴⁸ Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 8 aprilie 1941. Publicat în *E.R.*, II, p. 220.

⁴⁹ *Loc. cit.*, p. 524.

⁵⁰ Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 18 februarie 1941, în *E.R.*, II, p. 193.

⁵¹ Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 26 ianuarie 1944 (în *E.R.*, II, p. 541).

⁵² *E.R.*, II, p. 526.

⁵³ Afirmarea făcută într-o telegramă trimisă de pe front lui Mihai Antonescu, în septembrie 1941 (*E.R.*, II, p. 290).

⁵⁴ Vezi, Referatul întocmit de Institutul Central de Statistică despre situația numerică a populației evreiești din România în anul 1941 și observațiile mareșalului pe marginea referatului (*E.R.*, II, p. 107).

⁵⁵ *E.R.*, II, p. 263. Extras dintr-un ordin adresat de conducătorul statului unităților militare și de jandarmerie din țară, 4 iulie 1940.

⁵⁶ Extras dintr-un răspuns adresat lui W. Filderman în legătură cu unele intervenții pentru salvarea evreilor din Basarabia, 19 oct. 1941. A.N. fond PCM cabinet, dosar 104/1941, f. 25.

⁵⁷ Publicat în *E.R.*, II, p. 499-502. Ce-i drept teza mareșalului Antonescu cu privire la evrei nu era originală. Nichifor Crainic a formulat-o astfel în 1937: „Evreii sunt o primejdie permanentă pentru orice stat național“ (Nichifor Crainic, *op. cit.*, p. 284).

⁵⁸ Vezi nota 54.

DEPORTAREA EVREILOR DIN BASARABIA (1940-1941)

Anatol PETRENCU

Regimul comunist, instaurat cu forța armelor în Basarabia, nordul Bucovinei, Ținutul Herța, în iunie 1940, a promovat o politică diferențiată față de comunitatea evreiască, care număra în acel timp circa 300 de mii de oameni¹.

Autoritățile ocupante au susținut păturile nevoiașe, paupere, ale societății, căutând în ele baza socială a regimului comunist. În acest sens o mică parte din etnicii evrei, locuitori ai R.A.S.S. Moldovenești, au fost promovați în funcții administrative auxiliare în recent creată R.S.S. Moldovenească. Liderii de la Kremlin au încercat să demonstreze existența unei atitudini grijulii față de necesitățile spirituale ale comunității evreiești, trimițând din Moldova în nou-creata republică colective de artiști sau personalități ale culturii evreiești. La 13 noiembrie 1940 Consiliul Comisarilor Poporului al R.S.S.M. a aprobat Statutul Teatrului de Stat Evreiesc muzical-dramatic ambulant, care avea scopul „deservirii cultural-artistice a păturilor largi ale truditivilor din Moldova”².

Autoritățile sovietice au promovat, însă, o politică economică discriminatorie față de păturile înstărite, sau considerate de noua putere ca fiind înstărite. Prin Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S. din 15 august 1940 pe teritoriul Basarabiei au fost naționalizate toate băncile, casele de economii, instituțiile de credit; mijloacele de transport feroviar și fluvial, întreprinderile industriale ce aveau peste 20 de angajați au fost naționalizate; de asemenea, întreprinderile poligrafice, tramvaiele, autobuzele, toate instituțiile de învățământ, farmaciile, spitalele, hotelurile, bibliotecile, casele etc.³. Această decizie a organului suprem al puterii sovietice a lovit crunt și comunitatea evreiască din Basarabia. Speranțele marii majorități a evreilor într-o viață sigură și lipsită de griji au fost spulberate. Prin

schimbul banilor în proporție de o rublă la 40 de lei Statul sovietic a pauperizat majoritatea absolută a evreilor basarabeni. Cooperativele de meseriași, constituite în grabă de sovietici, n-au fost capabile să asigure locuri de lucru tuturor solicitanților; lipsa materia primă și comandarii. Sovieticii au naționalizat magazinele, dar și micile dughene, ai căror proprietari erau în marea lor majoritate etnici evrei. Pe parcurs, autoritățile comuniste au retrocedat, inclusiv evreilor, atelierelor proprii (cizmării, croitorii, frizerii etc.), micile magazine oloinițele ș.a.⁴ Însă, așa cum demonstrează Isidor Pilat în cartea *Din istoria evreimii din Moldova*, „întreprinderile mici și mijlocii și-au încetat existența din cauza lipsei mărfurilor, a creditelor, a susținerii din partea statului”⁵.

Autoritățile comuniste au interzis învățământul în limbile idiș și ivrit. Cărțile publicate în aceste limbi au fost adunate de la populație și au fost arse. Șomajul a cuprins și comunitatea evreiască. Mulți evrei au fost trimiși la muncă în minele din Dombas. Sovieticii au interzis activitatea organizațiilor sioniste, precum și organizației He Haluț. Ei au arestat reprezentanții organizațiilor centrale sioniste, venite în Basarabia pentru negocieri. Sovieticii au interzis publicarea ziarului „Unser Zait“, care apărea la Chișinău de mulți ani; redactorul-șef al acestei publicații, Z. Rosental, a fost arestat și molestat⁶.

Vilele și casele naționalizate au fost repartizate organizațiilor de partid, administrației publice locale, armatei. Astfel, vila Liberman a fost repartizată C.C. al P.C.M.; casa lui Gherș Hruver, str. Malina Mică 31 – consiliului orășenesc⁷.

Neavând o încredere deplină în organele de conducere republicane, Stalin a înființat instituția de „împuternicit al Comitetului Central al Partidului comunist (bolșevic) din U.R.S.S. și al Consiliului Comisarilor Poporului al Uniunii R.S.S.”. Prin decizia din 7 mai 1941 a C.C. al P.C.(b) din U.R.S.S., S.A. Goglidze a fost desemnat „împuternicit al C.C. al P.C.(b) și al C.C.P. al R.S.S. Moldovenească”.

Deja la 31 mai 1941 S. Goglidze i-a trimis lui Stalin o „Rugămintă” (rus.: „prosiba”), în care scria următoarele: în Basarabia au activat multe partide și organizații burgheze. După „reunirea” Basarabiei cu U.R.S.S. conducerile acestor formațiuni politice au fugit în România. Rămășițele (în original: „ostatchi”) acestor partide și organizații, fiind susținute activ de serviciile românești de spionaj,

și-au intensificat activitatea antisovietică. Autorul documentului face referire, în continuare, la activitatea Gărzii de Fier și a Partidului Național-Creștin, după care erau vizați membrii Partidului Național-Țărănesc. În categoria „elementelor antisovietice“ au mai fost incluși „moșierii“, „comercianții“, „polițiștii și jandarmii“, „albgardiștii“, „primarii“, „refugiații din U.R.S.S.“ precum și alte „elemente sociale străine“. În legătură cu așa-numita „activizare“ a acestor elemente, S. Goglidze „ruga“ să fie strămutate în regiunile îndepărtate (de nord și de est) ale U.R.S.S. 5.000 de familii, după cum urmează:

Activiști ai partidelor politice burgheze românești – 980 persoane (înțelese capi de familii); moșieri – 137 persoane; polițiști și jandarmi – 440 persoane; ofițeri ai armatei albe – 285 persoane; ofițeri ai armatei țariste, ce au participat la activitatea antisovietică – 83 persoane; ofițeri ai armatei române – 64 persoane; mari comercianți – 1948 persoane; posesori ai unor importante imobile – 411 persoane; primari – 652 persoane⁸.

Documentul citat mai sus demonstrează că forțele de interne și cele ale securității sovietice au realizat deja lucrul de triere a populației basarabene și la venirea lui S. Goglidze totul era pregătit pentru deportarea „elementelor antisovietice“.

„Baza“ juridică pentru strămutare a servit „Regulamentul cu privire la modul de aplicare față de unele categorii de criminali“ aprobat în mai 1941. La 7 iunie 1941 Comisariatul Securității de Stat (N.K.G.B.) al R.S.S. Moldovenești a cerut 1.315 vagoane pentru trimiterea a 85.000 de basarabeni în regiunile Aktiubinsk, Karaganda, Kustanai, Kzîl-Orda, Novosibirsk, în Cazahstanul de sud ș.a.

Operațiunea de deportare în masă a început în noaptea de la 12 spre 13 iunie 1941, ora 2.30. Conform unor date incomplete, organele represive sovietice au reușit să strămute, până la 22 iunie 1941, peste 22.000 de oameni.

Deportările s-au făcut în mare grabă și în condiții îngrozitoare. Deciziile de a strămuta familiile celor vizați pentru deportare au fost scrise cu creionul, nu aveau semnăturile și ștampilele organelor împuternicite⁹. Chiar din start, aceste fărădelegi au luat forme sălbatice. În vagoane, destinate transportului de vite, au fost aruncate jertfele acestor fapte de tiranie antiumană: femei gravide cu o mulțime de copii mici, studenți, absolvenți ai școlilor sovietice, ieșiți

de la balul de absolvire (fără a fi anunțați părinții), invalizi etc.

Între cei deportați, o parte considerabilă au alcătuit-o evreii, considerați de sovietici ca fiind înstăriți, mari comercianți, mari proprietari de imobile, lideri sau activiști ai Mișcării sioniste, slujitorii cultului iudaic. I. Pilat face trimiteri, în cartea citată deja, la memoriile unor supraviețuitori ai represaliilor și deportărilor staliniste. Aruncați în plină taiga siberiană, unii deportați (autorul se referă la evrei) au fost sfâșiați de animale sălbatice¹⁰.

Dr. S. Bickel consideră că numărul evreilor deportați din Basarabia și nordul Bucovinei se ridică la 10.000 de persoane¹¹.

Așa cum am menționat, deportările au început în 1940. Ceea ce s-a întâmplat în noaptea de la 12 spre 13 iunie 1941 a fost o deportare în masă. În 1940, în municipiul Chișinău, au fost arestați, condamnați și deportați Baiucanschi Gherș A. (născut în 1903), condamnat la 10 ani de detenție ca „agent al siguranței“ în lagărul Ivdellag, regiunea Sverdlovsk (azi Ecaterinburg);

Dorfman Nison (n. 1900), condamnat la 5 ani de muncă silnică sub motiv că ar fi fost „agent al poliției române“;

Erlih Volf G. (n. 1894), proprietar de magazin, condamnat la 8 ani de muncă silnică; frații lui – Erlih Saul G. (n. 1905), comerciant și Erlih Iacov (n. 1900), proprietar de magazin, la câte 8 ani de muncă silnică;

Gorest Isaac V. (n. 1900), comerciant, condamnat la 6 ani de muncă silnică;

Ițcovici Șuher M. (n. 1910), mare proprietar, deportat în 1940. În 1949 au fost deportate soția lui, Beta și fiica, Roza în regiunea Tiumen;

Iudcovici Șulim I. (n.1902), condamnat la 5 ani de muncă silnică, motivul fiind „membru al Partidului Național Țărănesc“;

Vaisberg Iosif M. (n. 1892), proprietar de imobile, a fost deportat în 1940 pentru „activitate antisovietică“, deportat în R.A.S.S. Tătară, unde a decedat în 1941. Soția acestuia, Vaisberg Hana D. și fiica, Vaisberg Lidia au fost deportate în 1940 în Kazahstanul de Sud;

Zilberman Haim (n. 1914), arestat în 1940, declarat de către autoritățile sovietice „element social periculos“, condamnat la 8 ani de muncă silnică, deținut în Ivdellag, regiunea Sverdlovsk.

Alexandrovski Iuda-Leib M., acuzat de sionism și

condamnat la 5 ani închisoare;

Baiucaner Mur I., proprietar de imobile; condamnat în 1941 la 5 ani de muncă silnică; închis într-un lagăr din Kazahstanul de Sud;

Berșadschi Moise A. (n. 1895), mare comerciant, condamnat în 1941 la 5 ani de muncă silnică. Soția, Berșadschi Golda, fiul, Gherș, fiica, Elica au fost deportați în 1941 ca membri ai familiei unui mare comerciant;

Zalman Rosental (n. 1892) la Telenești, cunoscut poet și scriitor pentru copii, redactor al ziarului „Unser zait” și al revistei pentru copii „Farn idiș chind”, a fost deportat în 1940 în Arhanghelsc. După război s-a întors în Chișinău; fiind foarte bolnav curând a decedat¹².

Aceste și alte nume au fost incluse în recent apăruta *Cartea memoriei*, un exemplar al acestui volum oferim organizatorilor acestui prestigios Simpozion.

NOTE

¹ *Martiriul evreilor din România. 1940 – Documente și mărturii*, București, 1991, p. XX.

² Arhiva Națională a Republicii Moldova (A.N.R.M.), fond 2.848, inv. 11, d. 4, f. 231.

³ Vezi: „Pravda”, 1940, 16.

⁴ Vezi: A.N.R.M., f. 2.029, inv. 3, f. 2, 6, 7, 22, 27, 70.

⁵ I. Pilat, *Iz istorii evreistva Moldovî*, Chișinău, 1990, p. 54.

⁶ *Ibidem*.

⁷ A.N.R.M., f. 2.848, inv. 11, d. 4, f. 72; 84.

⁸ V.I. Pasat, *Trudnîe straniți istorii Moldovî, 1940-1950 gg.*, Moscova, 1994, p. 147-148.

⁹ *Ibidem*, p. 25.

¹⁰ I. Pilat, *op. cit.*, p. 54.

¹¹ Citat din S. Mănuilă, W. Filderman, *Populația evreiască din România în timpul celui de-al doilea război mondial*, Iași, 1994, p. 38.

¹² *Evrei v duhovnoi jizni Moldovî Straniți istorii i sovremenosti*, Chișinău, 1997, p. 35.

DOCUMENTE INEDITE PRIVITOARE LA PROPRIETĂȚI ALE EVREILOR DIN MOLDOVA (sec. XVIII-XIX)

Dumitru AGACHE

Conștienți de imposibilitatea cuprinderii întregului spectru informațional în volumele deja apărute de Izvoare cu privire la istoria evreilor din România, inițiatorii noii serii de *Studia et Acta...* au lăsat deschisă perspectiva adăugirii, diversificării și completării surselor, prin structurarea sumarului fiecărui tom, stimulând demersurile în direcția investigării și despuierii fondurilor arhivistice care conțin date ce dezvăluie prezența și felurile ipostaze ale membrilor comunității evreiești din țara noastră.

Fără a avea în preocupări întreprinderea unor cercetări speciale pe această temă, în cursul celor peste trei decenii de cercetări în arhive, biblioteci și muzee, am depistat, între altele, o serie de documente care se referă la istoria comunităților din Moldova (greci, evrei, armeni, germani ș.a.), selectându-le, cu gândul, ca atunci când piesele vor dobândi o anumită coerență și relevanță, să le valorific spre folosul științei istorice.

Astfel, după includerea în tomul IV din *Studia et Acta...* a unui mănunchi de documente din secolele XVI-XVII, semnalăm, de această dată, un alt grupaj de acte, în număr de 9 (6 originale și 3 copii), care din punct de vedere cronologic se încadrează între limitele mijlocului sec. XVIII și cel al veacului următor (1757 martie 1 – 1858 septembrie 23). Acestea se referă la unii evrei trăitori în zona de sud-vest a Moldovei (Bacău, Târgu Ocna, Adjudul Vechi și Focșani), regiune pentru care, în general, izvoarele sunt destul de sărăcicioase, așa, încât, lărgirea bazei documentare, se înțelege, constituie, totodată, o contribuție importantă la cunoașterea și aprofundarea istoriei târgurilor și a orașelor din regiunea respectivă.

În ceea ce privește paleta tematică pe care o relevă actele în discuție, aspectul dominant constă în tranzacții de imobile (case și dughene), vânzări și învoielii pentru construcții și luarea cu bezmăn a

unor locuri. Așa, spre exemplu, la 1 martie 1757 Moisë jidov, fiul lui Hainu, cu soția lui, Maria', vând lui Gheorghe Curtean din Tg. Ocna o casă pe locul M-rii Precista, cu 30 de lei. Între martori, figurează David jidov și Nacol jidov, negustor („s-au tâmplat un negustor jidov, Nacol martor“), indiciu clar că acesta din urmă nu era localnic, ci în trecere prin târg, cu afaceri negustorești.

Documentele din 4 noiembrie 1780, 16 septembrie 1809 și 23 aprilie 1813 se referă la învoieli pentru luarea cu chirie a unor locuri și dugheni din Focșani, stipulându-se și cuantumul bezmănului ce urma a fi plătit. Pentru o clădire pe care Căter Moisi o zidea, tot în Focșani, acesta intră în proces cu egumenul M-rii Miera, Judecătoria ținutului Putna dând dreptate evreului, deoarece prin respectiva construcție nu erau atinse drepturile de proprietate și nici interesele ecleziastice ale m-rii.

Un alt aspect, pe care îl surprindem într-un document (23 septembrie 1858), vizează practicarea cămătăriei în care este implicat Avram Egner, răposat la acea dată, dar a cărui soție, Feiga, urma să încaseze de la frații Țarălungă suma de 1.700 lei, cu dobânda aferentă, începând cu data de 22 martie 1856.

O mențiune documentară evidențiază aspecte ale istoriei mentalităților, în actul din 16 iunie 1840 fiind consemnată atitudinea evreului Solomon Herșcovici, care se comporta cu aroganță față de localnici și nu îngăduia să aibă slugă creștină în casă.

În sfârșit, dar nu în ultimul rând, atestarea, la 23 aprilie 1813, a Școlii jidovești și a spitalului din Focșani dezvăluie existența unei comunități evreiești bine încheagată și riguros organizată.

Redăm, în continuare, integral, textele după xerocopii aflate în posesie particulară.

1757 (7265) martie 1, <Tg. Ocna>.

Moise jidov, fiul lui Hainu, cu soția lui, Maria, vând lui Gheorghe Curtean din Tg. Ocna o casă cu laghiță, pe locul M-rii Precista, cu 30 de lei.

Adecă, eu, Moisë jid(ov), sin Hainu, împreună cu soțo meu, Marie, făcut-am zăpisul meu la mîna lui Ghiorghe Cortean de

Ocnă p<r>ecum să știe că am vî<n>dut o casă pe locul mănăstiri(i) dreptu 30 lei, iar casa am luat-o cu laghiță cu tot; iar cine s-ar scula din neamul meu să-ntoarcă, orice cheltuială s-ar face, să fie tot despre mine, că eu am vu<n>dut-o cu voe me și a copi(i)lor³.

Și, la aceste⁴, tocmală, s-au tîmplat molți omeni bon(i) cară mai gios s-a<u> iscălit.

Eu popa Enache mart(or).

Eu Ion vătăman martor.

Eu Toderasco zet Ileni(i) martorul.

Eu Davidu jid(ov) martor.

Eu Meer jid(ov) martor.

S-au tîmplat un neguștor jid(ov) Nacol martor.

Și eu, Ilie Cortean, am scris cu zisa lor.

Let(o) 7265 <1757> martie 1.

Orig., cu iscălitura vînzătorului în ebraică.

1780 noiembrie 4, <Focșani>.

Iordachi blănar, Necula bogasier din Dăeni, Ion croitor, Tudose, precum și Vetlană și Itila, evrei, se învoiesc cu părintele arhimandrit chir Serafim, egumenul M-rii Miera, să-și facă porțile pentru dughenile lor din <Focșani> în gardul hanului, pentru a putea încăpea un car sau o căruță, obligându-se să care tot gunoiul pe care îl vor face în spatele dughenelor.

Adică noi, cari mai jos ne vom iscăli, dat-am încredințat zapisul nostru la mîna Sfinții Sali, părintelui arhimandrit<ului> Serafim, precum să să știi că avînd noi dugheni pe locul Sfintei Mănăstiri a Merei și avînd noi ogrăzile din dos cam strîm<p>te, neavînd nici cu căruți a încape, ne-am rugat de Sfinția Sa, ca să ni lasă ca să facim porțile noastre în gardul hanului, ca cît vom eși cu căruță, or(i) cu car, să eșim pe poarta hanului.

Deci, părinteli ne-au dat voe numai într-acestu chip: ca oricît să va faci gunoiu dinnapoia or(i) a fieștecăruia dugheană să avem a-l scoate afară. Și noi cu toții ne-am primit după porunca Sfinții Sale

să urmăm și nici o pricină nu va fi dinspre noi ca să facim vr-un calabalic la hanul⁵.

Iar carile din noi nu va urma după cum arată mai sus, Sfinția Sa va arăta boerului pe unul ca acela și va lua și certare pentru că așa ne-am legat cu zăpăsul nostru.

Și, pentru mai adevărată credință, ne-am și iscălit.

Eu, Iordache blănar adeverez.

Eu, Neculai bogasier ot Dăeni adeverez.

Eu Todosie Aboții adeverez.

Eu Ion croitor adeverez.

Vetlană ovreiul.

Itila ovrei.

1780 noiembrie 4.

Orig., cu iscălitură în ebraică.

<Pe verso, o însemnare grecească.>

<Înainte de 1794 mai 24, Adjud>.

Locuitorii din târgul Adjud, negustori creștini, armeni și jidovi, se plâng domnului că egumenul M-rii Miera, ținutul Putna, le-a închis dughenile și cărciumile și vrea să-i oblige să-i dea orândă, încălcând vechile hrisoave referitoare la plata bezmănilui.

Preaînălțate Doamne,

Iarăș(i) mai jăluim Înălțimii Tale pentru mare strîmtoare și asupra noastră ce tregem despre egumenul de Mănăstirea Mera, din țin(u)t(ul) Putnii, că, Milostive Doamne, acum, în vremea răzmiriții aceștia, aflînd noi locul tîrgului Agiudului pustiit de multă vreme și găsind un hrisev vechiu a răposatului domn, Grigore Ghica v(oie)vod, prin care hotărăște ca cei ce vor vre să să așază cu lăcuința pe vatra tîrgului Agiudu, să aibă a da bezmăni la mănăstire cîte 20 parale pe an de dughenă și de crîșmă și cîte 10 parale de casăli di pe la mahala. Și, după hotărîrea acelu hrisev bucurîndu-ni, noi ne-am îndatorit cu sume de bani și ne-am făcut casă i dughene și crîșme, plătind bezmăni după hotărîrea acelu hrisev. Și bucuria aceasta pe mulți streini, asămănea noai, de pe la alte părți de loc i-au adus de s-au așăzat acolo. Și din zi în zi noi ne silim a adăoge tîrgul și a-l întemeia.

Apoi, mai în trecutul an, după ce egumen(ul) au văzut bună întemeerea târgului, au vrut să ne smintească din hotărîrea acelu hrisov vechiu, vrînd să poprească crîșmile să facă orîndă, de care înștiințîndu-ne, noi am venit de am dat jalobă Mării Sale, Alecsandru Muruzi v(oie)vod. Și, văzînd Măriia Sa acel hrisov vechiu ce avem noi, ni s-au înnoit, și prin deosăbit hrisov Mării Sale, ca tot într-acel chip să să urmeză bezmănul, după care pînă acum am fost întru toată odihna, nesupărîndu-ne mai mult. Iar acum, de vro 2 săptămîni, ne vedem la mare supărare și osîndire, că au venit egumenu și ne-au închis toate crîșmile și rachiriile ca să nu vindem nimene nici un fel de băutură pînă nu ne vom învoi cu mănăstirea ca să dăm <de> deosăbiț(i) bani pentru orîndă; și ne șad crîșmile și rachiriile încisă de nu ne putem face alișveriș(ul) nostru.

Milostive Doamne, mare strîmbătate ni să face la aceasta de cătră egumen, că, pînă a nu ne așaza noi pe moșie, vindea venitul numai cu 200 lei pe an, iar acum îl vinde cîte 1.150 lei, care, pe doi ani ce au trecut, au luat 2.300 lei; dar pe anul acesta, de cînd egumen(ul) umblă cu mult(e) feliuri de chipuri să strămute așazările hrisoavelor, au scăzut prețul venitului, rămîind la 850 lei, din pricină că mulți din lăcuiori s-ai împrăștiat de acolo. Și dintr-aceasta, nu numai mănăstirea s-au păgobit, dar încă și visteriia Mării Tale.

Milostive Doamne, atîtea jalobe am dat Înălțimii Tale ca să avem ascultare și noi ticăloșii, făcînd cerere ca să fim scoș(i) înaintea Mării Tale, și nu știm ce iaste pricina că înaintea Mării Tale nu putem fi scoși să ne aflăm dreptatea și șidem de atîta vreme 10 oameni în cheltuială. Căci știut iaste de cătră Măriia Ta că așazările ce să fac pentru târguri să fac înaintea Domnului Țării, față fiind, atît stăpînii moșiilor, cît și lăcuiorii; și întîi se socotește starea locului, apoi să socotește și starea oamenilor și apoi să cumpănescu ponturile ce să de târgoveții, după cum aicea, la târgul ce am adunat noi, asămene ponturi sunt cu mare asupreală, căci puțînă hrană a târgoveților numai în băutură razîmă, iar într-altă nimică, de unde ne plătim birul și agiutorințele. Și dacă și aceasta ni să va strica, apoi suntem cu totul săraci și osîndiț(i).

Și cînd s-ar fi socotit înainte că aceste ponturi putea să încapă, s-ar fi făcut de demult, căci egumenu și în vremea celor mai dinainte domni și în vremea nemților s-au ispitit, cu mult(e) chipuri, să mai însărcineze târgul cu ponturi. Și, socotindu-să că n-au loc ponturile

la partea unde suntem noi, nu s-au dat.

Noi am venit ca să jăluim, ca să fie știut de cătră Înălțimea Ta că tîrgul acesta nu poate fi acolo dacă ni să va strămuta mila ce avem prin hrisoave de la luminații domni și să ni să puie crîșmili în orîndă, de unde avem toată hrana noastră. Și ne rugăm să fim scoși înaintea Mării Tale ca să fim puși la cale după cum să va socoti și să ne aflăm dreptatea, ori să avem voe ca să ne vindem puțin vin ce avem pe la casăli noastre și apoi să ne mutăm pe altă moșie, alătura, unde ne priimește stăpînul moșii, să dăm bezmăn după cuprinderea hrisoavelor vechi și cu altă să nu ne supere, căci cîte tîrguri sunt în partea de jos nici la unul crîșmile nu sunt pusă în orîndă, după cum ne cere noai egumen(ul).

Și cu lacrămi ne rugăm Înălțimii Tale să faci milă cu noi, să nu ni să strice mila ce avem de la luminații domni, ca să putem trăi la acel loc ce ne-am așăzat, iar de nu, să avem voe să ne mutăm acoloa, aproape, pe altă moșie, că cu cererea ce ne face egumen(ul), să facă orîndă crîșmile noastre, nu putem.

Și mare pomană va fi Înălțimii Tale.

Robii Mării Tale, toț(i) lăcuiitorii din tîrgul Agiudului, neg(u)țători creștini, armeni i jid(o)vi.

Copie.

<Pe verso, rezoluția domnească, din 24 mai 1794, cù pecetea ovală în tuș, ca să se urmeze hrisovul dat mănăstirii.>

1809 septembrie 16, <Focșani>.

Un evreu ia de la părintele Zaharia, egumenul M-rii Precista, un loc de casă cu bezmăn de cîte trei lei pe an, și un alt loc pe care a avut bordei un Herscu jidov.

Știut să fie că am luat un loc de casă de la Sfinția Sa, părintele Zaharia, cu bezmăn, pe an cîte trei lei, cari loc este între casa Donului lemnar și între casa lui Ioniți zidar, purcegînd din dreptul hrubii lui Ioniți zidar fața și mergînd cu dosul pîr(ă) în apa Căcainii; pre care loc și mai înainte am fost avut eu un bordeiu și alt bordeiu un

Herscul jidov, care bordei stricîndu-să pîr(ă) în pămînt și. șazănd locul iarăși pusti u pîr(ă) acum a amîndurora bordeilor [loc], l-am luat supt stăpîniri de la numitul părinte ot Precista, pe an cu bezmănul ce mai sus am arătat.

Drept aceaste, spre încredințare, am iscălit însumi cu a me iscălitură ovreiește.

Nicolai u Alexa am scris.

<1>809 săptemv(rie) 16.

Orig, cu o iscălitură în ebraică.

<Pe verso, două însemnări grecești.>

1813 aprilie 23. <Focșani>.

Costachi și Avram fierari țigani se învoiesc cu părintele arhimandrit Zaharia, egumenul M-rii Miera, să ia cu bezmăn un loc de 8 stînji ni din Focșani, pe care să-și ridice o dugheană pentru meșteșugul lor, aflat lîngă Școala jidovească.

Noi Costachi și Avram, herari, adiverim, prin acest încredințat zapis al nostru, la cinstită mîna Sfinții Sale, părintelui Zahariia, arhimandrit și egumen Sfinț(ei) Măn(ă)stiri Mera. spre a fi știut că ni-am rugat de ni-au dat treizăci și doi stînji ni loc, pe dreaptă moșii ia numităii măn(ă)stiri, măsurîndu-să împrejur, iar stînji ni ni buni opt, spre a ni faci dugheni pentru meșteșugul nostru, pentru care ne îndatorim a plăti pe tot anul, de fiiștecare stînji ni, cîte un leu, care fac pe an opt lei.

Acest loc este lîngă Școala jidovească.

Bina di piatră nu avem voe a faci.

Osăbit, aducînd tîmplare a urma vreo pustiiri sau ardire di foc, pînă nu ne vom învoi cu numita măn(ă)stiri voe nu avem a faci binalile la loc.

Și, spre încredințare, neștiind carte, ne-am pus degetili.

Eu Costachi țigan al prorocului Samuil adiverez.

Eu Avram țigan a pro[p]rocului Samuil adiverez și-s chezaș unul pentru altul.

Nicolai Alexa am scris cu zisa lui Costachi și a lui Avam.

1813 aprilie 23.

Orig., cu o însemnare grecească.

1813 aprilie 23, <Focșani>.

Manea lăutar se învoiește cu arhimandritul Zaharia, egumenul M-rii Miera, ca pentru un loc de casă de 7 stânjeni și jumătate din Focșani, de lângă Spitalul jidovesc, să-i plătească bezmăn, în fiecare an, la 23 aprilie, câte 20 de parale pe stânj(en).

Adecă eu, Manea lăutar, adeverez cu acest zapis al meu, la cinst(i)tită mîna Sfinții Sale, părintelui Zahariia, arhim(a)ndrit și egum(en) Sfint(ii) Măn(ă)st(i)ri Miera, precum să să știi că m-am rugat Sfinții Sale de mi-au dat un loc de casă pe moșiia Sfintii Măn(ă)stiri, în mahalaua Focșanilor, lângă Spitalul jidovesc, 30 stînj(e)ni înprejur, și scăzîndu-s(e) trei părți, rămîni 7 pol stînj(e)ni de plată, pe care stînjini mă îndatoresc ca să plătescu cîte 20 par(ale) pe stînjin, adecă trii lei, par(ale) 30 să am a plăti în tot anul la măn(ă)stire bezmăn, la apr(ilie) 23.

Iar cînd nu voiu urma cu plat(a) bezmănelui în tot anul să fiu lipsit din casa mea și să rămîie casa mea dreapt(ă) a măn(ă)stirii, făr(ă) a-m(i) plăti măcar un ban.

Și, spre credință, neștiindu carte, mi-am pus numele și degetul ca să să crează.

Eu, Manea lăutar, plat(nic).

Sanda, soția lui.

Orig.

<Pe verso, o însemnare grecească de epocă.>

1840 iunie 16.

Iancu...⁶ scrie egumenului M-rii Miera, înștiințându-l că moșiile Adjudul Vechi și Lespezi au fost luate în arendă doar formal de postelnicul Iordache Pruncul, deoarece în casa boierească locuiește evreul Solomon Herscovici, care se comportă arogant cu oamenii și nu îngăduie să aibă slugă creștină în casă.

Cu toată plecăciunea închinîndu-mă sărut blagoslovitoarea driapta

Deși prin scrisoaria cea de în urmă a Înaltpreosvințiilor Voastri am înțeles supărarea ci v-am pricinuit, dar răzimîndu-mă pi cuvîntul sfintei Eva<n>ghelii ci zici că păstorul cel bun cunoaști pe ale sali și să cunoaști de ale sali, îndrăznescu, prin această plecată scrisoare a me, mai întîi plecat a vă ruga ca să-mi ertați orice greșală v-amu făcut și să-mi trimitiți(i) păstoreasca și părinteasca Înaltpreosvințiilor Voastri blagoslovenii cari esti cel mai scumpu lucru pentru mini și de cari cred că nu... încredințat fiind îngereasca bunătate a Înaltpreosvințiilor Voastri.

Cătră aceasta alătorezu și copîia hotarnicii moșii Șîșcanilor, ci și eu acum am căpătat-o din întîmplare, din cari vă veți(i) plioroforisi di cîtă moșii ari în Șîșcani casa răposatului boer, vist(iernicul) Petrachi Sturza, și cari cred că va trebui să o aveți mai vîrtos acum cînd după măsurătoarea ci s-au făcut moșii Șîșcanilor di Jos, ruptă din trupul moșii Agiudu(l) Vechiu a svintei mănăstiri Miera, mai pretanderisescu încă vreo 60 stînjăni cu cari vin pîră în margina di sus a satului Agiud(ul) Vechiu. Ea cuprindi în sini un sămnu firescu, cari esti știut și cunoscut de toți(i) împrejurași(i), din cari măsurîndu-să 40 pămînturi în gios, spre satul Agiud(ul) Vechiu să găsaști ce adivărată margini a moșii Agiud(ul) Vechiu și cînd acei 60 stînjăni nu să vor pute lua de dum(nea)lui boerul, vist(iernicul) Alecu Balș, măcar nu să va înstrăbătăți svînta mănăstiri ca să dei mai mult pisti aceia ci i-au luat.

Iar apoi, ca un fiu al svintei mănăstiri și ca unul ci m-amu folosit de la Înaltpreosvinția Voastră, și îndemnat, și chiar din scrisoarea Înaltpreosvințiilor Voastri prin care îm(i) poronciți(i) a fi sarguitoriu în interesurile svintei mănăstiri, îndrăznescu a supuni cunoștinții Înaltpreosfințiilor Voastri următoarele di moșiile Agiud(ul) Vechiu și Lespezii, de s-au și luat de dum(nealui) post(elnicul) Iordachi Pruncu, însă supt mască, căci astăzi să găsaști povățuitori la 300 familii, lăcuitori pe acești moșii, un jîd(o)v, și anumi Solomon Herscovici, mutat în casile boerești ci eu am făcut; nu zicu pentru aceli ci pătinescu acei sărman(i) oameni, căci acești ei poati că să vor îndrăpta a-ș(i) căuta dreptul lor după ce va eși d(umnea)lui post(elnicul) din Isprăv(nici)i, decît sunt mîhnit că văd un jîd(o)v stăpînind ostinelile mele și botjocorești un norod de oameni; lor [lor] nu le ești slobod slugă creștin(ă) să aibă în casă, cu cît mai vîrtos să fii

povățuitoru la atîta norod. să poarti după sini cîte doi feciori călări de la un tîrgu la altul, și alti multi apărători făcuti de mini o întrebuițază fără cruțari; aceste nu doară că îl pîzmuiesc, dar ca nu cumva lăcuiitorii deșteptîndu-se mai în urmă să aducă Preosvințiilor Voastri supărări și oareșcari necinsti svinte(i) mănăstiri.

Spre știință le supun cunoștinții Înaltpreosvințiilor Voastre ca să le puneți la cali. Eu am fost silit de dum(nea)lui post(elnic) a paradosi toate acareturili de pe moșii numitului jîd(o)v, di a cărora primire am izvod supt a sa iscălitură.

Cu toate acesti, dacă eu prin acesti facu vreo supărari, plecat mă rog să binivoiască păstoreasca și părinteasca bunăvoință a Înaltpreosvințiilor Voastri a treci cu vederea această îndrăzneală a me și a-mi erta greșala.

Cătri aceasta, vă pot vesti și aceasta, că cu albitru ci aveț(i) nu cred să s(e) facă vreo deslușiri pricinii, și bini ar fi Înaltpreosvințiia Voastră să privigheți în această pricină ca să nu să încurci mai rău.

Iar eu sunt a Înaltpreosvințiilor Voastri prea plecat(ă) și supus(ă) slugă, Iancu... cămi(na)r.

1840 iunie 16.

Orig.

1840 iulie 1.

Judecătoria ținutului Putna judecă pricina lui Căter Moisi jidovul cu egumenul M-rii Miera pentru o clădire pe care cel dintâi o zidește în Focșani, dându-i-se câștig de cauză, deoarece, prin aceasta, nu atinge drepturile de proprietate ale m-rii asupra locului construcției.

Jurnal

În numili Preainălțatului Domnu, Mihail Grigorii Sturza v(oi)e v(o)d, stăpînitor Prințipatului Moldav[v]ii, anul 1840 iulii 1.

Giudecătoria ținut(u)lui Putnii, luînd în cercetare de la pricina pornită di cătră jîdovul Căter Moisi, din acestu oraș Focșani, asupra egumenului M-rii Mira, au văzut că jăluitorul, prin jalba ci au dat Logofiții Dreptății, la 12 a trecutii luni iunii, și cari cu rezoluții au

îndreptat-o aceștii Giudecătorii spre a i să da legiuitul curs, s-au tînguit că doi ani să împlinesc de cînd urzind chivă aicea în oraș, în dosul unii chivă, pi cari cu legiuitili dreptăți o au cumpărat-o mai dinainti vremi, tocmai cînd au fost înălțat binaua și au rămas numai di terminat s-au pominit cu părint(ele) egumen, ci stă ocîrmuitor și mitocului sfînt(ei) bisărici Precista, că-i stă di stavilă cu mai diparti lucrare supt cuvinti că casa ci au zidit-o, fiind cu apropieri di bisărică, și drept altar, ar pricinui vătămari la pravila răligii.

Și pentru că aceasta nu au făcut-o cunoscut de la începutul zidirii și mai ales că di la casa zidită și pînă la bisărică esti dipărtari di locu, fiind dispărțit cu zid și cu drum umblător, s-au rugat a fi pus la cali în urmarea căreia jalbi, făcîndu-să împricinașilor chemări la 28 acii luni iunii au și vinit, căroră, cerînduli-să să înfătoșazi dovezile ci au în pricină, jăluito(r)ul cu opis au înfătoșat aceste:

1ma: 1834 ghenar 20. Țidulă de mezat a Giudecătorii țin(u)t(u)lui Putnii pentru vinderea dughenii lui Donciu Dimitriu;

al 2-le: 1835 iunii 4. Zapis prin cari Donciu Dimitriu vindi lui Căter jîd(o)v o dugheană prin mezat, drept 14.050 lei, pi locul bisăricii Sf(î)nt(ul) Dimitrii.

Iar pîrîtul egumen, prin vechil..., prin înscris ci au dat pi delă au arătat că nu ari nici o hîrtie. Și, învătoșîndu-să în presudsfii, s-au luat pricina în tratații..., din dovezile înfătoșate di jăluito(r)ul s-au văzut că el cu mezat ari cumpărată o dugheană pe locul M-rii Sf(î)nt(ul) Dimitrie, di la Donciu Dimitrii, în mărimi latal 3 stînjini, 2 palme, în lungu 13 stînjini(i) și 3 palmi, în cuprinsu căroră el, jăluito(r)ul, au arătat că ari începută zidirea ci face, dar fiind că pîrîtul l-au împotrivit la aceasta, zicînd că zidirea aceasta ar căde pe partea M-rii Precista și că ar fi tari apropiată di altarul acestii m-ri.

Spre descoperiri di adevăr s-au comandarisit pi asăsuru aceștii Giudecător(ii), d(umnealui) pah(a)r(nic) Grigorii Boțen⁷, să meargă și să facă o probații dacă ace zidire cadu în cuprinsu stînjiniilor pominiți sau nu și în ce depărtări să află di altar(ul) M-rii și să docladarisască; cari, prin doclad din 30 iunii, înștiințază că mergînd la fața locului au măsurat locul di pricină în următ(o)r(ul) chipu: din talpa casăi lui Căter fața uliții pîră în dos a binalii clădită, ci vini drept(ul) porțiții ogrăzii lui, au găsit 13 stînjini(i) și 3 palmi; di acole, au măsurat din-zidul binalii clădite p(î)ră în zid(ul) ogrăzii bisăricii, și au eșit 7 stînjini(i), 7 pal[pa]mi, și di acole, au

măsurat din zidul bisăricii dispri răsărit și pîră în zidul ogrăzii bisăricii, spre binaua clădită, și au găsit 4 stînjini, 4 pol palmi, socotind și grosime zidului di două palme, cari pisti tot, di la binaoa clădită pîră în zidul bisăricii cuprindi... 6 stînjini(i) și 6 palme; după cari opis, di iznoavă luîndu-să pricina în tratații, în ființa împricinaților, di pominitul mai sus doclad a d(umnealui) asesorului comandarisit, s-au văzut întii că locul pi cari jăluitor(ul) își ari începută clădirea binalii sale esti pi drept locul M-rii Sfintului Dimitrii, ci prin mezat l-au cumpărat di la Donciu Dimitriu, cu știrea și întăritura pominitii mănăstiri și nicicum treci pi locul M-rii Precista, precum egumenul ei la întiia înfățișari au propus.

Și al 2-lea, că di la hotarul M-rii Precista și pîră la talpa binalii jăluitorului s-au găsit a fi o distanții di 6 stînjini, 6 palme, în cari distanții disparti pe m-re di binaoa jăluitorului, atît în drum, cît și zidul ogrăzii m-rii.

Din acesti împrejurări, Giudecătoria, luînd deplină lămuriri că pîrîtul egumen M-rii Precista fără cuvînt împotrivești pi jîd(o)v a-ș(i) clădi binaoa, în vremi cînd... întindi pi locul m-rii, dar nici vreo jignire să poati socoti a faci hotarului m-rii, fiind îndestulă dipărtari di... și mai vîrtos că dispri m-re însuș(i) jăluitor(ul) verbal și prin a sa jalbă dată marelui logofăt al Dreptății să îndatorești a nu deschidi ferești.

Pi temeiul unor așa binicuvîntati discoperiri închei a sa socotință că jăluitor(ul) esti slobod a-ș(i) clădi binaoa, pi drept locul său, nisupărat mai mult dispri pîrît, cu acești însă, că di vremi ci altarul vini în drept(ul) acii binali, el, jăluitorul, spre a nu jigni sfînta slujbă ci să săvîrșăști în altar, nu va fi în puteri a deschide în zidul binalii, în preajma altarului, nici ferești, dar nici a faci vreo galerii, căci la o asămîne a sa nisupuniri hotărîrii Giudecătoriai, M-rea Precista slobodă va fi a-i strica galerie și a-i închidi ferestile.

Pentru cari, s-au închiet acest jurnal, di pi care, împricinaților să vor da copii, cu a căreia cuprindiri rămîind vreo parti nimulțămîtă, îi va fi slobodă apelația la Divan, fără puniri di cauții... ci acet proșes nu ari valo<a>re fiind pentru oprirea clădirii binalii și a păgubirii ci i s-ar întîmpla jăluitorului.

Și așa precum Giudecătoria au cunoscut nităgăduită dreptati jăluitorului, spre a nu i să întîmpla prevăzutuli pagubi, prin Stărostia țin(u)t(u)lui să va duci hotărîrea întru împliniri.

Iscăliți: Costachi Dăscălescu spătar,

... Pal(a)d(e), Vasili Bucșinescu.

Copie, adevărată de Judecătoria ținutului Putna, la 27 noiembrie 1840.

1858 septembrie 23, < Bacău >.

Judecătoria ținutului Bacău se adresează Administrației locale pentru împlinirea banilor datorăți de egumenul M-rilor Precista și Răducanu din Tg. Ocna fraților Țarlungă, în urma vânzării părților din hotarul moșiei Pâncești, deoarece aceștia au de achitat datoriile la mai mulți creditori, între care și Feiiga, soția răposatului evreu Avram Egner.

Copii di pi i(n)st(rucțiunile) Giudecătorii țin(u)t(ului) Bacău cu no. 4.440, din 23 săpt(embrie) 1858, urmată cătră I(spră)v(nicia) locală.

Fiind că la acest tribunal s-au precumtat toată piripisca dintre Dum(neaei) stolniceasca Mariia Țarlungă și fiiu său cu Precuvioșia Sa, egumenul mănăstirii Precista și Răducanul din Țirgul Ocniei, pentru părțile di pământ din hotarul Pâncești, ci au cumpărat di la frații Țarlungă și Iancu Dimitrii și Anica, asupra cărora urmează pretenții di bani din partea creditorilor, și anume: întâi D(umneaei) Mariia Neculau cu 1.500 lei și a lor dobândă, după hotărârile din 1854; a<l> 2-<lea>, jîdovca Feiiga, soția mortului jîdov, Avram Egner, cu 1.170 lei și a lor dobândă, după sînetulu di 22 marti 1856, priimitu în copii cu adresa stărostii Prusîenești supt no. 213, din arătatul anu; a<l> 3-<lea>, Dum(nealui) Stoiciu Sămionoviciu, cu 333 lei și a lor dobândă, după mijlocirea acei Onorat Isprăvnicii supt no. 10-583 din 1855.

Apoi, soptiscălitulu prezident, motivatu de încheierea sesîii, onor poștești pe administrații ca după limpezîrea ci va faci datoriiloru relemat, potriivit instrucțiilor ci ari, să li ceară îndestularea di la numitul egomen a arătatelor monastiri, cumpărătoriu de pământ, ci datornicii au avut în Pâncești, din restul di bani ci să cunoaști că ari a mai răspundi pentru cumpărarea moșîii.

Iscălit: Crupenschi

Copie.

NOTE

¹ Probabil o derivație de la Miriam.

² Omis.

³ „și a copiilor“, suprascris.

⁴ Așa în orig.

⁵ În orig., greșit: hunul!

⁶ Indescifrabil.

⁷ Lectură nesigură.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is dense and spans most of the page.

с еднѣи о лѣтѣ о рѣсѣ

и нѣмѣ: погаснѣ дѣсѣи: о рѣсѣ

и нѣмѣ: погаснѣ дѣсѣи: о рѣсѣ

с еднѣи о лѣтѣ о рѣсѣ

и нѣмѣ: погаснѣ дѣсѣи: о рѣсѣ

1780 noiembrie 4

ομορφονία του αγια
- τρειών σου να
μια αειμένε σου
Ανα μισο το
Χανι

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document. The text is dense and difficult to decipher due to the cursive style and some fading. It appears to be a personal communication or a formal document. There are several lines of text, some with initials or small marks. At the bottom right, there is a date: 1809 septembrie 16. The text is written on aged paper with some stains and a large, dark smudge at the bottom right.

Handwritten signature or name, possibly "M. G. al. Cypri." followed by a flourish.

1809 septembrie 16

Handwritten text in a cursive script, likely Romanian or a related language. The text is dense and covers most of the page, with some lines appearing to be crossed out or heavily scribbled over. The ink is dark, and the paper shows signs of age and wear.

1813 aprilie 23

Handwritten text in a cursive script, possibly a signature or a short note. The text is difficult to decipher due to the cursive style and some fading.

Handwritten text, possibly a name or a short phrase, written in a cursive script.

Handwritten text in a cursive script, possibly a signature or a short note. The text is difficult to decipher due to the cursive style and some fading.

MISCELANEA

DINASTIA RABINICĂ GUTTMAN LA IAȘI

Rabin Efraim GUTMAN

În prima jumătate a secolului al XIX-lea a păstorit la Iași un important decizor, rabinul Iosef Landau, autorul responselor *Bircat Iosef* (binecuvântarea lui Iosef). Volumul a fost editat și prefațat de fiul său, rabinul Matitياهو Landau, fost rabin al comunității din Podul Turcului, care a citat din cele rostite în discursul funebru la înmormântarea părintelui său și anume: numele său Iosef da prin anagramă Zion și ca atare, așa cum biblicul Iosef era legat de Zion, adică de țara lui Israel, la fel rabinul Landau a avut în inima sa dorul de Zion și spiritualmente trăia acolo.

În paranteză, îmi permit a adăoga aici un episod la care am fost martor. Când am sosit în țară împreună cu regretatul meu părinte, rabinul Zwi Gutman și el s-a reîntâlnit aici cu Michael Landau, pe care-l cunoștea bine din România, unde a fost deputat în parlament ca unul din conducătorii sioniști din România, i-a spus că a reușit să aducă cu el un exemplar din cartea străbunicului său, Rabin Iosef Landau, autorul lui *Bircat Iosef* și i-a arătat cartea cu introducerea bunicului său, Rabinul Matitياهو Landau care a scris în introducere cele mai sus menționate. Când a văzut cele scrise i s-au luminat ochii și i-a mulțumit părintelui meu pentru aceasta, căci el nu poseda nici un exemplar din cartea străbunicului său. Iar tatăl meu i-a replicat că dragostea lui Michael Landau pentru Sion provine desigur prin ereditate de la acel străbunic. Se știe că Michael Landau a jucat un rol foarte important în dezvoltarea Ișuvului evreiesc din Israel înainte și după înființarea statului Israel. El este, printre altele, fondatorul Loteriei de stat, numită aici Mifal Hapais.

Rabinul Iosef Landau era adept al Tzadicului din Rujin, rabi Israel Friedman, care în ultima parte a vieții sale a locuit la Sadagura. Rabinul din Rujin l-a recomandat rabinului Landau un văr al său Rabin Israel Gutman, fiul rabinului Arie Leib Gutman din Sedilcov. Entuziasmat de cunoștințele și inteligența lui Israel Gutman, rabinul

Landau l-a luat de ginere. Rabinul Israel Gutman a păstorit la început în comunitatea din Sculeni de pe malul stâng al Prutului. Pe celălalt mal se afla Sculeniul basarabean. Mai târziu, rabinul Israel Gutman a trecut la Iași unde a devenit urmașul rabinului Landau, deci a doua generație rabinică din familie. Fiul sau, rabinul Salom Gutman a fost continuatorul său. *Beit Salom* se numește cartea ce conține tălmăcirile rabinice ale sale. Rabinul Salom Gutman a avut patru fii: Matitياهو Ihezkel, Israel, Menahem Nahum și Pinhas. Toți patru au continuat tradiția rabinică. Rabinul Matitياهو Ihezkel a păstorit la Huși și apoi la Leova în Basarabia. În timpul celui de al doilea război mondial s-a refugiat în depărtările Rusiei. După holocaust s-a întors în România și a ajuns la București, unde a păstorit 2-3 ani până ce a reușit să plece spre Israel. Dar englezii l-au exilat în Cipru și, după întemeierea statului Israel, a ajuns în țară unde a păstorit ca rabin în Ghivat Alia-Jaffo. Al doilea fiu rabin Israel Gutman a păstorit la Iași în locul părintelui său și a devenit mai târziu șef rabinul comunității ieșene. În anul 1955 a plecat în Israel, unde a fost numit rabin al cartierului Neve Saret Tel Aviv, dar după un an a decedat.

Al treilea fiu al rabinului Salom Gutman a fost rabinul Menahem Nahum Gutman, care, de asemenea, a păstorit la Iași până ce a reușit să vină în Israel unde a păstorit la Ierusalim ca rabin al unei sinagogi din Kiriath Menahem.

Al patrulea fiu al rabinului Salom Gutman, rabinul Pinhas Gutman, a sosit în Israel în 1944, dar a plecat în America, unde a păstorit ca rabin.

Cele patru generații rabinice Landau – Gutman au păstorit la Iași un secol întreg și prin relațiile de rudenie au fost legați de rabinul Mordehai Ianover, socrul rabinului Israel Gutman (al doilea) sau rabinul Reines văr al lor, sau rabinii Warman, rude ca și Iehoșua Rabinovici (fost rabin în Valea Rea) ș.a.

Ei au lăsat opere scrise, a căror valoare este recunoscută. Rabinul Ihezkel Matitياهو Gutman a scris despre corifeii mișcării hasidice ca și pe alte teme. Iar rabinul Menahem Nahum Gutman a scris despre figurile reprezentative ale mișcării hasidice, ca și despre holocaust, în special, despre pogromul sângeros ce a avut loc în Tamuz 5701 – iunie 1941.

Aceasta, pe scurt, despre familia rabinică Gutman la Iași.

ÎNTRE BANALITATEA RĂULUI ȘI FRAGILITATEA BINELUI

Andrei CORBEA

Cele câteva pagini pe care Hannah Arendt le consacră în celebra ei carte *Eichmann in Jerusalem* politicii pe care Bulgaria anilor 1940-1944 a adoptat-o în „chestiunea evreiască“ au constituit multă vreme, nu în ultimul rând datorită capitalului simbolic al autoarei, sursa unei judecăți definitive, preluată fără rezerve și chiar mitizată de o opinie publică înclinată, inerent, spre simplificare și generalizare. Forța persuasivă a încărcăturii emoționale investite în acel bilanț al „banalității Răului“, bilanț inspirat direct de procesul lui Adolf Eichmann, a condus în acest caz, ca și în altele, la estomparea nuanțelor, chiar și a celor explicit formulate: într-o crasă deosebire față de tot ce s-a întâmplat în jurul micului regat balcanic, salvarea evreilor bulgari de la exterminare în timpul celui de-al doilea război mondial se înfățișează ca „miracol“, pe care, în ultimă instanță, Hannah Arendt îl asociază, pur speculativ, curajului neobișnuit manifestat în 1933 de bulgarul Gheorghii Dimitrov, pe atunci instructor al Cominternului la Berlin, în timpul procesului intentat de naziști prezumtivilor incendiatori comuniști ai Reichstagului.

Cu această deja comună reprezentare a „excepției bulgare“ de la Holocaust, excepție comparată îndeobște cu binecunoscuta solidarizare a danezilor, în frunte cu regele lor, cu evreii amenințați de ocupații germani, își propune să dialogheze Tzvetan Todorov, fostul poetician structuralist, în volumul publicat la sfârșitul anului trecut la Albin Michel sub titlul *La fragilité du bien. Le sauvetage des juifs bulgares*. Dincolo de „materia“ ei propriu-zisă, pentru „cariera“ lui Todorov, cartea de față reprezintă încă un reper într-o evoluție simptomatică din cel puțin două puncte de vedere. Plecat în anii '60 din Bulgaria lui Jivkov și trăitor de atunci în Franța, el și-a problematizat existența de „metec“ relativ târziu, mult după ce va fi început să mediteze, pe marginea relatărilor de epocă despre cucerirea de către spanioli a Americii, la raporturile dintre „noi“ și „ceilalți“. Perfect

asimilat, adoptat din capul locului și fără rezerve de cercurile intelectuale pariziene implicate în marile răsturnări „simbolice“ din jurul lui 1968, va ajunge totuși să-și investigheze într-o bună zi propria „dezrădăcinare“, la capătul și a unei treptate redescoperiri a temelor „bulgare“ – vezi, de pildă, capitolul plin de învățăminte despre *La Bulgarie en France*, din *Les morales de l'histoire* (1991), sau *Au nom du peuple*, selecție comentată de mărturii despre lagărele de concentrare comuniste din țara natală, publicată în 1992. Aceasta din urmă inaugurează, de altfel, o vultură decisivă în opera foarte întinsă a lui Tzvetan Todorov: dacă, la începutul anilor '80, cercetătorului dedat iluziei scientiste și universaliste a structuralismului i s-a dezvoltat, vizavi de multiplicitatea „abaterilor“, excepțiilor, „dizidențelor“ de la sistemul (presupus) „obiectiv“ de reguli ale discursivității, „subiectul“, și, o dată cu acesta, alteritatea, diferența, diversitatea culturală, colectivă și individuală, marcată de istorie, zece ani mai târziu descoperă, în căutarea unui „sens comun“ mediind între subiecți și între culturi, complexitatea plină de sugestii pentru prezent, ca „magistra vitae“ a istoriei contemporane și a cotidianului oricât de banal al acesteia. Trufia deductivă, pentru care „concretul“ vieții „ordinare“ nu reprezintă mai mult decât spațiul unde se verifică legițile generale abstracte ale socialului constituit pe monologic-austera binaritate a semnelor, cedează astfel locul umilității inductive, căutând un drum interpretativ în baroca și pestrița alcătuirii a imediatului și particularului fixat, cu nepotriviri inerente, în memoria actorilor și martorilor săi „de rând“. Două cărți compuse pe o asemenea bază documentară, ce reconstruiește, într-un orașel de provincie din centrul Franței, perioada Vichy-ului și a ocupației germane, inclusiv episodul dramatic al masacrelor cu care ea a sfârșit în iunie-iulie 1944 (*Une tragédie française*, 1994 și *Guerre et paix sous l'occupation*, semnată împreună cu Annick Jacquet, 1996), probează exemplaritatea – cu nimic mai prejos, crede Todorov, decât cea distilată de „forme“ literare consacrate, precum tragedia, în primul caz, și romanul, în cel de-al doilea – a unei istorii (în același timp *story*, poveste) puse în scenă, în „întregul“ ei „datat“ și contradictoriu, ca pluralitate a vocilor alcătuirii, cu cuvintele lui Todorov însuși, o „cronică polifonică“, un „oratoriu“.

Dar ce va să zică aici exemplaritate? În primul capitol din *Les morales de l'histoire*, Tzvetan Todorov polemiza direct cu opinia lui Marc Bloch, coîntemeietorul *Școlii Analelor*, după care istoriografia are

a se feri de judecăți izvorâte din vechiul antropocentrism al Binelui și Răului, atât confuzia dintre știință și etică, precum și cea dintre Adevăr și Bine, i se păreau atunci deopotrivă de pernicioase în științele umane și sociale, deoarece, legate fiind de interesele umanității și ale oamenilor, separarea lor de lumea valorilor acestora nu putea fi decât una arbitrară și artificială. Or, în cartea de față, Todorov își propune în chip programatic, dincolo de recapitularea împrejurărilor mai mult sau mai puțin cunoscute care au concurat la șansa evreilor bulgari de a fi scăpat de oroarea lagărelor naziste, să demonteze mecanismul Binelui genuin, ce se identifică, după dânsul, într-o „eră a violenței de masă“, cu ajutorarea persecutaților și salvarea celor pe nedrept condamnați la moarte. Succesiunea evenimentelor din Bulgaria anilor 1940-1944 ar putea sugera deja prime răspunsuri la întrebări care, în această cheie, devin hotărâtoare: „Reacționezi oare atunci când afli că vecinul ți-a fost lovit de nenorocire? De ce reacționezi? Cum reacționezi?“ Aflată, din 1934, sub un regim politic autoritar – din care însă Parlamentul, unde până în 1941 au mai fost tolerați chiar și deputați comuniști, n-a fost nicicând eliminat – și plasată, tradițional, în orbita de interese a Germaniei, Bulgaria a adoptat mai curând un mimetism – un model declarat a fost România – o lege discriminatorie „pentru apărarea națiunii“; evreii, în jur de 48.000 de suflete, în majoritate muncitori și meșteșugari, reprezentau mai puțin de un procent dintr-o populație fără antecedente antisemite, iar legea, întâmpinată cu proteste de peste tot, inclusiv dinspre Biserica Ortodoxă, s-a aplicat după 1941 cu un zel moderat, de unde și nemulțumirea aliaților germani, care, în toamna lui 1942, au impus înființarea unui comisariat special pentru chestiunile evreiești. Aici s-a elaborat, cu directa implicare a trimișilor lui Eichmann, planul de deportare către Auschwitz și Treblinka a circa 20.000 de evrei; 11.283 dintre ei, locuitori ai zonelor din Macedonia iugoslavă și Tracia grecească, atribuite spre administrare Bulgariei de către Wehrmacht, vor ajunge, după martie 1943, la destinația de unde nu se vor mai întoarce decât 12 – ceea ce relativizează oricum aprecierea mult prea generoasă a Hannei Arendt. Dacă violența cu care s-a desfășurat acțiunea din teritoriile ocupate a fost însoțită și ea de proteste publice, încercarea de a continua în granițele „vechii“ Bulgariei s-a lovit de o rezistență neașteptată pentru autoritățile grăbite să satisfacă pretențiile germane prin arestarea și deportarea restului de evrei până la

cifra convenită. Delegații ale notabilităților locale, capi ai Bisericii, oameni politici din opoziție, dar mai ales din majoritatea parlamentară, își vor multiplica gesturile de dezaprobare, ce vor culmina cu o declarație a 42 de deputați guvernamentali, promovată de Dimităr Peșev, cerând oprirea deportărilor și a măsurilor antisemite. Deși Peșev va primi blamul propriului grup parlamentar, guvernul nu va merge mai departe, iar o încercare de a relua, din „rațiuni de securitate internă a statului“, proiectul deportărilor către lagărele din Polonia va fi respinsă câteva luni mai târziu de însuși regele Boris, ce va aproba, în schimb, expulzarea din Sofia a celor 25.000 de locuitori evrei ai capitalei. Aceasta va avea loc, în ciuda unei rezistențe acerbe din partea sofioților, evrei și neevrei, care, sprijiniți din nou de Biserică și de oameni politici, dar și, probabil, îndemnați din umbră de comuniștii ilegali, vor merge până la a protesta pe străzi, de ziua sfinților Chiril și Metodiu, la 24 mai; în aceeași toamnă a lui 1943 – după moartea subită a regelui, abia întors dintr-o călătorie în Germania, unde încercase, printre altele, să-l convingă pe Ribbentrop că evreii bulgari, sefarzi, n-ar fi fost atât de „periculoși“ precum cei est-europeni – oamenii vor fi autorizați să revină treptat la casele lor.

Nici regele, responsabil, în definitiv, de moartea celor 11.000 de evrei sacrificați pe altarul bunei relații cu Hitler, și nici comuniștii nu reprezintă pentru Todorov agenții autentici ai Binelui; fiecare dintre cei doi poli slujește o proiecție parțială, „pentru sine“, a Binelui, dozat în funcție de oportunități și momentane interese de putere – ce poate fi oare mai elocvent decât indiferența „principală“ cu care cei din urmă, instalați la cârma statului după 9 septembrie 1944, i-au condamnat la moarte sau la închisoare pe politicienii burghezi care îi apăraseră laolaltă cu cei care îi persecutaseră pe evrei? În schimb, cu adevărat exemplar găsește Todorov comportamentul celor care, fie personaje de prim rang, ca mitropoliții Ștefan și Chiril ori foștii miniștri Peșev și Kazasov, fie provinciali mărunți, precum avocatul Momcilov sau negustorul Suicimezov din orașelul Küstendil, au simțit nevoia de a reacționa la inumanitate în numele, pur și simplu, al conștiinței lor umane. Împotriva a ceea ce petiția celor 42 de deputați conduși de Peșev numea (în anul de grație 1943!) „măsuri cumplite, ce pot conduce la acuzația de asasinat în masă“ se revoltă deja Binele „ca atare“, unul autentic, înrădăcinat în convingerile situate, la „oamenii onești“ – cum

scrie Peșev în amintirile sale – deasupra interesului nemijlocit. Doar pe un asemenea teren, notează Todorov, unde s-a putut întâmpla ca, vizavi de maltratarea unei minorități, cetățeni aflați la adăpost de persecuție să îndrăznească, sfidând riscurile, să i se opună, s-a putut implanta Binele, „această specie atât de rară și prețioasă“. Închis și ostracizat după 1945, lui Dimităr Peșev nu i-a mai rămas decât mândria – totuna, după Todorov, cu a-ți impune „poveri mai dificile decât ale celorlalți“, și alta decât orgoliul de „a-ți conferi drepturi mai multe decât ale celorlalți“ – de a nu se fi resemnat, mândrie exemplară, – deși, vezi epilogul la *Une tragédie française*, „nimic nu este mai firesc în viața reală decât Răul nepedepsit și Binele nerecompensat“ – pentru ca „nimeni să nu mai poată spune vreodată: n-am știut, n-am avut voie, n-am putut...“

Într-unul din capitolele finale din *Les morales de l'histoire*, comentând obiecțiile lui Leo Strauss la teoria lui Max Weber, după care valorile n-ar face parte din câmpul științei, Tzvetan Todorov opta fără ezitare pentru punctul de vedere al celui dintâi, iar ideii weberiene despre ființa umană aflată în imposibilitatea de a decela valorile „adevărate“, ea conformându-se, cel mult, unui sistem de valori între altele, arbitrar ales, îi opunea convingerea proprie cum că „adevărata morală este universalistă și egalitară“, altfel spus că accesul la adevăr și justiție nu are a se subordona nici unui alt comandament. Pentru Todorov, revelația istoriei, știință a „singularității“ și sursă a (totuși weberienei) „sensibilități la diversitate“, a răsturnat definitiv logocentrismul fazei sale structuraliste, tributară „mirajului lingvistic“, dar nu i-a obturat câtuși de puțin aspirația (atât de straussiană) către un Absolut pe care îl vede întemeiat tocmai în aceea că obiectul cunoașterii pentru științele „morale și politice“ este ființa umană, Celălalt. „Universalitatea, pe care credeam a o fi pierdut, am regăsit-o altundeva: nu în obiect, ci în proiect“, declară Todorov – nu în Adevărul iluzoriu, ci în Binele concret, în idealul științelor umane de a se pune, prin valorificarea eticului, în slujba unui praxis prin excelență „uman“. A te confrunta cu „banalitatea Răului“, într-o istorie individuală și colectivă pe care ți-o asumi tel quel, în speranța, rareori împlinită, de a decela, în funciara sa „fragilitate“, Binele: iată lecția unui intelectual...

AU MAI PREZENTAT COMUNICĂRI:

Andrei OIȘTEANU, *De la imaginea „evreului negustor tipic” la cea a evreului meseriaș atipic în cultura românească.*

Florea IONCIOAIA, *Străini și evrei în Moldova lui Ioniță Sandu Sturdza (1822-1828).*

Adrian NICULESCU, *Problema evreiască în „Pruncul Român” la 1848.*

Pincu PASCAL, *Sinagogi și rabini din Piatra Neamț.*

Vasile DOCEA, *Evreii în România lui Carol I. Informații din periodicele germane.*

Ion PĂTROIU, Alex. ZIMBLER, *Un episod craiovean în valul de emigrări al evreilor din România la începutul secolului al XX-lea.*

Ioan ȘERBĂNESCU, *Școli israelito-române în primele decenii ale veacului al XX-lea.*

Ion AGRICOROAIEI, *În apărarea drepturilor cetățenești în România interbelică. Momente și personalități.*

Gheorghe ONIȘORU, *Ancheta Anei Pauker.*

ABREVIERI

- AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice
AICB – Arhiva Istorică Centrală București
AIIAI – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D.Xenopol” Iași
AIU – Alliance Israelite Universelle (Archive)
AJHQ – American Jewish Historical Quartely
ANB – Arhivele Naționale București
ANRM – Arhiva Națională a Republicii Moldova
ASI – Arhivele Statului Iași
ASS – Arhivele Statului Suceava
BAR – Biblioteca Academiei Române
BCCR-PB – Buletinul Camerei de Comerț Româno-Palestiniană București
Bpal – Bulletin Palnews, Tel Aviv
CSP – Canadian Slavonic Papers
CSIER – Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România
DAD – Dezbaterile Adunării Deputaților
JCA – Jewish Colonization Association (Fond)
JCEA – Journal of Central European Affairs
LANC – Liga Apărării Naționale Creștine
MCIP – Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice
MO – Monitorul Oficial
Rdl – Revista de istorie
RESEE – Revue des etudes sud-est europeenes
RRHA – Revue roumaine d’histoire de l’art
RRH – Revue roumaine d’histoire
RREI – Revue roumaine d’etudes internationales
SAHIR – Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae

AUTORII

(FIȘIER BIOBIBLIOGRAFIC)

Dumitru AGACHE (născut în 1938, Rânzești – Vaslui), licențiat al Facultății de Istorie-Filosofie a Universității „Al.I. Cuza“ din Iași (1963), este cercetător științific principal la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol“ al Academiei Române. A efectuat stagii documentare în Bulgaria, Rusia, Cehia, Germania (ca bursier DAAD) și Austria. Membru în Comitetul Național al Comisiei de istorie a orașelor din România și în colectivul de editare a izvoarelor medievale; și-a legat numele de apariția câtorva volume din prestigioasa colecție națională, *Documenta Romaniae Historica*, seria A. Moldova, ultimul dintre acestea (vol. XXIII, 1996), fiind distins de Academia Română cu premiul „Eudoxin Hurmuzaki“ (1998). Ca medievist, a publicat în revistele de specialitate sau în volume colective (*Die Rumänen und Europa vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien, 1997; *Romania and Western Civilisation*, Iași, 1997; *Studii istorice româno-ungare*, Iași, 1999) studii consacrate domniilor lui Ștefan cel Mare și Vasile Lupu, îndeosebi, precum și problematicii comunicațiilor în evul mediu.

Doina BARCAN-STERPU (născută în 1969, Reditu-Neamț) este absolventă a Facultății de Istorie a Universității „Al.I. Cuza“ din Iași (1993). Profesor la Liceul „Nicolina“ din localitate. În paralel, continuă preocupările științifice manifestate încă din vremea studenției și consacrate cercetării elitelor moderne, formării și evoluției acestora. A colaborat cu Editura Institutului European din Iași, realizând notele și comentariile la volumele III și V din *Istoria Europei* de Serge Berstein și Pierre Milza, iar împreună cu Bogdan Sterpu a elaborat lucrarea *Regimul comunist în România, decembrie 1947 – decembrie 1989*, aflată sub tipar.

Lya BENJAMIN, cercetător la Centrul de istorie a evreilor din România și doctorand al Facultății de Istorie a Universității București. După 1989 și-a consacrat activitatea studierii istoriei evreilor din România în epoca Holocaustului. A editat, în colaborare, volumele de documente referitoare la evreii din România (IMER, vol. II/1 și vol. II/2, București, 1987 și 1990) și a contribuit la elaborarea lucrării *Martiriul evreilor din România în anii celui de al doilea război mondial* (București, 1991). A publicat volumele de documente: *Legislația antievreiască, 1940-1944* (1993) și *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri, 1940-1944* (1996); a îngrijit ediția a doua a *Cărții negre* de Matatias Carp (1996), fiind autoarea mai multor studii și articole pe aceeași temă tipărite în revistele de specialitate din țară și străinătate.

Mihai-Ștefan CEAUȘU (născut în 1952, Rădăuți, jud. Suceava), licențiat al Facultății de Istorie-Filosofie a Universității „Al.I. Cuza” din Iași (1975), arhivist principal la Filiala Suceava a Arhivelor Statului, iar din 1990, cercetător științific principal la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” al Academiei Române. Doctor în istorie al Universității „Al.I. Cuza” (1996); a efectuat stagii de documentare la Postdam, Merseburg, Viena și Paris, având preocupări de istorie modernă românească și universală, cu predilecție pentru spațiul etno-cultural și istoric bucovinean. Lucrări reprezentative: *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente, 1393-1849* (1983); *Suceava – File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului, 1388-1918* (1989, coautor); *Să nu dărâmi dacă nu știi să construiești* (1991, coautor); *Bucovina Habsburgică. De la anexare la Congresul de la Viena* (1998).

Codrin-Valentin CHIRICA (născut în 1972, Iași), absolvent al Facultății de Istorie a Universității „Al.I. Cuza” din Iași (1996), este asistent universitar și doctorand în cadrul catedrei de istorie modernă a aceleiași facultăți. A efectuat stagii de documentare în Austria (1992), Italia (1992, 1996), Marea Britanie (1994), Egipt (1994), Polonia (1995), Spania (1995), Portugalia (1995), Ucraina (1998), specializându-se în istorie modernă universală, istoriografie și filosofia istoriei. A publicat două lucrări: *Arta și religia paleoliticului*

superior în Europa centrală și răsăriteană. Aspecte istoriografice și arheologice (1996) și *Anglia și „chestiunea orientală”, 1830-1900*, (1999), precum și numeroase alte studii în revistele de specialitate din țară și străinătate.

Ioan CIUPERCĂ (născut în 1940, Odobești-Bacău), licențiat al Facultății de Istorie a Universității „Al.I. Cuza” – Iași (1967), cercetător științific la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” (1967-1976), apoi asistent, lector, conferențiar, profesor la Facultatea de Istorie a Universității „Al.I. Cuza”. Doctor în istorie al aceleiași Universități (1981); este titular al cursului de istorie universală contemporană, șef al catedrei de istorie universală (1992-1996) și decan al Facultății de Istorie (din 1996 până la zi). A efectuat stagii documentare în S.U.A., Belgia și Germania, a fost bursier Fulbright și Professor visiting la Universitatea Omaha din Nebraska-S.U.A. (1984-1986). unde a predat cursuri de istorie contemporană, europeană și românească. Dintre numeroasele lucrări publicate, *Opoziție și putere în România anilor 1922-1928* (teza de doctorat) a fost distinsă cu premiul „A.D. Xenopol” al Academiei Române (1994). Alte lucrări reprezentative: *Ascensiunea nazismului, 1919-1936. Cum a fost posibil?* (1995); *România în fața recunoașterii unității naționale* (1996); *Totalitarismul, fenomen al secolului XX* (1996); *Postfață* la lucrarea lui A.J.P. Taylor, *Originile celui de al II-lea război mondial* (Iași, 1999) și *Studiu introductiv* la lucrarea lui Martin McCauley, *Rusia, America și războiul rece, 1949-1999* (Iași, 1999). Este conducător de doctorat în domeniul științelor umaniste, specialitatea Istorie contemporană universală.

Andrei CORBEA [HOISIE] (născut în 1951, Iași), licențiat în germanistică la Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași. Doctor în filologie al Universității București, cercetător (1980-1982) și cadru didactic (din 1982) la catedra de germanistică a Universității ieșene, profesor (din 1995), șef de catedră (din 1990). A fost bursier al Fundației „Humboldt” la Universitatea din Konstanz (1986, 1991-1992), Fellow al Centrului Internațional de studii în științele culturii din Viena (1993), profesor asociat al Universității Paris (1996). Director (din 1990) al Editurii Universității „Al.I. Cuza”. Autor a numeroase studii în domeniul germanisticii, teoriei literare, esteticii, istoriei literare

comparate, precum și al istoriei culturale a Bucovinei, printre care și volumele: *Ego Alter, Alter Ego* (Iași, 1993), *Despre teme. Explorări în dimensiunea antropologică a literaturii* (Iași, 1995), *Um den meridian* (Viena). A tradus, prefătat și îngrijit volume și ediții, precum: Hans Robert Jauss, *Hermeneutica literară și experiența estetică* (București, 1983), *Interferențe culturale româno-germane* (Iași, 1986), *Kulturalandschaft Bukowina. Studien zur deutschsprachigen Literatur des Buchenlandes nach 1918* (Iași, 1990), Valeriu Marcu, *Die Vertreibung der Juden aus Spanien* (München, 1991), Mirjam Korber, *Deportiert* (Konstanz, 1993), *Metropole und Provinzen in Alt-Österreich* (Wien/Iași, 1996), *Judisches Städtebild Czernowitz* (Frankfurt am Main). Laureat al Premiului „Herder“ (1998).

Leon EȘANU (născut în Iași, la 30 iunie 1935), absolvent al Facultății de Istorie a Universității „Al.I. Cuza“ din Iași (1956). Timp de 33 de ani a lucrat ca cercetător științific și cercetător științific principal la Institutul de studii istorice și social-politice București (sectorul din Iași), publicând un număr important de lucrări de istorie socială, politică și culturală, precum și de istorie a presei la sfârșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX. În prezent, este colaborator permanent al Centrului de Istorie a evreilor de pe lângă F.C.E. din România.

Gheorghe I. FLORESCU (n. 1939), licențiat (1963) al Facultății de Istorie și Filosofie. Doctor (1976) al Universității „A.I. Cuza“ din Iași. În prezent este cercetător științific principal la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol“. Este autor sau colaborator al unor volume tematice și monografii, precum: *Al doilea război mondial și România. O bibliografie* (1981), *Titulescu și strategia păcii* (1992), *Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași: 1600, 1859, 1918* (1983) și *Eminescu: Sens, timp și devenire istorică*, I-II (1988-1989). În anii 1984-1986 a funcționat în S.U.A., în cadrul Programului Fulbright, ca lector, predând diferite cursuri de istorie și civilizație a Europei de Sud-Est, dintre care amintim: *South-East European Political and Cultural Development (1821-1938)*, *Balkan Political-Cultural Development (1821-Today)*, *History of Romania: Early-World War II, World War II and Romania* și *The National Question in Contemporary Romania*. A participat la congrese și

manifestări științifice internaționale și este membru al unor asociații și societăți științifice din România și S.U.A. Face parte din Comitetul Executiv al The Institute for the History of Mentalities, din Hamilton, Noua Zeelandă.

Eugen GLÜCK (născut în 1927), specialist în istoria modernă și contemporană românească, este cunoscut prin contribuțiile substanțiale la cunoașterea istoriei evreilor din Transilvania, Banat și Bucovina. A colaborat la *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, I, 1986; II/1, 1988; II/2, 1990; *Istoria evreimii orădene*. Tel Aviv, 1996 și a publicat studii pe aceeași temă în revistele „Studia Judaica”, „Anuarul Institutului de istorie Cluj-Napoca”, „Revue roumaine d'histoire”, „Pontica”, „Revista istorică” etc. Preocupări anterioare în domeniul istoriei sociale; *Despre lupta antihabsburgică și antifeudală a țăranilor din părțile arădene în anii 1849-1853* (1962).

Lucian-Zeev HERȘCOVICI (născut în 1947, Tg. Neamț), licențiat al Facultății de Istorie a Universității „Al.I. Cuza” din Iași (1969). Este doctorand al Universității Bar-Ilan (Israel) și bibliotecar la Biblioteca Națională de pe lângă Universitatea Ebraică din Ierusalim. În numeroase articole și studii publicate în limbile ebraică, română și engleză a vădit un interes constant pentru istoria evreilor din România în evul mediu târziu și epoca modernă. A contribuit la apariția *Ghidului de conversație ebraic-român*, a traducerilor în limba română a volumului *Tragedia Mefkure* de A. Finkelstein, ca și din opera scriitorului israelian Sh. Y. Agnon.

Dumitru HÎNCU, născut la Botoșani (1922); a făcut studii de filologie și istorie la Universitatea București, completate cu burse de specializare la Bonn, Heidelberg și Viena. A activat ca redactor la revista „Contemporanul” și ca redactor-șef al editurii E.S.P.L.A. (redacția de literatură universală), colaborând la cele mai importante publicații culturale ale vremii: „Gazeta literară”, „Viața românească”, „Revue roumaine”, „Magazin istoric” etc. Debutul literar și l-a făcut în 1956 cu o carte despre Heinrich Heine, după care a urmat un lung șir de traduceri din literatura germană clasică și contemporană, studii de istorie, antologii

și volume consacrate îndeosebi interferențelor culturale româno-germane: *Conexiuni cu „Vrăjitorul“*; *Thomas Mann și România*; „Noi“ și germanii „noștri“. Alte studii au apărut peste hotare: *Heinrich Heine in Rumänien* (1988); *Goethe und Schiller Rumänische Resonanzen in den ersten Dezenien des 19 Jahrhundert* (1996). În cadrul Centrului de Istorie a evreilor din România a publicat: *Evreii din România în războiul de întregire a țării, 1916-1919* (în colab.); *Chestiunea evreiască. Antologie; Un licăr în beznă; O istorie intelectuală a evreilor* (traducere). A fost premiat de Asociația Scriitorilor din București și de Fundația „Magazin istoric“, fiind membru al „Heidelberg Alumni International“.

Dumitru IVĂNESCU (născut în 1939, Bârlad), licențiat al Facultății de Istorie-Filosofie a Universității „Al.I. Cuza“, din Iași (1963) și doctor în istorie al aceleiași universități (1999). Arhivist principal, director adjunct și apoi director al Arhivelor Statului din Iași (1963-1988), iar din 1988, cercetător științific principal la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol“. Cu preocupări de istorie, arhivistică și istorie literară, a întreprins cercetări în bibliotecile și arhivele din Franța, Israel și Republica Moldova, abordând teme circumscrise personalității și epocii lui Al.I. Cuza. Membru în Colegiul și Consiliul de conducere al „Revistei Arhivelor“ (1969-1987) și în Comisia pentru evaluarea documentelor din patrimoniul național (1982-1987). Lucrări reprezentative: *Alexandru Ioan Cuza. Acte și scrisori* (1973, în colab. cu Virginica Isac); *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, vol. IV, *Colecțiile* (1970, coautor); *Epitropia generală a Casei Spitalelor „Sf. Spiridon“ din Iași* (1971, coautor); *Documente din Arhive ieșene*, I (1973), II (1976), III (1988); *Eminescu în documente de familie* (1977, în colab.); *Arhivele Statului Iași*, monografie (1981); *Titulescu și strategia păcii* (1982, coautor); *Al. Philippide. Tălmăciri din teatrul universal* (1982); *Universitatea „Al.I. Cuza“, I., Inventar arhivistic. Rectoratul, 1860-1944* (1985); *M. Sadoveanu. Preocupări de teatru* (1986); *Românii în istoria universală*, III (1988, colab.); *Eminescu – sens, timp și devenire istorică*, I (1988), II (1989, colaborări).

Hary KULLER (născut în 1929, Lucăcești-Bacău), licențiat al Facultății de Filosofie a Universității București (1952). Doctor în

filosofie-sociologie al aceleiași instituții (1972), cercetător științific în cadrul Academiei Române (1952-1958 și 1965-1975) și la Institutul de cercetări etnologice și dialectologice al Ministerului Culturii (1975-1989); este cercetător științific la Centrul pentru studiul istoriei evreilor din România. A elaborat un mare număr de studii și articole apărute în reviste românești și străine de specialitate. Lucrări reprezentative: *Sociologia cunoașterii* (1968); *Cunoaștere sociologică* (1976); *Sociologia mass-mediei* ș.a. În colaborare, a publicat numeroase lucrări despre *Cunoașterea faptului social*, *Probleme de ecologie* ș.a. În ultimii ani a realizat o ediție critică (și traducere) din *Folclorul în Vechiul Testament* de G. Frazer, o lucrare despre *Mituri, rituri și obiecte rituale iudaice*, o sinteză despre *Presa evreiască bucureșteană*, o monografie intitulată *Opt studii despre istoria evreilor din România* și a asigurat (alături de acad. N. Cajal) coordonarea generală a lucrării *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație* (Consiliul Național UNESCO, 1996). A susținut prelegeri în sistemul învățământului universitar și a depus o bogată activitate în calitate de conferențiar în sistemul educației permanente și în cel post-universitar.

Ion LIHACIU (născut în 1972, Codlea-Brașov), absolvent al Facultății de Litere, Secția Germană-Engleză a Universității „Al.I. Cuza“ din Iași, în anul 1995 și este în prezent asistent la catedra de germanistică. A beneficiat de stagii de specializare în Ungaria, Austria și Germania și a publicat note și studii în domeniul literaturii germane și a istoriei culturale a Bucovinei.

Anatol PETRENCU, născut în anul 1954, orașul Căușeni, Republica Moldova. A absolvit Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova (1980), doctorand la Institutul de economie a țărilor socialiste al Academiei de Științe a Federației Ruse (Moscova) (1982-1985); doctor în științe istorice (1986); doctor habilitat în științe istorice (1988); profesor universitar la catedra de Istorie Contemporană Universală (U.S.M.) (1999). A primit: Premiile Senatului U.S.M.; premiul Senatului Universității Libere Internaționale din Moldova etc. A publicat peste 100 de lucrări, între care monografiile: *Învățământul istoric în România. 1948-1989* (Chișinău, 1991); *Relațiile româno-italiene: de la confruntare la colaborare*.

1945-1985 (Chișinău, 1993); *Basarabia în al doilea război mondial* (Chișinău, 1997); *România și Basarabia în anii celui de al doilea război mondial* (Chișinău, 1999); Este președintele Asociației istoricilor din R. Moldova.

Gheorghe PLATON (născut în 1926, Buhuși-Bacău), licențiat al Facultății de Istorie a Universității „A.I. Cuza“ din Iași (1950). Cercetător științific la Institutul de istorie „A.D. Xenopol“, apoi asistent, lector, conferențiar și (din 1974) profesor la Facultatea de Istorie a Universității ieșene (până în 1998), titular al cursului de istorie modernă a României. Doctor în istorie al Universității din Cluj-Napoca (1970), membru corespondent al Academiei Române (1990) și membru titular (din 1993) al aceleiași înalt for științific, a fost distins cu titlul de „Profesor emerit“ în 1996. În prezent este profesor consultant și conducător de doctorat la Facultatea de Istorie a Universității „A.I. Cuza“, secretar științific al Filialei Iași a Academiei Române și membru în CNATDCU de pe lângă Ministerul Educației Naționale. A elaborat peste 250 de lucrări, manuale, culegeri, studii, articole și note consacrate istoriei moderne a României, printre care: *Domeniul feudal în Moldova în preajma revoluției de la 1848* (1973); *Lupta românilor pentru unitate națională, 1855-1859. Ecouri în presa europeană* (1974); *L'Union des Principautés Roumaines* (1978); *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României* (1985); *Moldova și începuturile revoluției române de la 1848* (1993); *De la formarea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă* (1995); *Cum s-a înfăptuit România modernă* (1993, în colab.); *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică* (1996, în colab. cu Alexandru Florin Platon) ș.a.

Avram ROSEN (născut în 1928, Bârlad) a absolvit Facultatea de Științe Economice (1954) și a obținut titlul științific de doctor în economie la Academia de Studii Economice din București (1965) cu o teză privitoare la venitul național în România. A activat ca cercetător științific în cadrul Institutului de Studii Economice al Academiei Române (1956-1958) și înalte instituții de cercetare, abordând probleme de sinteză macroeconomică și comparații internaționale. A fost membru în Consiliul științific al Institutului de cercetări pentru planificare și prognoză (1973-1987) și în Comisia de cibernetică a Academiei Române (1980-1985). Vreme de 20 de ani a fost

profesor asociat la A.S.E. București, unde a predat și participat la elaborarea cursurilor de prognoză economică și avuție națională. Activitatea științifică s-a materializat în peste 80 de studii, lucrări și articole pe teme economice, prin participarea cu comunicări la congrese, simpozioane și reuniuni științifice, atât în România, cât și în alte țări. Între anii 1988-1992, a colaborat cu Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, elaborând lucrarea *Participarea evreilor la dezvoltarea industrială a Bucureștiului* (din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în anul 1938), apărută în Editura Hasefer în 1995. Din 1993 s-a stabilit în Israel, unde continuă să activeze în cadrul Centrului Goldstein-Goren din Tel Aviv.

Liviu ROTMAN (născut în 1947, București), licențiat și doctor al Facultății de Istorie, Universitatea București; a lucrat ca cercetător științific la Direcția Patrimoniului cultural național (până în 1977), redactor la Biblioteca Centrală de Stat (1978-1985) și colaborator al Centrului pentru studiul istoriei evreilor din România din cadrul Federației Comunităților Evreiești. În 1985 a emigrat în Israel. Între 1986-1989 a fost cercetător la Universitatea Bar-Ilan, iar din 1990 până în prezent este cercetător principal la Institutul Diasporei, conferențiar la secția de istorie a evreilor, director al Centrului Goldstein-Goren pentru istoria evreilor din România. Începând din 1996 este membru al Colegiului de redacție al publicației „Shvut” a Universității Tel Aviv, iar din 1998 este membru în Consiliul științific al Institutului de Ebraistică al Universității București.

Silviu SANIE (născut în 1936, Pungești-Vaslui) este licențiat al Facultății de Istorie-Filosofie a Universității „Al.I. Cuza” din Iași (1963). Doctor în istorie al Universității din București (1977), cercetător științific principal și șeful colectivului de istorie veche al Institutului de Arheologie Iași al Academiei Române. Lucrări reprezentative: *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei, secolele II î.e.n.-II e.n.* (1981), pentru care a fost distins cu premiul Academiei Române în același an; *Culte orientale în Dacia Romană*, I (1981); *Enciclopedia civilizației romane* (1982, coautor); *Die svrischen und palmyrenischen Kulte im romischen Dakien*, în ANRW (1989); *Din istoria culturii și religiei geto-dacilor* (1995) ș.a. Este profesor asociat, pentru epigrafie latină, al Facultății de Filologie a Universității „Al.I. Cuza”,

conducător de doctorat în specializarea Istorie universală veche și membru al colegiului redacțional al revistei „Arheologia Moldovei“. Din anul 1990 cercetează și istoria evreilor din România, fiind distins cu premiul „Emil Dorian“ al Federației Comunităților Evreiești din România.

Cătălin TURLIUC (născut în 1962, Iași) este licențiat al Facultății de Istorie-Filosofie a Universității „Al.I. Cuza“ din Iași (1986); doctor în istorie al aceleiași universități (1999), profesor secundar la Liceul C. Negruzzi“ și asistent al Universității Tehnice „Gh. Asachi“ din Iași (1987-1991), în prezent cercetător științific (din 1991) la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol“ al Academiei Române și lector al Universității „Petre Andrei“ din Iași. A beneficiat de stagii de documentare în Spania (1990), Portugalia (1991) și Anglia (1991), fiind bursier al Universității Urbana-Champaign din Illinois (1995) și Visiting scholar al Universității Central-Europene din Budapesta (1996). A publicat studii consacrate naționalismului, etnicității și minorităților în reviste de specialitate din țară și străinătate.

Dumitru VITCU (născut în 1940, Ibănești-Botoșani) este licențiat în istorie-limba și literatura română al Universității „Al.I. Cuza“ din Iași (1962); cercetător științific principal și șeful colectivului de istorie modernă al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol“. Doctor în istorie al aceleiași universități (1974), Visiting Fulbright Lecturer la Emerson și Boston College (1983-1984), a efectuat stagii documentare în URSS (1977), SUA (1980 și 1992) și Israel (1997). Lucrări reprezentative: *Diplomații Unirii* (1979, distinsă cu premiul Academiei Române și având versiune în limba engleză, în 1989); *Aspecte ale luptei pentru unitate națională* (1983, în colab.); *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă* (1987); *George Enescu în spațiul artistic american* (1994, distinsă cu premiul revistei „Cronica“); *Între Revoluție și Unire. Pagini de istorie socială* (1997); *Istoria relațiilor româno-americane timpurii. Convergențe – divergențe* (2000) ș.a. Din 1995 este profesor titular pentru cursul de istoria modernă a României la Universitatea „Ștefan cel Mare“ din Suceava, conducător de doctorat în specializarea Istorie modernă (din 1999), membru în colegiul de redacție al „Anuarului“ Institutului „A.D. Xenopol“ și (din 1996) în Comitetul național al istoricilor.

Leon VOLOVICI (născut în 1939) este licențiat al Facultății de Filologie (1962) și doctor în filosofie al Universității „Al.I. Cuza“ din Iași. În prezent, activează ca cercetător la Centrul Internațional pentru studiul Antisemitismului „Vidal Sasson“ de pe lângă Universitatea Ebraică din Ierusalim. A publicat numeroase studii în reviste israeliene și străine. Coautor al *Dicționarului literaturii române de la origini până la 1900* (1979) și autor al volumului *Ideologia naționalistă și problema evreiască. Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30* (1995). A participat la numeroase reuniuni științifice internaționale.

Alexandru ZUB, născut 1934, licențiat (1957) și doctor în istorie (1973), profesor la Universitatea „Al.I. Cuza“ Iași (1990), director al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol“ (1990), membru corespondent al Academiei al Academiei Române (1991), membru al Comisiei Internaționale de Istoriografie, al Asociației Istoricilor Europeni, vicepreședinte al Comitetului Național al Istoricilor din România etc. Scrieri mai importante: *M. Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974; *A scrie și a face istorie*, Iași, 1981; *L'historiographie roumaine à l'âge de la synthèse: A.D. Xenopol*, Bucarest, 1983; *Les dilemes d'un historien: Vasile Pârvan*, Bucarest, 1985; *De la istoria critică la criticism*, București, 1985; *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989; *Istorie și finalitate*, București, 1991; *În orizontul istoriei*, Iași, 1994; *Discurs istoric și tranziție*, Iași, 1998; *Reflections on the impact of the Franch Revolution*, Iași /Oxford/ Portland, 2000 etc.

Tiparul executat la
S.C. ROMCARTEXIM S.A.
Tel.: 211.30.16; Fax: 211.27.52
București

STUDIA ET ACTA
HISTORIAE
IVDAEORUM
ROMANIAE

ISBN 973-8056-17-9